

*Творы замежнай
літаратуры
для дадатковага
чытання
ў 10–11 класах*

Шк льная
бібліятэка

*Творы замежнай
літаратуры
для дадатковага
чытання
ў 10–11 класах*

Мінск
«Мастацкая
літаратура»
2024

УДК 821(100)-93
ББК 84(0)
Т28

Серыя заснавана ў 1965 годзе

Для дзяцей сярэдняга і старэйшага школьнага ўзросту

На вокладцы фрагмент карціны
«Нацорморт з кнігамі і свечкай» (1890) Анры Маціса

Выпуск выдання ажыццёўлены па заказе
і пры фінансавай падтрымцы
Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь

Творы замежнай літаратуры для дадатковага чытання
Т28 ў 10–11 класах. — Мінск : Мастацкая літаратура, 2024. —
335 с. — (Школьная бібліятэка).

ISBN 978-985-02-2234-3.

У кнігу ўвайшлі творы сусветна вядомых класікаў амеры-
канскай і аўстрыйскай літаратур.

УДК 821(100)-93
ББК 84(0)

ISBN 978-985-02-2234-3

© Афармленне. УП «Мастацкая
літаратура», 2024

Эрнэст Хемінгуэй

Стары і мора

Гэта быў стары чалавек, які адзін у лодцы лавіў рыбу ў Гальфстрыме, і мінула ўжо восемдзсят чатыры дні, як ён не выцягнуў аніводнае. Першыя сорак дзён з ім быў хлопчык. Аднак пасля сарака дзён без улову хлопчыкавы бацькі казалі сыну, што стары чалавек стаўся канчаткова і незваротна *salaó* — гэта значыць такі, якому ўжо ніколі не пашанцуе, і хлопчык мусіў пайсці ў мора з іншым рыбаком, які злавіў тры добрыя рыбіны першага ж тыдня. Хлопчыку было ба-люча бачыць, як стары чалавек штодня прыплываў з пустой лодкай, і ён заўжды спускаўся да мора, дапамагчы яму несці зматаныя шнуры альбо бусак, гарпун і ветразь, абкручаны вакол мачты. Ветразь быў залатаны (на гэта пайшлі мяхі з-пад мукі), звінуты, ветразь выглядаў сцягам вечнай паразы.

Стары чалавек быў худы і змардаваны, з глыбокімі маршчынамі на патыліцы. На ягоных шчоках збягалі ўніз карычневыя плямы няшкоднага скурнага захворвання, што ўзнікае ад сонечнага адлюстравання ў трапічным моры. Рукі яго, што цягнулі шнуры з цяжкімі рыбамі, былі прарэзаны глыбокімі шрамамі. Але ніводны з іх не быў свежы, яны нагадвалі старыя распоквіны ў пустыні, якая некалі была морам.

Усё ў яго было старое, апроч вачэй колеру мора, вясёлых і непераможных.

— Сант'яга,— сказаў яму хлопчык, калі яны, уцягнуўшы лодку, караскаліся на бераг.— Я мог бы пайсці з табой зноў. Мы зарабілі трохі грошай.

Стары чалавек навучыў хлопчыка рыбаць, і хлопчык любіў яго.

— Не,— адказаў стары чалавек.— Ты трапіў на шчаслівую лодку. Заставайся тамака.

— Але ж згадай, як ты восемдзсят сем дзён быў без рыбы, а потым мы лавілі вялізныя рыбіны кожнага дня тры тыдні запар.

— Памятаю,— сказаў стары чалавек.— Я ведаю, ты пакінуў мяне не таму, што сумняваўся.

— Мой бацька прымусіў мяне пайсці ад цябе. Я ж малы і павінен слухацца яго.

— Ведаю,— сказаў стары чалавек.— Гэта зусім нармальна.

— Ён не надта верыць у тваю ўдачу.

— Так,— пагадзіўся стары чалавек.— Але мы не страцілі веры. Ці ж не праўда?

— Вядома,— сказаў хлопчык.— Я хацеў бы пачаставаць цябе півам на «Тэрасе»¹, а потым мы ўзялі б ежу дадому.

— Чаму ж не,— адказаў стары чалавек.— Паміж намі, рыбакамі, усё проста.

Яны ўселіся на «Тэрасе», багата хто з рыбакоў пакепліваў са старога чалавека, але ён не злаваўся. А рыбакам сталага веку было сумна бачыць яго, але яны не паказвалі гэтага і ветліва гутарылі пра плынь і глыбіні, дзе яны цягнулі за сабой лёскі, пра ўстойлівае добрае надвор'е і пра тое, што яны бачылі. Рыбакі, якім у гэты дзень пашанцавала, прыплылі ўжо, растрыбушылі сваіх марлінаў і занеслі іх, пакладзеных на ўсю даўжыню ўпоперак дзвюх дошак (ля кожнага канца пахістваліся па два чалавекі), у рыбарню, дзе рыбіны чакалі, пакуль рэфрыжэратары адвязуць іх на рынак у Гавану. Тыя, хто злавіў акул, занеслі іх на акулаву фабрыку, на другі бок бухты, дзе яны павіслі на блоках пасля таго, як з іх дасталі печань, адрэзалі плаўнікі, злупілі скуры і нарэзалі мяса на доўгія, вузкія кавалкі для засолкі.

Вецер з усходу падзьмуў быў над гаванню і прынёс аж сюды пах з акулавай фабрыкі, але толькі слабое падабенства таго смуроду, бо вецер зноў павярнуў на поўнач, а потым аціх зусім, і на «Тэрасе» было прыемна і сонечна.

---

¹ Назва страўні (тут і далей заўвагі перакладчыка).

— Сант'яга,— вымавіў хлопчык.

— Слухаю цябе,— абазваўся стары чалавек. Ён трымаў у руцэ шклянку і думаў пра далёкае мінулае.

— Ці магу я пайсці ў мора і налавіць табе сардзін на заўтра?

— Не. Ідзі гуляй у бейсбол. Я пакуль што магу веславаць, а Раджэліа будзе закідваць сетку.

— Мне ахвота пайсці. Калі я не магу лавіць рыбу з табою, дык я хацеў бы дапамагчы табе як-небудзь інакш.

— Ты паставіў мне піва,— сказаў стары чалавек,— ты ўжо мужчына.

— Колькі гадоў было мне, калі ты ўпершыню ўзяў мяне на лодку?

— Пяць, і ты ледзь застаўся жывы, калі я ўцягнуў занадта наравістую рыбу, і тая магла ўшчэнт разбіць лодку. Ці памятаеш ты?

— Я памятаю, як пляскала і грукала хвостом рыбіна і як трэснула, зламаўшыся, лаўка, і стук дубінкі. Памятаю, як ты шпурнуў мяне на нос, дзе ляжалі мокрыя зматаныя шнуры, і ўся лодка дрыжала, а ты бамберыў рыбіну, і гук быў такі, як быццам ты ссякаў дрэва, а навакол мяне быў салодкі пах крыві.

— Ты сапраўды памятаеш, ці я табе гэта раскажыў?

— Я памятаю ўсё з таго самага часу, як мы ўпершыню разам пайшлі ў мора.

Стары чалавек зірнуў на яго абпаленымі сонцам, поўнымі даверу і любасці вачыма.

— Калі б ты быў маім, хлопчык, я ўзяў бы цябе ў мора, рызыкнуў бы,— сказаў ён.— Але ты — бацькаў і матчын сын, і ты на шчаслівай лодцы.

— Ці магу я налавіць табе сардзін? І я ведаю, дзе можна дастаць чатыры прынады.

— У мяне яшчэ сённяшнія засталіся. Я паклаў іх у скрынку з соллю.

— Дазволь мне дадаць чатыры свежыя.

— Адну,— сказаў стары чалавек. Вера і надзея ніколі не пакідала яго. Але цяпер як быццам ветрык атуліў іх сваім павевам.

— Дзве,— сказаў хлопчык.

— Дзве дык дзве,— пагадзіўся стары чалавек.— Ты іх не свіснуў?

— Бывала і такое,— сказаў хлопчык.— Але гэтыя купіў.

— Дзякуй,— сказаў стары чалавек. Ён быў занадта просты, каб дзівіцца: калі да яго прыйшла пакора? Але ён ведаў, што яна прыйшла, і ведаў, што ў ёй няма ганьбы і яна не прычыніла аніякай страты праўдзівай гордасці.

— З гэткай плынню заўтра маецца быць неблагі дзень,— сказаў ён.

— Куды ты рушыш лавіць? — спытаўся хлопчык.

— Як найдалей, а вярнуся, калі пераменіцца вецер. Хачу выйсці давідна.

— Я пастараюся зрабіць так, каб мой рыбак таксама лавіў далёка,— сказаў хлопчык.— Калі ты зачэпіш на кручок нешта сапраўды буйнае, мы зможам прыйсці табе на дапамогу.

— Ён не любіць працаваць занадта далёка.

— Не любіць,— згадзіўся хлопчык.— Але я ўбачу гэткае, чаго ён не можа ўбачыць: да прыкладу, птушку, што лётае над вадой, каб падабрацца да рыбіны, і выпраўлю яго ў пагоню за дэльфінам.

— Ён так кепска бачыць?

— Амаль сляпы.

— Дзіўна,— заўважыў стары чалавек.— Ён ніколі не лавіў чарапах, а якраз гэта псуе вочы.

— Але ж ты не год, не два лавіў чарапах каля Маскітавага берага¹, але зрок у цябе добры.

— Я — дзіўны стары чалавек.

— Але ці дастаткова ў цябе цяпер сілы, каб справіцца з сапраўды буйнай рыбай?

— Думаю, што так. І, апроч таго, ёсць розныя хітрыкі.

— Давай занясем прычындалле дадому,— сказаў хлопчык.— Тады я вазьму сетку і пайду па сардзіны.

Яны сабралі ледзь не ўсе снасці. Стары чалавек нёс мячту на сваім плячы, а хлопчык нёс драўляную скрынку з туга скручанымі карычневымі шнурамі, бусак і гарпун са стралой. Скрынка з прынадамі заставалася пад кармой лодкі разам

---

¹ Вузкая паласа зямлі на ўсходзе Нікарагуа.

з дубінкай, якую ўжывалі, каб аглушыць рыбу, калі тую падцягвалі сеткай да борта.

Ніхто не краў у старога чалавека, але не шкодзіла забраць ветразь і цяжкія шнуры дадому, бо ад расы яны маглі адсырэць, і хоць стары чалавек пэўна ведаў, што ніхто з тутэйшых людзей не паквапіцца на яго маёмасць, бусак і гарпун былі б непатрэбнай спакусай у лодцы.

Яны разам узняліся па дарозе да халупы старога чалавека і ўвайшлі ў яе праз адчыненыя дзверы. Стары чалавек прывітаў мачту разам з абкручаным вакол яе ветразем да сцяны, хлопчык паклаў скрынку ды іншае начынне ля яе. Мачта была ў даўжыню амаль гэтка, як адзін пакой халупы. У халупе, зробленай з моцных прылісткаў каралеўскай пальмы, што завуцца гуано, меліся: ложак, стол, адно крэсла і на земляной падлозе месца для гатавання на драўнінным вугалі. На карычневых сценах з разгладжаных лістоў трывалага валакністага гуано, якія перакрывалі адзін аднаго, вісела каляровая карцінка з Найсвяцейшым Сэрцам Господнім ды яшчэ адна з Кабрэнскай Маці Божай. Яны засталіся ад ягонай жонкі. Раней тут на сцяне была і падмаляваная жончына фатаграфія, але надта журботна яму рабілася, калі ён глядзеў на яе, і тая цяпер ляжала на паліцы пад ягонай чыстай кашуляй.

— Што ты маеш есці? — спытаўся хлопчык.

— Гаршчок жоўтага рысу з рыбай. Не хочаш трохі?

— Не. Я буду есці дома. Зрабіць мне табе агонь?

— Не. Я зраблю пазней. Альбо буду есці рыс халодны.

— Ці магу я ўзяць сетку?

— Ага.

У халупе не было жаданай сеткі, і хлопчык памятаў, калі яны прадалі яе. Але яны гулялі ў гэтую байку штодня. Не было ані гаршка з жоўтым рысам і рыбай, і хлопчык гэта ведаў таксама.

— Восемдзсят пяць — шчаслівая лічба,— сказаў стары чалавек.— Што ты скажаш, калі рыбіна, якую я прынясу, разабраная заважыць тысячу фунтаў?

— Я вазьму сетку і пайду лавіць сардзіны. Ты будзеш сядзець на парозе на сонцы?

— Але. У мяне ёсць учарашняя газета, і я прачытаю пра бейсбол.

Хлопчык не ведаў, ці не выдумка і ўчарашняя газета, але стары чалавек выцягнуў яе з-пад ложка.

— Перыка даў мне ў bodega¹,— растлумачыў ён.

— Я прыйду, калі налаўлю сардзін. Пакладу твае і мае разам у лёд, і мы падзелім іх раніцой. Калі я вярнуся, ты раскажаш мне пра бейсбол.

— «Янкі» не могуць прайграць.

— Але мяне непакояць «Індзейцы» з Кліўленда.

— Вер у «Янкі», сыноч. Хай перад вачыма ў цябе стаіць вялікі Дзі Маджыа.

— Мяне непакояць як дэтройцкія «Тыгры», гэтак і кліўлендскія «Індзейцы».

— Сцеражыся, бо ты хутка пачнеш баяцца нават «Чырвонаскурых» з Цынцынаці і «Белых шаркпэтак» з Чыкага.

— Разбярэшся з гэтым і раскажаш мне, калі я вярнуся.

— Як ты думаеш, ці не купіць нам латарэю з апошняй лічбай восемдзесят пяць? Заўтра ж восемдзесят пяты дзень года.

— Мы можам гэта зрабіць,— сказаў хлопчык.— А як наконт васьмідзесяці сямі, памятаеш свой найбольшы рэкорд?

— Двойчы такое не здараецца. А ты здолееш знайсці білет з лічбай восемдзесят пяць?

— Я магу заказаць адзін.

— Адзін білет. Два даляры з паловай. У каго мы можам іх пазычыць?

— Гэта проста. Я заўсёды магу пазычыць два даляры з паловай.

— Мяркую, што я таксама. Але стараюся не пазычаць. Спачатку пазычаеш. Потым жабруеш.

— Не мерзні, старэча,— сказаў хлопчык.— Не забывайся, што цяпер верасень.

— Месяц, калі ідзе буйная рыба,— сказаў стары чалавек.— Любы можа быць рыбаком у траўні.

— Пайду па сардзіны,— сказаў хлопчык.

Калі ён вярнуўся, стары чалавек спаў у крэсле, а сонца заходзіла. Хлопчык зняў старую салдацкую коўдру з ложка і агарнуў ёю спінку крэсла і плечы старога. Гэта былі дзіўныя плечы, усё яшчэ магутныя, хоць і вельмі старыя, і шыя такса-

---

¹ Карчма (*icn.*).

ма была моцная, і маршчыны на ёй не гэтак кідаліся ў вочы, калі чалавек спаў, нахіліўшы наперад галаву. Яго кашуля была латана-пералатана гэтулькі разоў, што сталася падобная на ветразь, і кожная латка выцвіла на сонцы па-свойму. Усё ж ён быў вельмі стары, і ягоны твар, з заплюшчанымі вачыма, здаваўся нежывы. Газета ляжала на каленях, цяжар яго рукі трымаў яе, не даючы падхапіць вечароваму ветру. Ён быў босы.

Хлопчык пакінуў яго тут, і, калі вярнуўся, стары чалавек паранейшаму спаў.

— Прачніся, старэча,— сказаў хлопчык і паклаў руку яму на калена.

Стары чалавек расплюшчыў вочы, нейкі момант як бы вяртаючыся аднекуль здалёку. Нарэшце ўсмінуўся.

— Што ты прынёс? — спытаўся ён.

— Вячэру,— адказаў хлопчык.— Будзем зараз вячэраць.

— Я не надта галодны.

— Трэба пад'есці. Ты не можаш лавіць рыбу не еўшы.

— Здаралася і гэткае,— сказаў стары чалавек, устаючы і згортваючы газету. Потым стаў складваць коўдру.

— Акрыйся коўдрай,— сказаў хлопчык.— Ты не будзеш лавіць рыбу галодны, пакуль я живу на свеце.

— Тады жыві доўга і шануйся,— сказаў стары чалавек.— Што мы будзем есці?

— Чорны боб і рыс, печаныя бананы і трохі тушанага мяса.

Хлопчык прынёс ежу з «Тэрасы» ў металічнай пасудзіне, што складалася з двух судкоў. Два прыборы — нажы, відэльцы і лыжкі — ляжалі ў кішэні, кожны загорнуты ў папяровую сурвэтку.

— Хто табе гэта даў?

— Марцін. Карчмар.

— Я мушу падзякаваць яму.

— Я ўжо яму падзякаваў,— сказаў хлопчык.— Табе няма патрэбы дзякаваць.

— Я дам яму мяса з ніжняй часткі вялікай рыбіны,— сказаў стары чалавек.— Ён дапамагаў нам больш як адзін раз?

— Думаю, так.

— Дык я павінен даць яму штосьці болей, як мяса з ніжняй часткі рыбіны. Ён вельмі чула ставіцца да нас.

— Ён прыслаў піва. Табе і мне.
— Мне больш падабаецца піва ў бляшанках.
— Ведаю, але гэтае ў пляшках. Піва «Натіеу», пляшкі я занясу назад.

— Дзякуй табе за клопат,— сказаў стары чалавек.— Ці не пара нам есці?

— Я ж цябе запрашаў,— мякка сказаў хлопчык.— Не хацеў адчыняць судкі, пакуль ты не быў гатовы.

— Цяпер я гатовы,— сказаў стары чалавек.— Мне трэба было толькі памыцца.

«Дзе ж ты мыўся? — падумаў хлопчык.— Вада ў вёсцы за дзве вуліцы ўніз па дарозе. Я павінен нанасіць сюды вады, і мыла трэба яму даць, і добры ручнік. Як можна быць такім бяздумным? Я павінен прыдбаць яму іншую кашулю і світку на зіму, ды нейкія чаравікі, ды іншую коўдру».

— Твая мясная страва цудоўная,— сказаў стары чалавек.

— Раскажы мне пра бейсбол,— папрасіў яго хлопчык.

— У «Амерыканскай лізе» перамагаюць «Янкі», як я і казаў,— усцешана сказаў стары чалавек.

— Сёння яны прайгралі,— сказаў хлопчык.

— Гэта нічога не значыць, вялікі Дзі Маджыя зноў у форме.

— Ён толькі адзін з гульцоў у камандзе.

— Вядома. Але ад яго ўсё залежыць. У іншай лізе — паміж Бруклінам і Філадэльфіяй — я паставіў бы на Бруклін. Тут у мяне ў думках Дзік Сіслер і тыя яго магутныя ўдары ў старым парку.

— Ніколі не было нічога падобнага на тое. Я ніколі не бачыў, каб мяч ляцеў так далёка.

— Памятаеш, як ён прыходзіў на «Тэрасу»? Я хацеў узяць яго ў рыбу, ды не адважваўся запрасіць. Тады я папрасіў, каб ты гэта зрабіў, але і ў цябе не хапіла духу.

— Я ведаю, што гэта была вялікая памылка. Ён мог пайсці з намі ў мора, і мы ўспаміналі б пра гэта ўсё жыццё.

— Я хацеў бы ўзяць у рыбу вялікага Дзі Маджыя,— сказаў стары чалавек.— Рыбакоў сын, кажуць. Магчыма, ён быў гэткі ж бядняк, як і мы, і яго не пакрыўдзіла б маё запрашэнне.

— Бацька вялікага Сіслера ніколі не быў бедны і ў маім веку гуляў у салідных лігах.

— Я ў тваім веку быў перад мачтай¹ на караблі з чатырох-кутнымі ветразямі, які ішоў у Афрыку, і ўвечары бачыў на ўзмор'і львоў.

— Я ведаю. Ты раскажваў мне.

— Пра што нам лепш пагаварыць: пра Афрыку ці бейсбол?

— Пра бейсбол, я думаю,— сказаў хлопчык.— Раскажы мне пра вялікага Джона Дж. Мак-Гро.— Ён вымавіў Хота² замест Дж.

— Ён таксама часам завітваў на «Тэрасу» ў быллыя дні. Але ён быў грубы і жорсткі, і не даць рады, калі выпіваў. У ягоных думках былі на роўных бейсбол і коні. Прынамсі, ён увесь час насіў спіс коней у кішэні і часта называў іхнія мянушкі па тэлефоне.

— То быў вялікі менеджар,— сказаў хлопчык.— Бацька лічыць, найвялікшы.

— Бо ён сюды наведваўся процьму разоў,— сказаў стары чалавек.— Калі б Дзюрашэр працягваў прыязджаць да нас штогод, твой бацька лічыў бы найвялікшым менеджарам яго.

— Хто на самай справе найвялікшы менеджар: Лік ці Майк Гансалес?

— Думаю, яны роўныя.

— А найлепшы рыбак — ты.

— Не. Я ведаю лепшых.

— Que va³,— сказаў хлопчык.— Ёсць нямала добрых рыбакоў і некалькі вялікіх. Але гэткіх, як ты, больш няма.

— Дзякуй. Ты радуеш маё сэрца. Спадзяюся, у моры не плавае рыбіна, з якой бы мы не справіліся.

— Нямашака такой рыбіны, калі кажаш, што ты гэткі ж дужы, як і раней.

— Магчыма, я не такі дужы, як мне здаецца,— сказаў стары чалавек.— Але я ведаю шмат хітрыкаў і не завагаюся.

— Зараз табе трэба паспаць, каб раніцай чуцца бадзёрым. Я занясу начынне на «Тэрасу».

— Ну дык дабранаач. Я пабуджу цябе ўранні.

¹ Быў матросам, матроскі кубрык знаходзіўся ў пярэдняй частцы карабля.

² На іспанскі лад.

³ Уга (*исп.*).

— Ты мой будзільнік,— сказаў хлопчык.

— Мой узрост — будзільнік. Чаму старыя людзі так рана прачынаюцца? Ці не дзеля таго, каб падоўжыць, магчыма, апошні свой дзень?

— Не ведаю,— сказаў хлопчык.— Адзінае, што мне вядома: маладыя хлопцы спяць моцна і прачынаюцца позна.

— Я гэта памятаю,— сказаў стары чалавек.— Пабуджу цябе своечасова.

— Не хачу, каб мяне будзіў ён. Як паслугача.

— Разумею.

— Спі соладка, стары дружа.

Хлопчык знік. На стале падчас іхняй вячэры не было ніякага святла, і стары чалавек, зняўшы нагавіцы, пайшоў да ложка ў цемры. Ён скруціў нагавіцы, паклаўшы ўсярэдзіну газету, і атрымалася падушка. Захутаўшыся ў коўдру, стары чалавек лёг на іншыя старыя газеты, што прыкрывалі спружыны ложка, і заснуў.

Спаў ён нядоўга і сніў Афрыку, дзе быў у юнацтве: доўгія, несканчоныя, то залацістыя, то бялюткія — аж вачам балюча — берагі, высокія мысы і магутныя карычневыя горы. Цяпер ён кожную ноч жыў на тым узмор'і, чуў у снах, як шуміць прыбой, бачыў, як хвалі ягоная ўзнямаюць і апускаюць лодкі тубыльцаў.

Ён спаў і адчуваў пах смалы і пакулля, як на палубе, а ўранні берагавы вецер прыносіў пах Афрыкі.

Звычайна, калі да яго далятаў вецер, ён прачынаўся і, апрануўшыся, ішоў будзіць хлопчыка. Але гэтай ноччу пах берагавога ветру завітаў нашмат раней, і ён ведаў, у сне, што яшчэ занадта рана, і таму сніў аснежаныя пікі на Канарскіх выспах, што ўставалі з мора, а потым розныя тамтэйшыя гавані і рэйды.

Яму больш не сніліся ні штормы, ні жанчыны, ні вялікія падзеі, ні вялікая рыба, ні бойкі, ні спаборніцтвы ў сіле, ні ягоная жонка. Цяпер ён сніў толькі мясціны ды львоў на ўзбярэжжы. Сутоннем яны бавіліся, што тыя кацяняты, і ён любіў іх, як любіў хлопчыка. Ён ніколі не сніў хлопчыка.

Стары чалавек прачнуўся, зірнуў праз адчыненыя дзверы на месяц, раскруціў і адзеў нагавіцы. Памачыўшыся за халупай, ён рушыў угару па дарозе будзіць хлопчыка. Ён дрыжаў

ад ранішняга холаду, але ведаў, што ўрэшце сагрэецца дый неўзабаве будзе веславаць.

Дзверы хаціны, дзе жыў хлопчык, былі незамкнутыя, ён адчыніў і ціха ступіў босымі нагамі. Месяц на зыходзе дазваляў яму добра бачыць хлопчыка, які спаў на сваім сціплым ложку ў першым пакоі. Ён мякка абхапіў адну пяту і трымаў яе, пакуль хлопчык не прачнуўся і не зірнуў на яго. Стары чалавек кіўнуў, і хлопчык, сеўшы на ложку, узяў з зэдліка, што стаяў побач, штаны і нацягнуў іх на сябе.

За старым чалавекам услед з хаціны выйшаў хлопчык. Сон адольваў яго, і стары чалавек адной рукою абняў хлопчыка за плечы:

— Я вельмі шкадую.

— Que va, — сказаў хлопчык. — Такая мужчынская доля.

Яны крочылі дарогай да халупы старога чалавека, і скрозь па гэтай дарозе ў цемры ішлі босыя людзі, несучы мачты ад сваіх лодак.

У халупе хлопчык узяў кош са скруткамі шнуру, гарпун і бусак. Стары чалавек трымаў на плячы мачту з абгорнутым вакол яе ветразем.

— Ты не жадаеш выпіць кавы? — спытаўся хлопчык.

— Пакладзем снасці ў лодку, тады пап'ем.

Яны пілі каву з бляшанак з-пад згушчонага малака ў чынай ад самага рання рыбацкай карчомцы.

— Як спаў, стары дружа? — спытаўся хлопчык. Ён ужо амаль пазбыўся сваёй санлівасці.

— Добра, Маналін, — сказаў стары чалавек. — Сёння я чуюся няблага.

— Я таксама, — сказаў хлопчык. — Зараз я павінен схадзіць па твае і па свае сардзіны, і па твае снежныя прынады. Мой рыбак сам бярэ нашыя снасці. Ён ніколі не хоча, каб хто-кольвек іншы нёс што-небудзь.

— Мы розныя, — сказаў стары чалавек. — Я дазваляў табе несці рыбацкае начынне, калі табе было пяць гадоў.

— Ведаю, — сказаў хлопчык. — Я мігам. Вазьмі яшчэ адну каву. Тут нам даюць у крэдыт.

Ён пайшоў, босы, па каралавых скалах да лядоўні, дзе хавалі прынады.

Стары чалавек павольна піў каву. Ён ведаў, што яна яму неабходная, бо гэта ўсё, што ён мецьме за цэлы дзень. Ужо даўно спажыванне пасілкаў стамляла яго, і ён ніколі не браў з сабою другога сняданку. Бутэлька вады на носе лодкі — адзінае, у чым ён адчуваў патрэбу на працягу дня.

Хлопчык вярнуўся з сардзінамі і дзвюма прынадамі, загорнутымі ў газету, і яны спусціліся па сцежцы да лодкі, адчуваючы пад пятамі пясок з галькай. Прыўзняўшы лодку, яны папхнулі яе, і тая слізганула ў ваду.

— Поўная карма, стары дружа!

— Поўная карма,— сказаў стары чалавек, прыладжваючы яровачныя мацаванні вёслаў да ўключын.

Лапаткі вёслаў урэзваліся ў ваду, ён нахіліўся наперад і стаў выплываць у цемры з гавані. Іншыя лодкі з іншых месцаў таксама выпраўляліся ў мора, і хоць стары чалавек не мог іх цяпер бачыць, бо месяц апусціўся ніжэй за ўзгорак, ён чуў, як увіхаліся вёслы.

Зрэдку хтосьці абзываўся ў лодцы, аднак большасць з іх маўчала, калі не лічыць гуку ад апускання вёслаў у ваду. Яны разбрыліся па сабоку пасля таго, як выйшлі з вусця гавані, і кожная скіравалася ў тую частку акіяна, дзе гаспадар спадзяваўся знайсці рыбу. Стары чалавек ведаў, што маецца плысці вельмі далёка, і ён пакінуў пах зямлі за сабой, вяслючы ў чысты ранішні водар акіяна. Ён убачыў свячэнне Затоцкіх водарасцей¹ у вадзе, калі апынуўся ў той частцы акіяна, якую рыбакі завуць вялікім калодзежам праз раптоўную глыбіню ў семсот марскіх сажняў.

У ім збіралася ўсялякая рыба, бо тут, сустрэўшы стромкія сцены акіянскага дна, плынь утварала вір. Тут была плойма шрымпаў² ды рознае драбязы для прынады, часам яны і касякі галаваногіх малюскаў з сама глыбокіх сховаў усплывалі на паверхню, і ўся вандроўная рыба кармілася імі.

Вяслючы ў змроку, стары чалавек адчуваў набліжэнне раніцы і чуў дрыготкі гук, калі лятучыя рыбы пакідалі ваду, і сычэнне ад іх нягнуткага моцна зладжанага крылля, калі яны ўзмывалі ў паветра ў цемрадзі. Ён вельмі любіў лятучых

---

¹ Род трапічных водарасцей у Атлантычным акіяне.

² Дробныя крэветкі.

рыб, бо тыя былі яго найбольшымі сябрамі ў акіяне. Ён шкадаваў птушак, асабліва маленькіх, кволых, цёмных марскіх ластавак, якія заўсёды былі ў лёце, у пошуку і амаль нязменна без здабычы, і ён думаў: «Жыццё птушак, апроч драпежнікаў і магутных дужых птахаў, цяжэйшае за наша. Чаму птушак стварылі гэтакімі кволымі і прыгожымі, як гэтыя марскія хвалі? Яна добрая і вельмі прыгожая, але можа быць раз'юшана-жорсткая, і гэтак знянацку, і птушачкі, што лётаюць над вадой і абмакаюцца, каб ухапіць рыбу, жаласліва ціўкаючы, створаны занадта нетрывалымі для мора».

Ён і ў думках называў мора *la mar*, як па-іспанску кажуць любібёныя ў яго людзі. Бывае, яны гавораць пра яго і благія рэчы, але заўсёды як пра жанчыну. Некаторыя маладыя рыбакі,— з тых, што выкарыстоўваюць буі ў якасці паплаўкоў для сваіх шнуроў і займелі маторныя лодкі, калі акулава печань прыносіла багата грошай, казалі *el mar*. Яны гаварылі пра яго як пра суперніка, альбо нават як пра непрыяцеля, альбо проста як пра месца, дзе яны ловяць рыбу. Але стары чалавек заўсёды думаў пра мора як пра жанчыну і нешта гэткае, што надзяляе або не надзяляе вялікай ласкай, і калі яно здзяйсняе дзікія ці злыя ўчынкi, дык толькі з тае прычыны, што не можа саўладаць з сабой. Месяц уздзейнічае на мора, як і на кабету, меркаваў ён.

Стары чалавек веславаў раўнамерна, без асаблівых высілкаў, бо захоўваў звычайную сваю хуткасць, і паверхня акіяна была гладкая, толькі зрэдку плынь закручвала віры. Ён дазваляў плыні рабіць траціну работы, і ўбачыў, калі пачало днець, што ён ужо далей, як спадзяваўся быць у гэты час.

«Я рыбачыў там, дзе глыбока, тыдзень і не злавіў нічога,— думаў ён.— Тут ходзяць касякі баніта і альбакораў, можа, сярод іх ёсць вялікая рыбіна і сёння мне ўдасца яе здабыць».

Яшчэ як след не развіднела, а ён ужо закінуў шнуры з прынадамі, плынь несла яго з сабой. Адна прынада была на глыбіні сарака марскіх сажняў, другая — сямідзесяці пяці, а трэцяя і чацвёртая апусціліся ў блакітную ваду ажно на сто і сто дваццаць пяць сажняў. Кожная прынада вісела галавою ўніз, стрыжань кручка быў усярэдзіне рыбы, цалкам абвязаны і абшыты, а ўсю тую частку кручка, што была звонку, выгін і вастрэё пакрывалі свежыя сардзіны. Кожная сардзіна

была нанізана на кручок праз абодва вокі, разам яны ўтваралі паўвянок на прыхаванай гэтак сталі. Не было ніводнай даступнай рыбіне часткі кручка, якая не мела б прыемнага паху ды смаку.

Хлопчык даў яму двух свежых тунцоў, або альбакораў, што звісалі з двух найдаўжэйшых шнуроў, быццам грузілы, а на іншых ён меў блакітнага бегуна¹ і жоўтага марскога шчупачка, і хоць тыя ўжо выкарыстоўваліся, але былі ў добрым стане, выдатныя сардзіны надавалі ім прыемны пах і прыцягальнасць.

Шнур, тоўсты, як ладны аловак, быў прымацаваны пяталёю да толькі што выразанага прута, і варта было пацягнуць або крануць прынаду, як і той прут цягнула ў ваду. Кожны шнур меў два маткі даўжынёю па сорак марскіх сажняў, да іх у выпадку патрэбы можна было прыладзіць яшчэ запасныя маткі. Калі было неабходна, рыба магла павалачы за сабою больш за трыста сажняў шнура.

Цяпер ён сачыў, як злёгка апускаюцца ў ваду тры пруты за бортам лодкі, і няспешна веславаў, каб утрымаць шнуры простымі і на адпаведных глыбінях. Было зусім светла, сонца магло вызірнуць у любы момант.

Сонца асцярожна ўзнімалася з мора, і стары чалавек змог убачыць іншыя лодкі: нізка на вадзе, не вельмі далёка ад берага, шырока раскіданыя ўпоперак плыні. Потым сонца набралася яскравасці, бляск упаў на ваду, потым узнялося на поўную моц і, адлюстраваўшыся на гладкай паверхні мора, рэзнула старога чалавека па вачах, і ён павеславаў, не пазіраючы на сонца. Ён глядзеў уніз у ваду, ці проста ідуць шнуры ў ейную цемру. Стары чалавек утрымліваў іх больш простымі, як хто-кольвек, гэтак, каб кожная прынада была ў цемрадзі плыні якраз там, на той глыбіні, дзе ён жадаў, каб яна была і чакала рыбу. Іншыя пакідалі шнуры на волю плыні, і часам тыя былі на глыбіні шасцідзсяці сажняў, а не ста, як меркавалі рыбакі.

«Але ў мяне,— думаў ён,— усё дакладна. Проста мне больш не шанцуе. Але хто ведае? Мажліва, сёння. Кожны дзень — новы дзень. Шанцаванне гэта няблага. Але дакладнасць не

---

¹ Від рыбы ў цёплых морях.

пашкодзіць. Калі завітае ўдача, ты будзеш гатовы яе сустрэць».

Мінула дзве гадзіны, сонца ўзнялося вышэй і не біла па вачах гэтак моцна, калі ён глядзеў на ўсход. У полі яго зроку засталіся толькі тры лодкі, і здавалася, што яны вельмі нізкія і паблізу берага.

«Усё жыццё маім вачам бывала кепска ад ранняга сонца, — падумаў ён. — Але яны, як і раней, добрыя. Увечары я магу пазіраць на сонца проста, і ў вачах не робіцца цёмна. Сонца ўвечары мацнейшае, але ўранні глядзець на яго балюча». Якраз тады ён убачыў фрэгата¹ з яго даўгімі чорнымі крыламі, той кружляў у небе наперадзе яго.

Раптам птах зрэзаў наўскасяк уніз, выпрастаўшы ззаду крылы, а потым закружыў зноў.

— На нешта ён натрапіў, — вымавіў услых стары чалавек. — Не проста шукае.

Павольна і мерна ён павеславаў туды, дзе птушка кружыла. Ён не спяшаўся, і яго шнуры былі гэткія ж прамыя, як напачатку. Праўда, цяпер ён трохі больш дапамагаў плыні вёсламі, і хоць рыбацый гэткім жа дакладным чынам, але хутчэй, як раней, бо імкнуўся выкарыстаць птушку.

Птах узняўся ў неба вышэй і закружляў зноўку, пры гэтым крылле яго было нерухомае. Раптам ён даў нырца ў ваду, і стары чалавек убачыў, як з вады рванула лятучая рыба і адчайна памкнула над паверхняй мора.

— Дэльфін² — вымавіў услых стары чалавек. — Буйны дэльфін.

Ён паклаў вёслы ў лодку і дастаў маленькі шнур, што ляжаў на носе лодкі. Той быў з драцяным павадком, на канцы якога меўся невялікі кручок, на які ён насадзіў адну з сардзін. Стары чалавек апусціў шнур за борт, а пасля злучыў яго з кармой, прымацаваўшы да ніта з колцам. Тады ён прыладзіў прынаду да другога шнура і пакінуў яго, скручаным у маток, у цяні на носе лодкі. Ён зноў узяўся веславаць, назіраючы пры

¹ Марская птушка.

² Стары чалавек называе дэльфінам адну з некалькіх акіянічных рыб, адметных пералівістасцю афарбоўкі, з востраканцовымі плаўнікамі.

гэтым за даўгакрылым чорным птахам, што віснуў над вадой, палюючы на рыбу.

Ён бачыў, як птушка абмакнулася ў ваду зноў, адкінуўшы крылы назад, каб нырнуць, а пасля заматляла імі шалёна, але марна, пераследуючы лятучую рыбу. Стары чалавек не мог не заўважыць пэўнай пукатасці марской паверхні, гэта буйныя дэльфіны ўзнімалі ваду, гонячыся за рыбай. Дэльфіны ўзрэзвалі ваду пад чарадой лятучых рыб і, рухаючыся хутка, не змусілі б чакаць сябе, калі б тыя апусціліся ў ваду. «Гэта вялікая чарада дэльфінаў,— падумаў ён.— Яны раскіданы адзін ад аднаго, і таму ў лятучых рыбаў мала шанцаў. А ў птушкі іх няма ўвогуле. Лятучыя рыбы занадта буйныя ды шпаркія для іх».

Ён назіраў за тым, як лятучыя рыбы зноў і зноў выстрэльвалі з вады і як бясплённа высільвалася птушка. «Гэтая чарада дэльфінаў для мяне страчана,— падумаў ён.— Занадта хутка і далёка шывуюць яны. Але, мажліва, я падбяру якога блудніка, а можа, мая вялікая рыба недзе паблізу іх. Дзесьці ж павінна быць мая вялікая рыба».

Воблакі над зямлёю паўсталі як горы, бераг здаваўся ўсяго толькі доўгай зялёнай лініяй з шэра-сінімі ўзгоркамі за ёю. Вада ў моры сталася цёмна-сіняя, амаль фіялетавая. Зірнуўшы ў яе, ён убачыў чырвонае сяйво планктону ў цёмных глыбінях і нязвычайнае дзіўнае святло сонца. Ён назіраў, каб яго шнуры, знікаючы з поля зроку, ішлі ў ваду проста, і цешыўся, што бачыў процьму планктону, бо гэта азначала рыбу. Дзіўнае святло ў вадзе, цяпер, калі сонца было вышэй, абяцала добрае надвор'е, як і форма воблакаў там, над зямлёю. Але птах цяпер амаль не паказваўся, і на паверхні вады нічога не віднелася, апроч некалькіх лапін жоўтых выцвілых на сонцы саргасавых водарасцей і фіялетава-вясёлкавага застыгла-дрыгністага пузыра — «партугальскага вайсковага карабля»¹, што плаваў каля самай лодкі.

Ён перавярнуўся на бок, потым выпрастаўся. Ён плаваў весела, усё адно як бурбалка, са сваімі доўгімі смяртэльна-фіялетававымі валокнамі, што добры ярд² цягнуліся за ім у вадзе.

---

¹ Адна з сіфанафор (род фізалія).

² Адзін ярд — 0,914 м.

— Agua mala¹,— вымавіў стары чалавек.— Ты, сука.

Злёгка вяслуючы, ён глянуў у ваду і ўбачыў драбнюткіх рыбак, бадай, гэткай жа афарбоўкі, як і шлейфы-валокны, яны сноўдалі паміж тымі, ахінутыя невялікім ценем, што кідала бурбалка, плывучы ўслед за плыню. Яны мелі імунітэт да ейнага яду. Але ў людзей яго не было, і калі хоць трохі слізкіх фіялетавых валокнаў чаплялася і прыставала да шнура, пакуль стары чалавек важдася з рыбінай, на ягоных руках з'яўляліся шрамы і раскеліны, усё роўна як ён апёкся лісцем ядавітага плюшча або ядавітага дуба².

Але ейная атрута дзеіла імгненна-хутка, нібы сцебануўшы бізуном.

Вясёлкавыя бурбалкі былі прыгожыя. Але яны сама падманлівая рэч у моры, і стары чалавек любіў глядзець, як вялікія марскія чарапахі спажываюць іх. Угледзеўшы свае ахвяры, чарапахі падбіраліся да іх спераду, потым заплюшчвалі вочы гэтак, што і яны цалкам хаваліся пад панцыр, ды ўміналі тыя валокны і ўсё астатняе. Стары чалавек ахвотна пазіраў, як чарапахі елі іх, і яшчэ ён любіў хадзіць па ўзбярэжжы пасля шторму і чуць, як тыя з трэскам пукаюцца, калі ён ступае на іх сваімі цвёрдымі грубымі пятамі.

Ён любіў зялёных чарапах і ястрабіныя дзюбы³ за іх элгантнасць і спрыт, і за тое, што яны былі вельмі каштоўныя, а з лагоднай пагардай ставіўся да вялізных тупых калодагаловых⁴ у жоўтых латах, з іхнімі дзівацкімі любончамі, шчасліва-задаволеных, калі яны, заплюшчыўшы вочы, цярэбляць «партугальскія караблі».

Чарапахі не выклікалі ў яго містычных пачуццяў, хоць ён не адзін год выходзіў у мора з рыбацкім гуртом лавіць іх. Ён шкадаваў іх усіх, нават гіганцкіх, падобных на велізарныя куфры чарапах⁵, гэткіх доўгіх, як ягоная лодка, а вагою — з тону.

Бальшыня людзей як бы пабойваецца чарапах, бо чарапашае сэрца гадзінамі б'ецца пасля таго, як яе парэжуць на

¹ Злая вада (*исп.*) — народная назва сіфанафоры.

² Ліянападобны сумах ядавіты і кусцісты сумах ядавіты.

³ Від чарапах.

⁴ Карэтавыя чарапахі (з атрада марскіх).

⁵ Луты, скурыстыя чарапахі.

кавалкі ды разбяруць. Але стары чалавек думаў: у мяне гэт-кае ж сэрца, ногі і рукі мае таксама падобныя на іхнія. Ён еў чарапашыя белыя яйкі, каб набрацца моцы. Ён еў іх увесь травень, каб быць дужым у верасні і кастрычніку ды агораць сапраўды вялікую рыбу.

Ён таксама зачэрпваў штодня кубак акулавага тлушчу з вялікай жалезнай бочкі ў халупе, дзе шмат якія рыбакі хавалі снасці. Бочка стаяла тут для ўсіх жадаючых. Бальшыня рыбакоў не пераносіла смаку тлушчу. Але наўрад ці той быў горшы за ўспорванне на додніцы, калі яны ўставалі, і, апроч таго, тлушч быў вельмі добрым ад прастуд і грыпаў і надта карысны для зроку.

Ён зірнуў угару і ўбачыў, што птах кружляе зноў.

— Ён знайшоў рыбу,— услых вымавіў стары чалавек. Ніводная лятучая рыба не разрэзала паверхні вады, і не разбягаліся ва ўсе бакі дробныя, якраз для прынады, рыбка. Але пакуль стары чалавек назіраў, невялікі тунец узняўся ў паветра, перавярнуўся і ўпаў галавой уніз у ваду. Тунец, бліснуўшы срэбрам на сонцы, упаў у мора, але за ім узняўся яшчэ адзін, і яшчэ, і яны мільгалі скрозь, узбоўтваючы ваду і доўгімі скачкамі пераследуючы дробную рыбу. Яны кружылі над ёю і гналі яе.

«Калі б яны не шыбалі гэтак хутка, я іх не ўпусціў бы»,— думаў стары чалавек, назіраючы, як чарада запеньвае ваду, а птушка падае каменем уніз, акунаючыся і хапаючы дробную рыбу, што выплыла ў паніцы на паверхню.

— Птах — добры памочнік,— сказаў стары чалавек. Якраз тады шнур, што быў злучаны пятлёю з колцам ніта ў карме, напяўся пад яго нагой, якою ён прыціскаў пятлю, ён выпусціў вёсла і, моцна ўзяўшыся за шнур і адчуўшы вагу невялікага тунца, што тузаўся ды торгаўся, стаў выбіраць той у лодку. Рыба торгалася з усё большай зацятасцю, калі ён выцягваў шнур, і стары чалавек мог бачыць у вадзе блакітную спіну тунца і золата бакоў, перш як ён рыўком падцягнуў яго да борта і шпурнуў у лодку. Тунец ляжаў на карме на сонцы, тугі ды ашчадна-зграбны, як адлітая куля, вырачыўшы вялікія неразумныя вочы, выбіваючы з сябе жыццё хуткімі дрыготкімі ўдарамі аб лодку акуратнага гожага хваста-бліскаўкі. Стукнуўшы яго па галаве палкай, каб не мучыўся, стары чалавек нагою пхнуў тунца, што ўсё яшчэ ўздрыгваў, у цень пад карму.

— Альбакор¹,— услых вымавіў ён.— З яго будзе цудоўная прынада. Ён заважыць дзесяць фунтаў.

Стары чалавек не памятаў, калі ўпершыню пачаў думаць уголас, як быў сам-насам з сабою. Ён спяваў на адзіноце, а часам напяваў уночы, у самоце несучы вахту на смэках² або на «чарапашых лодках».

Відаць, ён пачаў размаўляць услых адзін, як хлопчык пайшоў ад яго. Але дакладна ён не памятаў. Ловячы рыбу разам, яны перамаўляліся з хлопчыкам звычайна толькі наконт сама неабходнага. Гутарылі ж яны ўночы альбо калі дрэннае надвор'е затрымлівала іх на беразе. Уважалася за вартасць не размаўляць у моры без патрэбы, і стары чалавек заўжды лічыў якраз так і шанаваў гэты закон. Але цяпер ён выказаў свае думкі ўголас шмат разоў, бо не было побач ніводнае жывое душы, каб яны маглі каго раздражняць.

— Калі б хто пачуў, як я вось так гучна размаўляю, залічыў бы мяне ў вар'яты,— вымавіў ён услых.— Але ж я не вар'ят, і таму гэта мяне зусім не турбуе. І апрача таго, багацейшыя маюць радыёпрымачы, якія гутараць з імі ў іхніх лодках і расказваюць ім пра бейсбол.

«Цяпер не час займаць галаву бейсболам,— падумаў ён.— Цяпер трэба рупіцца пра адну-адзіную рэч. Тую, дзеля якой я нарадзіўся. Магчыма, акурат паблізу гэтай чарады ёсць вялікая рыбіна. Я падабраў усяго толькі блудніка, што адбіўся ад альбакораў, якія тут кормяцца. Але яны, жывячыся, рухаюцца далёка і хутка. Усё, што паказваецца сёння на паверхні, шыбуе вельмі хутка і на паўночны ўсход. Можа, цяпер гэткая пара дня? А магчыма, гэта нейкая прыкмета, звязаная з надвор'ем, якой я не ведаю?»

Ён не мог цяпер бачыць зеляніны берага, адно толькі вяршыні блакітных узгоркаў, што выглядалі цяпер белымі, як быццам былі пакрытыя снегам, ды аблокі, нібы высокія снежныя горы над імі. Мора было вельмі цёмнае, і сонечнае праменне праламлялася ў вадзе, як у прызме. Мірыяды плямак планктону былі раптоўна знішчаны высокім сонцам,

¹ Даўганёры тунец.

² Смэк — невялікае аднамачтавае рыбадоўнае судна, звычайна шлюп або тэндар.

і толькі вялізныя глыбокія прызмы ў сінняй вадзе бачыў стары чалавек, пільнуючы шнуры, што беззаганна проста ішлі ў ваду глыбінёю ў мілю.

Тунцы, а рыбакі ўсіх гэтых рыб звалі тунцамі і толькі тады прыгадвалі іхнія назовы, калі даходзіла да продажу або калі абменьвалі тых на прынады, зноў сышлі ў глыбіню. Сонца было гарачае, старому чалавеку моцна грэла ў патыліцу, і той адчуваў, вяслючы, што па спіне ў яго сочыцца пот. «Я мог бы проста дазволіць плыні несці мяне,— падумаў ён,— ды спаць, накінуўшы пятлю шнура на палец нагі, каб абудзіцца. Але сёння мінае восемдзесят пяць дзён, і я павінен рыбачыць кожны дзень як след».

Якраз у гэты момант, паглядзеўшы на шнуры, ён убачыў: адзін са свежавыразаных прутоў рэзка пацягнула ўніз.

— Але,— сказаў ён.— Але,— і нячутна склаў вёслы ў лодку. Ён пацягнуўся па шнур і вось ужо лагодна трымаў яго паміж вялікім і ўказальным пальцамі правай рукі. Ён не адчуваў ні напругі, ні вагі, трымаў шнур без высілку. Потым рыба пацягнула зноў. Цяпер торганне было як бы пробнае, не моцнае і не цяжкае, і ён ведаў дакладна, што гэта. На глыбіні ста сажняў марлін¹ церабіў сардзіны, што пакрывалі вастрыё і стрыжань кручка там, дзе кручок ручной коўкі вытыркаўся з галавы малага тунца.

Стары чалавек, далікатна трымаючы шнур, мякка, левай рукой адвязаў яго ад прута. Цяпер ён мог дазволіць яму бегчы паміж пальцаў гэтак, што рыба не адчувала ніякай напругі.

«Так далёка ад берага ён павінен быць вялізны ў гэтым месяцы,— падумаў стары чалавек.— Еш іх, рыба. Еш іх. Прашу цябе, еш іх. Якія свяжукія яны! А ты, там, унізе, на глыбіні шасцісот футаў у гэтай халоднай вадзе, у цемрадзі. Павярніся яшчэ раз у гэтай цемрадзі ды зноў за іх бярыся».

Ён адчуў лёгкае асцярожнае тузанне, а пасля мацнейшае, гэта калі патрэбны быў пэўны высілак, каб сарваць галаву сардзіны з кручка. Потым не было нічога.

— Давай, давай,— услых сказаў стары чалавек.— Павярніся яшчэ раз. Толькі панюхай іх. Праўда, цудоўныя? Паеш іх на-

---

¹ Марлін — уласна марлін, рыба, роднасная меч-рыбе; меч-рыба.

поўніцу цяпер, а тады возьмешся за тунца. Цвёрды, халодны, прыемны на смак. Будзь смялейшая, рыба. Еш іх.

Ён чакаў са шнуром паміж вялікім і ўказальным пальцамі, назіраючы за ім, а таксама, адначасна, і за іншымі шнурамі, бо рыба магла шуснуць угару або ўніз. Потым паўтарылася тое асцярожнае тузанне.

— Ён возьме яго,— уголас вымавіў стары чалавек.— Божа, дапамажы яму ўзяць яго.

Але ён не ўзяў. Ён знік, стары чалавек не адчуў больш анічога.

— Ён не мог пайсці. Ён паварочваецца. Магчыма, ён ужо трапляў на кручок і штосьці памятае пра гэта.

Раптам ён адчуў лагодны дотык да шнура і моцна ўсцешыўся.

— Ён проста паварочваўся. Ён возьме яго.

Стары чалавек узрадаваўся, адчуўшы мяккае тузанне, а пасля — штосьці моцнае і неверагодна цяжкае. Гэта быў цяжар рыбы, і ён усё вызваляў і вызваляў шнур, адмотваючы першы з рэзервовых скруткаў. Той спаўзаў уніз, лёгка слізгаў паміж пальцамі старога чалавека, і ён услед адчуваў, які ў рыбы вялізны цяжар, хоць ледзь прытрымліваў шнур вялікім і ўказальным пальцамі.

— Вось дык рыбіна,— сказаў ён.— Схапіла тунца, кручок якраз збоку ў ейным роце, ды імкнецца з гэтым уцячы.

«Але марлін павернецца і праглыне тунца»,— падумаў ён. Ён не вымавіў гэтага, бо ведаў, што калі скажаш пра нешта добрае, яно можа не здарыцца. Ён разумеў, якая гэта вялізная рыбіна, і нібыта бачыў, як яна імкне ў цемры з тунцом упоперак рота. У гэты міг ён адзначыў, што марлін спыніўся, але, як і раней, стары чалавек адчуваў ягоную вагу. Пасля цяжар павялічыўся, і ён папусціў шнур. На нейкі момант ён мацней сціснуў яго вялікім і ўказальным пальцамі, і цяжар яшчэ пабольшаў ды пацягнуў шнур уніз.

— Ён узяў тунца,— сказаў стары чалавек.— Цяпер я дам яму як след наесціся.

Шнур, выслабаныючыся, слізгаў паміж ягонымі пальцамі, а тым часам ён, працягнуўшы ўніз левую руку, прымацаваў вольны канец двух запасных маткоў да пятлі пары маткоў наступнага шнура. Цяпер ён быў гатовы. Ён меў у запасе тры

маткі шнура па сорок сажняў даўжынёю апроч таго, які ён выкарыстоўваў.

— З'еш трохі больш,— сказаў ён.— Паеш напоўніцу. Паеш гэтак, каб вастрыё кручка трапіла табе ў сэрца і забіла цябе. Усплыві добранька на паверхню, каб я ўсадзіў у цябе гарпун. Так. Ты гатовы? Ты дастаткова доўга быў ля стала? Пара! — гучна вымавіў ён ды, моцна тузануўшы абедзвюма рукамі за шнур, падоўжыў яго на ярд, а тады падсякаў яшчэ і яшчэ раз, тузаючы шнур напераменку кожнай рукой з усёй сілаю рук і цела з ягонаю вагою.

Нічога не адбылося. Рыба спавольна плыла сабе, і стары чалавек ні на цалю не мог яе ўзняць. Ён цягнуў цераз плечы моцны, прызначаны для цяжкой рыбіны шнур, ажно той напяўся гэтак, што пацеркі вады адскоквалі ад яго. Потым шнур стаў паціху як бы сычэць у вадзе, а ён па-ранейшаму трымаў яго, упіраючыся ў лаўку, не нахіляючыся назад. Лодка пачала паволі ісці ў кірунку паўночнага захаду.

Рыба плыла далей, як і дагэтуль, і ён плыў разам з ёю па ціхай вадзе. Іншыя прынады былі па-ранейшаму ў вадзе, але ён не мог нічога зрабіць.

— Як шкада, што са мной няма хлопчыка,— услых сказаў стары чалавек.— Рыба цягне мяне на буксіры, і я ж як той бітэнг¹. Можна было б прывязаць шнур да лодкі. Але ж марлін мог бы парваць яго. Я з усіх сіл мушу ўтрымліваць рыбіну і адпускаць шнур, калі гэта неабходна. Дзякуй богу, што ён вандруе, а не шукае схову на глыбіні. Што я буду рабіць, калі ён усё ж надумае рушыць углыб, я не ведаю. Што я буду рабіць, калі ён дасць нырца ды спусціць дух, я не ведаю. Але зраблю нешта. Ёсць мноства рэчаў, якія я магу зрабіць.

Ён трымаў шнур, што аблягаў плечы, і сачыў за яго нахілам у вадзе і за лодкай, тая спакойна плыла на паўночны захад.

«Гэта заб'е яго,— думаў стары чалавек.— Ён не зможа плысці гэтак заўжды». Але мінула чатыры гадзіны, а рыба плыла сабе, як і раней, у адкрытае мора і валакла за сабою лодку, а стары чалавек па-ранейшаму быў туга сцягнуты шнуром упоперак спіны.

---

¹ Слуп на палубе судна для ўтрымання буксірнага троса, якарнага каната і г. д.

— Я падчапіў яго на кручок апоўдні,— сказаў ён.— І я яго яшчэ не бачыў.

Ён надта рашуча ссунуў уніз свой саламяны капялюш перад тым, як зачапіў на кручок рыбіну, і цяпер той моцна муляў лоб. Смага мучыла таксама, і ён, апусціўшыся на калені, асцерагаючыся, каб незнарок не таргануць шнур, падабраўся, наколькі здолеў, да носа лодкі і адною рукою дацягнуўся да бутэлькі з вадой. Ён адаткнуў яе і крыху адпіў. Потым трохі адпачыў на носе. Ён аддыхваўся, седзячы на непастаўленай мацце са згорнутым ветразем,— толькі б вытрываць.

Потым ён паглядзеў пераз плячо назад і ўбачыў, што на даглядзе не відаць сушы. «Не бяда,— падумаў ён.— Я заўсёды змагу прыплыць на водбліск агнёў Гаваны. Яшчэ дзве гадзіны да заходу сонца, і, мажліва, рыба якраз выплыве. А не, дык тады, як узьдзе месяц. Калі ж не выплыве і тады, то, можа, на ўсходзе сонца. Здранцвеласці няма, і я чуюся дужым. Гэта ў яго кручок у роце. Ну і рыба, як цягне шнур! Відаць, ён шчыльна заціснуў дрот сваім ротам¹. Хацелася б на яго паглядзець адзін раз, каб ведаць, з кім я змагаюся».

Рыба плыла ўсю ноч і, наколькі ён мог меркаваць па зорах, не мяняла свайго кірунку. Стала холадна пасля таго, як сонца зайшло, пот на спіне, на руках і на яго старых нагах высах. Днём ён узяў мяшок, якім была накрыта бляшанка з прынадай, і разаслаў яго на сонцы сушыцца. Пасля, як сонца зайшло, ён завязаў мяшок на шыі, закінуўшы яго на спіну, ды асцярожна заправіў пад шнур, што быў на плячах, як бы падклаўшы туды падушку. Цяпер ён патрапіў гэтак прыхіліцца да носа лодкі, што стаў чуцца амаль няблага. Ягонае становішча было ў сапраўднасці, можа, крыху лепшае, як раней, але ён уважаў яго за нават і не кепскае.

«Я нічога не магу зрабіць з ім, а ён нічога не можа зрабіць са мной,— думаў ён.— Датуль, пакуль рыба вось так плыве».

Адзін раз стары чалавек устаў і памачыўся за борт лодкі, ды паглядзеў на зоры і праверыў свой курс. Шнур выглядаў як зіхатлівая палоска, што падала ў ваду проста з яго плячэй. Цяпер яны рухаліся павольней, водбліск агнёў Гаваны быў не

---

¹ Для старога чалавека рыбіна, з якой ён змагаецца, супернік, істота мужчынскага роду.

гэткі моцны, такім чынам ён зарыентаваўся, што плынь іх відочна нясе на ўсход. «Калі я згубіў бляск Гаваны, значыцца, мы больш падаліся на ўсход,— падумаў ён.— Бо, калі б рыба не збочыла са свайго курсу, бачыў бы яго яшчэ шмат гадзін. Цікава было б даведацца, як там бейсбол, як сёння згулялі ў вышэйшых лігах,— падумаў ён.— Гэта на дзіва лёгка было б зрабіць, маючы радыё». Пасля ён загадаў сабе: заўсёды думай пра справу. Думай пра тое, што робіш. Не забівай галаву ніякім глупствам.

Потым сказаў уголас:

— Шкада, што са мною няма хлопчыка. Ён дапамагаў бы мне і глядзеў на гэта сам.

«Ніхто не павінен быць адзін у старым веку,— разважаў ён.— Але гэта непазбежна. Я мушу памятаць, што мне трэба з'есці тунца, пакуль той не сапсаваўся, каб не аслабець. Памятай: не мае значэння, хочацца табе есці або не, але ты мусіш спажыць яго ўранні. Памятай»,— сказаў ён сабе. Уночы дзве марскія свінні падплылі да лодкі, і яму было чутна, як яны круціліся і пыхкалі. Ён мог адрозніць шумнае сапенне самца ад падобнага на ўздыхі пыхання самкі.

— Гэта — добрыя істоты,— сказаў ён.— Яны гуляюць і жартуюць, і займаюцца любошчамі. Яны нашыя браты, як лятучыя рыбы.

Потым ён стаў шкадаваць вялікую рыбу, што зачাপілася на кручок. «Цудоўны і дзіўны марлін, і хто ведае, колькі яму гадоў,— думаў ён.— Ніколі не траплялася мне такая дужая рыбіна, і ніводная не паводзіла сябе гэткім дзіўным чынам. Магчыма, ён занадта мудры, каб скакаць. Ён мог бы знішчыць мяне скокамі або калі б уцякаў як шалёны. Але, магчыма, ён трапляў на кручок шмат разоў да гэтага і ведае, што яму трэба змагацца якраз так. Ён не падазрае, што супраць яго ўсяго адзін чалавек, ды і той стары. Але якая гэта вялізная рыбіна, і колькі грошай дадуць за яе на рынку, калі мяса добрае. Ён схопіў прынаду, як хапае самец, і ён цягне шнур, як самец, і ў ягоным змаганні няма ні знаку панікі. Хацеў бы я ведаць, ёсць у яго нейкія планы ці ён у такой жа распачы, што і я?»

Ён памятаў, як аднойчы зачопіў на кручок аднаго з пары марлінаў. Рыба-самец заўсёды дазваляе самцы жывіцца першай, і самка, ахопленая панікай, усчала дзікае адчайнае зма-

ганне, якое хутка знясіліла яе, і ўвесь час самец заставаўся з ёю, перасякаючы ў лёце шнур і кружачы з ёю на паверхні. Марлін быў гэтак блізка, што стары чалавек непакоіўся, каб той не перарэзаў шнур хвостом, вострым, як каса, і амаль гэткага памеру і формы. Калі стары чалавек ударыў яе бусаком, а потым збабоўчыў палкай, трымаючы за падобную на рапіру дзюбу з шорсткім, як наждак, краем і б'ючы па версе галавы, пакуль самчын колер не стаўся амаль такі, як адваротны бок люстра, і потым, з хлопчыкавай дапамогай, падняў яе на борт, самец не адлучаўся ад лодкі. Пасля, у той час, як стары чалавек разблытваў шнуры і рыхтаваў гарпун, самец высока скочыў у паветра побач з лодкай, каб убачыць сваю сяброўку, а пасля пайшоў глыбока ўніз, шырока распластаўшы свае лавандавыя грудныя плаўнікі і паказваючы ўсе свае шырокія лавандавыя палосы. Ён быў прыгожы, стары чалавек памятаў, і ён застаўся. «Гэта было сама сумнае здарэнне, звязанае з імі, якое мне выпала бачыць,— падумаў стары чалавек.— Хлопчык таксама быў засмучаны, і мы папрасілі ў яе прабачэння ды хуценька разабралі».

— Шкада, што тут няма хлопчыка,— сказаў ён уголас, прыхіліўшыся да закругленых дошак носа лодкі, і адчуў напругу шнура на плячах, моц вялізнай рыбіны, што кіравала той пуцявінай, якую выбрала. «Бо аднаго разу, дзякуючы маёй падступнасці, яму было неабходна зрабіць выбар»,— падумаў стары чалавек.

Яму належала б заставацца ў глыбокіх цёмных водах, недаступным для ўсіх пастак, сілкоў і падманаў. А што да мяне, то я мусіў дабрацца сюды і адшукаць яго, і ў гэтым пераўзысці ўсіх людзей. Усіх людзей на зямлі. Цяпер мы злучаныя разам, былі такія ўжо ад паўдня. І аніхто не здольны дапамагчы ніводнаму з нас.

«Мажліва, не варта было мне ісці ў рыбакі,— падумаў ён.— Але дзеля гэтага я нарадзіўся. Я абавязкова павінен з'есці тунца, калі развіднее».

Незадоўга да світанку штосьці схапіла адну з прынад, што былі ззаду за ім. Ён пачуў, як трэснуў, зламаўшыся, прут, і шнур пачаў выслізгваць цераз планшыр лодкі. У цемрадзі ён выслабаніў нож з похвы і, прымаючы ўсю напругу на левае плячо, нахіліўся назад ды перарэзаў шнур на планшыры.

Тады ён перацяў шнур, што быў найбліжэй да яго, і ў цемры звязаў вольныя канцы запасных маткоў. Ён дбала працаваў адною рукою, туга завязваючы вузлы, прыціснуўшы маткі нагой. Цяпер ён меў шэсць запасных маткоў шнура. Два — дзе былі прынады,— што ён перарэзаў, ды два з прынадай, на якую клонула рыбіна, і ўсе яны былі злучаны.

«Пасля таго як развіднее,— падумаў ён,— я дабяруся назад да прынады, што закінута на саракасажневую глыбіню, і перарэжу той шнур таксама ды злучу з запаснымі маткамі. Згублю дзвесце сажняў добрага каталонскага corde¹, а таксама кручкі ды павадкі, але іх можна замяніць. А хто замёніць мне рыбіну, калі я зачэплю на кручок другую і дазволю сарвацца першай? Не ведаю, што за рыба кагадзе клявала. Гэта мог быць марлін або шыракадзюб², або і акула. Я не паспеў адчуць ейную цягу, бо мусіў пазбыцца ад яе як мага хутчэй».

Услых ён сказаў:

— Як я хацеў бы, каб тут быў са мной хлопчык.

Але хлопчыка няма. Ты маеш адно сябе самога, і было б найлепей, каб ты папоўз назад, туды, дзе апошні шнур, цёмна цяпер ці не цёмна, перацяў той і злучыў з двума запаснымі маткамі.

Ён так і зрабіў. Гэта было няпроста ў цемрадзі, і рыба адзін раз так рэзка тузанула, што ён упаў і параніў твар пад вокам. Струменьчык крыві пацёк быў па шчацэ, але згаснуў, засох, не дайшоў да падбародка, і стары чалавек дабраўся назад на нос лодкі і адпачыў там, прысланіўшыся да борта. Ён паправіў мяшок і асцярожна перасунуў шнур на другое месца на плячах, злёгка пашморгаўшы ім, каб уведаць як цягне рыба, а пасля сунуў руку ў ваду: ці хутка рухаецца лодка?

«Цікава, чаму марлін так рэзка рвануўся? Відаць, дрот слізгануў па ягонай гарбатай спіне. Вядома, яму не можа быць гэтак блага, як маёй спіне. Але ж не будзе ён цягнуць лодку вечна, які б вялізны ні быў. Цяпер усё, што магло спрычыніць клопат, прыбрана з дарогі, і я маю вялікі запас шнура, а што мне яшчэ трэба?»

---

¹ Шнур (*исп.*).

² Меч-рыба.

— Рыба,— лагодна вымавіў ён услых,— я застануся з табою аж да майго канца.

«І марлін застанеца са мною, так я мяркую,— падумаў ён, чакаючы, калі ж развіднее. Было холадна цяпер перад світаннем, і стары чалавек шчыльней прыціснуўся да борта, каб неяк сагрэцца.— Я здольны трываць не менш часу за яго»,— падумаў ён. І калі крыху заднелася, ён убачыў, як туга напята шнур ідзе ў ваду. Лодка плыла сабе далей, а першы краёчак сонца ўпаў на правае плячо старога чалавека.

«Ён кіруе на поўнач,— падумаў стары чалавек.— Плынь добра занесла нас на ўсход. Хацеў бы я, каб ён павярнуў ды плыў разам з плынню. Гэта паказала б, што ён стаміўся».

Калі ж сонца ўзлялося вышэй, стары чалавек без сумневу бачыў, што марлін не быў стамлёны. Ён угледзеў толькі адзін добры знак. Нахіл шнура сведчыў, што марлін плыў на меншай глыбіні. Гэта не азначала пэўна, што ён вынырне, пакажацца з вады. Але мог.

— Божа, хай бы ён паказаўся,— сказаў стары чалавек.— У мяне даволі шнура, каб управіцца з ім.

«Мажліва, калі я трохкі пацягну шнур, яму будзе балюча і ён вынырне,— падумаў стары чалавек.— Цяпер, калі стала светла, няхай бы ён вынырнуў з вады, каб тыя яго мяшкі ўздоўж хрыбта напоўніліся паветрам, бо тады ён не зможа падацца ў глыб мора канаць».

Стары чалавек паспрабаваў пабольшыць напругу шнура, але ўжо тады, калі ён падчапіў на кручок рыбіну, шнур быў напята да апошняга, і, нахіліўшыся назад ды тузануўшы яго, ён адчуў прыкрыю рэзь і зразумеў, што нацягнуць шнур болей нельга. «Я ўвогуле не павінен торгаць,— падумаў ён.— З кожным торганнем кручок пашырае рану, і марлін, раптам тузануўшыся, папросту сарвецца з кручка. А ўвогуле, я чуюся лепей цяпер на сонейку, тым болей што на гэты раз не мушу глядзець на яго».

На шнуры віселі жоўтыя водарасці, але стары чалавек ведаў, што гэта толькі затарможвае рух лодкі, і быў усцешаны. Гэта былі Затокскія водарасці, якія так свяціліся ўночы.

— Рыба,— сказаў ён,— я люблю цябе і вельмі шаную. Але я дакончу цябе раней, як скончыцца гэты дзень.

«Хочацца спадзявацца»,— падумаў ён.

З поўначы невялікая птушка падляцела да лодкі.

Гэта была пюка¹, і ляцела яна нізка над вадой.

Стары чалавек заўважыў, што тая вельмі знясіленая.

Птушка села на карму і адпачывала там. Потым яна мільганула над галавой старога чалавека, пераляцела на шнур, дзе пачувалася ўтульней.

— Колькі гадоў табе? — стары чалавек спытаўся ў птушкі. — Гэта твая першая вандроўка?

Птушка глянула на яго. Яна была занадта зняможаная нават для таго, каб упэўніцца, ці трывалы шнур, і зыбалася на ім, моцна ўхапіўшыся за яго сваімі далікатнымі лапкамі.

— Ён тугі, — сказаў ёй стары чалавек. — Аж занадта. Нягожа быць такой стомленай пасля бязветранай начы. Што гэта сталася з птушкамі?

«Ястрабы, — падумаў ён, — тыя кіруюць у адкрытае мора наперарэз вам». Але ён нічога не сказаў пра тое птушцы, якая ўсё адно не змагла б зразумець яго, ды і сама досыць хутка даведаецца пра ястрабаў.

— Адпачні як след, пташка, — сказаў ён. — А потым ляці і выкарыстай свой шанц, як любы чалавек, альбо птах, альбо і рыба.

Яму рупіла размаўляць, бо спіна яго скалела ўночы і цяпер сапраўды балела.

— Заставайся пакуль у маёй хаце, птушка, калі хочаш, — сказаў ён. — Шкода, што я не магу ўзняць ветразь і ўзяць цябе з сабою, цяпер, калі пачынае дзьмуць лёгкі брыз. Бо я тутакж з сябрам.

Якраз тады рыбіна раптоўна рванулася, і стары чалавек зваліўся з ног на нос лодкі і мог бы ўпасці ў ваду, калі б не ўпёрся ў яго рукамі і не адпусціў шнур.

Птушка паляцела, калі шнур таргануўся, стары чалавек нават не бачыў, як яна пырхнула. Ён пільна абмацаў шнур праваю рукою і заўважыў, што з яе цячэ кроў.

— Значыцца, яго там чапіла, — сказаў ён уголас ды тузануў шнур ізноў: ці не ўдасца павярнуць марліна ў іншы бок? Але

---

¹ Адна з амаль сотні відаў амерыканскіх спеўных птушак, мае яркі колер.

калі адчуў, што шнур напята да мяжы трываласці, больш не цягнуў, трымаючы яго ў такім стане.

— Блага цяпер табе, рыба,— сказаў ён.— І мне, ведае Бог, таксама.

Ён азірнуўся, каб убачыць птушку, бо цяпер быў бы рады такому кампан'ёну. Але птушкі не было.

«Доўга ты тут не затрымалася,— падумаў чалавек.— Але табе будзе цяжэй там, куды ты ляціш, пакуль не дасягнеш берага. І як гэта я дазволіў рыбіне зрэзаць мяне адным хуткім рухам? Я, відаць, тупею. А можа, я пазіраў на птушачку ды разважаў пра яе. Цяпер буду звяртаць увагу толькі на сваю работу, і яшчэ я мушу з'есці тунца, каб потым не бракавала моцы».

— Як хацеў бы я, каб хлопчык быў тут і каб я меў трохі солі,— сказаў ён уголас.

Перасунуўшы цяжар шнура на левае плячо і асцярожна ўкленчыўшы, ён абмыў руку ў акіяне і трымаў яе, апушчаную ў ваду, больш за хвіліну, назіраючы, як цягнецца, знікае крывавы струменьчык і плынь раўнамерна абцякае яе. Лодка ж кіравалася далей.

— Ён замарудзіў свой рух,— сказаў стары чалавек.

Ён яшчэ не выймаў бы руку з салёнай вады, але баяўся, што рыба зноўку тузанае, таму ён падняўся, моцна стаў на ногі і, узняўшы руку, патрымаў яе на сонцы. Гэта шнур пекануў па ёй. Рана была якраз у рабочай частцы рукі. Ён ведаў: рукі яшчэ спатрэбяцца, і яму зусім не хацелася быць параненым да пачатку змагання.

— А цяпер,— сказаў ён, калі яго рука высахла,— я павінен з'есці невялічкага тунца. Я магу дацягнуцца да яго бусаком і паесці тут, у камфорце.

Ён стаў на калені, намацаў бусаком тунца пад кармой і працягнуў да сябе, стараючыся не зачапіць скруткі шнураў.

Трымаючы шнур левым плячом ізноў і абапіраючыся левай жа рукою аб дошкі борта, ён зняў тунца з кручка бусака, а бусак паклаў на ранейшае месца. Ён прыціснуў рыбу адным каленам і стаў нарэзваць вузкія кавалкі цёмна-чырвонага мяса ўдоўж ад патыліцы да хваста. Гэта былі клінаватыя кавалкі, і ён наразаў іх, пачаўшы ад хрыбта аж да краю жывата. Ён адрэзаў шэсць скрылікаў і расклаў на носе лодкі,

выцер нож аб штаны, падняў банітаў шкілет за хвост ды шпурнуў за борт.

— Відаць, я не з'ем цэлы кавалак,— сказаў ён і паласнуў упоперак аднаго. Ён адчуваў усё тую ж напругу шнура, а левую руку звяло. Яна здранцвела сціскала цяжкі шнур, і ён з прыкрасцю глянуў на яе.

— Што гэта за рука,— сказаў ён.— Скурчвайся сабе, калі хочаш. Або вазьмі ды зрабіся кіпцюром. І хітрыкі табе не дапамогуць.

«Давай, падсілкоўвайся,— падумаў ён, гледзячы ў цёмную ваду на закінуты шнур.— З'еш гэта цяпер і ўмацуеш сваю руку. Не рука тут вінаватая, і ты шмат гадзін быў з рыбінай. І, магчыма, будзеш з ёю вечна. А цяпер еш баніта».

Ён падняў кавалак, паклаў у рот і стаў павольна жаваць. Смак быў даволі прыемны.

«Жуй, як след,— падумаў ён,— каб выціснуць усенькі сок. Вядома, было б няблага мець крыху лайма¹, або лімон, або соль».

— Як чуешся, рука? — спытаўся ён у рукі, здранцвелаі гэтак, што льга было згадаць *rigor mortis*². Я з'ем трохі болей дзеля цябе.

Старанна жвакаючы, ён спажыў другую частку таго кавалка, што разрэзаў папалам, а пасля выплюнуў скуру.

— Ці не робіцца табе лепей, рука? Пэўна, занадта рана пытаюся?

Ён узяў ды стаў жаваць другі цэлы кавалак.

«Дужая паўнакроўная рыба,— падумаў ён.— Мне пашэнціла, што я злавіў яе, а не дэльфіна. Дэльфін — той задужа салодкі. А гэтая — ледзь-ледзь, і ўся ейная моц захавалася. Не выпадае быць непрактычным,— падумаў ён.— Шкада, што ў мяне няма крыху солі. Бо невядома, высушыць сонца тое, што засталася, ці зробіць гніллём. Таму мне лепей з'есці і астатняе, хоць я не галодны. Рыба з кручком плыве сабе. З'ем усё і тады буду гатовы».

— Набярыся цярпення, рука,— сказаў ён.— Я раблю гэта для цябе.

---

¹ Лайм — цытрон.

² Групае спруцяненне (лац.).

«З большай ахвотай я карміў бы рыбіну,— падумаў ён.— Марлін — мой брат. Але я мушу забіць яго, таму павінен быць дужы». Паволі, засяроджана стары чалавек спахыў усе клінападобныя скрылікі.

Ён выпрастаўся і выцер рукі аб порткі.

— А зараз,— сказаў ён,— можаш выпусціць шнур, рука, і я спраўлюся з ім адной правай рукой, пакуль у цябе не пройдзе гэтая трасца.— Ён паставіў нагу на цяжкі шнур, які раней трымала левая рука, і зноў напружана ўгнуў спіну.— Божа, дапамажы мне пазбыцца гэтай здранцвеласці,— сказаў ён.— Бо хто ведае, ці не выкіне рыба якога коніка.

«Але пакуль што марлін спакойны,— падумаў ён,— і трымаецца свайго плана. Толькі што ў яго за план? І ці ёсць ён у мяне? Мой план я мушу дастасаваць да ягонага, зважаючы на вялізны марлінаў памер. Калі ён вынырне, пакажацца, я змагу яго ўхайдоліць. Але ён, відаць, надумаў заставацца там заўжды. Дык і я застануся з ім назаўжды».

Ён пацёр скурчаную руку аб нагавіцы і памкнуўся размяць непаслухмяныя пальцы. Але рука не расціскалася. «Мажліва, сонца ёй дапаможа,— падумаў ён.— Мажліва, яна расціснецца, калі ператравіцца дужы сыры тунец. Калі мне трэба расціснуць руку, я зраблю гэта, чаго б яно ні каштавала. Але не цяпер, не ўжываючы сілу. Хай здранцвенне пройдзе само, хай рука акрыяе самохаць. Ці ж не я знявечыў яе ўночы, калі было неабходна выслабіць ды злучыць тыя шнуры?»

Ён глянуў удаль на мора, і да яго прыйшла думка: які ён цяпер адзінокі. Але тут ён угледзеў у глыбокай цёмнай вадзе прамяністыя прызмы і ўбачыў шнур, што цягнуўся за кармою, і кранутую дзіўнай хвалістасцю роўнядзь. Воблакі збіраліся ў кучы, як бывае перад пасатам, ён зірнуў угару і ўбачыў чараду дзікіх качак, што вырысоўвалася, як на гравюры, на небе над вадою, пасля яна зацягнулася смугою, потым выразна паўстала зноў, і ён спасцігнуў, што чалавек ніколі не бывае самотны ў моры.

Ён падумаў, як баяцца некаторыя людзі заплываць у малых лодках у адкрытае мора, адкуль не відаць сушы. Яны маюць рацыю ў тыя месяцы, калі надвор'е раптоўна пагаршаецца. Але цяпер была пара цыклонаў, а калі іх, цыклонаў, у такі час няма, гэта найлепшая пара ва ўсім годзе.

Калі цыклон набліжаецца, а ты ў моры, заўжды ёсць ягоныя прыкметы на небе за колькі дзён наперад. На беразе не кожны іх бачыць, бо і не ведае, што яны ёсць: у форме воблакаў, напрыклад. Але цяпер цыклона не чакаецца.

Ён падняў галаву і ўбачыў: белыя кучавыя воблакі, што грудкі марозіва, дружна збіраліся да купы, а яшчэ вышэй як бы тонкае пер'е прыліпла да высокага вераснёўскага неба.

— Лёгкі brisa¹,— сказаў ён.— Надвор'е лепшае для мяне, як для цябе, рыба.

Ягоная левая рука была па-ранейшаму скурчана, але паволі ён адгінаў пальцы.

«Ненавіджу здранцвенне,— падумаў ён.— Тваё ўласнае цела табе здраджвае. Сорам, калі ў цябе на людзях панос ад сапсаванай рыбы ці мяса або ты ванітуеш ад іх. Але здранцвенне (ён думаў пра яго як пра salambre²) асабліва прыніжае чалавека тады, калі ён адзін. Калі б хлопчык быў тут, ён бы распёр мне руку ад перадплечча і зняў анямеласць. Але яна паздаравее».

Ён адчуў правай рукой, што рыба тузае шнур не гэтак, як раней, і тады ўбачыў, што шнур мае інакшы нахіл. Пасля, калі ён налёг на шнур, а левай рукой моцна і хутка лягнуў па сцягне, то ўбачыў, як шнур паціху ідзе ўгору.

— Ён выплывае на паверхню,— сказаў стары чалавек.— Ажывай, рука. Калі ласка, ажывай.

Шнур выходзіў паволі, але няспынна, і неўзабаве паверхня вады ўзнялася перад лодкай, і марлін выплыў. Ён выныраў несканчона доўга, і вада сцякала з ягоных бакоў. Яскравы на сонцы, галаву і спіну ён меў цёмна-ліловыя, а шырокія палосы на баках — светлага лавандавага колеру. Яго шабля была доўгая, як бейсбольная бітка, і звужаная, што рапіра, і ён падняўся на ўвесь рост з вады і пасля зноўку сягнуў туды, плаўна, усё адно як ныральшчык, і стары чалавек бачыў, як хаваецца ў вадзе вялізны, падобны на лязо касы, хвост і як папоўз уніз шнур.

— Ён на два футы даўжэйшы за мой човен,— сказаў стары чалавек.

---

¹ Брыз (*исп.*).

² Сутарга (*исп.*).

Шнур ішоў уніз хутка, але не сутаргава, і рыба не была спуджаная. Стары чалавек намагаўся абедзвюма рукамі ўтрымліваць такую напругу, якая яшчэ была бяспечная. Ён ведаў, што калі не здолее заповоліць рыбу разважным мерным ціскам, тая можа забраць увесь шнур і парваць.

«Гэта вялізны марлін, і я мушу адужаць яго,— падумаў ён.— Я не павінен дазволіць яму ўведаць сваю ўласную моц, ані тое, што ён мог бы зрабіць, пусціўшыся наўцёкі. Калі б гэта быў я, дык напружыў бы ўсе свае сілы і даў ходу, пакуль штосьці не парвалася б. Але, дзякуй богу, яны не такія разумныя, як мы, хто выймае з іх дух, хоць яны болей спрытныя і высакародныя за нас».

Стары чалавек бачыў шмат велізарных рыбін. Гэткіх, што важкі больш за тысячу фунтаў, і за сваё жыццё злавіў дзвюх такога памеру, але не адзін. А цяпер адзін — і на даляглядзе не відаць сушы — ён быў прывязаны да найвялікшай рыбы, якую калі-небудзь бачыў, большай за тыя, пра якіх чуў, і сцягтыя пальцы на ягонай левай руцэ былі па-ранейшаму як сціснутыя арліныя кішчоры.

«Але рука разагнецца,— падумаў ён.— Ну, так, яна разагнецца, каб дапамагчы правай руцэ. Гэта тры браты: рыба і абедзве мае рукі. Яна павінна разагнуцца. Не надта годна з яе боку быць здранцвелай». Рыба ізноў заповоліла свой рух і плыла са звычайнай хуткасцю.

«Хацеў бы я ведаць, чаго ён вынырнуў,— падумаў стары чалавек.— Ці не дзеля таго, каб паказаць мне, які ён вялікі. Цяпер я ведаю хоць гэта,— падумаў ён.— Я хацеў бы паказаць яму, што за чалавек я. Але ж ён убачыў бы скручаную руку. Няхай ён думае, што я магутнейшы, чым ёсць, і такі я і буду. Калі б я быў рыбай,— падумаў стары чалавек,— хай бы ён меў усё, што мае, супроць адной маёй волі ды майго розуму».

Ён зручна ўладкаваўся, адчуваючы трываласць борта, і, здавалася, без вялікіх высілкаў пераносіў цяжкасці, і рыба звыкла плыла сабе, і лодка паволі кіравалася па цёмнай вадзе. Вятрыска, які прыйшоў з усходу, прынёс з сабой невялікае хваляванне, апоўдні левая рука старога чалавека ажыла.

— Благая навіна для цябе, рыба,— сказаў ён і пасунуў шнур на мяшку, што акрываў ягоныя плечы.

Уладзіўшыся як найямчэй, ён усё ж пакутаваў, хоць не прызнаваўся ў тым нават самому сабе.

— Я не набожны,— вымавіў ён.— Але я прачытаю дзесяць «Ойчаў нашых» і дзесяць «Анэльскіх прывітанняў», каб злавіць гэтую рыбу, і я абяцаю зрабіць пілігрымку да Кабрэнскай Божай Маці, калі злаўлю. Вось маё абяцанне.

Ён пачаў чытаць малітвы. Часам так стамляўся, што не ўспаміналіся словы, і тады ён стаў чытаць як найхутчэй, каб словы прыходзілі аўтаматычна. «Анэльскае прывітанне» лягчэй казаць, як «Ойча наш»,— падумаў ён.

— Вітай, Марыя, поўная ласкі, Госпад з табою, бласлаўлёная ты між жанчынамі і бласлаўлены плод улоння твайго — Езус. Святая Марыя, Маці Божая, маліся за нас грэшных цяпер і ў хвіліну смерці нашай. Амін.— І ён дадаў: — Бласлаўлёная Панна, маліся, каб гэты марлін навярнуў галавой. Хоць ён і чудоўны.

Прачытаўшы малітвы і чуючыся нашмат лепей, але пакутуючы па-ранейшаму, а мо і трохі болей, ён прыхінуўся да носа лодкі і стаў разварушваць пальцы левай рукі.

Сонца прыпякала, хоць і пачаў дзьмуць лагодны ветрык.

— Варта было б зноў начапіць рыбку ды закінуць з кармы той малы шнур,— сказаў ён.— Калі рыба захоча заставацца ў моры і наступную ноч, мне спатрэбіцца нешта есці. Вады і то засталася на дне бутэльку. Не думаю, што мне ўдасца злавіць тут штосьці, апроч дэльфіна. Але свежы і ён прыймальны. Добра было б, каб лятучая рыба завітала на борт уначы. Але ж у мяне няма жаднага святла, што вабіла б іх сюды. Лятучая рыба выдатная на смак сырая, і мне не трэба будзе разрэзваць яе на кавалкі. Я мушу ашчаджаць усе свае сілы. Хрысце, я не ведаў, што ён гэтакі вялізны.

— І ўсё ж ты спусціш дух,— сказаў стары чалавек.— Ва ўсёй сваёй велічы і бляску.

«Хоць гэта і несправядліва,— падумаў ён.— Але я пакажу яму, на што здатны чалавек і што чалавек можа вытрываць».

— Я гаварыў хлопчыку, што я незвычайны чалавек,— сказаў ён.— Зараз я павінен гэта даказаць.

Не мела значэння, што ён даказваў такое сцвярджанне тысячу разоў. Цяпер ён даказвае ізноў. Кожны раз быў новым разам, і, даказваючы, ён ніколі не думаў пра мінулае.

«Як добра было б, каб ён заснуў і каб я мог заснуць і сніць пра львоў,— падумаў стары чалавек.— Чаму менавіта яны, ільвы, заселі ў маёй памяці? Не разважай, старэча,— сказаў ён сабе.— Давай, прыхініся да борта і ні пра што не думай. Ён працуе. А ты асабліва не намагайся».

Было ўжо, можна сказаць, папаўдні, лодка паволі плыла тым жа кірункам. Але цяпер яе падштурхоўваў і ветрык з усходу. Стары чалавек у лодцы мякка саслізгваў з хвалі на хвалю, і нават боль ад шнура ўпоперак спіны здаваўся яму зусім не пакутлівы.

Неяк пасля паўдня шнур пачаў узнімацца зноў. Аднак рыба ўсяго толькі паднялася трохі вышэй. Сонца ўгравала левую руку і плячо старога чалавека, ды ягоную спіну, і, такім чынам, ён зразумеў, што рыба павярнула на паўночны ўсход.

Цяпер, калі ён ужо бачыў яго, ён мог уявіць сабе, як марлін плавае ў вадзе з распасцёртымі, нібы крылы, фіялетавымі груднымі плаўнікамі, кроячы цемру прамым вялізным хвостом. «Цікава, што ён бачыць на такой глыбіні,— падумаў стары чалавек.— Ягонае вока з кулак, у каня яно куды меншае, але той здатны бачыць у цемры. Некалі я зусім няблага бачыў у цемры, не ў поўнай, вядома. Не нашмат горш за ката».

Сонечнае цяпло і тое, што стары чалавек варушыў і варушыў пальцамі, зняло здранцвеласць з левай рукі поўнацю, і ён пачаў перакладваць на яе ўсё больш работы ды пацепваць мускуламі спіны, каб трохкі перасунуць балючы шнур.

— Калі ты не стамілася, рыба,— сказаў ён уголас,— дык ты вельмі дзіўная.

Ён чуўся зняможаным і ведаў, што неўзабаве прыйдзе ноч, і стараўся думаць пра іншыя рэчы. Ён думаў пра Вялікія Лігі (для яго яны былі *Gran Ligas*), памятаючы, што «Янкі» з Нью-Ёрка гулялі з дэтройткімі «Тыграмі».

«Другі дзень мінае, як я не ведаю вынікаў *juegos*¹,— падумаў ён.— Але я не павінен губляць веры, і я мушу быць вартым вялікага Дзі Маджыя, які ўсё робіць дасканала, перасільваючы нават боль ад пятачнай шпору. Што гэта за штука: пятачная шпора? — спытаўся ён у самога сябе.— У нас

---

¹ Спартовыя гульні (*icn.*).

яе ніколі не бывае. Няўжо ад яе гэтак жа балюча, як ад шпоры байцовага пеўня ў пятю? Наўрад ці я здолеў бы вытрываць гэта або страту вока ці абодвух вачэй ды працягваць змагацца, як тыя байцовыя пеўні. Чалавек не роўня найлепшым птахам і звярам. Усё ж я ахвотней быў бы той істотай, што цяпер там, пада мною, у цемрадзі мора».

— Пакуль не завіталі акулы,— сказаў ён услых.— Завітаюць акулы — Божа, ратуй яго і мяне.

«Як табе здаецца, ці вартаваў бы гэтую рыбіну вялікі Дзі Маджыя так доўга, як вартавацьму я? — задаў ён сабе пытанне.— Я перакананы, што ён быў бы тут яшчэ лепшы за мяне, бо малады і дужы. Ягоны бацька таксама быў рыбак. Дык ці надта балюча яму ад той пятачнай шпоры?»

— Не ведаю,— уголас вымавіў ён.— Пятачнай шпоры ў мяне ніколі не было.

Калі сонца зайшло, стары чалавек прыгадаў, каб надаць сабе ўпэўненасці, як некалі ў таверне ў Касабланцы ён дужаўся, чыя рука мацнейшая, з вялізным неграм з Сьенфуэгаса, які быў наймацнейшым хлопцам ва ўсім порце. Яны правялі адзін дзень і адну ноч, упіраючы локці ў накрэсленую крэйдай на сталі рысу, з выпрастанымі перадплеччамі, намёртва счапіўшы рукі. Кожны намагаўся пакласці руку другога на стол. Багата хто біўся аб заклад, людзі заходзілі і пакідалі пакой, асветлены газніцамі, а ён глядзеў на неграву ручышчу, на ягоную кісьць і ў твар яму. Яны змянялі рэферы кожныя чатыры гадзіны пасля першых васьмі, каб судзілі маглі паспаць. Кроў выступіла з-пад ягоных пазногцяў і негравых, і яны пазіралі адзін аднаму ў вочы і на рукі, і на перадплеччы, і спрачальнікі прыходзілі і выходзілі з пакоя, а то ўсаджваліся на высокія крэслы, што стаялі каля сцяны, ды назіралі. Лямпы кідалі цені на драўляныя, афарбаваныя яскравым блакітам сцены. Неграў цень быў велізарны, і ён поўз па сцяне, калі вецер раскалыхваў лямпы.

Розніца паміж грашыма, што ставілі на кон, і сумай, якую атрымаў бы пераможца ў закладзе, усю ноч мянялася ў той ці іншы бок, і глядачы напампоўвалі негра ромам і запальвалі яму цыгарэты. Урэшце негр, на добрым падпітку, ажно лез са скуры і аднаго разу змусіў руку старога чалавека, які тады не

быў стары, а быў Сант'ягам El Campeon¹, амаль на тры цалі страціць раўнавагу.

Але стары чалавек патрапіў выпрастаць руку, і тая зноў была ўпоравен з супернікавай. Ён быў упэўнены цяпер, што адужаў гэтага цудоўнага хлопца і сапраўднага атлета. І на світанні, калі спрачальнікі прасілі абвясціць, што двубой скончыўся нічыёй, і рэферы адмоўна круціў галавой, ён, рашуча намогшыся, стаў хіліць неграву руку ніжэй і ніжэй, пакуль тая не легла на стальніцу. Матч распачаўся ў няздзелю раніцой і скончыўся раніцой у панядзелак. Багата хто з тых, што біліся аб заклад, прасілі абвясціць нічыю, бо яны мусілі ісці ў порт грузіць мяшкі з цукрам або на працу ў Гаванскую вугальную кампанію. Каб не гэта, кожнаму рупіла б дачакацца фініша. Але ж ён фінішаваў, і раней, як хто-кольвек павінен быў ісці на работу.

Яго доўга ўсе звалі Чэмпіёнам, а ўвесну быў матч у адказ. Але няшмат грошай ставілася на кон, і ён лёгка выйграў матч, бо падарваў у негра з Сьенфуэгаса веру ва ўласныя сілы ў першым паядынку. Пасля ён правёў яшчэ пару матчаў, а потым — ніводнага. Ён вырашыў, што здольны адужаць любога, калі моцна захоча, але гэта шкодна для ягонай правай рукі, якою ён ловіць рыбу. Ён правёў колькі пробных матчаў, дужаючыся левай. Аднак левая рука заўсёды была здрадніцкаю і ніколі не выконвала ягоных загадаў, і таму ён не даваў ёй веры.

«Сонца добра выпаліць ейную хваробу, — падумаў ён. — Яна не павінна больш дранцвець, хіба што ўначы будзе занадта холадна. Хацеў бы я ведаць, што прынясе гэтая ноч».

Самалёт праляцеў над галавой на сваім шляху ў Майамі, і ён бачыў, як ягоны цень спудзіў чароды лятучых рыб і тыя шуганулі ўгору.

— Калі гэтулькі лятучай рыбы, дык тут павінен быць дэльфін, — сказаў ён і налёг на шнур, каб уведаць, ці нельга трохі падцягнуць рыбіну. Але не, ад напятага — глядзі, каб не парваўся, — шнура ажно адскоквалі кроплі. Лодка паволі кірвала наперад, і ён назіраў за самалётам, пакуль той не знік з поля зроку.

¹ Чэмпіён (*ісп.*).

«Відочна, у самалёце дужа нязвыкла,— падумаў стары чалавек.— Цікава, як выглядае мора з такое высі? Яны павінны добра бачыць рыбу, калі лётаюць не занадта высока. Я хацеў бы лётаць вельмі павольна на вышыні двухсот сажняў і выглядаць рыбу згары. Калі я хадзіў у мора лавіць чарапах, то забіраўся на салінг на вяршыню мачты і нават з той вышыні бачыў нямала. Дэльфіны адтуль зелянейшыя, і ты можаш бачыць іхнія палосы і фіялетавыя плямы, і можаш бачыць увесь касяк, як яны плаваюць. Чаму гэта так, што ўсе борздыя рыбы з цёмных глыбіняў маюць фіялетавыя спіны і, зазвычай, фіялетавыя палосы або плямы? Дэльфін толькі здаецца злёным, а ў сапраўднасці ён залацісты. Але калі ён прыходзіць карміцца, добра прагаладаўшыся, фіялетавыя палосы паказваюцца ў яго на баках, як у марліна. Ці гэта ад злосці, ці ад большай хуткасці яны выступаюць?»

Якраз перад тым, як сталася цёмна, а стары чалавек мінаў вялізную выспу саргасавых водарасцей, што ўздымаліся і калыхаліся ў светлым моры, як быццам акіяң мілаваўся з некім пад жоўтаю коўдраю, невялічкі шнур ухапіў дэльфін. Ён убачыў яго, калі той скочыў у паветра, сапраўды залаты ў апошнім праменні сонца, выгінаючыся і шалёна матляючы плаўнікамі ў паветры. Дэльфін скочыў яшчэ раз, дэманструючы акрабатыку страху, і стары чалавек прабраўся назад на карму і, скурчыўшыся, трымаючы вялікі шнур ўсёю праваю рукою, цягнуў дэльфіна леваю, наступаючы на штораз даўжэйшы шнур голаю леваю нагою. Калі рыба была ля самай кармы, вар'юючы, кідаючыся з боку ў бок, стары чалавек перагнуўся цераз карму, уцягнуў яе, зіхотка-залатую, з фіялетавымі плямамі, у лодку. Ейныя сківіцы сугаргава працавалі, яна кусала і кусала кручок, малоцячы дно чоўна доўгім пляскатым целам, хвостом і галавою, пакуль ён не агрэў яе па зіхатлівай залатой галаве і пакуль яна не ўздрыгнула і не супакоілася.

Стары чалавек зняў з кручка рыбу, насадзіў на яго другую сардзіну і закінуў шнур. Пасля ён паволі стаў прабірацца назад на нос. Ён памыў левую руку і выцер яе аб нагавіцы. Пасля пераклаў цяжкі шнур з правай рукі ў левую і памыў правую руку ў вадзе, назіраючы, як сонца апускалася ў акіяң і з якім нахілам цягнуўся вялікі шнур.

— Ён плыве, як плыў,— сказаў стары чалавек. Але паназіраўшы, як вада абцякае руку, заўважыў: рух лодкі стаў куды павольнейшы.— Я звязу два вёслы разам, упоперак кармы, і гэта замарудзіць вандроўку ўночы,— сказаў ён.— І яму, і мне пара адпачыць.

«Разумней будзе растрыбушыць дэльфіна трошкі пазней, каб зберагчы кроў у мясе,— падумаў ён.— Зраблю гэта пазней і тады ж звязу вёслы, для тармажэння. Няхай марлін цешыцца спакоем, не варта яго асабліва турбаваць на заходзе. Заход сонца цяжкая часіна для рыб».

Ён высушыў руку, трымаючы яе ў паветры, пасля ўхапіў ёю шнур і, расслабіўшыся як мог, даў падцягнуць сябе наперад да борта, гэтак, што на саму лодку прыпадала цяпер напругі не менш, калі не болей, як на яго.

«Я вучуся, як спраўляцца з такім клопатам,— падумаў ён.— Прынамсі, з гэтай часткай работы. І не забудзься яшчэ, што ён не еў з таго часу, як узяў прынаду, і што ён вялізны і яму трэба шмат ежы. А я з'еў цэлага баніта. Заўтра прымуся за дэльфіна. Ён зваў яго *dogado*. Мажліва, пакаштую ўжо тады, калі буду чысціць. Яго куды цяжэй есці, як баніта. Але ж лёгкага нічога няма».

— Як пачуваешся, рыба? — спытаўся ён уголас.— Я добра пачуваюся, і мая левая рука паздаравела, і я маю запас ежы на ноч і на дзень. Так што цягні лодку, рыба.

Ён не чуўся напраўду добра, боль ад шнура, які ўядаўся ў спіну, ужо быў не проста боль — ён перайшоў у тупую ломоту, якой ён пабойваўся. «Але са мной здараліся горшыя рэчы,— думаў ён.— Мая рука толькі трошкі парэзаная, а другая ўжо не здранцвелая. Ногі мае ў парадку. Апроч таго, цяпер у мяне ёсць перавага: я маю правізію».

Ужо сцімнела, у верасні па заходзе сонца цямнее хутка. Ён ляжаў, прыхінуўшыся да шэрых абшарпаных дошак лодкі, адпачываючы ад усёй сваёй стомы. Загарэліся першыя зоркі. Яму была невядома назва зоркі Рыгель, але ён бачыў яе і ведаў, што неўзабаве выйдуць і астатнія і ён будзе з усімі сваімі далёкімі сябрамі.

— Марлін — таксама мой сябра,— сказаў ён услых.— Гэтакага я ніколі не бачыў і не чуў, што ёсць такі. Але я павінен

забіць яго. Добра яшчэ, што нам не трэба спрабаваць забіць зоры.

«Уяві, што было б, калі б чалавек штодня спрабаваў уходаць месяц,— падумаў ён.— Месяц жа не стаіць на месцы. А можаш сабе ўявіць, як чалавек штодня палюе на сонца? Мы нарадзіліся шчаслівыя»,— прыйшоў ён да высновы.

Потым яму стала шкада вялізную рыбіну, якая не мела чаго есці. Але яго рашучы намер даканаць марліна ніяк не паслабеў ад таго шкадавання. «Як багата людзей накорміць ён,— разважаў стары чалавек.— Але ці вартыя яны есці яго? Ну, безумоўна, не. Няма анікога, хто быў бы варты спажыць яго, гэтак ён сябе паводзіць, з такім пачуццём годнасці».

«Я не дужа разумею гэтыя рэчы,— падумаў ён.— Але добра, што нам не трэба намагацца забіць сонца, або месяц, або зоркі. Досыць таго, што мы жывімся морам і вымаем дух з нашых праўдзівых сяброў.

А цяпер,— падумаў стары чалавек,— трэба вырашыць з тармажэннем. Яно мае свае хібы і свае вартасці. Я магу згубіць гэтулькі шнура, што згублю і марліна, калі той рване ад мяне, а тормаз — звязаныя адно з другім вёслы — будзе на месцы, і лодка згубіць усю сваю лёгкасць. Вядома, ейная лёгкасць доўжыць нашыя супольныя пакуты, але яна ж — зарука маёй бяспекі, бо ён здатны на вялізную хуткасць, якою яшчэ ніколі не карыстаўся. Што б там ні было, я павінен растрыбушыць дэльфіна, каб не сапсуўся, і трохі з'есці, каб захаваць сілу.

Зараз я адпачну яшчэ гадзінку, пагляджу, ці гэтакі ж ён моцны, што быў, і ці гэтак жа, як раней, плыве, а потым падамся на карму са сваім рупескам і цвёрда наважу, што рабіць. Тым часам я магу назіраць, як ён трымаецца і ці нямашака з ім якіх змен. Вёслы — добрая прыдумка, але цяпер гуляць трэба з аглядкай! Гэта яшчэ рыба хоць куды, і я заўважыў, што кручок быў у куде рота, і рот быў шчыльна закрыты. Такой бяды той кручок. Голад — вось што яму дапякае, і тое, што супроць яго якаясьці незразумелая яму сіла. Спачывай, старэча, а ён хай сабе працуе, пакуль твой чарод не прыйдзе».

Ён адпачываў, як яму здалося, гадзіны дзве. Месяц узышоў на небе позна, толькі па ім ён мог вызначыць час. Дый ці адпачываў ён узапраўды? Стары чалавек, як і раней, нёс на

сваіх плячах няспынную цягу рыбы, але ён паклаў левую руку на планшыр лодкі і ўсё больш давяраўся лодцы самой, ейнаму супраціву рыбіне. «Як было б проста і добра, калі б я мог напяць шнур моцна,— падумаў ён.— Але калі марлін раптоўна толькі падасца ўбок, то парве яго. Я павінен змякчаць напругу шнура сваім целама і ў любы час быць гатовы адпусціць той абедзвюма рукамі».

— Але ты яшчэ не спаў, старэча,— сказаў ён уголас.— Гэта ж палова дня і ноч, і другі дзень, а ты яшчэ не спаў. Ты павінен вынайсці спосаб, як трохі паспаць, калі ён спакойна плыве. Не сплучы, у галаве возьме і памутнее.

«Але галава ў мяне ясная,— падумаў ён.— Дужа ясная. Я такі ж ясны, як зоркі, а мы — радня¹. І ўсё ж я павінен паспаць. Зоркі спяць, і месяц, і сонца спяць, і нават акіян спяць часам, у пэўныя дні, калі плынь замірае, калі ягоная паверхня гладзюсенькая.

Але не забудзься пра сон,— падумаў ён.— Трэба сябе змусіць, а пасля прыдумай штосьці простае і пэўнае наконт шнураў. Ідзі назад і прыгатуй дэльфіна. Гэта занадта небяспечна — прыстасоўваць вёслы для тармажэння, калі ты павінен спаць».

— Я мог бы абысціся без сну,— сказаў ён сабе.— Але гэта было б задужа небяспечна.

Ён рачкі стаў прабірацца назад на карму, намагаючыся не таргануць шнуром, які трымаў марлін. «Мажліва, яго самога зморвае сон,— падумаў стары чалавек. Але я не хачу, каб ён адпачываў. Ён павінен цягнуць, пакуль не зойдзецца».

Зноў апынуўшыся на карме, стары чалавек павярнуўся гэтак, што адна яго левая рука вытрымлівала цяпер тое, што раней плечы, і правай рукой дастаў нож з похвы. Зоры цяпер свяцілі зырка, ён выразна бачыў дэльфіна і ўсадзіў лязо нажа ў ягоную галаву, а пасля выцягнуў дэльфіна з-пад кармы. Прыціснуўшы адной нагой рыбу, не марудзячы, ён разрэзаў яе ад задняга праходу аж да кончыка ніжняй сківіцы. Потым адклаў нож і трыбушыў рыбу правай рукой, дачыста выбіраючы вантробы і вырываючы шчэлепы. Ён адчуў, што трымае ў руках цяжкі і слізкі страўнік, і расцяў яго. Унутры былі

---

¹ Літаральна — браты.

дзве лятучыя рыбы, свежыя і цвёрдыя. Ён паклаў іх побачкі, а трыбухі ды шчэлепы кінуў за карму. Яны патаналі, пакідаючы ў вадзе святлісты след. Рыба была халодная, струпяватата-шэра-белая ў зорным святле, і стары чалавек аблупіў адзін бок, прытрымліваючы правай нагой рыбіну галаву. Пасля перавярнуў рыбу і зняў скуру з другога боку ды адрэзаў мяса з абодвух: ад галавы ажно да хваста.

Ён кінуў шкілет за борт і паглядзеў, ці хоць трохі не закруціцца вада. Але ўбачыў толькі святло, запаленае яго павольным апусканнем. Тады ён павярнуўся і ўладкаваў дзвюх лятучых рыб усярэдзіне двух рыбных філе, а пасля, паклаўшы нож назад у похву, памалу дабіраўся назад на нос. Яго спіна была сагнутая ад цяжару шнура ўпоперак яе, а ў правай руцэ ён нёс рыбу.

Там, на носе, ён расклаў на дне лодкі два рыбных філе і побач — лятучых рыб. Тады перасунуў шнур на плячах на новае месца і зноўку трымаў левай рукой, упіраючыся ў планшыр. Пасля ён перагнуўся цераз борт і памыў лятучую рыбу ў вадзе, назіраючы, з якой хуткасцю вада абцякае руку. Ягоная рука свяцілася, ён жа чысціў рыбу. Струмень быў не гэтка моцны, і калі ён выціраў рабро далоні аб дошкі, часцінкі фосфару павольна плылі да кармы.

— Ён стомлены або адпачывае, — сказаў стары чалавек. — А зараз я мушу спажыць пасілак з гэтага дэльфіна, перадыхнуць і трошкі паспаць.

Пад зорамі ўсё больш і больш халоднай начы стары чалавек з'еў палавінку рыбага філе і лятучую рыбу (папярэдне ён растрыбушыў яе і адрэзаў ёй галаву).

— Якая выдатная ежа — вараны або смажаны дэльфін, — сказаў ён. — І які ён агідны сыры. Я ніколі болей не выйду ў лодцы, не ўзяўшы лаймаў або солі.

«Калі б у мяне былі мазгі, я ўвесь дзень плюхаў бы ваду на нос чоўна, і, высыхаючы, яна б ператварылася ў соль, — падумаў ён. — Але ж я зачাপіў на кручок дэльфіна амаль на заходзе сонца. І ўсё ж слабата рыхтаваўся. Аднак я грунтоўна ўсё перажываў, і на ваніты не цягне».

Неба зацягвалася хмарами, што плылі на ўсход, і адна за адной зоркі, якія ён ведаў, знікалі. Здавалася, што ён завітае ў вялізны каньён хмар. Вецер сціх.

— Тут будзе кепскае надвор'е праз тры ці чатыры дні,— сказаў ён.— Але не сённяя ўночы і не заўтра. Шыкуйся зараз да свайго сну, старэча, пакуль рыба паводзіцца спакойна.

Учэпіста трымаючы шнур у правай руцэ, ён прыціснуў яе клубом, налёгшы ўсёй сваёй вагой на борт носа. Пасля ён спустыў шнур на плячах трохі ніжэй і ўхапіўся за яго левай рукой.

«Мая правая рука можа трымаць яго датуль, пакуль ён прыціснуты,— падумаў стары чалавек.— Калі шнур аслабне ў сне, левая абудзіць мяне, як той пачне выпаўзаць. Цяжкавата будзе правай руцэ. Але ён звычайны да пакаранняў¹. Нават калі я пасплю хвілін дваццаць або паўгадзіны, будзе няблага».

Так ён ляжаў, заціскаючы сабою, усім целам сваім шнур, перакладаючы ўсю сваю вагу на правую руку, і ўрэшце заснуў.

Стары чалавек сніў не львоў, а вялізны касяк марскіх свіней, што расцягнуўся на восем ці дзесяць міляў, і гэта было ў час іхняга спароўвання, і яны скакалі высока ў паветра ды вярталіся ў тую ж яму, якую яны, скачучы, утваралі ў вадзе.

Потым яму снілася, што ён у вёсцы на сваім ложку і што дзьме паўночнік², яму дужа сцюдзёна, а левая рука здранцвела, бо галава ягоная спачывае на ёй замест падушкі.

Пасля гэтага прысніўся яму доўгі жоўты бераг, і ён убачыў, як шарай гадзінай першы леў ступіў на бераг, а пасля прыйшлі іншыя львы, і ён, успёршы падбародак на борт, на носе карабля, што стаяў на якары пад павевам берагавога брызу, чакаў з'яўлення новых ільвоў і быў шчаслівы.

Месяц ужо даўно ўзышоў, але стары чалавек спаў сабе, і рыба рупна цягнула лодку, і тая кіравалася ў тунэль, збудаваны з хмар.

Ён прагнуўся ад удару ў твар кулаком уласнай правай рукі. Апякаючы яе, шнур ірваўся ўніз, у мора. Стары чалавек зусім не чуў левай рукі і як толькі мог тармазіў правай, але шнур з імклівацю раскручваўся. Урэшце левая рука намацала шнур, і ён прыціснуўся да яго спінай, хоць шнур апальваў яе і руку, што прыняла на сябе ўсю напругу, і балюча рэзаў яе.

---

¹ Стары чалавек, персаніфікуючы і сваю правую руку, ужывае ў дачыненні да яе мужчынскі род.

² Моцны паўночны вецер.

Ён азірнуўся на запасныя маткі: яны падавалі шнур са спорнасцю канвеера. Якраз тады рыба скочыла з вады, як быццам выбухнула ў акіяне, а пасля цяжка ўпала. Потым яна скакала зноў і зноў, але лодка ішла хутка, хоць шнур усё размотваўся, і стары чалавек напінаў яго аж да небяспечнай напругі, напінаў яшчэ і яшчэ раз. Урэшце яго шпурнула на нос лодкі, тыцнула тварам у адрэзаны кавалак дэльфіна, і ён не мог паварушыцца.

«Вось што мы атрымалі,— падумаў ён.— Прымайма падарунак. Але змусь яго заплаціць за гульні са шнурам,— падумаў ён.— Змусь яго заплаціць за гэта».

Ён не мог бачыць рыбіных скачкоў, адно чуў, як нібыта разломваўся акіян, ды цяжкі ўсплёск, калі марлін рухнуў. Шнур з ягонай хуткасцю моцна раніў рукі, але стары чалавек загадзя ведаў, што гэтак будзе, і звыкла намагаўся, каб той не чапляў найбольш далікатных частак рукі, не саслізнуў у далонь ды не разануў па пальцах. «Калі б хлопчык быў тут, ён змачыў бы маткі шнура,— падумаў стары чалавек.— Але, калі б хлопчык быў тут. Калі б хлопчык быў тут...»

Шнур усё знікаў і знікаў у вадзе, але цяпер рух гэты павольнеў, і стары чалавек прымушаў рыбіну здабываць кажнюткую цалю шнура. Вось ён узяў галаву на дне лодкі, пакінуўшы там кавалак рыбы, расплюшчаны ягонай шчакой. Пасля ён уклечыў, а тады паволі ўстаў на ногі. Ён адпускаў шнур, але з кожным разам усё больш непаспешліва. Ён адсунуўся назад, туды, дзе намацваў нагою маткі шнура, якіх не мог бачыць у цемры. Тут яшчэ было процьма шнуру, і на марлінаву долю выпадала валачыць увесь прыпас у вадзе.

«Так,— падумаў ён.— І, апрача таго, марлін скочыў больш за тузін разоў і напоўніў мяшкі ўздоўж свайго хрыбта паветрам і цяпер не можа падацца паміраць глыбока на дно, адкуль я не здолеў бы яго выцягнуць. Неўзабаве ён пачне кружляць, і вось тады я павінен як след націснуць на яго. Цікава, што яго так раптоўна спудзіла? Мажліва, голад напоўніў адчаем або штосьці напалохала ўночы? Можа, ён раптам адчуў страх. Але ж гэткая спакойная дужая рыбіна, і такая, здавалася, бястрашная і ўпэўненая. Дзіўна».

— Лепей сам будзь бястрашны і ўпэўнены ў сабе, старэча,— сказаў ён.— Ты трымаеш яго ізноў, ды не можаш

ані трохі падцягнуць шнур. Але неўзабаве ён павінен закружляць.

Трымаючы шнур левай рукой і плячыма, стары чалавек нахіліўся і чарпануў вады правай рукой, каб змыць рэшткі рыбінага мяса са свайго твару.

Ён непакоіўся, каб яно не пацягнула яго на ваніты, і ён не падупаў на сіле. Абмыўшы твар, стары чалавек памыў правую руку ў вадзе за бортам і не выцягваў яе пэўны час з салёнай вады, назіраючы за з'яўленнем першага святла, за якім — усход сонца. «Ён кіруецца амаль на ўсход,— падумаў стары чалавек.— Значыцца, ён замарыўся і даверыўся плыні. Неўзабаве ён абавязкова закружляе. Тады і распачнецца праўдзівая наша праца».

Палічыўшы ўрэшце, што яго правая рука была ў вадзе дастаткова доўга, стары чалавек выцягнуў яе і агледзеў.

— Нічога страшнага,— сказаў ён.— І няхай баліць, боль для мужчыны рэч звычайная.

Ён асцярожна ўзяўся за шнур, каб той не трапіў на ніводны свежы парэз, і пасунуўся так, каб мог апусціць левую руку ў мора з другога боку чоўна.

— Для такое нікчэмнасці, як ты, твае паводзіны былі яшчэ не найгоршыя,— звярнуўся ён да левай рукі.— Але быў момант, калі я не мог цябе знайсці.

«Чаму я не нарадзіўся з дзвюма добрымі рукамі? — падумаў ён.— Магчыма, гэта мая віна, што я не вытрэніраваў руку належным чынам. Але Богу вядома, што ў яго было досыць шанцаў навучыцца. Зрэшты, ён не так і кепска паводзіўся ўночы і здранцвеў усяго адзін раз. Здранцвее зноў, дык няхай шнур яго ператне». Калі ён гэтак падумаў, дык уцяміў, што на яго найшло памутненне, і вырашыў яшчэ трохі падсілкавацца рыбай. «Але я не магу,— сказаў ён у сваіх думках.— Лепей хай круціцца галава, як страціць сілу ад ванітаў. І я ведаю, што не ўтрымаю ў роце тую рыбу пасля таго, як уляпаўся ў яе тварам. Буду хаваць яе на сама крайні выпадак, пакуль не сапсуецца. Але цяпер запозна падмацоўвацца ежай. Дурбель,— сказаў ён сабе.— З'еш другую лятучую рыбу».

Яна была тут, пачышчаная і гатовая, і ён падняў яе левай рукой і ўплятаў, старанна перажоўваючы косці, ядучы ўсю яе аж да хваста.

«Яна больш спажыўная за ўсе амаль іншыя рыбы,— падумаў ён.— Прынамсі, у ёй болей той сілы, якая неабходная мне. Усё, што я магу, я зрабіў. Хай распачынае сваё кружляне, хай прыйдзе бой!»

Сонца ўзыходзіла ў трэці раз з таго часу, як ён рушыў у мора, калі рыба пачала кружыць.

Ён не мог вызначыць па нахіле шнура, што рыба кружыць. Для гэтага было занадта рана. Ён усяго толькі адчуў лёгкае паслабленне напору шнура і правай рукой стаў мякка выцягваць яго. Той напінаўся, як заўсёды, але якраз там, дзе, здавалася, вось-вось парвецца, яго пачало прыбываць. Выслабанышы плечы і галаву ад шнура, што ціснуў на іх, стары чалавек цягнуў мерна і нямоцна. Рукі ягоныя нагадвалі цяпер маятнік, таксама, наколькі мог, ён выкарыстоўваў у рабоце тулава і ногі. Старыя ногі і плечы круціліся ў суладдзі з узмахамі рук.

— Гэта вельмі вялікі круг,— сказаў стары чалавек.— Але ён кружляе.

Пасля шнур у лодцы перастаў расці, і стары чалавек цягнуў яго, пакуль не ўбачыў, як ад таго адскокваюць на сонцы кроплі. Пасля марлін пацягнуў шнур далей, у мора, і стары чалавек, уклечышы, адпусціў яго з неахвотай назад у цёмную ваду.

— Напачатку ён бярэ шырока,— сказаў стары чалавек.— Я павінен напінаць шнур як мага мацней. Напруга будзе штораз скарачаць ягоны круг. Магчыма, праз гадзіну я ўбачу яго. Я павінен яго адужаць, а тады павінен дакончыць.

Але рыба спавольна кружыла, як і раней, і праз дзве гадзіны стары чалавек узмакрэў ад поту і валіўся з ног ад стомы. Аднак кругі цяпер нашмат пакарацелі, і па нахіле шнура ён вызначыў, што рыба, апісваючы іх, падымалася вышэй і вышэй.

Гадзіну стары чалавек бачыў перад вачыма чорныя плямы, салёны пот заліваў вочы, парэзы пад вокам і на лбе. Чорныя плямы яго не палохалі. Гэта было нармальна, калі ўлічыць напругу, з якою ён цягнуў шнур. Двойчы, аднак, ён адчуваў млосць і заварот галавы, і вось гэта яго непакоіла.

— Я не магу зганьбіць сябе і аддаць канцы, пазмагаўшыся з гэткам марлінам,— сказаў ён.— Цяпер, калі я прымусіў яго

хадзіць такімі прыгожымі кругамі, Божа, дай вытрываць. Я прачытаю сотню «Ойчаў нашых» і сотню «Анэльскіх прывітанняў». Але я не магу чытаць іх цяпер.

«Уважай іх за прачытаныя,— падумаў ён.— Прачытаю пазней».

Якраз тады нешта стукнула ў вадзе па шнуры, які ён трымаў абедзвюма рукамі, і рванула шнур рэзка, моцна — ён адчуў гэта.

«Ён б'е па драцяным павадку сваёй пікай,— падумаў ён.— Гэтага варта было чакаць. Ён павінен быў так рабіць. Праўда, цяпер ён можа ўзяць ды скочыць, вынырнуць, і мне больш было б даспадобы, калі б ён кружляў сабе. Скачкі былі неабходныя, каб ён нахапаў паветра. Але пасля гэтага кожны скачок можа разрываць рану ад кручка, і каб ён не выкінуў кручок наогул.

— Не скачы, рыба,— сказаў ён.— Не скачы.

Марлін лупіў па дроце яшчэ колькі разоў, і кожнага разу, пакруціўшы галавой, стары чалавек трохі папускаў шнур.

«Нельга, каб ягоны боль узмацняўся,— падумаў стары чалавек.— Мой боль не мае значэння. З маім я магу спраўляцца. Але ён можа ашалець ад болю».

Мінула трохі часу, рыба перастала біцца аб дрот і зноўку пачала паволі кружыць. Цяпер стары чалавек усё выбіраў і выбіраў шнур. Але на яго зноў наплыла млоснасць. Ён зачэрпнуў левай рукой крыху марской вады і лінуў сабе на галаву. Потым лінуў яшчэ і расцёр карак.

— Здранцвеласці няма,— сказаў стары чалавек.— Я магу трываць, а ён у хуткім часе выплыве. Я павінен трываць.

Ён апусціўся на калені на носе лодкі і на нейкі час закінуў шнур зноў за спіну. «Я перадыхну, пакуль марлін кружляе, а тады ўстану і вазьмуся за яго, калі ён прыйдзе»,— вырашыў стары чалавек.

Была вялікая спакуса адпачыць на носе лодкі, даўшы рыбіне магчымасць зрабіць адзін круг самой, не выбіраць шнур увогуле. Але калі напружанне паказала, што рыбіна павярнула ды плыве да лодкі, стары чалавек устаў на ногі, закруціўся, захістаўся, уцягваючы ў лодку ўвесь шнур, які ён даставаў.

«Ніколі яшчэ я не быў такі змучаны,— падумаў стары чалавек,— і ў дадатак пасат узнімаецца. Але пасат дапаможа

мне дабрацца з рыбінай да прыстані. Мне ён будзе ох як патрэбны».

— Я адпачну ў наступны раз, калі марлін рабіцьме круг,— сказаў стары чалавек.— Я пачуваюся нашмат лепей. Яшчэ два-тры абароты, і я займею яго.

Саламяны капялюш з'ехаў нізка на патыліцу, і стары чалавек упаў на дно лодкі, калі рыба, паварочваючы, тарганула шнур.

«Цяпер працуй ты, рыбіна,— падумаў ён.— Я вазьмуся за цябе, калі ты павернеш назад».

Мора добра-такі ўзнялося. Але гэта быў вецер, які суправаджае добрае надвор'е, і стары чалавек мецьме ў ім патрэбу, калі рушыць дадому.

— Я папросту буду кіраваць на поўдзень і захад,— сказаў ён.— Чалавек не заблудзіць у моры, ды і выспа нашая доўгая.

Марлін рабіў трэці абарот, калі ён упершыню ўбачыў яго. Дакладней, убачыў цёмны цень, які праплываў пад лодкай гэтулькі часу, што стары чалавек не даваў веры: няўжо той такі даўжэразны?

— Ды не,— сказаў ён.— Не можа ён быць гэтка вялізны.

Але ён быў гэтка вялізны, і прыканцы свайго круга выплыў на паверхню ўсяго за трыццаць ярдаў ад лодкі, і чалавек угледзеў ягоны хвост, што вытыркаўся з вады: вышэйшы за вялікае лязо касы, лавандавага колеру, надта бледнага асабліва над цёмна-сіняй вадой. Той падаўся назад, і калі марлін плыў яшчэ зусім блізка ля паверхні, стары чалавек мог бачыць агромністае тулава, спярэшчанае фіялетавымі палосамі. Спінны плаўнік быў апушчаны ўніз, а велізарныя грудныя плаўнікі — шырока распасцёртыя.

Падчас гэтага кругу стары чалавек нават разгледзеў ягонае вока і ўбачыў дзвюх шэрых рыб-прыліп. Прыліпы то прысмоктваліся да яго, то кідаліся наўцёкі, а то спакойна плавалі ў ягоным цяні. Кожная з іх была ў даўжыню больш за тры футы, і калі яны хутка плылі, то, выгінаючыся, шлёгалі ўсім сваім целам, як вугры.

Стары чалавек цяпер моцна пацеў, але ад нечага яшчэ апрача сонца. З кожным спакойным, ціхамірным абаротам, што рабіла рыба, шнур у лодцы доўжыўся, і стары чалавек

быў упэўнены, што пасля двух наступных абаротаў ён займеє мажлівасць уторкнуць у марліна гарпун.

«Але я мушу прысунуць яго бліжэй, бліжэй, бліжэй,— думаў ён.— Я не павінен цяляць у галаву. Трэба лупануць у сэрца».

— Будзь спакойны і моцны, стары дружа,— наказаў ён сабе.

На гэты раз марлінава спіна вылезла з вады, але ён быў крыху далекавата ад лодкі. Падчас другога круга той паранейшаму быў занадта далёка, але болей высунуўся з вады, і стары чалавек не сумняваўся, што калі яшчэ трохі выбярэ шнур, то падцягне марліна да самога борта.

Гарпун ён падрыхтаваў даўно, маток тонкай вяроўкі ляжаў у круглым кошыку, а ейны канец быў прымацаваны да бітэнга на носе.

Робячы свой чарговы круг, паказалася рыбіна, спакойная і прыгожая, варушыўся толькі хвост. Стары чалавек напяў шнур як мог, каб наблізіць яе да лодкі. Усяго на нейкі момант рыбіна злёгка павярнулася на бок. Пасля выпрасталася і распачала новы круг.

— Я зрушыў яго з месца,— сказаў стары чалавек.— Усё-такі я зварухнуў яго!

На старога чалавека зноў наплыла млоснасць, але ён трымаў вялізную рыбіну, напружваючыся што было моцы. «Я зварухнуў яго,— думаў ён.— Магчыма, на гэты раз я адолею. Цягнуце, рукі,— падумаў ён.— Трымайце, ногі. Трывай, мая галава. Трывай дзеля мяне. Ты ніколі не адключалася. На гэты раз я перавярну яго».

Але калі стары чалавек задоўга да таго, як марлін зраўняўся з лодкай, намагаючыся з усіх жыл пачаў выцягваць яго, той крыху павярнуўся бокам, потым выпрастаўся і адплыў.

— Рыба,— сказаў стары чалавек.— Рыба, усё роўна цяпер ты памрэш. Дык табе трэба забіць мяне таксама?

«Гэтым нічога не дасягнеш»,— падумаў ён. Ягоны рот занадта перасох, каб гаварыць, але цяпер ён не мог дацягнуцца да вады. «На гэты раз неабходна прыцягнуць яго да борта,— падумаў стары чалавек.— На шмат абаротаў мяне ўжо не хопіць. Не, цябе хопіць. Цябе хапацьме заўжды».

Падчас наступнага абарота ён ледзь не займеў яго. Але зноўку рыбіна выпрасталася і паволі наплыла сабе.

«Ты знішчаеш мяне, рыба,— падумаў стары чалавек.— Але ты маеш на гэта права. Я ніколі не бачыў велічэзнейшай ці прыгажэйшай, ці спакайнейшай або шляхетнейшай істоты за цябе, браце. Давай! Канчай са мной, рыба. Мне ўсё адно, хто каго заб'е.

Нешта нядобрае робіцца з тваёй галавой,— падумаў ён.— А яна павінна быць ясная. Май ясную галаву і ўмей цярапець, як мужчына. Ці як рыба»,— падумаў ён.

— Ясней, мая галава,— сказаў ён голасам, які ледзьве пачуў сам.— Ясней.

Яшчэ двойчы марлінавы абароты заканчваліся гэтак жа.

«Не ведаю,— думаў стары чалавек,— ці што ў мяне атрымаецца.— Кожны раз ён траха не страчваў прытомнасці.— Не ведаю. Але яшчэ раз паспрабую».

Стары чалавек паспрабаваў яшчэ раз і адчуў, што яго апаноўвае млоснасць, калі ён павярнуў рыбіну на бок. Тая выпрасталася і зноў паволі адплыла, пайгойдваючы вялізным хвостом у паветры.

«Я паспрабую яшчэ»,— паабяцаў стары чалавек, хоць ягоныя рукі зрабіліся ліпкія, а вочы замгліліся і толькі ў мігі праяснення бачылі добра.

Ён паспрабаваў зноўку, і зноўку той жа вынік. «Значыцца,— падумаў ён, а млосць ужо напывалася,— я паспрабую яшчэ раз».

Ён уклаў увесь боль і тое, што засталася ад ягонае дужасці і даўно страчанае гордасці, у свой высілак, каб скончыць са змагарскай агоніяй рыбіны, і тая перавярнулася на бок і слухмяна паплыла, траха не датыкаючыся дзюбай да дошак чоўна, і мінала лодку, доўгая, моцная, шырокая, срэбная, спярэшчаная фіялетавымі палосамі і несканчоная ў вадзе.

Стары чалавек выпусціў шнур і прыціснуў нагой, пасля падняў гарпун, а ў гэтую хвіліну ён сабраў і новыя сілы, увагнаў рыбіне ў бок, якраз за вялізным грудным плаўнікам, які ўзняўся высака ў паветры на ўзроўні рабаковых грудзей. Ён адчуў, як сталь уваходзіць у мяса марліна, і ён успёрся на яе і ўвагнаў глыбей, а тады налёг на гарпун усім цяжарам свайго цела.

Але рыба ажыла, хоць ужо трымала ў сабе смерць, і шуганула з вады, паказваючы ўсю сваю даўжыню і шырыню,

і магутнасць, і красу. Здавалася, яна павісла ў паветры над старым чалавекам у чоўне. Пасля яна з грукам упала ў ваду, пырскамі заліўшы старога чалавека і ўвесь ягоны човен.

Старога чалавека адольвала млоснасць і слабасць, ды і бачыў ён кепска. Але ён разблытваў шнур гарпуна сваімі паабдзіранымі рукамі, павольна прапускаючы той цераз пальцы, пакуль, калі зрок ягоны паяснеў, не ўгледзеў рыбіны, што пагойдвалася на спіне срэбным жыватом угору. Страла гарпуна тырчала наўскос з пляча рыбіны, і мора чырванела ад крыві, што цякла з сэрца марліна.

Спачатку здавалася, што гэта ў сіняй вадзе глыбінёю больш за мілю цямнее меліна. Пасля пляма расплылася, як расейваецца воблака. Рыбіна ільснілася срэбрам, калыхаючыся, застылая, разам з хвалямі.

Зрок у старога чалавека на момант палепшыўся, і ён уважліва ўгледзеўся ў гэты малюнак. Пасля двойчы абкруціў вяроўкай гарпуна бітэнг на носе лодкі і паклаў галаву на рукі.

— Не здавайся, галава,— сказаў ён, прыхіліўшыся да дошак носа.— Я стомлены стары чалавек. Але я забіў гэтага марліна, свайго брата, і мушу яшчэ багата паваждацца.

«Цяпер я павінен падрыхтаваць вяроўку і петлі, каб прыладзіць яго да борта,— падумаў ён.— Нават калі б мы былі ўдвух і залілі лодку, уцягнуўшы ў яе рыбіну, а пасля вычарпалі ваду, човен нізашто не вытрымаў бы ягонага цяжару. Я павінен усё падрыхтаваць, пасля прысунуць яго да борта, як след прывязаць, паставіць мачту, узняць ветразь і рушыць дадому».

Стары чалавек стаў падцягваць рыбіну да борта, каб займець магчымасць прасунуць вяроўку праз ейныя шчэлепы, выцягнуўшы пасля з рота, і прымацаваць галаву да носа лодкі. «Я хачу бачыць яго,— падумаў ён,— і кранацца, і адчуваць яго. Гэта мой скарб,— падумаў ён.— Але не таму я жадаю адчуваць яго каля сябе. Мне здаецца, я пачуў ягонае сэрца,— падумаў ён.— Калі штурхаў стралу гарпуна другі раз. Падцягні яго зараз ды прымацуй, ды схпі пятлёю хвост, а другою — тулава, каб як след прывязаць яго да чоўна».

— Закасвай рукавы, старэча,— сказаў ён і глытнуў трошачкі вады.— Цяпер, па змаганні, на цябе чакае процьма рабскае працы.

Ён зірнуў угору на неба, тады ў ваду на рыбіну. Пасля ўважна паглядзеў на сонца. «Цяпер яшчэ толькі трохі папаўдні,— падумаў ён.— І пасат узнімаецца. Такой бяды ўсе гэтыя шнуры. Мы з хлопчыкам зросцім іх удома».

— Ідзі сюды, рыба,— сказаў ён.— Але марлін не падышоў. Ён калыхаўся сабе ў хвалях, і стары чалавек сам пакіраваў лодку да яго.

Калі стары чалавек зраўняўся з рыбінай і ейная галава датыкалася да носа лодкі, то ён не мог паверыць у памер гэтага марліна. Але ён адвязаў вяроўку гарпуна ад бітэнга, прасунуў яе праз шчэлепы і дастаў са сківіц, абхапіў ёю меч, потым прасунуў вяроўку праз шчэлепы з другога боку, яшчэ раз схапіў ёю глюгу і, зрабіўшы вузел на двайной вяроўцы, прымацаваў яе да бітэнга на носе. Пасля перарэзаў вяроўку і пайшоў на карму ўзяць пятлёю хвост. З фіялетава-срэбнай рыба зрабілася цалкам срэбная, а палосы мелі цяпер гэтакі ж бледна-ліловы колер, што і хвост. Палосы былі шырэйшыя за чалавечую руку з растапыранымі пальцамі, а рыбіна вока глядзела гэтак жа адасоблена, як люстры ў перыскопе або як святы на выяве ў працэсіі.

— Гэта быў адзіны спосаб, якім яго можна было зрабіць,— сказаў стары чалавек. Ён чуўся лепей, выпіўшы вады, і ведаў, што не страціць прытомнасці, і галава была ясная.— У такім выглядзе марлін заважыў бы больш за паўтары тысячы фунтаў,— меркаваў стары чалавек.— А магчыма, і нашмат болей. Калі разабраць і прадаць дзве траціны гэтага па трыццаць цэнтаў фунт? Га?

— Каб падлічыць, мне патрэбны аловак,— сказаў ён.— Галава мая не нагэтулькі ясная. Але, думаю, вялікі Дзі Маджыя сёння мною ганарыўся б. Я ніколі не меў пятачных шпораў. Але мае рукі і спіна напраўду баляць. Цікава, што за яна — пятачная шпора? Магчыма, яны ў нас бываюць, а мы пра тое нават не здагадваемся.

Стары чалавек прымацаваў марліна да носа кармы і да сярэдняй лаўкі. Той быў такі вялікі, як быццам гэта прывязаў да борта яшчэ адзін, нашмат большы човен. Ён адрэзаў кавалак шнура ды падвязаў ніжнюю сківіцу рыбіны да глюгі, каб рот не разяўляўся і яны плылі як найбольш плаўна. Тады ён паставіў мачту і з палкай, якая служыла гафелем, і з асна-

шчаным гікам, пад латаным ветразем, што напоўніўся ветрам, пакіраваў, паўлежачы на карме, сваю лодку на паўднёвы захад.

Яму не патрэбны быў компас, каб вызначыць, дзе паўднёвы захад. Стары чалавек павінен быў толькі адчуваць пасат, куды той дзьме, і як ветразь яго забірае. Варта было б закінуць маленькі шнур з блешняй на ім, можа, удалося б што злавіць ды з'есці і змачыць губы. Але ён не змог знайсці блешні, а ягоныя сардзіны пагнілі. Тады ён падчапіў бусакком, плывучы, жмут жоўтых Затоцкіх водарасцей і трасянуў імі. Малыя шрымсы, што былі там, пападалі на дошкі чоўна. Больш за тузін шрымсаў скакала і перабірала ножкамі, як пясчаныя блохі. Стары чалавек адшчыкваў іхнія галовы вялікім і ўказальным пальцамі і еў, перажаоўваючы шкарлупкі і хвосцікі. Шрымсы былі малюпасенькія, але, ведаў ён, спажыўныя, ды і смак яны мелі прыемны.

У старога чалавека яшчэ засталіся два глыткі вады ў бутэльцы, і палову глытка ён выпіў пасля таго, як з'еў шрымсы. Човен плыў няблага, уважаючы на ўсе непазбежныя нязручнасці, і стары чалавек кіраваў, трымаючы руку на румпелі. Ён мог бачыць рыбіну і павінен быў адно зірнуць на свае рукі і адчуць, што спіна яго абапёртая аб карму, каб упэўніцца, што гэта сапраўды адбылося, што гэта не сон. Адзін час прыканцы, калі стары чалавек чуўся страшэнна блага, ён вагаўся: ці не сон гэта? Тады, калі ён убачыў, як рыба выходзіць з вады і нерухома вісіць у паветры, перш як упасці, стары чалавек быў упэўнены, што стаўся сведкам якойсьці незвычайнае дзіўнае праявы, і не мог даць ёй веры. Тады ў яго было кепска са зрокам, але цяпер бачыў ён, як заўсёды, добра.

Цяпер ён ведаў, што гэта не сон, як не сон ягоныя рукі і спіна. «Рукі лечацца хутка,— падумаў ён.— Ранкі пакрываюць колькі трэба, а салёная вада іх загоіць. Цёмная вада праўдзівага затона — найвялікшы з усіх лекараў. Адзіны мой клопат — каб галава была ясная. Рукі зрабілі сваю справу, і мы плывем добра. З ягоным завязаным ротам і простым, як свечка, хвостом, мы плывем, як браты». Пасля ў галаве яго трохі памутнела, і ён падумаў: «Ці гэта я вязу рыбіну, ці рыбіна вязе мяне? Калі б я валачыў марліна за сабой, пытанняў не было б. Як і тады, калі б рыбіна была ў чоўне, пазбыўшыся

ўсяе свае годнасці». Але яны плылі разам, бок у бок. І стары чалавек вырашыў: «Хай гэта ён вязе мяне, калі яму прыемна так думаць. Я ўдалейшы за яго толькі праз штукарства, а ён не зычыў мне ліха».

Яны плылі паспяхова, і стары чалавек мачыў рукі ў салёнай вадзе ды стараўся захоўваць галаву яснай. Па небе вандравалі высокія кучавыя воблакі, а над тымі ладна было перыстых, і стары чалавек ведаў, што вецер будзе дзьмуць цэлую ноч. Ён увесь час паглядваў на рыбіну, каб пераканацца, што гэта яму не сніцца. Мінула гадзіна, пакуль першая акула сягнула на яе.

Акула не была выпадковасцю. Яна выплыла з нетраў вод, калі цёмнае воблака крыві ўтварылася і рассялася ў глыбокім, з мілю, моры. Выплыла борзда і без якой-кольвек асцярогі, разламала паверхню блакітнай вады і апынулася пад праменнем сонца. Пасля яна сіганула назад у мора, ухапіла пах і паплыла тым жа курсам, што і човен з рыбінай.

Часам акула губляла пах. Але яна адшуквала той зноў або задавальнялася толькі следам яго і адольвала свой шлях шпарка і настойліва. Гэта была вельмі буйная акула пароды мака, складзеная, створаная плаваць гэтак жа хутка, як сама хуткая рыба ў моры, і ўсё ў яе было файнае, апроча пашчы. Спіна такая ж сіняя, як у меч-рыбы, жывот срэбны, скура гладкая і прыгожая. Яна была гэтак жа складзена, як меч-рыба, але мела велізарную пашчу, шчыльна закрытую цяпер, калі акула імкліва плыла ля самай паверхні, зацята рэжучы вадзіны высокім спінным плаўніком. Унутры сціснутай цяпер двайной губы ейнай пашчы меліся восем шэрагаў зубоў, нахіленых усярэдзіну. То не былі звычайныя пірамідальнай формы зубы, што мае бальшыня акул. Яны нагадвалі чалавечыя пальцы, загнутыя кіпцюрамі. Амаль што гэткай даўжыні, як пальцы старога чалавека, яны мелі па баках вострыя, што брытва, лёзы. Гэта была рыбіна, створаная жывіцца ўсімі рыбамі ў моры, якія былі занадта хуткія, дужыя і добра ўзброеныя, каб асцерагацца якога іншага ворага. Цяпер яна паддала ходу, учуўшы свяжэйшы пах, і ейны сіні спінный плаўнік расцінаў вадзіны. Калі стары чалавек убачыў акулу, ён ведаў: гэтая не баіцца нічога і рабіцьме акурат тое, чаго жадае. Ён падрыхтаваў гарпун і прымацаваў вяроўку і пры гэтым сачыў, як акула набліжаець

ца. Вяроўка была караткаватая, той кавалак, што ён адрэзаў, каб прывязаць рыбіну да лодкі, не пашкодзіў бы.

Галава старога чалавека была цяпер ясная, пачуваўся ён здравым і поўным рашучасці, але меў мала надзеі. «Гэта было занадта добра, каб не скончыцца»,— падумаў стары чалавек. Ён глянуў на вялізную рыбіну, да якой блізілася акула. Горш не было б, калі б гэта быў сон. «Я не магу ўтрымаць яе ад нападу на мяне, але, мажліва, здолею яе ўлавіць. Dentuso¹,— сказаў ён у думках.— Трасца тваёй матары».

Акула імкліва падплыла да кармы, і калі яна ўхапілася за рыбіну, стары чалавек убачыў ейны разяўлены рот і дзіўныя вочы, убачыў, як тая рынулася наперад, і пачуў, як ейныя зубы са шчоўканнем секанулі мяса якраз ля хваста. Акулава галава была над паверхняй мора, і спіна ейная паказалася з вады, і стары чалавек мог чуць, як акула з трэскам ірвала скуру і мяса марліна, і ён убіў ёй гарпун у галаву, у месцы, дзе лінія паміж вачыма перасякаецца з лініяй, што пачынаецца ад носа. Але такіх ліній у яе не мелася. Была толькі цяжкая заостраная блакітная галава, ды вялікія вочы, ды выпнутыя сківіцы, якія глыталі, шчоўкаючы, усё, што хапалі. Але тут быў мозг, і стары чалавек ударыў па ім. Ён нанёс удар сваімі вільготна-скрываўленымі рукамі, загнаўшы добры гарпун што было змогі. Загнаў яго без надзеі, але з рашучасцю і шчырай злазычнасцю.

Акула перакруцілася, і стары чалавек убачыў, што ейнае вока нежывое. Потым яна перакруцілася яшчэ раз, загортаючы сябе ў дзве вяровачныя пятлі. Стары чалавек ведаў, што акула мёртвая, але тая не жадала з гэтым пагадзіцца. Пасля, лежачы на спіне, лупячы хвостом і шчоўкаючы сківіцамі, акула плужыла ваду, як гэта робіць быстраходная маторная лодка. Вада сталася белая там, дзе яна біла па ёй хвостом, і тры чвэрці тулава выступалі над вадой, ажно вяроўка напунулася, задрыжала і лопнула. Кароткі прамежак часу акула спакойна ляжала на паверхні, а стары чалавек глядзеў на яе. Пасля яна вельмі паволі стала апускацца ўніз...

— Яна забрала фунтаў сорок,— вымавіў стары чалавек.— І яшчэ яна ўзяла мой гарпун і ўсю вяроўку,— падумаў ён,—

¹ Зубач (*исп.*) — від акулы.

і цяпер мая рыба крывавіць зноў, так што трэба чакаць другіх акул.

Ён не меў ахвоты больш глядзець на рыбіну пасля таго, як яе знявечыла акула. Калі тая ўхапілася за марліна, яму здалося, што напалі на яго.

«Але я забіў акулу, што кінулася на маю рыбіну,— падумаў ён.— І гэта быў сама вялікі зубач, якога я калі бачыў. Бог сведка, што я іх бачыў даволі. Гэта было занадта добра, каб не скончыцца,— падумаў ён.— Я хацеў бы цяпер, каб гэта быў сон, і каб я ніколі не злавіў сваю рыбіну ды ляжаў сабе адзін у ложку на газетах».

— Але чалавек не створаны для паразы,— сказаў ён.— Чалавек можа быць знішчаны, але не пераможаны. І ўсё ж я шкадую, што забіў рыбіну,— падумаў ён.— Благі час надыходзіць, а я не маю нават гарпуна. Dentuso жорсткі, спрытны, дужы і разумны. Аднак я быў разумнейшы за яго. Можа, і не. Магчыма, я быў проста лепей узброены. Не затлумлівай галаву думкамі, старэча,— сказаў ён уголас,— Плыві гэтым жа курсам, і хай усё будзе такое, якое будзе.

«Але я мушу думаць,— запырэчыў ён.— Бо гэта адзінае, што я сабе пакінуў. Ды яшчэ бейсбол. Цікава, што сказаў бы вялікі Дзі Маджыя пра тое, як я гваздануў акулу па мазгах? Не такі ўжо гэта быў валатоўскі ўчынак,— падумаў ён.— Любы мужчына змог бы такое зрабіць. Як ты лічыш, ці рукі мае былі гэткай жа вялікай перашкодай, як пятачныя шпоры? Не магу ведаць. З маёй пятой ніколі нічога не здаралася благага, хіба што аднаго разу яе ўджаліў скат-джала¹, калі я наступіў на яго падчас плавання, спараліжаваў мне нагу ўнізе, прымусіў папакутаваць».

— Думай пра што-небудзь весялейшае, старэча,— сказаў ён.— Цяпер ты кожную хвіліну ўсё бліжэй да дому. Цяпер табе лягчэй плысці, бо ты страціў сорак фунтаў.

Ён добра ведаў, што, хутчэй за ўсё, адбудзецца, калі ён апынецца ўсярэдзіне плыні. Але не было жаданага выйсця.

— Адну рэч зрабіць можна,— сказаў ён уголас.— Прывязаць нож да дзяржална вясла.

Ён так і зрабіў, трымаючы руку на румпелі, наступіўшы на шкот нагой.

---

¹ Скат-дазіяціс (рыба).

— Ну вось,— сказаў ён.— Вядома, я стары. Але я не бяззбрыйны.

Дзьмуў свежы вецер, і ён плыў удала. Стары чалавек назіраў толькі за пярэдняй часткай рыбіны, і трохі надзеі да яго вярнулася.

«Неразумна не спадзявацца,— падумаў ён.— Апроч таго, я перакананы, што гэта грэх. Не разважай пра грахі,— пракнуў ён сябе.— Цяпер даволі турбацыі і без грахоў. Ды я ў іх і не разбіраюся.

Не разбіраюся і не ўпэўнены, што веру ў гэта. Магчыма, грэх быў забіваць рыбіну. Мяркую, так, хоць зрабіў я гэта, каб выжыць самому і накарміць багата людзей. Але што тады не грэх? Не думай пра грэх. Запозна, і ёсць людзі, якім плоцяць за тое. Няхай яны маракуюць. Ты нарадзіўся мараком, як рыба нарадзілася рыбай. Сан Педра¹ быў рыбак, бацька вялікага Дзі Маджыа таксама».

Але стары чалавек любіў думаць пра ўсё, што падсоўвала яму жыццё, і паколькі тут не было чаго чытаць і ён не меў радыёпрыёмача, стары чалавек думаў багата ды ўсё разважаў пра грэх. «Ты забіў марліна не толькі дзеля таго, каб жыць і прадаць яго як харч,— зрабіў ён выснову,— забіць яго штурхала цябе і твая гордасць, і тое, што ты рыбак. Ты любіў яго, калі той быў жывы, і любіў яго пасля. Калі ты яго любіш, то гэта не грэх — забіць яго. А мо яшчэ большы?»

— Занадта шмат думаеш,— сказаў ён услых.— Але ты з ахвотай уходаў *dentuso*,— згадаў ён.— Той таксама корміцца жывой рыбай, як і ты. Ён не з тых, што жывяцца падлінай, і гэта не проста нейкая бадзяга-ненажэра. Зубач — прыгожы, шляхетны і анічога не баіцца. Я забіў, баронячыся,— сказаў стары чалавек уголас.— І зрабіў гэта як след.

«Апроч таго,— падумаў ён,— на свеце кожная істота нейкім чынам забівае іншую. Я жыву, бо лаўлю рыбу, але рыбацтва гэтаксама і знішчае мяне. Ты жывеш, бо хлопчык цябе ўтрымлівае,— падумаў ён.— Не трэба аж так сябе ашукваць».

Стары чалавек перагнуўся цераз борт і з лёгкасцю адарваў ад рыбіны (там, дзе хапанула акула) кавалак мяса.

¹ Святы Пётра (*icn.*).

Пажаваўшы, ён адзначыў ягоную высокую якасць і добры смак. Цвёрдае, сакавітае, не жылаватае і не чырвонае ў дадатак. Такое мяса, ведаў ён, найдаражэйшае на рынку. Але мясны пах разыходзіўся ў вадзе, і не было як даць рады, і стары чалавекразумеў, што надыходзіць надта кепскі час.

Вецер дзьмуў устойліва-роўна, толькі трохі адступіў на паўночны ўсход, і стары чалавек ведаў: гэта азначала, што вецер не аслабне.

Стары чалавек паглядзеў наперад, але не змог убачыць жаданых ветразей, ані корпуса карабля, ані дыму з судна. Адно лятучыя рыбы выляталі з мора каля носа ягонай лодкі і вярталіся справа і злева назад у мора, ды жаўцелі лапіны Затоцкіх водарасцей. Ён не бачыў нават птушкі.

Стары чалавек плыў дзве гадзіны, спачываючы на карме, а часам жуючы кавалачак мяса марліна, імкнучыся адпачыць ды захаваць моц, калі заўважыў першую з дзвюх акул.

— Ау,— сказаў ён уголас. Гэтае слова нельга перакласці, і, магчыма, яно ўсяго толькі міжвольны выгук, як у чалавека, калі цвік прабівае яму руку і ўваходзіць у дрэва.— Galanos¹,— вымавіў ён.

Цяпер ён угледзеў другі плаўнік, што ўзняўся за першым, і пазнаў: тупаносыя акулы. Але, іхнія карычневыя трохкутныя плаўнікі ды імклівыя рухі хвостом. Яны чулі пах і, узбуджаныя, ашалелыя ад голаду і прагнасці, то гублялі яго, то зноў знаходзілі. Але набліжаліся няўхільна.

Стары чалавек трывала замацаваў шкот і заклініў стырно. Пасля ўзняў вясло з прывязаным да яго нажом. Стары чалавек падымаў вясло, дужа асцярожна трымаючы яго, бо рукам было балюча. Ён сашчапіў і расшчапіў на ім руку, каб трохі размяць іх. Потым моцна сашчапіў іх, каб яны змірыліся з болем і не здрыгнуліся, ды назіраў, як падыходзяць акулы. Ён мог бачыць іхнія шырокія, трохі сплюсчаныя тупаносыя галовы і таксама шырокія грудныя плаўнікі з белымі кончыкамі. Гэта былі агідныя акулы, смярдзючыя, ахвотніцы да падлы і шчырыя забойцы, здатныя, калі галодныя, кусаць вясло або і стырно лодкі. Гэта былі аку-

---

¹ Акулы, што нападаюць і на чалавека.

лы, што перакусваюць лапы і плаўнікі чарапахам, калі тыя спяць на паверхні, а галодныя нападаюць у вадзе на чалавека, нават калі ён анічуць не пахне рыбінай крывёй ці рыбінай слізью.

— Аў,— вымавіў стары чалавек.— Galanos. Падыходзьце бліжэй, galanos.

Яны падышлі. Але не гэтак, як падыходзіла акула мака. Адна павярнулася і знікла з поля зроку, нырнуўшы пад човен, і стары чалавек адчуў, як той дрыжыць, калі акула пачала тузаць і шкуматаць рыбіну. Другая сачыла за старым чалавекам жоўтымі шчылінамі вачэй, а пасля шпарка падплыла, ашчэрыўшы паўкруг пашчы, каб хапануць там, дзе ад рыбіны ўжо быў адкушаны кавалак. Была выразна відаць лінія, што бегла ад макаўкі галавы на спіну, лінія, дзе злучаліся галаўны мозг і спінны, і стары чалавек усадзіў нож на вясле ў гэтае злучэнне. Выцягнуў і загнаў той зноў, у жоўтыя кашэчыя вочы акулы. Акула адхінулася ад рыбіны і слізганула ўніз, у апошнія свае хвілі глытаючы тое, што ўхапіла.

Човен дрыжаў, як і раней, другая акула пад ім распраўлялася з рыбінай. Стары чалавек адпусціў шкот, каб човен павярнуў бокам і акула апынулася навідавоку. Калі стары чалавек убачыў акулу, ён перагнуўся цераз борт і садануў у яе нож. Ён зачэпіў ім толькі мяса, скура ў акулы была гэтка цвёрдая, што ён ледзь уткнуў нож. Ад гэтага ўдару ў яго забалелі не толькі рукі, але і плячо. Акулу ж цягнула ўгору, яна борзда вытыркнула з мора галаву, і стары чалавек урэзаў нажом акурат у сярэдзіну пляскатай макаўкі галавы, калі акулін нос, высунуўшыся з вады, торкнуўся ў рыбіну. Стары чалавек выцягнуў лязо і ўбіў яго ў акулу дакладна ў гэтае месца зноў. Тая паранейшаму вісела на рыбіне, сцяўшы сківіцы, і тады стары чалавек усадзіў нож у акулава левае вока. Акула вісела тамсама.

— Не? — сказаў стары чалавек і загнаў нож паміж хрыбеткамі і мозгам. Ён пацэліў лёгка і ўдала, і адчуў, што расцяў хросток. Стары чалавек, перавярнуўшы вясло, засунуў лапатку паміж сківіцамі акулы, каб адкрыць ёй пашчу. Ён крутануў вяслom і, калі акула адклеілася ад рыбіны, сказаў:

— Ідзі, galano. Правальвайся на глыбіню ў цэлую мілю. Ідзі ў адведкі да свае сяброўкі, а мо гэта твая матка?

Стары чалавек выцер лязо нажа і паклаў вясло. Пасля ён знайшоў канец шкота і, калі ветразь напоўніўся ветрам, павёў човен ранейшым курсам.

— Яны ўхапілі не менш за чвэрць, прытым самага най-лепшага мяса,— сказаў стары чалавек.— Лепш бы гэта быў сон, і я ніколі не зачапіў яго на кручок. Мне вельмі шкада, рыба. Усё сапсавалася.

Ён прымоўк, ён не хацеў больш нават глядзець на рыбіну. Абяскроўленая, абмываная вадой, тая мела цяпер серабрысты, як адваротны бок люстра, колер, адно палосы былі, як раней, ліловыя.

— Я не павінен быў так далёка заплываць, рыба,— сказаў ён.— Гэта не пайшло на карысць ні мне, ні табе. Я вельмі шкадую, рыба.

«Так,— сказаў ён сам сабе.— Правер, ці вяроўка на нажы цэлая. Пасля прывядзі да ладу сваю руку, бо яшчэ будзе работа».

— Каб я тут меў брусок навастрыць нож,— сказаў стары чалавек, агледзеўшы вяроўку на рукаятцы вясла.— Варта было захапіць брусок.

«Варта было захапіць шмат рэчаў,— падумаў ён.— Але ты, дзед, не ўзяў іх. А цяпер не час разважаць пра тое, чаго ты не маеш. Думай, як выкруціцца, карыстаючыся тым, што ў цябе тут ёсць».

— Ты вельмі шчодро даеш мне парады,— сказаў ён услых.— Я стаміўся ад іх.

Човен ішоў наперад, а ён — з рупелем пад пахай — мачыў абедзве рукі ў вадзе.

— Аднаму Богу вядома, колькі тая апошняя акула ўзяла мяса,— сказаў стары чалавек.— Цяпер рыбіна куды лягчэйшая.

Яму не хацелася думаць пра знявечаны рыбін ніз. Стары чалавек ведаў, што кожны дрогкі акулін штуршок — гэта яшчэ адзін адарваны кавалак мяса і што рыбіна цяпер пакідае след шырокі, як шаша, для ўсіх акул у акіяне.

«Гэта была рыбіна, што карміла б чалавека ўсю зіму,— падумаў ён.— Не займайся шкадаваннем. Адпачывай і пастарайся захаваць рукі ў належнай форме, каб абараніць тое, што ад яго засталася. Мае рукі пахнуць крывёю, але цяпер гэта не мае ніякага значэння: вада прасякнутая пахам крыві. Ды

яны не надта і кривавяць. Няма ніводнага сур'ёзнага парэзу. Апроч таго, дзякуючы кровацячэнню, дасць бог, не здранцвее мая левая рука.

Пра што мне думаць цяпер? — задаў ён сабе пытанне.— А ні пра што. Увогуле не думай ды чакай наступных акул. Як было б добра, калі б гэта напраўду быў сон. Але хто і што калі ведаў? Магло ж атрымацца і ўдала».

Наступная, тупаносая акула прыйшла адзінцом. Яна прысунулася, не раўнуючы, як свіння да карыта, калі б, вядома, свіння мела рот гэткай шырыні, што можна было ўсунуць туды галаву. Стары чалавек дазволіў ёй хапянуць за рыбіну і тут жа ўвагнаў ёй у мазгі прымацаваны да вясла нож. Але акула рванулася назад, перавальваючыся на спіну, і лязо нажа трэснула.

Стары чалавек уладкаваўся стырноваць. Ён нават не назіраў за тым, як вялізная акула паволі танула: напачатку яе можна было бачыць у натуральную велічыню, пасля акула сталася невялікая, і ўрэшце маленькая... Гэта заўжды дужа займала яго, але не цяпер.

— Што праўда, у мяне ёсць бусак,— сказаў ён.— Але якая ад яго карысць. Яшчэ ў мяне ёсць два вяслы, і румпель, і кароткая дубінка.

«Вось акулы мяне і адужалі,— падумаў ён.— Занадта я стары, каб іх батожыць да смерці. Але буду імкнуцца рабіць гэта, пакуль мецьму вёслы, дубінку і румпель».

Ён зноў сунуў рукі ў гаючую ваду. Бралася на вечар, цяпер ён бачыў толькі мора ды неба. Вецер быў мацнейшы, як раней, і тут ён стаў спадзявацца, што неўзабаве ўгледзіць сушу.

— Ты стаміўся, старэча,— сказаў ён.— Уся твая істота стамілася.

Акулы атакавалі яго толькі перад самым светанкам.

Стары чалавек убачыў карычневыя плаўнікі ўздоўж таго шырокага следу ў вадзе, які ўтварала рыбіна. Акулы не проста рыскалі, учуўшы рыбін пах, а напралом бок у бок шыбавалі да чоўна.

Ён заклініў стырно, замацаваў шкот і пацягнуўся па дубінку, што ляжала пад кармой. То быў адпілаваны ад зламанага вясла кавалак дзяржальна даўжынёю футуў два з паловай. Ён мог яго ўжыць толькі адною рукою, бо вясло мела

адмысловую ручку, за якую ён і ўхапіўся ды стаў размінаць пальцы правай рукі, здымаць з іх здранцвеласць, назіраючы, як набліжаюцца акулы. Абедзве яны былі galanos.

«Няхай першая добра возьмецца за рыбіну, а тады я гваздану ёй па кончыку носа або па кумпалу, па самай макаўцы»,— вырашыў стары чалавек.

Дзве акулы падплылі разам, і, убачыўшы, як найбліжэйшая да яго разявіла пашчу і ўсадзіла зубы ў срэбны бок рыбіны, ён высока падняў дубінку і трахнуў што было моцы па макаўцы ейнай шырокай галавы. Стары чалавек адчуў усё роўна як гумавую трываласць скуры, калі палка апусцілася на акулаву галаву. І яшчэ ён адчуў цвёрдасць косці і заехаў зноў, на гэты раз па кончыку носа, калі акула адліпла ад рыбіны і слізганула ўніз.

Другая акула ўжо завітвала сюды, а потым знікла, але цяпер з'явілася ізноўку, шырока разявіўшы пашчу. Стары чалавек мог бачыць белыя шматкі рыбінага мяса, што вывальваліся з ейнае пашчы. Накінуўшыся на рыбіну, акула сцяла сківіцы. Ён размахнуўся і стукнуў палкай, але трапіў толькі па галаве. Акула, зірнуўшы на яго, ірванула кавалак мяса. Стары чалавек замахнуўся зноў, калі акула слізганула ўбок праглынуць тое, што ўхапіла, і адчуў трывалую цвёрдую гуму.

— Падыдзі сюды, galano,— сказаў стары чалавек.— Давай, падыходзь зноў.

Акула памкнула да марліна, і стары чалавек гваздануў па ёй, калі тая ўжо закрыла пашчу. Ён лупануў з усяе сілы, падняўшы дубінку як найвышэй. На гэты раз ён адчуў косць каля асновы мозгу і зноўку стукнуў па ёй. Акула ж, млява адарваўшы ад рыбіны кавалак мяса, слізганула ўніз.

Стары чалавек пільнаваў, калі акула выплыве, але ніводная не паказалася. Пасля ён угледзеў, як адна з іх кружыць ля паверхні. Плаўніка другой не было відаць.

«Я і не спадзяваўся забіць іх,— падумаў ён.— У свой час я здатны быў зрабіць гэта. Але моцна параніў абедзвюх, цяпер і яны пачуваюцца досыць кепска. Калі б я мог узяцца за дубінку аберуч, дык першую забіў бы напэўна. Нават цяпер»,— падумаў ён.

Яму не хацелася пазіраць на рыбіну. Ён ведаў, што аж палова яе знішчана. Сонца зайшло, пакуль ён змагаўся з акуламі.

— Хутка будзе цёмна,— сказаў ён.— І тады я павінен убацьць спольск Гаваны. Калі я заплыў надта далёка на ўсход, то ўгледжу агні аднаго з новых пляжаў.

«Наўрад ці я заплыў занадта далёка,— падумаў ён.— Спадзяюся, ніхто там асабліва не хвалюецца. Вядома, апроч хлопчыка. Але ведаю, ён упэўнены, што я вярнуся. Шмат якія дарослыя рыбакі будуць непакоіцца. І многія іншыя таксама,— дадаў ён у думках.— Я жыву ў добрым горадзе».

Ён быў не ў стане больш гутарыць з рыбінай, ані, занадта жудасна была тая абгрызена. Але ў галаву яму прыйшла думка, і ён сказаў:

— Напаловурыбіна! Або: рыбіна, як цябе звалі раней? Я шкадую, што забраўся гэтак далёка. Я не збярог цябе і зруйнаваны сам. Але за свой век мы забілі багата акул — ты і я, і мноства знявечылі. Колькі табе давялося ўходаць, старэча-рыбіна? Нездарма ж ты маеш гэтую піку на сваёй галаве.

Яму падабалася думаць пра марліна, як той расправіўся б з акулай, калі б вольна плаваў у моры. «Мне варта было адсячы ад яго дзюбу, каб ёю біцца з акуламі»,— падумаў ён. Але ж не было ні сякеркі, ні нажа.

«Калі б я што-небудзь меў ды патрапіў прымацаваць дзюбу да рукаяткі вясла, якая гэта была б зброя! Тады б мы пазмагаліся разам. А што ты будзеш рабіць, калі яны прыплывуць уначы? Што ж ты можаш рабіць?»

— Змагацца з імі,— адказаў ён.— Пакуль не скаваю.

Але ў тым зроку, калі не было ні спольску, ні агнёў, адно вецер, што напінаў ветразь, безупынна і нязменна, яму раптам здалася, што ён памёр. Ён склаў рукі разам, прыціснуў далонь да далоні. Яны не былі мёртвыя, і ён мог адчуць боль жыцця, папросту спіскаючы і расціскаючы свае далоні. Ён прыхіліўся спінай да кармы і ўпэўніўся: ён не мёртвы. Ягоныя плечы сказалі яму пра гэта.

«Я маю прачытаць усе твая малітвы, што паабяцаў, калі злаўлю рыбіну,— прыгадаў ён.— Але я занадта знясілены чытаць іх цяпер. Лепей вазьму мяшок ды акрыю плечы».

Ён ляжаў на карме і стырнаваў, і ўсё глядзеў на неба: калі ж на ім з'явіцца водбліск агнёў? «У мяне засталася толькі яго палова,— падумаў ён.— Быць мо, мне пашанцуе і я прывязу пярэдняю частку рыбіны. Павінна ж мне хоць трохі пашанцаваць. Не,— сказаў ён.— Ты зглуміў свой шанц, заплывышы занадта далёка».

— Ды глупства,— запярэчыў ён уголас.— Не драмі ды стырнуў сабе. Яшчэ, можа, уга як пашчасціць.

— Хацеў бы я купіць трохі гэтага шчасця, калі б дзе-небудзь прадавалі,— сказаў ён.

— Але за што я купіў бы яго? — спытаўся ён у сябе.— Ці змог бы я яго купіць за згублены гарпун і зламаны нож ды за пару недалужных паабдзіраных рук?

— Магло стацца, што ты купіў бы яго,— адказаў ён.— Ты намагаўся зрабіць гэта восемдзесят чатыры дні ў моры. І табе ледзь не прадалі яго.

«Не затлумлівай галаву лухтой,— падумаў ён.— Шчасце завітае ў розных абліччах, і хто пазнае яго? І ўсё ж я набыў бы трохі шчасця ў любым ягоным кшталце, заплаціўшы колькі трэба. А жадаў бы я ўбачыць спольск ад агнёў,— падумаў ён.— Увогуле я жадаю надта многа чаго, але цяпер менавіта гэтага». Ён пастараўся ўсесціся так, каб было найзручней стырнаваць, і, адчуўшы боль, уведаў, што ён не мёртвы.

Стары чалавек убачыў адбіты ў акіяне водбліск агнёў горада тады, калі было, пэўна, гадзін дзесяць вечара. Напачатку ледзьве прыкметны, як святло, што бывае на небе перад узыходам месяца, водбліск стаўся пасля выразна бачны на паверхні акіяна, па якім вятрыска гнаў хвалі. Ён стырнаваў на гэтае зарыва і меркаваў, што неўзабаве будзе край плыні.

«Усё скончана,— думаў стары чалавек.— Праўдападобна, яны зноў нападуць на мяне. Але што проці іх можа зрабіць чалавек у цемры і без зброі?»

Скалелы, ён адчуваў сябе хворым, а ягоныя раны і найбольш натруджаныя часткі цела нылі на холадзе. «Усё ж я спадзяюся, што не давядзецца змагацца зноў,— падумаў ён.— Як я хачу спадзявацца на гэта!»

Але апоўначы ён змагаўся, хоць на гэты раз ведаў: змаганне бескарыснае. Яны з'явіліся гуртам, і ён мог угледзець

толькі лінії, што крэслілі па вадзе плаўнікі, ды фосфарыстае свячэнне, якое сыходзіла ад акул, калі яны накінуліся на рыбіну. Ён лупасіў тых па галовах і чуў, як іхнія сківіцы адсякаюць кавалкі мяса і як скаланаецца човен, калі акулы спадыспаду шматуюць рыбіну. Стары чалавек адчайна лупасіў па тым, што ён толькі адчуваў і чуў, але не бачыў, і раптам тое штосьці схпіла дубінку, і больш яе не было.

Вырваўшы румпель са стырна, ён біў і цяў ім, трымаючы той аберуч, перыў акул зноў і зноў. Але яны падабраліся ўжо да носа лодкі, налятаючы на рыбіну то паасобку, то гурмой, ірвучы кавалкі мяса, і стары чалавек бачыў, як тыя кавалкі блішчалі ўнізе ў вадзе, калі акулы заварочваліся, каб рвануць сваю ахвяру яшчэ раз.

Нарэшце адна падплыла і ўсадзіла зубы ў галаву рыбіны, і стары чалавек падумаў: усё, па змаганні. Ён гваздануў румпелем туды, дзе акуліны зубы завязлі ў цвёрдай галаве марліна, не могучы тую пашкуматаць. Стары чалавек стукнуў раз, два і тры разы. Ён пачуў, як трэснуў румпель, і тады памкнуў наперад з расшчэпленым дзяржальнам. Адчуўшы, як той працяў мяса акулы, і ведаючы вастрынню ягоную, стары чалавек загнаў дзяржальна ў акулу ізноў. Тая, пакінуўшы рэшткі свае ахвяры, павалюхала ад чоўна. Гэта была апошняя акула з гурта, які прыходзіў. Больш ім не было чаго есці.

Стары чалавек з цяжкасцю дыхаў і адчуваў у роце дзіўную нейкую, з прысмакам медзі саладжавасць. На момант ён устрывожыўся, але саладжавасці гэтай было небагата.

Ён сплюнуў у акіян і сказаў:

— Ешце гэта, galanos, і хай вам трызніцца, што вы забілі чалавека.

Ён разумеў, што разбіты канчаткова і непапраўна, і пайшоў назад на карму. Уставіўшы ў адтуліну стырна няроўны зламаны канец румпеля, ён пераканаўся, што змога больш-менш няблага кіраваць стырном. Стары чалавек акрыў мяшком плечы і ўзяў ранейшы курс. Цяпер ён плыў лёгка, а ў галаве ягонай не было ні пачуццяў, ні думак. Нічога ўжо яго не абыходзіла, і ён веў свой човен дадому, да прыстані, пільна і ўмела, як толькі мог. Уночы акулы накідваліся на шкілет, усё адно як прыбіралі са стала крошкі. Стары чалавек не зважаў ні на іх, ні на што яшчэ, апрача стырнавання. Ён адно

заўважыў, як лёгка і плаўна кіруе цяпер човен, калі побач з ім няма вялізнага цяжару.

«Яна спраўная¹,— падумаў ён.— Цэлая і зусім не пашкоджаная, калі не лічыць румпеля. Але той няцяжка змяніць».

Стары чалавек адчуваў, што цяпер ён усярэдзіне плыні, адсюль яму былі відаць агні паселішчаў уздоўж берага. Стары чалавек ведаў, дзе ён, адгэтуль было рукой падаць дадому.

«Вецер — вось хто наш сябра,— падумаў ён.— Часамі,— дадаў ён.— І вялікае мора з нашымі прыяцелямі і ворагамі, і пасцель. Пасцель будзе найвялікшай асалодай. Як лёгка пераможанаму,— падумаў ён.— Я ніколі не ведаў гэтага. І што ж цябе перамагло?» — задаў ён сабе пытанне.

— Ды нічога,— вымавіў ён уголас.— Проста я занадта далёка заплыў.

Калі ён заходзіў у маленькую бухту, агні на «Тэрасе» ўжо не гарэлі, і ён ведаў: усе спяць. Вятрыска доўга набіраў сілу і цяперака моцна дзьмуў. Аднак у гавані было спакойна, і ён падплыў да малой лапіны галькі пад скаламі. Навокал не было нікога, каб яму дапамагчы, дык ён і павеславаў як мага далей. Пасля ён выйшаў з лодкі ды прывязаў яе да скалы.

Стары чалавек выцягнуў мачту, скруціў ветразь і завязаў яго. Узваліўшы мачту на плечы, пачаў караскацца ўгору. Толькі тады ён уведаў усю глыбіню свае стомы. Стары чалавек прыпыніўся на момант і зірнуў назад, і ўбачыў у водбліску вулічнага святла вялізны хвост рыбіны, што ўздываўся за кармой чоўна. Ён убачыў белую голуя лінію ягонай хрыбетніцы, цёмную масу галавы, з якой тырчала дзьоба, усю галізну рэшты.

Стары чалавек стаў караскацца зноў, але каля вяршыні ўзгорка ўпаў і колькі часу ляжаў, з мачтай на плячы. Ён намагаўся ўстаць, але гэта было яму не па сіле, і ён сядзеў тамака, трымаючы мачту на плячы, ды пазіраў на дарогу. Кот шмыгнуў на далёкім схіле ўзгорка, спяшаючыся па нейкіх сваіх справах, стары чалавек паназіраў за ім. А потым вочы ягоныя глядзелі на дарогу.

---

¹ Для старога чалавека човен — разумная істота жаночага роду.

Урэшце стары чалавек паклаў мачту на дол і ўстаў. Падняў мачту, узваліў на плячо і папхнуўся па дарозе ўгору. Ён мусіў пяць разоў сядзець аддыхацца, пакуль дабраўся да свайго жылла.

У халупе ён прыставіў мачту да сцяны, у цемры адшукаў бутэльку з вадой і трохі глынуў з яе. Пасля ўлёгся на ложка. Стары чалавек нацягнуў коўдру на сябе і заснуў, лежачы тварам на газетах, выпрастаўшы рукі далонямі ўгору.

Ён спаў, калі хлопчык зазірнуў раніцою ў дзверы. Дзьмула гэтак моцна, што на дрэйфуючых лодках¹ нельга было выходзіць у мора, і хлопчык позна спаў, а пасля прыйшоў, як і кожнае раніцы, у хаціну старога чалавека.

Увачавідкі пераканаўшыся, што стары чалавек дышае, хлопчык убачыў ягонныя рукі і заплакаў. Ён асцярожна выйшаў з халупы, каб прынесці старому чалавеку трохі кавы, і ўсю дарогу, ідучы, плакаў.

Багата рыбакоў стоўпілася вакол чоўна, разглядаючы тое, што было да яго прывязана. Адзін, закасаўшы порткі, залез у ваду і мераў шкілет кавалкам шнура.

Хлопчык не спусціўся ўніз. Ён пабываў там раней, і адзін з рыбакоў па ягонай просьбе глядзеў за лодкай.

— Як ён маецца? — нехта з гурту гукнуў хлопчыку.

— Спіць,— абазваўся той. Хлопчык не саромеўся, што людзі бачаць, як ён плача.— Хай ніхто яго не турбуе.

— Ёйная даўжыня ад носа да хваста была васямнаццаць футаў,— апавясціў рыбак, які мераў шкілет.

— Пэўна ж,— адказаў хлопчык. Ён прыйшоў да «Тэрасы» і папрасіў бляшанку кавы.

— Гарачай, і каб у ёй было многа малака і цукру.

— Што-небудзь яшчэ?

— Не. Потым пабачым, што ён мог бы з'есці.

— Якая была рыбіна! — сказаў карчмар.— Свет гэткае не бачыў. Тыя дзве, што ты злавіў учора, таксама нічога.

— Да д'ябла мае рыбы! — сказаў хлопчык і зноў пачаў плакаць.

---

¹ Лодкі з адмысловымі сеткамі, у якія падчас прыліву заплывае рыба.

- Можа, вып'еш якога трунку?
- Не,— адмовіўся хлопчык.— Скажы, каб не турбавалі Сант'яга. Я яшчэ прыйду.
- Перадай, я вельмі яму спачуваю.
- Дзякуй,— адказаў хлопчык.
- Ён занёс гарачую бляшанку кавы ў халупу старога чалавека і сядзеў там, каля яго, пакуль той не прачнуўся. Аднаго разу хлопчыку здалася, што стары чалавек прачынаецца. Але ён зноў упаў у цяжкі сон, і хлопчык хадзіў цераз дарогу пазычыць трохі дроў, каб падагрэць каву.
- Нарэшце стары чалавек прачнуўся.
- Не, не сядай,— сказаў хлопчык.— Выні гэта.— Ён наліў крыху кавы ў шклянку.
- Стары чалавек узяў шклянку і выпіў.
- Яны пабілі мяне, Маналін,— сказаў ён.— Ушчэнт пабілі мяне.
- Не ён пабіў цябе. Не марлін.
- Не. Сапраўды не. Гэта здарылася потым.
- Педрыка глядзіць за лодкай і начыннем. Што ты мяркуеш зрабіць з галавою?
- Хай Педрыка пасячэ яе ды скарыстае ў пастках на рыбу.
- А кап'ё?
- Вазьмі сабе, калі хочаш.
- Хачу,— сказаў хлопчык.— А зараз нам трэба яшчэ сёе тое вырашыць.
- Ці шукалі мяне?
- Шукалі. Берагавая варта і самалёты.
- Акіян — ён надта вялікі, а човен — малы, яго цяжка ўгледзець,— сказаў стары чалавек. Ён заўважыў, як гэта прыемна — мець суразмоўцу, а не проста гаварыць сам з сабою ды з морам.— Мне бракавала цябе,— сказаў ён.— А што ты ўлавіў?
- Адно першага дня. Яшчэ адну другога і дзве трэцяга.
- Вельмі добра.
- Цяпер мы зноў будзем разам рыбачыць.
- Не. Я няўдачнік. Шанцаванне пакінула мяне.
- Д'ябал з ім, з шанцаваннем,— сказаў хлопчык.— Я прынясу шанцаванне з сабою.
- А што твае скажуць?

— М'яне гэта не абыходзіць. Учора я злавіў аж дзве. Мы будзем рыбаць разам, бо мне яшчэ шмат чаго трэба ўведаць.

— Мы павінны займаць добрыя восці, каб выняць дух з любой рыбіны, і хай яны заўсёды будуць пад рукой на борце. Ты можаш зрабіць лязо з рэсорнай планкі старога форда. Набрусуем яе ў Гуанабакоа. Яно мусіць быць вострае, аднак загартоўваць не трэба, бо зломіцца. Мой нож зламаўся.

— Я дастану другі нож і набрусую рэсору. Колькі дзён яшчэ будзе ўладарыць brisa?

— Можа, тры. Можа, болей.

— Я ўсё зраблю найлепшым чынам,— сказаў хлопчык.— А ты, старэча, дагледзь свае рукі.

— Я ведаю, як іх падгаіць. Уночы я выплюнуў штось нязвычайнае і адчуў: нешта ў маіх грудзях зламалася.

— Падлячы і гэта,— сказаў хлопчык.— Кладзіся, старэча, а я табе прынясу чыстую кашулю і што-небудзь паесці.

— Прынясі якую газету за тры дні, калі мяне тут не было,— папрасіў стары чалавек.

— Ты мусіш акрыяць хутка, бо мне багата чаго трэба ўведаць, а ты можаш навучыць мяне ўсяму. Табе было вельмі цяжка?

— Страшэнна,— адказаў стары чалавек.

— Я прынясу ежу і газеты,— сказаў хлопчык.— Адпачні як след, старэча. І яшчэ я зайду ў аптэку па лекі для тваіх рук.

— Не забудзься сказаць Педрыку, што галава рыбіны — ягоная.

— Не забудуся.

Хлопчык выйшаў з дзвярэй і стаў спускацца па каралавай разбітай дарозе: зноў ён плакаў.

Папаўдні гэтага дня гурт турыстаў сядзеў на «Тэрасе», і адна кабета, пазіраючы ў ваду, захламаную пустымі бляшанкамі з-пад піва і дохлымі баракудамі, убачыла агромністы доўгі белы хрыбетны слуп з вялізным хвостом на канцы.

Хвост узнімаўся і калыхаўся з прылівам, калі там, за ўваходам у гавань, нястомна і мерна разгойдваў мора ўсходні вятрыска.

— Што там такое? — спыталася яна ў афіцыянта і паказала на доўгую хрыбетніцу велізарнай рыбіны, што была цяпер проста смеццем, якое чакала, калі прыліў змые яго.

— Цібурон¹,— сказаў афіцыянт,— эшарка².— Яму здавалася, ён тлумачыць, што адбылося.

— Я не ведала, што ў акул гэткія гожыя зграбныя хвасты.

— І я не ведаў,— сказаў ейны спадарожнік.

У халупе, што стаяла на ўзвышшы ў канцы дарогі, сон зноў агарнуў старога чалавека. Ён спаў, як заўсёды, тварам уткнуўшыся ў пасцель, а побач на варце сядзеў хлопчык. Старому чалавеку сніліся львы.

*Пераклад з англійскай
Паўла Марціновіча*

Бывай, зброя!

Кніга першая

РАЗДЗЕЛ ПЕРШЫ

У той год познім летам мы стаялі ў вёсцы, у хаціне, адкуль былі відаць рака і раўніна, а за імі горы. Рэчышча ракі выслана гальшом і галькай, сухімі і белымі на сонцы, а вада была празрыстая і хуткая і зусім блакітная ў пратоках. Па дарозе міма хаціны ішло войска, і пыл, які яно падымала, сядзеў на лісце дрэў. Ствалы дрэў таксама былі запылены, і лісце рана пачало падаць у тым годзе, і мы пазіралі, як ідзе па дарозе войска, і ўздываецца пыл, і падае лісце, падхопленое ветрам, і крочаць салдаты, а пасля толькі лісце застаецца на дарозе, пустой і белай.

Раўніна была ўрадлівая, на ёй было шмат садоў, а горы за раўнінай былі бурныя і голыя. У гарах ішлі баі, і ноччу былі відны сполахі выбухаў. У цемры гэта нагадвала зарніцы; толькі ночы былі халаднаватыя, і ў паветры не адчувалася набліжэння навалніцы.

---

¹ Мясцовая назва акул.

² Англійскае слова «шарк» (акула) з іспанскай прыстаўкай.

Часам у цемры мы чулі, як ля нашых вокнаў праходзіць войска і цягачы вязуць міма нас гарматы. Ноччу рух па дарозе ажыўляўся, ішло шмат мулаў са скрынямі боепрыпасаў з абодвух бакоў уючнага сядла, ехалі шэрыя грузавікі, у якіх сядзелі салдаты, і іншыя, з грузам пад брызентавым пакрыва- валам, якія рухаліся не так шпарка. Днём таксама праязджалі цягачы з цяжкімі гарматамі на прычэпе, доўгія целы гармат былі схаваны пад зялёнымі галінкамі, і паўзверх цягачоў ля- жалі зялёныя густыя галіны і вінаградныя лозы. На поўнач ад нас была даліна, а за ёй каштанавы гай і далей яшчэ адна гара, на нашым беразе ракі. Той гарой таксама спрабавалі авалодаць, але без поспеху, і восенню, калі задажджыла, з каштанаў апала ўсё лісце, і галіны сталі голыя, і ствалы ўчар- нелі ад дажджу. Вінаграднікі таксама парадзелі і агаліліся, і ўсё навокал было па-восеньску мокрае, і бурае, і мёртвае. Над ракой стаяў туман, і на горы напаўзалі воблакі, і грузавікі рас- пырсквалі грязь на дарозе, і салдаты ішлі брудныя і мокрыя ў сваіх дажджавіках; вінтоўкі ў іх былі мокрыя, і дзве скураныя патронныя сумкі на папрузе, шэрыя скураныя сумкі, цяжкія ад абойм з тонкімі 6,5-міліметровымі патронамі, тырчалі спе- раду пад дажджавікамі так, што здавалася, нібыта салдаты, якія ішлі па дарозе, былі на шостым месяцы цяжарнасці.

Ехалі маленькія шэрыя легкавікі, якія беглі вельмі хутка; звычайна побач з шафёрам сядзеў афіцэр, афіцэры сядзелі і ззаду. Гэтыя аўтамабілі распырсквалі грязь яшчэ больш, чым грузавікі, і калі адзін з афіцэраў быў малога росту і сядзеў зза- ду паміж двух генералаў, і таму, што ён быў такі малы, твару яго не было відно, а толькі верх кепкі і вузкая спіна, і калі машына ехала асабліва хутка,— гэта, відаць, быў кароль. Ён жыў ва Удзіне і амаль штодзённа ездзіў гэтай дарогаю, каб даведацца, як ідуць справы, а справы былі дрэнь.

З пачаткам зімы пачаліся дажджы, а з дажджамі пачалася халера. Але ёй не далі разгарнуцца, і ў войску за ўвесь час памерла ад яе толькі сем тысяч.

РАЗДЗЕЛ ДРУГІ

На наступны год было шмат перамог. Была ўзята гара па той бок даліны і схіл, дзе рос каштанавы гай, і на плато ў паўднёвы бок ад раўніны таксама былі перамогі, і ў жніўні

мы перайшлі раку і размясціліся ў Гарыцыі, у доме, дзе сцены былі аплецены барвовай вістарыяй, і ў садзе з высокай агароджай быў фантан і шмат густых цяністых дрэў. Цяпер баі ішлі ў бліжніх гарах, менш за мілю ад нас. Горад быў вельмі слаўны, а наш дом вельмі прыгожы. Рака цякла за вамі, і горад занялі без асаблівых цяжкасцяў, а вось горы за ім не ўдавалася ўзяць, і я быў вельмі рады, што аўстрыйцы, як бачна, збіраліся калі-небудзь вярнуцца ў горад, калі скончыцца вайна, таму што яны бамбілі яго не так, каб разбурыць, а толькі трохі, для блізіру. Насельніцтва заставалася ў горадзе, і там былі шпіталі, і кавярні, і артылерыя ў завулках, і два публічныя дамы — адзін для салдат, другі для афіцэраў; і калі скончылася лета і ночы сталі халаднаватымі, баі ў бліжніх гарах, пашкуматанае снарадамі жалеза моста, разбураны тунэль ля ракі, на месцы былога боя, дрэвы вакол плошчы і падвойны шэраг дрэў уздоўж вуліцы, якая вяла на плошчу,— усё гэта і тое, што ў горадзе былі дзяўчаты, што кароль праязджаў міма на сваёй шэрай машыне і цяпер можна было бачыць яго твар і маленькую фігуру з доўгай шыяй і сіваю бародку пучком, як у казла,— усё гэта, і нечаканая разнасцежанасць дамоў, у якіх снарадам разбурыла сцяну, тынк і дзур у садах, а часам і на вуліцы, і тое, што на Карсо справы ішлі добра, моцна адрознівала сёлетнюю восень ад мінулай восені, калі мы стаялі ў вёсцы. Вайна таксама стала іншай.

Дубовы лес на гары за горадам загінуў. Гэты лес быў зялёны летам, калі мы прыйшлі ў горад, але цяпер ад яго засталіся толькі карчы ды пашкуматаныя ствалы, і зямля была ўся ўздыбленая, і аднойчы, прыканцы восені, з той мясіны, дзе раней быў дубовы лес, я ўбачыў воблака, якое насоўвалася з-за гары. Яно рухалася вельмі хутка, і сонца стала цьмяна-жоўтае, а пасля ўсё зрабілася шэрым, і неба пацямнела, і воблака апусцілася на гару, і раптам нас накрыла, і гэта быў снег. Снег падаў коса па ветры, голая зямля схавалася пад ім, толькі карчы дрэў тырчалі, снег ляжаў на гарматах, і ў снезе былі пратаптаны сцежкі да прыбіральных за траншэямі.

Вечарам, выйшаўшы ў горад, я сядзеў за бутэлькай асіці ля акна публічнага дома, таго, які для афіцэраў, у кампаніі сябра і дзвюх шклянак. За акном падаў снег, і, пазіраючы, як ён падае, паволі і цяжка, мы разумелі, што на гэты год

усё скончана. Горы ля вярхоўя ракі мы не адабралі; ніводнай гары за ракой мы таксама не адабралі. Усё гэта засталася на будучы год. Мой сябар убачыў на вуліцы нашага палкавога святара, які асцярожна ступаў па хлюпоце, і пачаў стукаць па шкле, каб звярнуць яго ўвагу. Святар узняў галаву. Ён убачыў нас і ўсміхнуўся. Мой сябар пахітаў яму пальцам, завабліваючы. Святар пакруціў галавой і прайшоў міма. Вечарам у афіцэрскай сталовай, пасля спагеці, якія ўсе елі надта сур'ёзна і паспешліва, уздымаючы іх на відэльцы так, каб канцы віселі ў паветры і іх можна было апусціць у рот, альбо толькі прыпадымалі відэльцам і ўсмоктвалі ў рот без перапынку, а пасля запівалі віном з аплеценай біклагі,— яна хісталася на металічнай стойцы, і трэба было ўказальным пальцам нахіліць гарлавіну біклагі, і віно, празрыста-чырвонае, аскамістае і смачнае, лілося ў шклянку, якую трымалі той жа рукой,— пасля спагеці капітан пачаў дражніць святара.

Святар быў малады і лёгка чырванее і насіў гэткую ж форму, як і ўсе мы, толькі з крыжам з цёмна-чырвонага аksamіту над левай нагруднай кішэняй шэрага фрэнча. Капітан, спецыяльна для мяне, гаварыў на дрэннай італьянскай мове, чамусьці ён лічыў, што такім чынам я ўсё зразумею лепей і нічога не прапушчу.

— Святар сёння з дзяўчынка,— сказаў капітан, пазіраючы на святара і на мяне. Святар усміхнуўся і пачырванее і паківаў галавой. Капітан часта пакепліваў з яго.

— А хіба ж? — сказаў капітан.— Я сёння бачыў святар у дзяўчынка.

— Не,— адказаў святар. Іншыя афіцэры пацяшаліся з выскаляння капітана.

— Святар з дзяўчынка не,— працягваў капітан.— Святар з дзяўчынка ніколі,— тлумачыў ён мне. Ён узяў маю шклянку і наліў у яе, увесь час пазіраючы мне ў вочы, але не губляючы з вачэй і святара.

— Святар штоноч сам па сабе.— Усе засмяліся.— Вы зразумелі? Святар штоноч сам па сабе.— Капітан зрабіў жэст рукой і гучна засмяўся. Святар успрыняў гэта як жарт.

— Тата хоча, каб вайну выйгралі аўстрыйцы,— сказаў маёр.— Ён любіць Франца-Іосіфа. Вось адкуль у аўстрыйцаў і грошы. Я — атэіст.

— Вы калі-небудзь чыталі «Чорную свінню»? — спытаў лейтэнант.— Я вам дастану. Гэта кніга, якая пахіснула маю веру.

— Гэта брыдкая і дурная кніга,— сказаў святар.— Не можа быць, каб яна вам насамрэч спадабалася.

— Вельмі карысная кніга,— сказаў лейтэнант.— Там усё сказана пра святароў. Вам спадабаецца,— сказаў ён мне.

Я ўсміхнуўся святару, і ён усміхнуўся мне ў адказ праз полымя свечкі.

— Не чытайце гэтага,— сказаў ён.

— Я вам дастану,— сказаў лейтэнант.

— Усе разважлівыя людзі атэісты,— сказаў маёр.— Зрэшты, я і масонства не прызнаю.

— А я прызнаю масонства,— сказаў лейтэнант.— Гэта высакародная арганізацыя.

Нехта ўвайшоў, і ў адчыненыя дзверы я ўбачыў, як падае снег.

— Цяпер ужо наступлення не будзе, калі выпаў снег,— сказаў я.

— Вядома, не,— сказаў маёр.— Пайсці б вам зараз у адпачынак. Паехаць у Рым, у Неапаль, у Сіцылію...

— Няхай ён едзе ў Амальфі,— сказаў лейтэнант.— Я дам вам ліст да маіх родзічаў у Амальфі. Яны вас палюбяць, як сына.

— Няхай ён едзе ў Палерма.

— А яшчэ лепей на Капры.

— Мне хацелася б, каб вы пабывалі ў Абруцах і пагасцявалі ў маіх родзічаў у Капракота,— сказаў святар.

— Вельмі яму трэба ехаць у Абруцы. Там снегу больш, чым тут. Яму што, любавання сялянамі? Няхай едзе ў цэнтр культуры і цывілізацыі.

— Туды, дзе ёсць прыгожыя паненкі. Я дам вам адрасы ў Неапалі. Цудоўнай прыгажосці маладыя дзяўчаты — і ўсе ля мамаў. Ха-ха-ха!

Капітан разгнуў пальцы з кулака, падняў вялікі палец і растапырыў астатнія, як робяць, калі паказваюць кітайскія цені. На сцяне быў цень ад ягонай рукі. Ён зноў пачаў гаварыць на няправільнай мове:

— Вы ад'ехаць вось такі,— ён паказаў на вялікі палец,— а вярнуцца вось такі,— ён дакрануўся да мезенца. Усе засмяяліся.

— Глядзіце,— сказаў капітан. Ён зноў растапырыў пальцы. Зноў полымя свечкі адбіла на сцяну іхні цень. Ён пачаў з вялікага і назваў усе пяць пальцаў: *sotto-tenente*¹ (вялікі), *tenente*² (указальны), *capitano*³ (сярэдні), *maggiore*⁴ (безыменны) і *tenente-colonello*⁵ (мезенец).— Вы ад'язджаеце *sotto-tenente*! Вы вяртаецеся *tenente-colonello*!

Усе засмяяліся. Кітайскія цені капітана мелі вялікі поспех. Ён зірнуў на святара і выгукнуў:

— Святар кожную ноч сам па сабе! — Усе засмяяліся.

— Едзьце ў адпачынак зараз жа,— сказаў маёр.

— Шкада, што я не магу паехаць разам з вамі, усё вам паказаць,— сказаў лейтэнант.

— Калі вы будзеце вяртацца, прывязіце грамафон.

— Прывязіце добрыя оперныя пласцінкі.

— Прывязіце Каруза.

— Каруза не прывозьце. Ён вые.

— Паспрабуйце вы гэтак завьць!

— Ён вые. Кажу вам, ён вые.

— Мне хацелася б, каб вы наведалі Абруцы,— сказаў святар. Усе астатнія шумелі.— Там добрае паляванне. Народ у нас слаўны, і зіма сухая і ясная, хоць і марозная. Вы маглі б пажыць у маіх родзічаў. Мой бацька апантаны паляўнічы.

— Ну, пайшлі,— сказаў капітан.— Мы ісці ў бардэль, а то зачыняць.

— Дабранач,— сказаў я святару.

— Дабранач,— сказаў ён.

РАЗДЗЕЛ ТРЭЦІ

Калі я вярнуўся з адпачынку, мы ўсё яшчэ стаялі ў тым жа гарадку. У ваколіцах было значна больш артылерыі, і пачалася вясна. Палі былі зялёныя, а на лазе з'явіліся маленькія зялёныя парасткі; на дрэвах ля дарогі выплылі маленькія лісцікі, і з мора чуўся ветрык. Я ўбачыў горад,

¹ Малодшы лейтэнант (*італ.*).

² Лейтэнант (*італ.*).

³ Капітан (*італ.*).

⁴ Маёр (*італ.*).

⁵ Падпалкоўнік (*італ.*).

і пагорак, і стары замак на выступе пагорка, а далей горы, бурья горы, крыху афарбаваныя зелянінай на схілах. У гарадку набольшала гармат, адкрылася некалькі новых шпіталью, на вуліцах сустракаліся англічане, часам англічанкі, і ад абстрэлу пацярпелі яшчэ некалькі дамоў. Было цёпла, і пахла вясной, і я прайшоў па абсаджанай дрэвамі вуліцы, цёплай ад сонца, прамені якога падалі на сцяну, і ўбачыў, што мы займаем усё той жа дом і што як быццам нічога не змянілася за гэты час. Дзверы былі адчыненыя, на лаўцы ля сцяны сядзеў на сонцы салдат, санітарная машына чакала ля бакавога ўваходу, а за дзвярыма мяне сустрэў пах каменнай падлогі і бальніцы. Нічога не змянілася, толькі цяпер была вясна. Я зазірнуў у дзверы вялікага пакоя і ўбачыў, што маёр сядзіць за сталом, акно адчынена і сонца свеціць у пакой. Ён не бачыў мяне, і я не ведаў, ці з'явіцца мне з рапартам ці спачатку пайсці ўверх і пачысціцца. Я вырашыў пайсці наверх.

Пакой, які я дзяліў з лейтэнантам Рынальдзі, выходзіў у двор. Акно было адчынена, мой ложка засланы коўдрай, і на сцяне вісела мае рэчы, процівагаз у прадаўгаватым бляшаным футарале, стальная каска на тым жа кручку. Ля ложка стаяў мой куфэрак, а на ім мае зімовыя боты, бліскучыя ад тлушчу. Мая вінтоўка аўстрыйскага ўзору з васьмігранным варанёным ствалом і зручным прыгожым, з цёмнага арэху прыкладам вісела паміж ложкаў. Я згадаў, што тэлескапічны прыцэл да яе схаваны ў куфэрку. Рынальдзі, лейтэнант, ляжаў на іншым ложку і спаў. Ён прагнуўся, калі пачуў мае крокі, і ўзняў галаву з падушкі.

— Сіао!¹ — сказаў ён.— Ну, як бавілі час?

— Выдатна.

Мы паціснулі адзін аднаму рукі, а затым ён абняў мяне за шыю і пацалаваў.

— Уф! — сказаў я.

— Вы брудны,— сказаў ён.— Вам трэба памыцца. Дзе вы былі, што рабілі? Расказвайце пра ўсё адразу.

— Я быў усюды. У Мілане, Фларэнцыі, Рыме, Неапалі, Віла-Сан-Джавані, Месіне, Таарміне...

---

¹ Прывітанне (*итал.*).

— Проста чыгуначны даведнік. Ну, а цікавыя прыгоды былі?

— Былі.

— Дзе?

— Milano, Firenze, Roma, Napoli...

— Досыць. Скажыце, а дзе было сама лепей?

— У Мілане.

— Бо гэта была першая прыгода. Дзе вы яе сустрэлі? У «Нова»? Куды вы пайшлі? Як усё было? Расказвайце адразу. Засталіся нанач?

— Так.

— Ну і што. Цяпер і ў нас тут цудоўныя дзяўчаткі. Новенькія, першы раз на фронце.

— Ды ну?

— Не верыце? Вось пойдзем сёння, самі ўбачыце. А ў горад з'явіліся прыгожаныя маладыя англічанкі. Я цяпер закаханы ў міс Барклі. Я вас пазнаёмлю. Я, відаць, ажанюся з міс Барклі.

— Мне трэба памыцца і з'явіцца з рапартам. А хіба работы цяпер няма?

— Пасля вашага ад'езду мы толькі і ведаем, што адмарожаныя рукі і ногі, жаўтуху, трыпер, знарочыстае членашкоджанне, запаленне лёгкіх, цвёрдыя і мяккія шанкеры. Раз за тыдзень каго-небудзь прыбывае асколкам скалы. Ёсць некалькі сапраўды параненых. На будучым тыдні вайна зноў пачнецца. Верагодна, што пачнецца. Так гавораць. Як вы лічыце, варта мне жаніцца з міс Барклі, вядома, пасля вайны?

— Безумоўна,— сказаў я і наліў поўны таз вады.

— Вечарам вы мне пра ўсё раскажаце,— сказаў Рынальдзі.— А зараз я мушу яшчэ паспаць, каб заявіцца да міс Барклі прыгожым і дужым.

Я зняў фрэнч і сарочку і памыўся халоднай вадой з таза. Расціраўся ручніком і пазіраў па баках, у акно, на Рынальдзі, які ляжаў на ложку з заплюшчанымі вачыма. Ён быў прыгожы, мой аднагодак, родам з Амальфі. Ён любіў сваю працу хірурга, і мы былі добрымі сябрамі. Адчуўшы мой погляд, ён расплюшчыў вочы.

— У вас грошы ёсць?

— Ёсць.

— Пазычце мне пяцьдзясят лір.

Я выцер рукі і дастаў гаманец з унутранай кішэні фрэнча, які вісеў на сцяне. Рынальдзі ўзяў паперку, склаў яе, не ўстаючы з ложка, і засунуў у кішэню штаноў. Ён усміхнуўся.

— Мне трэба зрабіць на міс Барклі ўражанне чалавека з грашыма. Вы мой добры, верны сябар і фінансавы апякун.

— Ну вас да д'ябла,— сказаў я.

Вечарам я сядзеў у афіцэрскай сталовай побач са святаром, і яго пакрыўдзіла і нечакана абразіла, што я не паехаў у Абруцы. Ён пісаў пра мяне бацьку, і да майго прыезду рыхтаваліся. Я сам шкадаваў пра гэта не менш, чым ён, і мне было незразумела, чаму я не паехаў. Мне вельмі хацелася паехаць, і я спрабаваў патлумачыць, як тут адно чаплялася за другое, і ўрэшце ён зразумеў і паверыў, што мне сапраўды хацелася паехаць, і ўсё амаль уладзілася. Я выпіў шмат віна, а пасля кавы, п'янеючы, разважаў пра тое, як гэта атрымліваецца, што чалавеку не ўдаецца зрабіць тое, што хочацца; ніколі не ўдаецца.

Мы з ім размаўлялі, пакуль іншыя шумелі і спрачаліся. Мне хацелася паехаць у Абруцы. Але я не паехаў у мясціны, дзе дарогі заледзянелыя і цвёрдыя, як жалеза, дзе ў холад ясна і суха, і снег сухі і рассыпчаты, і сляды зайца на снезе, і сяляне здымаюць шапку і завуць вас «дон», і дзе добрае паляванне. Я не паехаў у такія мясціны, а паехаў туды, дзе дымныя кавярні і ночы, калі пакой кружыцца, і трэба пазіраць у сцяну, каб ён спыніўся, п'яныя ночы ў ложку, калі ведаеш, што больш нічога няма, апрача гэтага, і так дзіўна прачынацца пасля, не ведаючы, хто з табой побач, і свет у цемры здаецца нерэальным і гэткім востра хваляючым, што трэба ўсё пачынаць спачатку, не ведаючы і не разважаючы ноччу, дакладна ведаючы, што больш нічога няма, і няма, і няма, і не разважаючы. І раптам задумаешся вельмі глыбока і заснеш і часам раніцай прачнешся, і таго, што было, ужо няма, і ўсё гэтак выразна, і ясна, і дакладна, і часам спрэчкі пра аплату. Часам усё-ткі яшчэ добра, і цёпла, і ўтульна, і сняданак, і абед. Часам прыемнага не засталася нічога, і рады хутчэй выбрацца на вуліцу, але наступным днём зноў тое самае, і наступнай ноччу таксама. Я спрабаваў расказаць пра ночы, і пра тое, якая розніца паміж днём і ноччу, і чаму ноч лепшая,

хіба што толькі дзень вельмі халодны і ясны, але я не мог выказаць гэтага, як не магу і цяпер. Калі з вамі такое здаралася, вы зразумеце. З ім такога не здаралася, але ён зразумеў, што я сапраўды хацеў паехаць у Абруцы, але не паехаў, і мы засталіся сябрамі, у многім падобныя і ўсё ж вельмі розныя. Ён заўсёды ведаў тое, чаго не ведаў я, пра што, даведаўшыся, заўсёды быў гатовы забыцца. Але гэта я зразумеў толькі пазней, а тады не разумеў. Між іншым мы ўсё яшчэ сядзелі ў сталавай. Усе паелі, але працягвалі спрачацца. Мы са святаром замоўклі, і капітан выгукнуў:

— Святару сумна. Святару сумна без дзяўчат.

— Мне не сумна,— сказаў святар.

— Святару сумна. Святар хоча, каб вайну выйгралі аўстрыйцы,— сказаў капітан. Іншыя прыслухаліся. Святар пакрыў галавой.

— Не,— сказаў ён.

— Святар не хоча, каб мы наступалі. Праўда, вы не хочаце, каб мы наступалі?

— Не. Калі ідзе вайна, мне здаецца, мы павінны наступаць.

— Павінны наступаць. Будзем наступаць.

Святар кіўнуў.

— Пакіньце яго,— сказаў маёр.— Ён добры хлопец.

— У кожным разе, ён тут нічога не можа зрабіць,— сказаў капітан. Мы ўсе ўсталі і выйшлі з-за стала.

РАЗДЕЛ ЧАЦВЁРТЫ

Раніцай мяне пабудзіла батарэя ў суседнім садзе, і я ўбачыў, што ў акно свеціць сонца, і ўстаў з ложка. Я падышоў да акна і выглянуў. Жвір на сцэжках быў мокры і трава вільготная ад расы. Батарэя дала два залпы, і штораз дрыжала паветра, як падчас выбуху, і ад гэтага трымцела акно і хлопалі полы маёй піжамы. Гармат не было відаць, але снарады ляцелі проста над намі. Было непрыемна, што батарэя так блізка, але даводзілася здавальняцца тым, што гарматы не самыя цяжкія. Гледзячы ў акно, я пачуў шум грузавіка, які выязджаў на дарогу. Я апрануўся, спусціўся ўніз, выпіў кавы на кухні і пайшоў у гараж.

Дзесяць машын выстраіліся ў шэраг пад доўгім навесам. Гэта былі тупарылыя, з вялізным кузавам, санітарныя аўтамабілі, пафарбаваныя ў шэрае, падобныя на мэблевыя фургоны. На двары ля гэткай жа машыны калупаліся механікі. Яшчэ тры знаходзіліся ў гарах, ля перавязачных пунктаў.

— Гэтая батарэя трапляе пад абстрэл? — спытаў я ў аднаго з механікаў.

— Не, signor tenente¹. Яна пад аховай пагорка.

— Як справы ў вас?

— Так сабе. Вось гэта машына нікуды не вартая, а іншыя ўсе спраўныя.— Ён перапыніў работу і ўсміхнуўся.— Вы былі ў адпачынку?

— Быў.

Ён выцер рукі аб свой швэдар і ўсміхнуўся.

— Добра правялі час?

Яго калегі таксама ўсміхнуліся.

— Няблага,— сказаў я.— А што з гэтай машынай?

— Нічога яна не вартая. То адно, то другое.

— А цяпер што?

— Поршневыя колцы трэба мяняць.

Я пакінуў іх ля машыны, якая здавалася абабранай і зганьбаванай, бо матор быў адкрыты і дэталі выкладзены на падножку, а сам пайшоў пад навес і адну за адной агледзеў усе машыны. Я знайшоў іх адносна чыстымі, некаторыя былі толькі што вымытыя, іншыя крыху запыліліся. Я ўважліва агледзеў шыны ў пошуках парэзаў альбо драпін ад камянёў. Здавалася, усё ў поўным парадку. Нічога, відаць, не мянялася праз тое, ці тут я, ці за ўсім гэтым назіраю я сам альбо не. Я ўяўляў, што стан машын, магчымасць дастаць тых ці іншыя запчасткі, няспынная эвакуацыя параненых і хворых з перавязачных пунктаў у гарах, дастаўка іх на размеркавальны пункт і затым размяшчэнне ў шпіталях, указаных у дакументах, у значнай ступені залежаць ад мяне. Але, відаць, мая прысутнасць тут альбо адсутнасць не мела значэння.

— Ці былі нейкія цяжкасці з дэталямі? — спытаў я ў старшага механіка.

— Не.

---

¹ Пан лейтэнант (*італ.*).

— Дзе цяпер склад паліва?

— Усё там жа.

— Цудоўна,— сказаў я, вярнуўся ў памяшканне і выпіў яшчэ адзін кубак кавы ў афіцэрскай сталовай. Кава была светла-шэрага колеру, салодкая ад згущонкі. За акном быў цудоўны вясенні ранак. Ужо з'явілася тое адчуванне сухасці ў носе, якое абяцае, што дзень будзе гарачы. Тым днём я аб'язджаў пасты ў гарах і вярнуўся ў горад ужо адвячоркам.

Справы, як бачна, за час маёй адсутнасці паправіліся. Я чуў, што хутка чакаецца пераход у наступ. Дывізія, якую мы абслугоўвалі, павінна была ісці ў атаку ў вярхоўі ракі, і маёр сказаў мне, каб я паклапаціўся пра пасты на час атакі. Атакуючыя часці павінны былі перайсці раку вышэй цясніны і рассыпацца па горным схіле. Пасты для машын трэба было выбраць як мага бліжэй да ракі і трымаць пад прыкрыццём. Вызначыць для іх месцы павінна была, вядома, пяхота, але лічылася, што план распрацоўваем мы. Гэта была адна з тых умоўнасцяў, якія ствараюць у вас ілюзію ваеннай дзейнасці.

Я быў увесць у гразі і пыле і пайшоў у свой пакой, каб памыцца. Рынальдзі сядзеў на ложку з англійскай граматыкай Хюга ў руках. Ён быў у поўнай форме, на ім былі чорныя чаравікі, і валасы яго блішчалі.

— Цудоўна,— сказаў ён, калі ўбачыў мяне.— Вы пойдзеце са мной у госці да міс Барклі.

— Не.

— Так. Вы пойдзеце, бо я вас прашу, і глядзіце, каб вы ёй спадабаліся.

— Ну, добра. Дайце толькі трохі пагаліцца.

— Памыйцеся і ідзіце як ёсць.

Я памыўся, прыгладзіў валасы, і мы сабраліся ісці.

— Пачакайце,— сказаў Рынальдзі,— напэўна, не зашкодзіць выпіць.— Ён адчыніў свой куфэрак і дастаў бутэльку.

— Толькі не стрэга,— сказаў я.

— Не. Грапа.

— Добра.

Ён наліў дзве шклянкі, і мы чаркнуліся, адтапырыўшы ўказальныя пальцы. Грапа была вельмі моцная.

— Яшчэ па адным?

— Давай,— сказаў я. Мы выпілі другую шклянку грапы. Рынальдзі схаваў бутэльку, і мы спусціліся ўніз. Было горача ісці па горадзе, але сонца ўжо заходзіла, і было прыемна. Англійскі шпіталь знаходзіўся ў вялікай віле, збудаванай нейкім немцам перад вайной. Міс Барклі была ў садзе. З ёй была яшчэ адна сястра. Мы ўбачылі за дрэвамі іхнія белыя форменныя ўборы і пайшлі проста да іх. Рынальдзі па-вайсковому прывітаў іх. Я таксама, але больш стрымана.

— Дзень добры,— сказала міс Барклі.— Вы, здаецца, не італьянец?

— Не.

Рынальдзі размаўляў з другой сястрой. Яны смяяліся.

— Як дзіўна — служыць у італьянскім войску.

— Уласна, гэта не войска. Гэта толькі санітарны атрад.

— Усё адно дзіўна. Навошта вы гэта зрабілі?

— Не ведаю,— адказаў я.— Ёсць рэчы, якія нельга вытлумачыць.

— Хіба? А мяне заўсёды вучылі, што такіх рэчаў няма.

— Гэта вельмі цікава.

— Мы абавязкова мусім весці такую гаворку?

— Не,— сказаў я.

— Дзякуй богу.

— Што гэта ў вас за кіёк? — спытаў я.

Міс Барклі была даволі высокая. Яна была ў белай сукенцы, якую я палічыў за форму міласэрнай сястры, бландзінка з залацістай скурай і шэрымі вачыма. Яна здавалася мне вельмі прыгожай. У руках яна трымала тонкі ратангавы кіёк, нешта наکشталт цацачнага стэка.

— Гэта — аднаго афіцэра, ён быў забіты летась.

— Даруйце...

— Ён быў вельмі слаўны. Я павінна была выйсці за яго замуж, а яго забілі на Соме.

— Там была сапраўдная разня.

— Вы там былі?

— Не.

— Мне раскажвалі,— сказала яна.— Тут вайна зусім іншая. Мне даслалі гэты кіёчак. Яго маці даслала. Яго аддалі разам з ягонымі рэчамі.

— Вы доўга былі заручанья?

— Восем гадоў. Мы разам выраслі.
— Чаму ж вы не выйшлі за яго раней?
— Сама не ведаю,— сказала яна.— Вельмі неразумна. Гэта я, у кожным разе, магла для яго зрабіць. Але я думала, што так яму будзе горай.

— Разумею.

— Вы каго-небудзь кахалі?

— Не,— сказаў я.

Мы селі на лаўку, і я паглядзеў на яе.

— У вас прыгожыя валасы,— сказаў я.

— Вам падабаюцца?

— Вельмі.

— Я хацела іх адрэзаць, калі ён памёр.

— Што вы!

— Мне хацелася што-небудзь зрабіць дзеля яго. Я не давала ўвагі гэтакім рэчам; калі б ён захацеў, ён мог атрымаць усё. Ён мог бы атрымаць усё, што захацеў бы, калі б я толькі разумела. Я выйшла б за яго замуж альбо проста так. Цяпер я ўсё гэта разумею. Але тады ён збіраўся на вайну, а я нічога не разумела.

Я маўчаў.

— Я тады наагул нічога не разумела. Я думала, што так для яго будзе горай. Я думала, мо ён не здолее перажыць гэта. А пасля яго забілі, і цяпер усё скончана.

— Хто ведае.

— Так, праўда,— сказала яна.— Цяпер усё скончана.

Мы азірнуліся на Рынальдзі, які размаўляў з другой сястрой.

— Як яе зваць?

— Фергюсон. Элен Фергюсон. Ваш сябар, здаецца, доктар?

— Так, ён добры доктар.

— Гэта вельмі прыемна. Так рэдка сустрэнеш добрага доктара ў прыфрантавой паласе. Гэта ж прыфрантавая паласа, праўда?

— Вядома.

— Бязглузды фронт,— сказала яна.— Але тут вельмі прыгожа. А наступ будзе?

— Так.

— Тады ў нас будзе работа. Цяпер ніякай работы няма.

— Вы даўно працуеце сястрой?

— З канца пятнаццатага года. Я пайшла разам з ім. Помню, я была захоплена неразумнай думкай, што ён трапіць у той шпіталь, дзе я працавала. Паранены табельным ударам, з павязкай вакол галавы. Альбо з прастрэненым плячом. Нешта рамантычнае.

— Тут самы рамантычны фронт,— сказаў я.

— Так,— сказала яна.— Людзі не ўяўляюць, што такое вайна ў Францыі. Калі б яны ўяўлялі, гэта не магло б працягвацца. Ён не быў паранены табельным ударам. Яго разарвала на кавалкі.

Я маўчаў.

— Вы мяркуеце, гэта будзе доўжыцца вечна?

— Не.

— А што адбудзецца?

— Дзе-небудзь сарвецца.

— Мы сарвемся. Мы сарвемся ў Францыі. Нельга наладжваць такія рэчы, як на Соме, і не сарвацца.

— Тут не сарвецца,— сказаў я.

— Вы мяркуеце?

— Так. Мінным летам усё ішло ўдала.

— Можа сарвацца,— сказала яна.— Усюды можа сарвацца.

— І ў немцаў таксама.

— Не,— сказала яна.— Не думаю.

Мы падышлі да Рынальдзі і міс Фергюсон.

— Вы любіце Італію? — пытаўся Рынальдзі ў міс Фергюсон па-англійску.

— Тут няблага.

— Не разумею,— Рынальдзі паківаў галавой.

— *Abbastanza bene*¹,— пераклаў я. Ён паківаў галавой.

— Гэта нядобра. Вы любіце Англію?

— Не вельмі. Я шатландка.

Рынальдзі запытальна зірнуў на мяне.

— Яна шатландка, і таму больш за Англію любіць Шатландыю,— сказаў я па-італьянску.

— Але ж Шатландыя — Англія.

Я пераклаў яго словы міс Фергюсон.

---

¹ Няблага (*італ.*).

— Pas encore¹,— сказала міс Фергюсон.

— Яшчэ не?

— І ніколі не будзе. Мы не любім англічан.

— Не любіце англічан? Не любіце міс Барклі?

— Ну, гэта зусім іншае. Нельга разумець так літаральна.

Крыху пачакаўшы, мы развіталіся і разышліся. Па дарозе дамоў Рынальдзі сказаў:

— Вы спадабаліся міс Барклі больш, чым я. Гэта ясна, як дзень. Але тая шатландка таксама нічога.

— Так,— сказаў я. Я не звярнуў на яе ўвагі.— Яна вам падабаецца?

— Не,— сказаў Рынальдзі.

РАЗДЕЛ ПЯТЫ

Наступным днём я зноў пайшоў да міс Барклі. Яе не было ў садзе, і я збочыў да таго ўваходу на вілу, куды пад'язджалі санітарныя машыны. Калі ўвайшоў, я ўбачыў старшую сястру шпіталя, якая сказала мне, што міс Барклі на дзяжурстве.

— Вайна...

Я сказаў, што ведаю.

— Вы той самы амерыканец, які служыць у італьянскай арміі? — спытала яна.

— Так, мэм.

— Як гэта здарылася? Чаму вы не пайшлі да вас?

— Сам не ведаю,— сказаў я.— А можна мне цяпер перайсці да вас?

— Баюся, што цяпер нельга. Скажыце, чаму вы пайшлі ў італьянскую армію?

— Я жыў у Італіі,— сказаў я,— і я гавару па-італьянску.

— О! — сказала яна.— Я вывучаю італьянскую мову. Вельмі прыгожая мова.

— Кажуць, што яе можна вывучыць за два тыдні.

— Не-е, я не вывучу за два тыдні. Я займаюся ўжо некалькі месяцаў. Калі хочаце яе ўбачыць, можаце зайсці пасля сёмай гадзіны. Яе тады заменяць. Але не прыводзьце з сабой розных італьянцаў.

¹ Яшчэ не (*итал.*).

- Нягледзячы на прыгожую мову?
- Так. Нягледзячы нават на прыгожыя мундзіры.
- Да сустрэчы,— сказаў я.
- A rивiderci, tenente¹.

— A rивiderla.— Я казырнуў і выйшаў. Нельга казыраць чужаземцам так, як гэта робяць у Італіі, і не адчуваць разгубленасці. Італьянская манера казыраць, відаць, не разлічана на экспарт.

Дзень быў гарачы. Ранкам я ездзіў у вярхоўе ракі, да перадмаставога ўмацавання ля Плавы. Адтуль павінны пачацца наступ. Летась прасоўвацца тым берагам было немагчыма, бо толькі адна дарога вяла ад перавалу да пантоннага моста і яна амаль цэлую мілю была адкрыта для кулямётнага і гарматнага агню. Апрача таго, яна была недастаткова шырокая, каб уабраць увесь неабходны для наступу транспарт, і аўстрыйцы маглі наладзіць там сапраўдную разню. Але італьянцы перайшлі раку і прасунуліся берагам у абодва бакі, такім чынам яны ўтрымлівалі цяпер на аўстрыйскім беразе ракі паласу на паўтары мілі. Гэта давала ім небяспечную перавагу, і аўстрыйцам нельга было дапускаць, каб яны замацаваліся там. Я думаю, тут выяўлялася агульная цяжкімасць, бо другое перадмаставое ўмацаванне, якое ніжэй па рацэ, усё яшчэ заставалася ў руках аўстрыйцаў. Аўстрыйскія акопы былі ніжэй, на схіле гары, толькі за некалькі ярдаў ад італьянскіх пазіцый. Раней на беразе быў гарадок, але яго размалаціла на трэскі. Крыху далей былі руіны чыгуначнай станцыі і разбураны мост, які нельга было адрамантаваць і скарыстоўваць, бо за ім можна было назіраць з усіх бакоў.

Я праехаў па вузкай дарозе ўніз да ракі, пакінуў машыну на перавязачным пункце пад выступам пагорка, пераправіўся цераз пантонны мост, захінуты рогам гары, і абышоў акопы на месцы разбуранага гарадка і ля падножжа схіла. Усе былі ў бліндажах. Я ўбачыў складзеныя нападготове ракеты, якімі карысталіся для выкліку агнявой падтрымкі артылерыі альбо для сігналізацыі, калі была перарвана сувязь. Было ціха, гарача і брудна. Я паглядзеў цераз драцяныя загароды на аўстрыйскія пазіцыі. Нікога не было відаць. Я выпіў са зна-

¹ Да пабачэння, лейтэнант (італ.).

ёмым капітанам у адным з бліндажоў і цераз мост вярнуўся назад.

Дабудоўвалася новая шырокая дарога, якая перавальвала праз гару і зігзагамі спускалася да моста. Наступ павінен быў пачацца, як толькі гэтая дарога будзе дабудавана. Яна ішла па лесе, крута выгінаючыся. План быў такі: усё падвозіць па новай дарозе, а пасля грузавікі і вазы, санітарныя машыны з параненымі і ўвесь зваротны транспарт накіроўваць па старой вузкай дарозе. Перавязачны пункт знаходзіўся на аўстрыйскім беразе пад выступам пагорка, і параненых павінны былі на насілках несці цераз пантонны мост. Меркавалася захаваць гэты парадак і пасля пачатку наступу. Як я сабе ўяўляў, апошняя міля з лішнім новай дарогі там, дзе заканчваўся схіл, павінна была прастрэльнавацца аўстрыйскай артылерыяй. Справа магла скончыцца кепска. Але я знайшоў месца, дзе можна было схаваць машыны пасля таго, як яны пройдуць гэты апошні небяспечны перагон, і дзе яны маглі чакаць, пакуль параненых перанясуць цераз пантонны мост. Мне хацелася праехаць па новай дарозе, але яна не была яшчэ закончана. Яна была шырокая, з добра разлічаным профілем, і яе выгібы выглядалі вельмі прывабна ў прасветах на лясістым схіле гары. Для машын з іхнімі моцнымі тармазамі спуск не будзе цяжкі, бо, ва ўсялякім выпадку, уніз яны пойдучь парожнія. Я паехаў па вузкай дарозе назад.

Двое карабінераў затрымалі машыну. Наперадзе на дарозе разарваўся снарад, і пакуль мы стаялі, разарвалася яшчэ тры. Гэта былі 77-міліметроўкі, і калі яны ляцелі, быў чуваць пранізлівы шэлест, а пасля рэзкі, кароткі выбух, успышка, і шэры дым засцілаў дарогу. Карабінеры далі нам знак ехаць далей. Калі параўняліся з месцамі выбухаў, я аб'ехаў невялікія варонкі і адчуў пах узрыўчаткі і пах разварочанай гліны, і каменя, і свежараструшчанага крэменю. Я вярнуўся ў Гарыццю, на нашу вілу, і, як я ўжо казаў, пайшоў да міс Барклі, якая была на дзяжурстве.

У час абеду я еў вельмі хутка і адразу ж зноў выправіўся на вілу, дзе быў англійскі шпіталь. Віла была вельмі вялікая і прыгожая, і ля дома раслі цудоўныя дрэвы. Міс Барклі сядзела на лаўцы ў садзе. З ёй была міс Фергюсон. Яны, здавалася,

узрадаваліся мне, і па нейкім часе міс Фергюсон папрасіла прабачэння і ўстала.

— Я пакіну вас,— сказала яна.— Вы выдатна абыходзіцеся без мяне.

— Не ідзіце, Элен,— сказала міс Барклі.

— Не, я пайду ўжо. Мне трэба пісаць лісты.

— Дабранач,— сказаў я.

— Дабранач, містар Генры.

— Не пішыце нічога такога, што занепакоіла б цэнзара.

— Не хвалойцеся. Я пішу толькі пра тое, у якім прыгожым месцы мы жывём і якія храбрыйя ўсе італьянцы.

— Працягвайце гэтак жа, і вы атрымаеце ордэн.

— Буду вельмі радая. Дабранач, Кэтрын.

— Я неўзабаве зайду да вас,— сказала міс Барклі. Міс Фергюсон знікла ў цемры.

— Яна добрая,— сказаў я.

— Гэта праўда. Яна вельмі добрая. Яна сястра.

— А вы хіба не сястра?

— О не. Я тое, што называецца VAD¹. Мы працуем вельмі шмат, але нам не давяраюць.

— А чаму?

— Не давяраюць тады, калі няма справы. Калі працы шмат, тады давяраюць.

— А ў чым розніца?

— Сястра — гэта накіштатл доктара. Трэба доўга вучыцца. А VAD заканчваюць толькі кароткатэрміновыя курсы.

— Разумею.

— Італьянцы не хацелі дапускаць жанчын так блізка да фронту. Такім чынам, у нас тут асаблівы рэжым. Мы нікуды не выходзім.

— Але я магу прыходзіць сюды?

— Ну вядома. Тут не манастыр.

— Давайце забудземся на вайну.

— Гэта не так проста. У такім месцы цяжка забыцца на вайну.

— І ўсё ж забудзем.

---

¹ Voluntary Aid Departament (англ.) — аддзяленне добраахвотнай дапамогі.

— Добра.

Мы паглядзелі адно на аднаго ў цемры. Яна здалася мне вельмі прыгожай, і я ўзяў яе за руку. Яна не адняла рукі, і я пацягнуўся, і я абняў яе.

— Не трэба,— сказала яна. Я не адпускаў яе.

— Чаму?

— Не трэба.

— Трэба,— сказаў я.— Так добра.

Я нахіліўся ў цемры, каб пацалаваць яе, і нешта апякло мяне коратка і востра. Яна моцна пляснула мне па твары. Удар выпаў на пераноссе і вочы, і ў мяне выступілі слёзы.

— Даруйце мне,— сказала яна.

Я адчуў сябе ў крыху выгодным становішчы.

— Вы зрабілі правільна.

— Не, вы, калі ласка, даруйце мне,— сказала яна.— Але гэта так непрыгожа атрымалася — сястра з афіцэрам у выхадны вечар. Я не хацела зрабіць вам балюча. Вам балюча?

Яна глядзела на мяне ў цемры. Я быў злосны і адначасна адчуваў упэўненасць, ведаючы ўсё загадзя, як хады ў шахматнай партыі.

— Вы зрабілі абсалютна правільна,— сказаў я.— Я не сядую.

— Бедненькі!

— Ведаеце, я жыву нейкім нялюдскім жыццём. Мне нават не выпадае размаўляць па-англійску. І пасля, вы гэткая прыгожая.

Я пазіраў на яе.

— Навошта вы ўсё гэта гаворыце? Я ж папрасіла ў вас прабачэння. Мы памірыліся ўжо.

— Так,— сказаў я.— І мы перасталі гаварыць пра вайну.

Яна засмяялася. Я ўпершыню пачуў, як яна смяецца. Я сачыў за яе тварам.

— Вы слаўны,— сказала яна.

— Зусім не.

— Праўда, вы добры. Хочаце, я сама вас пацалую?

Я паглядзеў ёй у вочы і зноў абняў яе за талію і пацалаваў. Я пацалаваў яе моцна, і моцна прыціснуў да сябе, і імкнуўся растуціць яе вусны; яны былі моцна сціснуты. Я ўсё яшчэ быў злосны, і калі я прыціснуў яе да сябе, яна раптам

здрыганулася. Я моцна прыціскаў яе і адчуваў, як стукае яе сэрца, і яе вусны растуліліся, і галава адхінулася на маю руку, і я адчуў, што яна плача на маім плячы.

— Мілы! — сказала яна.— Вы заўсёды будзеце ласкавы да мяне, праўда?

«Да д'ябла»,— падумаў я. Я паглядзіў яе па валасах, паляпаў па плячы. Яна плакала.

— Праўда, будзеце? — Яна падняла на мяне свае вочы.— Бо ў нас будзе вельмі дзіўнае жыццё.

Крыху счакаўшы я правёў яе да дзвярэй вілы, і яна ўвайшла, а я накіраваўся дамоў. Калі прыйшоў дамоў, падняўся ў свой пакой. Рынальдзі ляжаў на ложку. Ён паглядзеў на мяне.

— Значыць, у вас з міс Барклі ўсё нармальна?

— Мы з ёй сябры.

— Цяпер вы нагадваеце сабаку на паляванні.

Я не зразумеў.

— Каго?

Ён патлумачыў.

— Гэта вы,— сказаў я,— нагадваеце сабаку, які...

— Спыніцеся,— сказаў ён.— Яшчэ крыху, і мы наговорым адзін аднаму шмат крыўднага.— Ён засмяяўся.

— Дабранач,— сказаў я.

— Дабранач.

Падушкай я збіў яго свечку і лёг у цемры. Рынальдзі падняў свечку, запаліў і працягваў чытаць.

РАЗДЗЕЛ ШОСТЫ

Два дні я аб'язджаў пасты. Калі я вярнуўся дамоў, было ўжо вельмі позна, і толькі наступным вечарам я ўбачыўся з міс Барклі. У садзе яе не было, і мне давялося чакаць у канцылярыі шпіталя, калі яна спусціцца ўніз. Ля сцен пакоя, занятага пад канцылярыю, стаяла шмат мармуровых бюстаў на пастаментах з расфарбаванага дрэва. Вестыбюль перад канцылярыяй таксама быў застаўлены імі. Згодна з агульнай уласцівасцю мармуровых статуй яны ўсё здаваліся падобнымі адна на адну. На мяне скульптура заўсёды ўздзейнічала адмоўна; бронза яшчэ куды не ішло, але мармуровыя бюсты нязменна нагадваюць могілкі. Ёсць, зрэшты, адны

надта прыгожыя могількі — у Пізе. А дрэнных мармуровых статуй больш за ўсё ў Генуі. Гэтая віла раней належала нейкаму нямецкаму багацею, і бюсты, напэўна, каштавалі яму шмат грошай. Цікава, чыя гэта работа, колькі за іх заплацілі. Я спрабаваў высветліць, ці продкі гэта, ці яшчэ хто-небудзь; але ўсе яны мелі аднастайна-класічны выгляд. Гледзячы на іх, нічога нельга было распазнаць.

Я сядзеў на крэсле, трымаючы ў руках кепі. Нам належала нават у Гарыцый насіць стальныя каскі, але яны былі нязручнымі і здаваліся брыдка бутафорскімі ў горадзе, дзе цывільнае насельніцтва не было эвакуіравана. Я сваю адзяваў, калі выязджаў на пасты, і, апрача таго, я меў з сабой англійскі процівагаз — процівагазавую маску, як іх тады называлі. Мы толькі-толькі пачалі атрымліваць іх. Яны і насамрэч нагадвалі маскі. Усе мы таксама абавязаныя былі насіць аўтаматычныя пісталеты, нават дактары і афіцэры ў санітарных часцях. Я адчуваў свой пісталет, калі адкідваўся на спінку крэсла. Кожны заўважаны без пісталета мусіў быць арыштаваны. Рынальдзі замест пісталета набіваў кабуру туалетнай паперай. Я насіў свой без падману і адчуваў сябе ўзброеным да таго часу, пакуль мне не даводзілася страляць з яго. Гэта быў пісталет сістэмы «астра», калібра 7,65, з кароткім ствалом, які так падскокваў падчас спуску курка, што патрапіць у цэль было цалкам неверагодна. Калі трэніраваўся страляць, я браў прыцэл ніжэй мішэні і стараўся стрымаць трымценне ствала, і нарэшце я навучыўся з дваццаці крокаў трапляць не болей ярда ад вызначанай цэлі, і тады раптам мне стала зразумела, як недарэчна наагул насіць пісталет, і хутка я зусім забыўся на яго, і ён матляўся ў мяне ззаду на папрузе, не выклікаючы ніякіх эмоцый, апрача хіба што невялікага сораму падчас сустрэчы з англічанамі альбо амерыканцамі. І вось цяпер я сядзеў на крэсле, і дзяжурны канцылярыст неадабральна пазіраў на мяне з-за канторкі, а я разглядаў мармуровую падлогу, пастаменты з мармуровымі бюстамі і фрэскі на сценах у чаканні міс Барклі. Фрэскі былі неблагія. Фрэскі заўсёды добрыя, калі фарба на іх пачынае лушчыцца і абсыпацца.

Я ўбачыў, што Кэтрын Барклі ўвайшла ў вестыбюль, і ўстаў. Яна не здавалася высокай, калі ішла мне насустрач, але яна была вельмі прыгожая.

— Добры вечар, містар Генры,— сказала яна.

— Добры вечар,— сказаў я. Канцьялярыст за канторкай прыслухоўваўся.

— Пасядзім тут ці выйдзем у сад?

— Давайце выйдзем. У садзе халадней.

Я пайшоў за ёй да дзвярэй, канцьялярыст пазіраў нам услед. Калі мы ішлі ўжо па высыпанай гравіем сцежцы, яна сказала:

— Дзе вы былі?

— Я выязджаў на пасты.

— І вы не маглі папярэдзіць мяне хоць запіскай?

— Не,— сказаў я.— Не атрымалася. Я думаў, што вярнуся тым жа днём.

— І ўсё-ткі трэба было паведаміць мне, мілы.

Мы збочылі з алеі і ішлі па сцежцы пад дрэвамі. Я ўзяў яе за руку, затым спыніўся і пацалаваў яе.

— Ці нельга нам пайсці куды-небудзь?

— Не,— сказала яна.— Мы можам гуляць толькі тут. Вас вельмі доўга не было.

— Сёння трэці дзень. Але цяпер я вярнуўся.

Яна паглядзела на мяне.

— І вы мяне кахаеце?

— Так.

— Праўда, вы ж казалі, што вы мяне кахаеце?

— Так,— зманіў я.— Я кахаю вас.

Я не казаў гэтага раней.

— І вы будзеце зваць мяне Кэтрын?

— Кэтрын.

Мы прайшлі яшчэ крыху і зноў спыніліся пад дрэвам.

— Скажыце: ноччу я вярнуўся да Кэтрын.

— Ноччу я вярнуўся да Кэтрын.

— Мілы, вы ж вярнуліся, праўда?

— Так.

— Я вас так кахаю, і гэта было так страшна. Вы больш не паедзеце?

— Не, я заўсёды буду вяртацца.

— Я так вас кахаю. Пакладзіце зноў руку сюды.

— Яна ўвесь час тут.

Я павярнуў яе да сябе, мне стаў відаць яе твар, калі я ца-лаваў яе, і я ўбачыў, што яе вочы заплюшчаныя. Я пацалаваў яе ў заплюшчаныя вочы. Я вырашыў, што яна, відаць, крыху не ў сабе. Але хіба не ўсё адно? Я не думаў пра тое, чым гэта можа скончыцца. Гэта было лепей, чым штовечар хадзіць у афіцэрскі публічны дом, дзе дзеўкі вешаюцца вам на шыю і ў адзнаку сваёй прыхільнасці, у прамежках паміж падарожжамі наверх з іншымі афіцэрамі, адзяваюць ваша кепі задам наперад. Я ведаў, што не люблю Кэтрын Барклі і не збіраюся яе кахаць. Гэта была гульня, як брыдж, толькі замест карт былі словы. Як у брыджы, трэба было рабіць выгляд, што гуляеш на грошы альбо яшчэ на нешта. Пра тое, на што ішла гульня, не гаварылася ні слова. Але мне было ўсё роўна.

— Куды б нам пайсці,— сказаў я. Як кожны мужчына, я не ўмеў доўга заляцацца стоячы.

— Няма куды,— сказала яна. Яна вярнулася на зямлю з таго свету, у якім знаходзілася.

— Пасядзім крыху тут.

Мы селі на пляскатую каменную лаву, і я ўзяў Кэтрын Барклі за руку. Яна не дазволіла мне абняць яе.

— Вы вельмі стаміліся? — спытала яна.

— Не.

Яна пазірала ўніз, на траву.

— Дрэнную гульню мы з вамі распачалі.

— Якую гульню?

— Не прыкідвайцеся дурнем.

— Я і не думаю.

— Вы слаўны,— сказала яна,— і вы імкняцеся іграць як мага лепей. Але гульня ўсё адно кепская.

— Вы заўсёды адгадваеце чужыя думкі?

— Не заўсёды. Але вашы я ведаю. Вам няма сэнсу прыкідвацца, што вы мяне кахаеце. На сённяшні дзень з гэтым скончана. Пра што вы хацелі б цяпер пагаварыць?

— Але я насамрэч кахаю вас.

— Ведаеце што, давайце не будзем хлусіць, калі ў гэтым няма патрэбы. Вы вельмі добра сыгралі сваю ролю, і цяпер усё добра. Я ж не зусім вар'ятка. На мяне калі і знаходзіць, то толькі крыху і ненадоўга.

Я сціснуў яе руку.

— Кэтрын, дарагая...

— Як смешна гэта цяпер гучыць: «Кэтрын». Вы не заўсёды аднолькава гэта прамаўляеце. Але вы вельмі слаўны. Вы вельмі добры, вельмі.

— Гэтак гаворыць і наш святар.

— Так, вы добры. І вы будзеце наведваць мяне?

— Вядома.

— І вам няма патрэбы гаварыць, што вы кахаеце мяне. З гэтым пакуль што скончана.— Яна ўстала і падала мне руку.— Дабранач.

Я хацеў пацалаваць яе.

— Не,— сказала яна.— Я дужа стамілася.

— І ўсё-ткі пацалуйце мяне,— сказаў я.

— Я страшэнна стамілася, мілы.

— Пацалуйце мяне.

— Вам вельмі хочацца?

— Вельмі.

Мы пацалаваліся, але яна раптам вырвалася.

— Не трэба. Дабранач, мілы.

Мы дайшлі да дзвярэй, і я ўбачыў, як яна пераступіла парог і пайшла па вестыбюлі. Мне падабалася сачыць за яе рухамі. Яна схавалася ў калідоры. Я пайшоў дамоў. Ноч была душная, і ў гарах не сціхала ні на хвіліну. Былі бачны ўспышкі на Сан-Габрыэле.

Ля «Віла-Роса» я спыніўся. Аканіцы былі зачыненыя, але ўсярэдзіне яшчэ шумелі. Нехта спяваў. Я пайшоў у свой пакой. Рынальдзі ўвайшоў, калі я распранаўся.

— Ага,— сказаў ён,— справа ладзіцца. Бэбі збянтэжаны.

— Дзе вы былі?

— На «Віла-Роса». Вельмі карысна для душы, бэбі. Мы спявалі хорам. А дзе былі вы?

— Заходзіў да англічан.

— Дзякуй богу, што я не зблытаўся з англічанамі.

РАЗДЗЕЛ СЁМЫ

Наступным днём, калі вяртаўся з першага горнага паста, я спыніў машыну ля smistimento¹, дзе параненныя і хворыя размяркоўваліся згодна з іхнімі дакументамі і на дакументах рабілі адзнаку аб накіраванні ў той ці іншы шпіталь. Я сам веў машыну і застаўся ў ёй, а шафёр панёс дакументы для адзнакі. Дзень быў гарачы, і неба было надта блакітнае і яркае, а дарога белая і пыльная. Я сядзеў на высокім сядзенні фіата і ні пра што не думаў. Міма па дарозе ішоў полк, і я пазіраў, як крочаць шарэнгі. Людзі былі стомленыя і спацелыя. Некаторыя былі ў сталёных касках, але большасць несла іх прычэпленымі да ранцаў. Для многіх каскі былі надта вялікія і амаль затулялі вушы. Афіцэры ўсё былі ў касках, але падбраных па памерах. Гэта была частка брыгады Базіліката. Я пазнаў іхнія паласатыя, чырвоныя з белым, пятліцы. Полк ужо даўно прайшоў, але міма ўсё яшчэ валакліся адсталыя, — тыя, хто не меў сілы крочыць у нагу са сваім аддзяленнем. Яны былі стомленыя, спацелыя, запыленыя. Некаторыя здаваліся зусім хворымі. Калі апошні адсталы прайшоў, на дарозе з'явіўся яшчэ адзін салдат. Ён пакульгваў. Ён спыніўся і сеў ля дарогі. Я вылез і падышоў да яго.

— Што з вамі?

Ён паглядзеў на мяне і ўстаў.

— Я ўжо іду.

— А ў чым справа?

— Усё вайна, ну яе да...

— Што з вашай нагой?

— Рэч не ў назе. У мяне грыжа.

— Чаму ж вы ідзяце пешкі? — спытаў я. — Чаму вы не ў шпіталі?

— Не пускаюць. Лейтэнант кажа, што я знарок скінуў бандаж.

— Пакажыце мне.

— Яна выйшла.

— З якога боку?

— Вось тут.

Я памацаў ягоны живот.

---

¹ Эвакапункт (італ.).

— Кашляніце,— сказаў я.

— Каб ад гэтага не стала горай. Яна ўжо і так у два разы большая, чым раніцай.

— Сядайце ў машыну,— сказаў я.— Калі паперы маіх параненых будуць гатовыя, я сам адвяду вас і здам у вашу санітарную часць.

— Ён скажа, што я знарок.

— Тут яны не змогуць прычапіцца,— сказаў я.— Гэта не рана. У вас жа было гэта і раней?

— Але я згубіў бандаж.

— Вас накіруюць у шпіталь.

— А ці нельга мне застацца з вамі, tenente?

— Не, у мяне няма на вас дакументаў.

У дзвярах з'явіўся шафёр з дакументамі параненых, якіх мы везлі.

— Чацвярых у сто пяты. Дваіх у сто трыццаць другі,— сказаў ён. Гэта былі шпіталі на другім беразе.

— Сядайце за стырно,— сказаў я.

Я дапамог салдату з грыжай залезці на сядзенне побач з намі.

— Вы размаўляеце па-англійску? — спытаў я.

— Так.

— Што вы скажаце пра гэту праклятую вайну?

— Брыдота.

— Дзіўна, калі б іначай. Сапраўдная брыдота.

— Вы былі ў Штатах?

— Быў. У Пітсбургу. Я здагадаўся, што вы амерыканец.

— Хіба я дрэнна размаўляю па-італьянску?

— Я адразу здагадаўся, што вы амерыканец.

— Яшчэ адзін амерыканец,— сказаў шафер па-італьянску, зірнуўшы на салдата з грыжай.

— Паслухайце, лейтэнант. Вы абавязкова павінны даставіць мяне ў полк?

— Так.

— Рэч у тым, што старшы доктар ведае пра маю грыжу. Я да д'ябла выкінуў бандаж, каб мне стала горай і не давлялося зноў ісці на перадаваю.

— Разумею.

— Мо вы адвезяце мяне ў іншае месца?

— Калі б мы былі бліжэй да фронту, я мог бы здаць вас на першы медыцынскі пункт. Але тут, у тыле, нельга без дакументаў.

— Калі я вярнуся, мне зробіць аперацыю, а пасля ўвесь час будуць трымаць на перадавой.

Я падумаў.

— Вы хацелі б увесь час тырчаць на перадавой? — спытаў ён.

— Не.

— Д'ябал! — сказаў ён. — Якая гідкая гэтая вайна.

— Паслухайце, — сказаў я. — Выйдзіце з машыны, упадзіце і набіце сабе шышку на галаве, а я на зваротным шляху забяру вас і адвяду ў шпіталь. Мы на хвіліну спынімся, Альда.

Мы з'ехалі на абочыну і спыніліся. Я дапамог яму вылезці.

— Тут вы мяне і знойдзеце, лейтэнант, — сказаў ён.

— Да сустрэчы, — сказаў я. Мы паехалі далей і абагналі полк прыблізна праз мілю, затым пераправіліся праз раку, каламутную ад расталага снегу і рухавую ля бакоў моста, і па дарозе, якая перасякае раўніну, дабраліся да шпіталю, дзе трэба было здаць параненых. На зваротным шляху я сам сядзеў за стырном і хутка гнаў пустую машыну туды, дзе сядзеў салдат з Пітсбурга. Спачатку мы мінулі полк, які рухаўся марудна і быў яшчэ больш стомлены; затым адсталых. Пасля мы ўбачылі пасярод дарогі санітарны фургон. Два салдаты падымалі салдата з грыжай. Яны вярнуліся па яго. Калі ўбачыў мяне, ён пакруціў галавой. Ягоная каска звалілася, і лоб, ля самых валасоў, быў скрываўлены. На носе была абадраная скура, і на крываваю драпіну наліп пыл, і ў валасах таксама быў пыл.

— Зірніце, якая шышка, лейтэнант, — гукнуў ён. — Але нічога не зробіш. Яны вярнуліся па мяне.

Калі я вярнуўся на вілу, было пяць гадзін, і я пайшоў туды, дзе мылі машыны, каб стаць пад душ. Затым я складаў рапарт, седзячы ў сваім пакоі ля адчыненага акна, у штанах і кашулі. Наступ быў прызначаны на паслязаяўтра, і я мусіў выехаць са сваімі машынамі ў Плаву. Ужо даўно я не пісаў у Штаты, і я ведаў, што трэба напісаць, але гэтулькі часу адкладваў, што цяпер пісаць было ўжо амаль немагчыма. Не было пра

што пісаць. Я адправіў некалькі паштовак Zona di Guerra¹, выкрасліўшы з тэкста ўсё, апроча «я жывы і здаровы». Так хутчэй дойдучь. Гэтыя паштоўкі вельмі спадабаюцца ў Амерыцы — нязвыклыя і таямнічыя. Нязвычай і таямнічай была вайна ў гэтай зоне, але мне яна здавалася добра абмазгаванай і жорсткай у параўнанні з іншымі войнамі, якія былі скіраваныя супраць аўстрыйцаў. Аўстрыйскае войска было створана дзеля перамог Напалеона — любога Напалеона. Добра, каб і ў нас быў Напалеон, але ў нас быў толькі II Generale Cadorna, тлусты і самазадаволены, і Vittorio-Emmanuele, маленькі чалавек з худой доўгай шыяй і казлінай бародкай. У правабярэжным войску быў герцаг Аоста. Бадай, ён быў занадта прыгожы для вялікага палкаводца, але ў яго быў воблік сапраўднага мужчыны. Многія хацелі б, каб ён быў каралём. Ён меў знешнасць караля. Ён быў дзядзькам караля і камандаваў трэцяй арміяй. Мы былі ў другой арміі. У трэцяй арміі было некалькі англійскіх батарэй. У Мілане я пазнаёміўся з двума англійскімі артылерыстамі адтуль. Яны былі вельмі мілыя, і мы выдатна правялі вечар. Яны былі рослыя і сарамлівыя, і ўсё іх бянтэжыла і адначасова падабалася. Лепш, каб я служыў у англійскай арміі. Усё было б прасцей. Але я, відаць, загінуў бы. Ну, у санітарным атрадзе, напэўна, не. Не, нават і ў санітарным атрадзе. Здаралася, і шафёры англійскіх санітарных машын гінулі. Але я ведаў, што не загіну. Гэтай вайной не. Яна не мела да мяне ніякіх адносін. Мне яна здавалася не больш небяспечнай, чым вайна ў кіно. Усё-ткі я шчыра хацеў, каб вайна скончылася. Мо гэтым летам будзе канец. Мо аўстрыйцаў паб'юць. Іх заўсёды білі ў ранейшых войнах. А што асаблівага ў гэтай вайне? Усе гавораць, што французы выдыхнуліся. Рынальдзі расказваў, што французскія салдаты ўзбунтаваліся і войскі пайшлі на Парыж. Я спытаў у яго, што ж было далей, і ён сказаў: «Ну, іх спынілі». Мне хацелася пабываць у Аўстрыі без усялякай вайны. Мне хацелася пабываць у Шварцвальдзе. Мне хацелася пабываць на Гарцы. А дзе гэта Гарц, між іншым? Цяпер баі вяліся ў Карпатах. Туды мне не хацелася. Хоць, бадай, і гэта было б няблага. Калі б не было вайны, я мог бы паехаць у Іспанію. Сонца ўжо заходзіла і дзень астываў. Пасля вячэры я паеду да Кэ-

---

¹ Ваенная зона (*итал.*).

трын Барклі. Мне хацелася, каб яна цяпер была тут са мной. Мне хацелася, каб мы разам былі ў Мілане. Добра было б павячэраць у «Кова» і пасля душным вечарам прайсціся па Віа-Манцоні, і перайсці цераз мост, і пайсці ўздоўж канала, і зайсці ў гатэль з Кэтрын Барклі. Мо яна пайшла б. Мо яна ўявіла б сабе, што я — той афіцэр, якога забілі на Соме, і вось мы ўваходзім у галоўны пад'езд і швейцар здымае фуражку і я спыняюся ля канторкі парцье спытаць ключ і яна чакае ля ліфта і пасля мы ўваходзім у кабінку ліфта і ён паўзе ўгару вельмі марудна пазвоньваючы на кожным паверсе а затым і наш паверх і хлапчук-ліфцёр адчыняе дзверы і яна выходзіць і выходжу я і мы ідзем па калідоры і я ключом адмыкаю дзверы і ўваходжу і пасля здымаю слухаўку тэлефона і прашу каб прыняслі бутэльку капры б'янка ў срэбным вядзерцы поўным лёду і чуваць як лёд звініць у вядзерцы ўсё бліжэй па калідоры і хлапчук стукаецца і я кажу: пастаўце калі ласка ля дзвярэй. Бо мы ўсё з сябе скінулі бо вельмі горяча і акно разнасцежана і ластаўкі лятаюць над стрэхамі дамоў і калі ўжо зусім сцямнее і падыдзеш да акна маленькія кажаны носяцца над дамамі і над вершалінамі дрэў і мы п'ем капры і дзверы замкнёныя і так горяча і толькі прасціна і цэлая ноч і мы ўсю ноч кахаем адно аднаго гарачай ноччу ў Мілане. Я хутка павячэраю і пайду да Кэтрын Барклі.

За сталом было занадта шмат размоў, і я піў віно, бо сёння вечарам мы не былі б братамі, калі б я крыху не выпіў, і я размаўляў са святаром пра архіепіскапа Айрленда, відаць, вельмі дастойнага чалавека, пра яго несправядлівы лёс, пра несправядлівасці ў адносінах да яго, у якіх я, як амерыканец, быў часткова вінаваты, і пра якія я наагул нічога не ведаў, але рабіў выгляд, што мне ўсё гэта выдатна вядома. Было б няветліва нічога пра гэта не ведаць, выслухаўшы гэткае бліскучае вытлумачэнне сутнасці ўсёй справы, урэшце, відаць, заснаванага на непаразуменні. Я знайшоў, што ў яго вельмі прыгожае імя, і да таго ж ён быў родам з Мінесоты, такім чынам імя атрымлівалася насамрэч выдатнае: Айрленд Мінесоцкі, Айрленд Віскансінскі, Айрленд Мічыганскі. Не, рэч не ў тым. Тут усё значна глыбей. Так, ойча мой. Праўда, ойча мой. Магчыма, ойча мой. Не, ойча мой. Ну, што ж, можа быць, і так, ойча мой. Вам лепей ведаць, ойча мой. Святар быў

добры, але занудлівы. Афіцэры былі нядобрыя, але занудлівыя. Кароль быў добры, але занудлівы. Віно было дрэннае, але не занудлівае. Яно здымала з зубоў эмаль і пакідала яе на паднябенні.

— І святара пасадзілі за краты,— гаварыў Рока,— бо мы знайшлі ў яго трохпрацэнтныя паперы. Гэта было ў Францыі; вядома. Тут бы яго ніколі не арыштавалі. Ён сцвярджаў, што рашуча нічога не ведае пра пяціпрацэнтныя. Гэта ўсё здарылася ў Безье. Я якраз быў там і, калі прачытаў у газетах, накіраваўся ў турму і папрасіў, каб мяне дапусцілі да святара. Было відавочна, што паперы ён скраў.

— Не веру ніводнаму слову,— сказаў Рынальдзі.

— Гэта як вам хочацца,— сказаў Рока.— Але я расказваю пра гэта для нашага святара. Гісторыя вельмі павучальная. Ён святар, ён здолее яе ацаніць.

Святар усміхнуўся.

— Працягвайце,— сказаў ён.— Я слухаю.

— Вядома, частку папер так і не знайшлі, але ўсе трохпрацэнтныя аказаліся ў святара, і яшчэ аблігацыі нейкіх мясцовых пазык, не памятаю якіх. Такім чынам, я прыйшоў у турму,— вось тут і пачынаецца самае цікавае,— і стаю ля яго камеры і кажу, нібыта на споведзі: «Блаславіце мяне, ойча, бо вы саграшылі».

Усе гучна засмяліся.

— І што ж ён адказаў? — спытаў святар.

Рока не звярнуў на яго ўвагу і пачаў талкаваць мне сэнс жарту:

— Разумеце, у чым тут соль? — Відаць, гэта быў вельмі дасціпны жарт, калі яго правільна зразумець. Мне падлілі яшчэ віна, і я расказаў анекдот пра англійскага радавога, якога паставілі пад душ. Затым маёр расказаў анекдот пра адзінаццаць чэхаславакаў і венгерскага капрала. Я зноў выпіў віна і расказаў анекдот пра жакея, які знайшоў пені. Маёр сказаў, што ёсць займальны італьянскі анекдот пра герцагіню, якой не спалася па начах. Тут святар пайшоў, і я расказаў анекдот пра коміваяжора, які прыехаў у Марсель у пяць гадзін раніцы, калі дзьмуў містраль. Маёр сказаў, што да яго дайшлі чуткі, што я ўмею піць. Я адмаўляў гэта. Ён сказаў, што гэта праўда і што, Бахус сведка, ён праверыць,

ці так гэта. Толькі не Бахус, сказаў я. Не Бахус. Так, Бахус, сказаў ён. Я мушу піць на вытрымку з Басі Філіпа Вінчэнца. Басі сказаў жа, што гэта несправядліва, бо ён ужо выпіў удвая больш, чым я. Я сказаў, што гэта брыдка я хлусня, Бахус ці не Бахус, Філіпа Вінчэнца Басі, ці Басі Філіпа Вінчэнца, ні кроплі не глынуў за цэлы вечар, і як яго, уласна, зваць? Ён спытаў, а як зваць мяне — Энрыка Федэрыка ці Федэрыка Энрыка? Я сказаў, Бахуса да д'ябла, а хто дужэйшы, той і пераможа, і маёр даў нам старт кубкамі чырвонага віна. Выпіўшы палову кубка, я не захацеў працягваць. Я ўспомніў, куды іду.

— Басі перамог,— сказаў я.— Ён дужэйшы. Мне пара ісці.

— Праўда, яму пара,— сказаў Рынальдзі.— У яго спатканне. Я гэта ведаю.

— Мне пара ісці.

— Да сустрэчы іншым разам,— сказаў Басі.— Да сустрэчы іншым разам, калі ў вас будзе больш сілы.

Ён паляпаў мяне па плячы. На сталі гарэлі свечкі. Усе афіцэры былі надта вясёлыя.

— Дабранач, панове,— сказаў я.

Рынальдзі выйшаў разам са мной. Мы спыніліся ля пад'езда, і ён сказаў:

— Вы лепей не хадзілі б туды п'яным.

— Я не п'яны, Рынін. Слова гонару.

— Вы хоць пажавалі б зерне кавы.

— Глупства.

— Я вам зараз прынясу, бэбі. Пагуляйце пакуль тут.— Ён вярнуўся са жменямі смажаных зярнят кавы.— Пажуйце, бэбі, і хай дапаможа вам Бог.

— Бахус,— сказаў я.

— Я правяду вас.

— Ды я нармальна пачуваюся.

Мы ішлі ўдвух па горадзе, і я жаваў зерне кавы. Ля ўезду ў алею, якая вяла да вілы англічан, Рынальдзі пажадаў мне добрай ночы.

— Дабранач,— сказаў я.— А чаму б не зайсці і вам?

Ён пакруціў галавой.

— Не,— сказаў ён.— Я аддаю перавагу больш звыклым уцехам.

- Дзякуй за зерне кавы.
- Не варта, бэбі. Не варта.

Я пайшоў па алеі. Абрысы кіпарысаў па баках былі выразныя. Я азірнуўся і ўбачыў, што Рынальдзі стаіць і пазірае мне ўслед, і я памахаў яму рукой.

Я сядзеў у прыёмным пакоі вілы, чакаў Кэтрын Барклі. Нехта ўвайшоў у вестыбюль. Я ўстаў, але гэта была не Кэтрын. Гэта была міс Фергюсон.

— Хэло,— сказала яна.— Кэтрын прасіла мяне перадаць вам, што, на жаль, яна сёння не можа з вамі сустрэцца.

— Шкада. Спадзяюся, яна не хворая?

— Яна не зусім здаровая.

— Скажыце ёй, калі ласка, што я вельмі занепакоены.

— Скажу.

— А мо мне зайсці заўтра раніцай?

— Зайдзіце.

— Вельмі ўдзячны вам,— сказаў я.— Дабранач.

Я выйшаў з прыёмнай, і мне раптам стала сумна і няўтульна. Я вельмі абыякава ставіўся да спаткання з Кэтрын, я напіўся і ледзь не забыўся прыйсці, але калі выявілася, што я не ўбачу яе, мне стала сумна і я адчуў сябе адзінока.

РАЗДЗЕЛ ВОСЬМЫ

Наступным днём мы даведаліся, што ноччу ў вярхоўях ракі будзе атака і мы павінны выехаць туды з чатырма машынамі. Ніхто нічога толкам не ведаў, хоць усе гаварылі з вялікай пыхай, паказваючы свае стратэгічныя пазнанні. Я сядзеў у першай машыне, і калі мы праязджалі міма варот англійскага шпіталя, я загадаў шафёру спыніцца. Іншыя машыны затармазілі. Я выйшаў і загадаў шафёрам ехаць далей і чакаць нас на скрыжаванні ля Кармонскай дарогі, калі мы не дагонім іх раней. Я шпарка прайшоў па алеі і, увайшоўшы ў прыёмную, папрасіў выклікаць міс Барклі.

— Яна дзяжурыць.

— Ці нельга мне ўбачыць яе на хвілінку?

Паслалі санітара, і ён вярнуўся разам з ёй.

— Я зайшоў даведацца пра ваша здароўе. Мне казалі, што вы на дзяжурстве, і я папрасіў выклікаць вас.

— Я зусім здаровая,— сказала яна.— Відаць, гэта ад гарачыні.

— Мне трэба ісці.

— Я на хвілінку выйду з вамі.

— Вы сябе зусім добра адчуваеце? — спытаў я, калі мы выйшлі.

— Так, мілы. Вы сёння прыйдзеце?

— Не, я зараз ад'язджаю — сёння забава на Плаве.

— Забава?

— Наўрад ці будзе нешта сур'ёзнае.

— А калі вы вернецеся?

— Заўтра.

Яна нешта расшпіліла і зняла з шыі. Яна ўклала гэта мне ў руку.

— Гэта святы Антоній,— сказала яна.— А заўтра вечарам прыходзьце.

— Хіба вы каталічка?

— Не. Але святы Антоній, кажуць, вельмі дапамагае.

— Буду шанаваць яго дзеля вас. Бывайце.

— Не,— сказала яна.— Не бывайце.

— Слухаюся.

— Будзьце разумны і шануйце сябе. Не, тут нельга цалавацца, нельга.

— Слухаюся.

Я азірнуўся і ўбачыў, што яна стаіць на прыступках. Яна памахала мне рукой, і я паслаў ёй паветраны пацалунак. Яна яшчэ памахала рукой, і пасля алея скончылася, і я ўжо ўсаджваўся ў машыну, і мы паехалі. Святы Антоній быў у маленькім медальёне з белага металу. Я адчыніў медальён і вытрас яго на далонь.

— Святы Антоній? — спытаў шафёр.

— Так.

— У мяне таксама ёсць.— Яго правая рука адпусціла стэрно, расшпіліла гузік і дастала з-пад сарочкі гэтка ж медальён.— Бачыце?

Я паклаў святога Антонія назад у медальён, сабраў у камяк тоненькі залаты ланцужок і ўсё разам схаваў у бакавую кішэню.

— Вы не надзенеце яго на шыю?

— Не.

— Лепш надзеньце. А інакш навошта ён?

— Добра,— сказаў я. Я расшпіліў замок залатога ланцужка, надзеў яго на шыю і зноў зашпіліў замок. Святы павіс на маім форменным фрэнчы, і я расшпіліў каўнер сарочкі і апусціў святога Антонія пад сарочку. Седзячы ў машыне, я адчуваў на грудзях яго металічны футарал. Хутка я забыўся на яго. Пасля свайго ранення я больш не бачыў яго. Відаць, нехта зняў на перавязачным пункце.

Перабраўшыся цераз мост, мы паехалі хутчэй, і неўзабаве спераду на дарозе мы ўбачылі пыл ад іншых машын. Дарога зрабіла пятлю, і мы ўбачылі ўсе тры машыны; яны здаваліся зусім маленькімі, пыл валіў з-пад колаў і ўздымаўся аж да дрэваў. Мы параўняліся з імі, абагналі іх і збочылі на іншую дарогу, якая ішла ўгару. Ехаць у калоне зусім няблага, калі знаходзіцца ў галаўной машыне, і я сеў ямчэй і пачаў глядзець па баках. Мы ехалі па перадгор'і з боку ракі, і калі дарога ўзбралася вышэй, на поўначы паказаліся высокія горы, на якіх ужо ляжаў снег. Я азірнуўся і ўбачыў, як астатнія тры машыны ўздымаюцца ўгару, адзеленыя адна ад адной клубамі пылу. Мы мінулі доўгі караван наўючаных мулаў; побач з муламі ішлі паганятыя ў чырвоных фесках. Гэта былі берсальеры.

Пасля каравана мулаў нам ужо больш нічога не траплялася насустрач, і мы ўзбіраліся з узвышша на ўзвышша і затым па доўгім пакатым схіле спусціліся ў рачную даліну. Тут дарога была абсаджана дрэвамі, і за правай шпалерай дрэў я ўбачыў раку, неглыбокую, празрыстую і хуткую. Рака стала плыткай і цякла вузкімі пратокамі сярод палосаў пяску і галькі, а часам, як зьяне, разлівалася па высланым галькай дне. Ля самага берага я бачыў глыбокія ямы, вада ў іх была блакітная, як неба. Я бачыў каменныя масткі, якія былі дугой перакінутыя цераз раку, да іх вялі сцяжынкі, што адгаліноўваліся ад дарогі, і сялянскія хаты з каменю з кандэлябрамі грушавых дрэў уздоўж паўднёвай сцяны, і нізкія агароджы з каменю на палях. Дарога доўга ішла па даліне, а затым мы збочылі і зноў пачалі падымацца ўгару. Дарога крута падымалася ўгару, выгіналася і кружылася ў каштанавым гаі і нарэшце пайшла ўздоўж кража гары. У прасветах паміж дрэвамі была відна даліна, і там, далёка ўнізе, блішчала на сонцы звліна ракі,

якая падзяляла дзве арміі. Мы паехалі новай камяністай ваеннай дарогаю, пракладзенай па самым грэбені кража, і я глядзеў на поўнач, дзе працягнуліся два ланцугі гор, зялёныя і цёмныя да лініі вечнага снегу, а вышэй белыя і яркія ў промнях сонца. Затым, калі зноў пачаўся пад'ём, я ўбачыў трэці ланцуг гор, высокія снежныя горы, белыя, як крэйда, і спаласаваныя вычурнымі складкамі, а за імі ўдалечыні ўзнікалі яшчэ горы, і нельга было сказаць, ці бачыш іх, ці гэта толькі здаецца. Гэта аўстрыйскія горы, а ў нас такіх не было. Спераду быў закруглены паварот направа, і ў прасвеце паміж дрэвамі я ўбачыў, як дарога крута спускалася ўніз. Па гэтай дарозе рухаліся войскі, і грузавікі, і мулы з горнымі гарматамі, і, калі мы ехалі па ёй уніз, трымаючыся самага краю, далёка ўнізе мне была відна рака, шпалы і рэйкі, якія былі побач, стары чыгуначны мост, а за ракой, ля падножжа гары, разбураныя дамы гарадка, якім мы павінны былі авалодаць.

Ужо амаль сцямнела, калі мы спусціліся ўніз, выехалі на галоўную дарогу, пракладзеную ўздоўж берага ракі.

РАЗДЗЕЛ ДЗЯВЯТЫ

Дарога была забітая транспартам і людзьмі, з абодвух бакоў ад яе былі шчыты з рагожы і саламяных цыновак, і цыноўкі накрывалі яе зверху, што нагадвала ўваход у цырк альбо пасяленне дзікароў. Мы марудна рухаліся па гэтым саламяным тунэлі і нарэшце выехалі на голае, расчышчанае месца, дзе некалі была чыгуначная станцыя. Далей дарога была вырыта ў берагавым насыпе, і па ўсёй яе даўжыні ў насыпе былі зробленыя сховы, і ў іх засела пяхота. Сонца заходзіла, і, глядзячы паўзверх насыпу, я бачыў аўстрыйскія назіральныя аэрастаты, якія цямнелі на вячэрнім небе над гарамі на тым беразе ракі. Мы спынілі машыны за развалінамі цаглянага завода. У печах для абпальвання і некаторых глыбокіх ямах былі абсталяваныя пункты для перавязкі. Сярод дактароў было трое маіх знаёмых. Галоўны доктар сказаў мне, што, калі пачнецца і нашы машыны прымуць параненых, мы павязём іх па замаскаванай дарозе ўздоўж берага і затым угару, да перавалак, дзе знаходзіцца пост і дзе параненых будуць чакаць іншыя машыны. Каб толькі на дарозе не ўтвараўся затор,

сказаў ён. Іншага шляху не было. Дарогу замаскавалі, бо яна была навідавоку з аўстрыйскага берага. Тут, на цагляным заводзе, берагавы насып абараняў нас ад аружэйнага і кулямётнага агню. Цераз раку быў пракладзены толькі адзін напаяўразбураны мост. Калі пачнецца артылерыйскі абстрэл, навядуць яшчэ адзін мост, а частка войска пяройдзе ўброд ля выгібу ракі, дзе плытка. Галоўны доктар быў нізенькі чалавек з падкручанымі ўгару вусамі. Ён быў маёрам, удзельнічаў у лівійскай вайне і меў дзве нашыўкі за раненне. Ён сказаў, што, калі ўсё пройдзе добра, ён прадставіць мяне да ўзнагароды. Я сказаў, што, спадзяюся, усё пройдзе добра, і падзякаваў яму за дабрыню. Я спытаў, ці ёсць тут вялікі бліндаж, дзе маглі б размясціцца шафёры, і ён выклікаў салдата, каб ён правёў мяне. Я пайшоў за салдатам, і мы вельмі хутка дайшлі да бліндажа, які выявіўся вельмі зручным. Шафёры былі задаволеныя, і я пакінуў іх там. Галоўны доктар запрасіў мяне выпіць з ім і яшчэ з двума афіцэрамі. Мы выпілі рому, і я адчуў сябе сярод сяброў. Цямнела. Я спытаў, калі пачнецца атака, і мне сказалі, што як толькі зусім сцямнее. Я вярнуўся да шафёраў. Яны сядзелі ў бліндажы і размаўлялі, і калі я зайшоў, яны змоўклі. Я даў ім пачак цыгарэт «Македонія», слаба набітых цыгарэт, з якіх высыпаўся тытунь, і трэба было закруціць канец, перш чым закурваць. Маньера пстрыкнуў запальнічкай і даў усім прыпаліць. Запальнічка нагадвала радыятар фіата. Я расказаў ім усё, пра што даведаўся.

— Чаму мы не ўбачылі паста, калі ехалі сюды? — спытаў Пасіні.

— Ён якраз за паваротам, дзе мы збочылі.

— Так, весела будзе ехаць па гэтай дарозе,— сказаў Маньера.

— Дадуць нам дыхту аўстрыйцы, так іх разгэтак.

— Дадуць.

— А як наконт таго, каб паесці, лейтэнант? Калі пачнецца, не будзе калі і думаць пра яду.

— Зараз схаджу даведаюся,— сказаў я.

— Нам сядзець тут ці можна выйсці?

— Лепш сядзіце тут.

Я пайшоў да галоўнага доктара, і ён сказаў, што паходная кухня зараз з'явіцца і шафёры могуць прыйсці па пахлёбку.

Кацялкі ён ім дасць, калі ў іх няма сваіх. Я сказаў, што, здаецца, у іх ёсць свае. Я вярнуўся назад і сказаў шафёрам, што паклічу іх, як толькі прывязуць ежу. Маньера сказаў, што добра, калі б яе прывезлі да пачатку абстрэлу. Яны маўчалі, пакуль я не пайшоў. Усе чацвёрэ былі механікамі і ненавідзелі вайну.

Я сышоў праведаць машыны і паглядзець, што робіцца навокал, а пасля вярнуўся ў бліндаж да шафёраў. Мы ўсе сядзелі на зямлі, прыхінуўшыся да сценкі, і курылі. Звонку было ўжо амаль цёмна. Зямля ў бліндажы была цёплая і сухая, і я прыхінуўся да сценкі плячыма і разняволіў усё цела.

— Хто ідзе ў атаку? — спытаў Гавуцы.

— Берсальеры.

— Адны берсальеры?

— Здаецца, так.

— На сапраўдную атаку тут вельмі мала войска.

— Відаць, гэта проста дыверсія, а сапраўдная атака будзе не тут.

— А салдаты, якія ідуць у атаку, гэта ведаюць?

— Не думаю.

— Вядома, не ведаюць,— сказаў Маньера.— Калі б ведалі, не пайшлі б.

— Яшчэ як пайшлі б,— сказаў Пасіні.— Берсальеры дурні.

— Яны храбрыя салдаты і захоўваюць дысцыпліну,— сказаў я.

— Яны дужыя хлопцы, і ў іх шырокія грудзі. Але ўсё адно яны дурні.

— А грэнадзёры малайцы,— сказаў Маньера. Гэта быў жарт. Усе чацвёрэ засмяліся.

— Гэта пры вас было, *tenente*, калі яны адмовіліся ісці, а пасля кожнага дзясятага расстралілі?

— Не.

— Была такая справа. Іх выстраілі і адлічылі кожнага дзясятага. Карабінеры іх расстрэльвалі.

— Карабінеры,— сказаў Пасіні і сплюнуў на зямлю.

— Але грэнадзёры — ого! шэсць футаў росту. І адмовіліся ісці.

— Вось калі б адмовіліся ўсе, то і вайна скончылася б,— сказаў Маньера.

— Але ж грэнадзёры зусім пра гэта не думалі. Проста спалохаліся. Афіцэры ж былі ўсе са знаці.

— А некаторыя афіцэры пайшлі адны.

— Двух афіцэраў застрэліў сяржант за тое, што яны не хацелі ісці.

— Некаторыя радавыя таксама пайшлі.

— Каторыя пайшлі, тых і не выстройвалі, калі бралі дзясятага.

— Аднак майго земляка там расстралялі,— сказаў Пасіні.— Рослы такі, прыгожы хлопец, якраз для грэнадзёра. Вечна ў Рыме. Вечна з дзяўчатамі. Вечна з карабінерамі.— Ён засмяяўся.— Цяпер ля яго дома паставілі вартавога са штыком, і ніхто не пасмее наведаць яго маці, і бацьку, і сяцёр, а ягонага бацьку пазбавілі ўсіх грамадзянскіх правоў, і нават галасаваць ён не можа. І закон іх больш не абараняе. Кожны можа прыйсці і забраць у іх, што захоча.

— Калі б не страх, што сям'і пагражае тое ж, ніхто не пайшоў бы ў атаку.

— Ну не. Альпійскія стралкі пайшлі б. Полк Віктора-Эмануіла пайшоў бы. Бадай, і берсальеры таксама.

— А і берсальеры ўцякалі таксама. Цяпер яны стараюцца забыцца на гэта.

— Вы дарэмна дазваляеце нам размаўляць на такія тэмы, *tenente. Evviva l'esercito!*¹ — з'едліва зазначыў Пасіні.

— Я гэтыя размовы ўжо чуў,— сказаў я.— Але пакуль вы седзіце за стэрном і робіце сваю справу...

— ...і гаворыце дастаткова ціха, каб не маглі пачуць іншыя афіцэры,— закончыў Маньера.

— Я лічу, што мы павінны давесці вайну да канца,— сказаў я.— Вайна не скончыцца, калі адзін бок перастане змагацца.

— Горай быць не можа,— пачціва сказаў Пасіні.— Няма нічога горшага за вайну.

— Параза яшчэ горш.

— Не зусім,— сказаў Пасіні па-ранейшаму пачціва.

— Што такое параза? Ну, вернемся дамоў.

— Ворат пойдзе за вамі. Забярэ ваш дом. Забярэ вашых сяцёр.

---

¹ Няхай жыве армія! (*італ.*)

— Наўрад ці пойдзе ён за кожным,— сказаў Пасіні.— Няхай кожны абараняе свой дом. Няхай не выпускае сясцёр за дзверы.

— Вас павесяць. Вас забяруць і зноў адправяць ваяваць. І не ў санітарны транспарт, а ў пяхоту.

— Так ужо кожнага і павесяць.

— Не можа чужая дзяржава прымусіць ваяваць за сябе,— сказаў Маньера.— У першым жа баі ўсе разбягуцца.

— Як чэхі.

— Вы проста не ведаеце, што азначае быць пераможаным, вось вам і здаецца, што гэта не надта дрэнна.

— Tenente,— сказаў Пасіні,— вы нібыта дазволілі нам гаварыць. Дык вось, слухайце. Страшней за вайну нічога няма. Мы тут у санітарных часцях не можам зразумець, якая гэта страшная рэч — вайна. А тыя, хто разумее, як гэта страшна, тыя ўжо не могуць перашкодзіць гэтаму, бо вар'яцеюць. Ёсць людзі, якім ніколі не зразумець. Ёсць людзі, якія баяцца сваіх афіцэраў. Вось такімі і робяць вайну.

— Я ведаю, што вайна — страшная рэч, але мы мусім давесці яе да канца.

— Канца няма. Вайна не мае канца.

— Не, канец ёсць.

Пасіні пакруціў галавой.

— Вайну не выйграюць перамогамі. Ну, возьмем мы Сан-Габрыэле. Ну, возьмем мы Карсо, і Манфальконе, і Трыест. А што пасля? Вы бачылі сённа ўсе тыя далёкія горы? Што, вы мяркуеце, што мы здолеем імі авалодаць? Толькі калі аўстрыйцы перастануць змагацца. Адзін бок павінен перастаць змагацца. Чаму не перастаць змагацца нам? Калі яны дабяруцца да Італіі, яны стомяцца і адыдуць назад. У іх ёсць свая радзіма. Дык жа не, абавязкова трэба ваяваць.

— Вы сапраўдны аратар.

— Мы думаем. Мы чытаем. Мы не сяляне. Мы механікі. Але нават сяляне не такія дурні, каб верыць у вайну. Усе не навідзяць гэтую вайну.

— Краінай кіруе клас, які неразумны і нічога не разумее і не зразумее ніколі. Вось чаму мы ваюем.

— Гэтыя людзі яшчэ нажываюцца на вайне.

— Многія нават і не нажываюцца,— сказаў Пасіні.— Яны занадта дурныя. Яны робяць гэта проста так. Праз дурноту.

— Ну, хопіць,— сказаў Маньера.— Мы надта разбалбаталіся, нават для tenente.

— Яму гэта падабаецца,— сказаў Пасіні.— Мы яго перацягнем у сваю веру.

— Але пакуль што хопіць,— сказаў Маньера.

— Дык ці дадуць нам паесці, tenente? — спытаў Гавуцы.

— Зараз я даведаюся,— сказаў я. Гардзіні ўстаў і выйшаў разам са мной.

— Мо што-небудзь трэба зрабіць, tenente? Я вам нічым не магу дапамагчы? — Ён быў самы ціхі з усіх чатырох.

— Калі хочаце, хадзем са мной,— сказаў я,— даведаемся, што там.

Было ўжо зусім цёмна, і доўгія прамені пражэктараў снавалі над гарамі. На нашым фронце былі вялізныя пражэктары, устаноўленыя на грузавіках, і часам, едучы ноччу ля самых пазіцый, можна было ўбачыць такі грузавік, які спыніўся ўзбоч дарогі, афіцэра, які накіроўваў святло, і перапалоханую каманду. Мы прайшлі па заводскім двары і спыніліся ля галоўнага перавязачнага пункта. Звонку над уваходам быў вялікі навес з зялёных галін, і начны вецер шамацеў у цемры высахлым на сонцы лісцем. Унутры гарэла святло. Галоўны доктар, седзячы на скрынцы, размаўляў праз тэлефон. Адзін з дактароў сказаў, што атака адкладзена на гадзіну. Ён прапанаваў мне каньяку. Я агледзеў доўгія сталы, інструменты, бліскучыя тазы і бутлі з прыцэртнымі коркамі. Гардзіні стаяў за маёй спінай. Галоўны доктар адышоўся ад тэлефона.

— Зараз пачынаецца,— сказаў ён.— Вырашылі не адкладваць.

Я выглянуў на вуліцу, было цёмна, і прамені аўстрыйскіх пражэктараў снавалі над гарамі ззаду за намі. З хвіліну было ціха, затым усе гарматы пачалі агонь.

— Савоя,— сказаў галоўны доктар.

— А дзе абед? — спытаў я. Ён не чуў. Я паўтарыў.

— Яшчэ не падвезлі.

Вялікі снарад праляцеў і выбухнуў на заводскім двары. Яшчэ адзін разарваўся, і ў шуме выбуху можна было па-

чуць драбнейшы шум ад асколкаў цэгля і камякоў гразі, якія дажджом сыпаліся ўніз.

— Што-небудзь знойдзеца перакусіць?

— Ёсць крыху pasta asciutta¹,— сказаў галоўны доктар.

— Давайце, што ёсць.

Галоўны доктар нешта сказаў санітару, той знік у глыбіні памяшкання і вынес адтуль металічны таз з халоднай макаронай. Я перадаў яго Гардзіні.

— А сыру няма?

Галоўны доктар незадаволеная сказаў санітару яшчэ нешта, той зноў збегаў унутр і прынёс чвэртку круглага белага сыру.

— Дзякуй,— сказаў я.

— Я не раю вам ісці цяпер.

Нешта паставілі на зямлю звонку ля ўваходу. Адзін з санітараў, якія гэта прынеслі, зазірнуў унутр.

— Давайце яго сюды,— сказаў галоўны доктар.— Ну, што там? Загадаеце нам самім выйсці і ўзяць яго?

Санітары падхапілі параненага пад рукі і за ногі і ўнеслі ў памяшканне.

— Разрэжце рукаў,— сказаў галоўны доктар.

Ён трымаў пінцэт з кавалкам марлі. Іншыя два дактары скінулі шынелі.

— Ідзіце,— сказаў галоўны доктар санітарам.

— Пайшлі, tenente,— сказаў Гардзіні.

— Лепш пачакайце, пакуль сціхне агонь,— сказаў галоўны доктар, не паварочваючыся.

— Людзі галодныя,— сказаў я.

— Ну, як хочаце.

Мы выйшлі на заводскі двор і пабеглі. Ля самага берага разарваўся снарад. Другога мы не чулі, пакуль раптам не выбухнула побач з намі. Мы абодва кінуліся ніц на зямлю і ў шуме і грукаце выбуху пачулі гудзенне асколкаў і стук цэгля, якая падала зверху. Гардзіні ўстаў і пабег да бліндажа. Я бег за ім, трымаў у руках сыр, увесь у цагляным пыле, які абляпіў яго гладкую паверхню. У бліндажы тры шафёры па-ранейша му сядзелі ля сцяны і курылі.

— Ну, вось вам, патрыётты,— сказаў я.

---

¹ Страва з макароны (*ital.*).

— Як там машыны? — спытаў Маньера.

— Нармальна,— сказаў я.

— Спалохаліся, tenente?

— Ёсць грэх,— сказаў я.

Я дастаў свой сцізорык, адчыніў яго, выцер лязо і здзёр верхні слой сыру. Гавуцы падаў мне таз з макаронай.

— Пачынайце вы.

— Не,— сказаў я.— Пастаўце на падлогу. Будзем есці разам.

— Няма відэльцаў.

— Ну і д'ябал з імі,— сказаў я па-англійску.

Я разрэзаў сыр на кавалкі і расклаў яго на макароны.

— Прашу,— сказаў я. Яны падсунуліся і чакалі. Я запусціў пальцы ў макароны і пачаў цягнуць. Пацягнулася клейкая маса.

— Падымайце вышэй, tenente.

Я падняў руку да ўзроўню пляча, і макарона адляпілася. Я апусціў яе ў рот, уцягнуў і злавіў вуснамі канцы, пражаваў, затым узяў кавалак сыру, пражаваў і запіў глытком віна. Віно аддавала ржавым металам. Я перадаў біклагу Пасіні.

— Дрэнь,— сказаў я.— Надта доўга было ў біклазе. Я вёз яе з сабой у машыне.

Усе чацвёрэ елі, схіляючы падбародкі да самага таза, адкідваючы галовы назад, усмоктвалі канцы. Я яшчэ раз набраў поўны рот, і адкусіў сыру, і адпіў віна. Звонку нешта бухнула, і зямля здрыганулася.

— Чатырохсотдваццаціміліметровая альбо мінамёт,— сказаў Гавуцы.

— У гарах такога калібру не бывае,— сказаў я.

— У іх ёсць гарматы Шкода. Я бачыў варонкі.

— Трохсотпяціміліметровыя.

Мы елі далей. Пачуўся кашаль, шыпенне, як падчас запуску паравоза, і затым выбух, ад якога зноў задрыжала зямля.

— Бліндаж не надта глыбокі,— сказаў Пасіні.

— А вось гэта, відаць, мінамёт.

— Ага.

Я адкусіў ад свайго сыру і глынуў віна. Сярод шуму я пачуў кашаль, затым пачулася: чух-чух-чух-чух, пасля нешта бліснула, нібыта адчынілі насцеж ляток домны, і гул, спатчатку белы, пасля ўсё больш чырвоны, яшчэ чырванейшы

ў імклівай віхуры. Я паспрабаваў уздыхнуць, але дыхання не было, і я адчуў, што вырваўся з самога сябе і лячу, і лячу, і лячу, падхоплены віхурай. Я вылецеў хутка ўвесь да дна, і я ведаў, што я мёртвы і што дарэмна думаюць, нібыта паміраеш і ўсё. Затым я паплыў у паветры, але замест таго, каб пасоўвацца наперад, слізгаў назад. Я ўздыхнуў і зразумеў, што вярнуўся ў сябе. Зямля была разрытая, і ля самай маёй галавы ляжала расшчэпленая драўляная бэлька. Галава мая трэслася, і я раптам пачуў нечы плач. Затым нібыта нехта закрычаў. Я хацеў паварушыцца, але я не мог паварушыцца. Я чуў кулямётную і ружэйную стрэльбу за ракой і па ўсёй рацэ. Пачуўся рэзкі ўсплёск, і я ўбачыў, як узляцелі асвятляльныя снарады, і выбухнулі, і залілі ўсё белым святлом і як узляцелі ракеты, і пачуў разрывы мін, і ўсё гэта за адно імгненне, і затым я пачуў, як зусім побач нехта сказаў: «Мамма міа!¹ О, мамма міа!» Я пачаў выцягвацца і выгінацца, і нарэшце вызваліў ногі, і павярнуўся, і дакрануўся да яго. Гэта быў Пасіні, і, калі я да яго дакрануўся, ён закрычаў. Ён ляжаў нагамі да мяне, і ў час кароткіх успышак святла мне было відаць, што абедзве нагі ў яго растружчаныя вышэй каленяў. Адно адарвала зусім, а другая вісела на сухажыллі і лахмоці калашыны, і абрубак курчыўся і турзаўся, нібыта сам па сабе. Ён закусіў сваю руку і стагнаў: «Dio te salve, Maria². Dio te salve, Maria. О Ісус, дай мне памерці! Хрыстос, дай мне памерці, мамма міа, мамма міа! Прачыстая Панна Марыя, дай мне памерці. Не магу я. Не магу. Не магу. О Ісус, Прачыстая Панна, не магу. О-о-о-о!» Пасля, задыхаючыся: «Мамма, мамма міа!» Затым ён сціх, кусаючы сваю руку, а абрубак усё тузаўся.

— Portaferiti!³ — закрычаў я, склаўшы далоні.— Portaferiti! — Я хацеў падпаўзці да Пасіні, каб накласці на ягоныя ногі турнікет, але я не мог скрануцца з месца. Я паспрабаваў яшчэ раз, і мае ногі крыху зрушыліся. Цяпер я мог падцягвацца на локцях. Пасіні не было чуваць. Я сеў побач з ім, расшпіліў свой фрэнч і паспрабаваў адарваць падол сарочкі. Тканіна не паддавалася, і я надарваў край зубамі. Тут я ўспомніў пра

¹ Мама мая! (*італ.*)

² Уратуй цябе Бог, Марыя (*італ.*)

³ Насілки! (*італ.*)

ягонья абмоткі. На мне былі шкарпэткі з воўны, а Пасіні хадзіў у абмотках. Усе шафёры хадзілі ў абмотках. Але ў Пасіні заставалася толькі адна нага. Я знайшоў канец абмоткі, але, раскручваючы, я ўбачыў, што не варта накладаць турнікет, бо ён ужо мёртвы. Я праверыў і пераканаўся, што ён мёртвы. Трэба было высветліць, што з трыма астатнімі. Я сеў, і ў гэты час нешта хіснулася ў маёй галаве, як гірка ад вачэй лялькі, і ўдарыла мяне знутры па вачах. Нагам стала цёпла і мокра, і чаравікі сталі цёплыя і мокрыя ўнутры. Я зразумеў, што паранены, і нахіліўся, і паклаў руку на калена. Калена не было. Мая рука слізганула далей, і калена было там, вывернутае набок. Я выцер рукі аб сарочку, і аднекуль зноў пачало разлівацца белае святло, і я паглядзеў на сваю нагу, і мне стала вельмі страшна. «Божухна,— сказаў я,— вызвалі мяне адсюль!» Але я ведаў, што павінны быць яшчэ трое. Нехта падхапіў мяне пад пахі, і яшчэ нехта пачаў падымаць мае ногі.

— Павінны быць яшчэ трое,— сказаў я.— Адзін забіты.

— Гэта я, Маньера. Мы хадзілі па насілкі, але не знайшлі. Як вы, *tenente*?

— Дзе Гардзіні і Гавуцы?

— Гардзіні на пункце, яму робяць перавязку. Гавуцы трымае вашы ногі. Вазьміце мяне за шыю, *tenente*. Вы цяжка паранены?

— У нагу. А што з Гардзіні?

— Добра яшчэ абышлося. Гэта была міна. Снарад з мінамёта.

— Пасіні забіты.

— Так. Забіты.

Побач разарваўся снарад, і яны абодва ўпалі на зямлю і кінулі мяне.

— Даруйце, *tenente*,— сказаў Маньера.— Трымайцеся за маю шыю.

— Вы мяне зноў кінеце.

— Гэта з перапалоху.

— Вы не паранены?

— Паранены абодва, але лёгка.

— Гардзіні здолее весці машыну?

— Наўрад.

Пакуль мы дабраліся да пункта, яны выпусцілі мяне яшчэ раз.

— Сволачы! — сказаў я.

— Даруйце, *tenente*,— сказаў Маньера.— Больш не будзем.

У цемры ля перавязачнага пункта на зямлі ляжала шмат параненых. Санітары ўваходзілі і выходзілі з насілкамі. Калі яны, ідучы, падымалі занавеску, мне было бачна святло, што гарэла ўнутры. Мёртвыя былі складзеныя збоку. Доктары працавалі з закасанымі рукавамі і былі чырвоныя, як мяснікі. Насілак не хапала. Некаторыя параненыя стагналі, але большасць ляжала ціха. Вецер варушыў лісце галін навесу над уваходам, і ноч становілася халоднай. Увесь час падыходзілі санітары, ставілі насілки на зямлю, вызвалілі іх і ішлі зноў. Калі мы дабраліся да пункта, Маньера прывёў фельчара, і ён наклаў мне павязку на абедзве нагі. Ён сказаў, што страта крыві нязначная дзякуючы таму, што шмат гразі набілася ў рану. Як толькі з'явіцца магчымасць, мяне возьмуць на аперацыю. Ён вярнуўся ў памяшканне пункта. Гардзіні весці машыну не можа, сказаў Маньера. У яго раздроблена плячо і разбіта галава. Спачатку ён не адчуваў болю, але цяпер плячо ў яго знямела. Ён сядзіць там ля цаглянай сцяны. Маньера і Гавуцы пагрузілі ў свае машыны параненых і паехалі. Ім раненне не перашкаджала. З'явіліся тры англійскія машыны з двума санітарамі на кожнай. Да мяне падышоў адзін з англійскіх шафёраў, яго прывёў Гардзіні, які быў вельмі бледны і меў надта благі выгляд. Шафёр схіліўся да мяне.

— Вы цяжка паранены? — спытаў ён. Гэта быў высокі чалавек, у сталёных акулярах.

— Абедзве нагі.

— Спадзяюся, несур'ёзна. Хочаце цыгарэту?

— Дзякуй.

— Я чуў, што вы страцілі двух шафёраў?

— Так. Адзін забіты, другі — той, хто прывёў вас.

— Справа дрэнь. Мо нам узяць іхнія машыны?

— Я якраз хацеў папрасіць вас пра гэта.

— Яны будуць у нас у парадку, а пасля мы іх вам аддамо.

Вы ж з дзвесце шостага?

— Ага.

— Добрае там у вас месца. Я вас бачыў у горадзе. Мне ска- залі, што вы амерыканец.

— Так, амерыканец.

— А я англічанін.

— Няўжо?

— Праўда, англічанін. А вы думалі — італьянец? У нас у адным атрадзе ёсць італьянцы.

— Вельмі добра, што вы возьмеце нашы машыны.

— Мы аддамо іх у поўным парадку.— Ён выпрастаўся.— Ваш шафёр вельмі прасіў мяне дамовіцца з вамі.— Ён паляпаў Гардзіні па плячы. Гардзіні здрыгануўся і ўсміхнуўся. Англічанін свабодна і лёгка пачаў гаварыць па-італьянску.

— Ну, усё добра, я дамовіўся з тваім tenente. Мы бяром абедзве вашы машыны. Зараз табе не трэба хвалявацца.— Ён перапыніў сябе.— Трэба яшчэ дабіцца, каб вас выцягнулі адсюль. Я зараз пагавару з дактарамі. Мы возьмем вас з сабой, калі паедзем.

Ён накіраваўся да ўвахода, асцярожна ступаючы паміж параненымі. Я ўбачыў, як паднялася коўдра, якой быў завешаны ўваход, стала бачна святло, і ён увайшоў туды.

— Ён паклапоціцца пра вас, tenente,— сказаў Гардзіні.

— Як вы сябе адчуваеце, Франка?

— Нічога.

Ён сеў побач са мной. У гэты час коўдра, якой быў завешаны ўваход на пункт, адхінулася, і адтуль выйшлі два санітары і з імі высокі англічанін. Ён падвёў іх да мяне.

— Вось амерыканскі tenente,— сказаў ён па-італьянску.

— Я магу пачакаць,— сказаў я.— Тут ёсць больш цяжкія параненыя. Мне не так блага.

— Ну, ну, добра,— сказаў ён,— не трэба строіць з сябе героя.— Затым па-італьянску: — Падымайце асцярожна, асабліва ногі. Яму вельмі баліць. Гэта законны сын прэзідэнта Вільсана.

Яны паднялі мяне і ўнеслі ў памяшканне пункта. На ўсіх сталах ішлі аперацыі. Маленькі галоўны доктар сурова азірнуўся на нас. Ён пазнаў мяне і памахаў мне шчыпцамі:

— Sa va bien?¹

---

¹ Ну як, нічога? (франц.)

— Ca va¹.

— Гэта я яго прынёс,— сказаў высокі англічанін па-італьянску.— Адзіны сын амерыканскага пасла. Ён паляжыць тут, пакуль вы ім зоймецеся. А пасля я першым рэйсам адвязу яго.— Ён схіліўся да мяне.— Я пагляджу, каб вам выправілі дакументы, тады справа пойдзе хутчэй.— Ён нагнуўся, каб прайсці ў дзвярах, і выйшаў. Галоўны доктар развёў шчышцы і кінуў іх у таз. Я назіраў за яго рухамі. Цяпер ён накладаў павязку. Пасля санітары знялі параненага са стала.

— Давайце мне амерыканскага tenente,— сказаў адзін з дактароў.

Мяне паднялі і паклалі на стол. Ён быў цвёрды і слізкі. Вакол было мноства моцных пахаў, пахі лекаў і салодкі пах крыві. З мяне знялі штаны, і доктар пачаў дыктаваць фельчару-асістэнту, працягваючы працу:

— Шматлікія паверхневыя раненні левага і правага сцягна, левага і правага калена, правай ступні. Глыбокія раненні правага калена і ступні. Рваныя раны на галаве (ён уставіў зонд: «Балюча?» — «О-о-о, д'ябал! Баліць!») з магчымай трэшчынай чарапной косці. Паранены на баявым пасту.— Так, ва ўсялякім выпадку, вас не аддадуць пад ваенна-палявы суд за знарочыстае членашкодніцтва,— сказаў ён.— Хочаце глыток каньяку? Як гэта вам наагул Sobіла? Захацелася скончыць жыццё самагубствам? Дайце мне супрацьслупняковую сыва-ратку і адзначце на картачцы крыжыкам абедзве нагі. Так, дзякуй. Зараз я крыху вычышчу, прамыю і зраблю вам перавязку. У вас добра згортваецца кроў.

Асістэнт, падымаючы вочы ад карткі:

— Чым прычыненыя раненні?

Доктар:

— Чым гэта вас?

Я, з заплюшчанымі вачыма:

— Мінай.

Доктар, нешта робячы, што прычыняе востры боль, і разразаючы тканкі:

— Вы ўпэўнены?

---

¹ Нічога (франц.).

Я, стараючыся ляжаць спакойна і адчуваючы, як у жываце ў мяне нешта дрыжыць, калі скальпель уразаецца ў цела:

— Здаецца, так.

Доктар убачыў нешта, што яго зацікавіла:

— Асколкі непрыяцельскай міны. Калі хочаце, я яшчэ прайду зондам з гэтага боку, але ў гэтым няма патрэбы. Зараз я змажу тут і... Што, пячэ? Ну, гэта дробязь у параўнанні з тым, што будзе пасля. Боль яшчэ не пачаўся. Прынясіце яму кілішак каньяку. Шок прытупляе адчуванне болю. Аднак баяцца вам не трэба, калі толькі не будзе заражэння, а гэта цяпер здараецца рэдка. Як ваша галава?

— О, Божа! — сказаў я.

— Тады лепш не піце шмат каньяку. Калі ёсць трэшчына, можа пачацца запаленне, а гэта нам не патрэбна. Што, вось тут — баліць?

Я ўспацеў.

— О, Божа! — сказаў я.

— Відаць, усё-ткі ёсць трэшчына. Я зараз забінтую, а вы не круціце галавой.

Ён пачаў перавязваць, рукі яго рухаліся вельмі хутка, і перавязка атрымлівалася тугая і моцная.

— Ну вось, шчаслівай дарогі, і *Vive la France!*¹

— Ён амерыканец, — сказаў другі доктар.

— А мне здалася, што вы казалі: француз. Ён гаворыць па-французску, — сказаў доктар. — Я ведаў яго і раней. Я заўсёды думаў, што ён француз. — Ён выпіў паўкілішка каньяку. — Ну, давайце што-небудзь больш сур'ёзнае. І падрыхтуйце яшчэ супрацьсупняковую сываратку. — Ён памахаў мне рукой. Мяне паднялі і панеслі; коўдра, якая служыла занавескай, мазнула мне па твары. Калі мяне паклалі, фельчар-асістэнт стаў каля мяне на калені.

— Прозвішча? — спытаў ён амаль шэптам. — Імя? Узрост? Чын? Месца нараджэння? Якая часць? Які корпус? — і гэтак далей. — Непрыемна, што вам і галаву зачэпіла, *tenente*. Але цяпер вам, відаць, ужо лягчэй. Я адпраўлю вас на англійскай санітарнай машыне.

— Мне добра, — сказаў я. — Я вельмі вам удзячны.

---

¹ Няхай жыве Францыя! (*франц.*)

Больша, пра які казаў доктар, пачаўся, і ўсё, што адбывалася навокал, страціла сэнс і значэнне. Неўзабаве пад'ехала англійская машына, мяне паклалі на насілку, затым паднялі насілку на ўзровень кузава і засунулі ўнутр. Побач былі яшчэ насілки, і на іх ляжаў чалавек, увесь твар якога быў забінтаваны, толькі нос, зусім васковы, тырчаў з бінтоў. Ён цяжка дыхаў. Яшчэ двое насілак паднялі і прасунулі ў раменныя лямкі зверху. Высокі шафёр-англічанін падышоў і зазірнуў унутр.— Я паеду паціху,— сказаў ён.— Пастараюся вас не турбаваць.— Я адчуваў, як завялі матор, адчуваў, як шафёр залез на прырэзны сядзенне, адчуваў, як ён выключыў тормаз і даў хуткасць. Затым мы паехалі. Я ляжаў нерухома і не супраціўляўся болю.

Калі пачаўся пад'ём, машына збавіла хуткасць, часам яна спынялася, часам давала задні ход на павароце, нарэшце даволі хутка паехала ўгару. Я адчуў, як нешта капае зверху. Спачатку капалі рэдкія кроплі, затым пацёк струменьчык. Я паклікаў шафера. Ён спыніў машыну і павярнуўся да акенца.

— Што здарылася?

— У параненага нада мной крывацёк.

— Да перавала засталася нядоўга. Я адзін не дастану насілки.

Машына паехала зноў. Струменьчык усё цёк. У цемры я не бачыў, дзе ён сачыўся цераз брызент. Я паспрабаваў адсуnúцца ўбок, каб не трапяла на мяне. Там, дзе мне нацякло на сарочку, было цёпла і ліпка. Я змёрз, і нага балела так моцна, што мяне ванітавала. Крыху пазней струменьчык пацёк павольней, пасля зноў сталі капаць кроплі, і я пачуў і адчуў, як брызент насілак пачаў варушыцца, нібыта чалавек там хацеў легчы ямчэй.

— Ну, як там? — спытаў англічанін, павярнуўшыся.— Мы ўжо даехалі.

— Мне здаецца, ён памёр,— сказаў я.

Кроплі падалі вельмі рэдка, як падае вада з ледзяша пасля захаду сонца. Было холадна ноччу ў машыне, якая ехала ўгару. На пасту санітары дасталі насілки і замянілі на іншыя, і мы паехалі далей.

РАЗДЕЛ ДЗЯСЯТЫ

У палаце палявога шпіталя мне казалі, што па абедзе да мяне зойдзе наведвальнік. Дзень быў гарачы, і ў пакоі было шмат мух. Мой веставы нарэзаў папяровых палос і, прывязаўшы іх да палкі, махаў, адганяючы мух. Я назіраў, як яны сядалі на столь. Калі ён перастаў махаць і заснуў, яны ўсе зляцелі ўніз, і я здзьмухваў іх, і ўрэшце затуліў твар рукамі, і таксама заснуў. Было вельмі гарача, і калі я прачнуўся, у мяне свярбелі ногі. Я пабудзіў веставага, і ён паліў мне на павязкі мінеральнай вадой. Пасцель стала сырой і не такой гарачай. Тыя з нас, хто не спаў, перагаворваліся цераз усю палату. Час па абедзе быў самы спакойны. Раніцай тры санітары і доктар падыходзілі да кожнага ложка па чарзе, падымалі ляжачага на ёй і адносілі ў перавязачную, каб можна было паправіць пасцель, пакуль яму рабілі перавязку. Падарожжа ў перавязачную было не надта прыемным, але я тады не ведаў, што можна паправіць пасцель, не падымаючы чалавека. Мой веставы выліў усю ваду, і пасцель стала халаднаватай і прыемнай, і я якраз казаў яму, у якім месцы пачухаць мне падэшвы, каб зняць сверб, калі адзін з дактароў прывёў у палату Рынальдзі. Ён увайшоў вельмі хутка і нахіліўся над ложкам і пацалаваў мяне. Я заўважыў, што ён у пальчатках.

— Ну, як справы, бэбі? Як вы пачуваецеся? Вось вам...— Ён трымаў у руках бутэльку каньяку. Веставы прынёс яму стул, і ён сеў.— І яшчэ прыемная навіна. Вы прадстаўлены да ўзнагароды. Разлічвайце на срэбны медаль, але, магчыма, атрымаеца толькі бронзавы.

— За што?

— Вы ж сур'ёзна паранены. Кажуць так: калі вы дакажаце, што здзейснілі подзвіг, атрымаеце срэбны. А калі не, будзе бронзавы. Раскажыце мне падрабязна, што адбылося. Здзейснілі подзвіг?

— Не,— сказаў я.— Калі разарвалася міна, я еў сыр.

— Не дурьце. Не можа быць, каб вы не здзейснілі які-небудзь подзвіг альбо да таго, альбо пасля. Добра падумайце.

— Нічога не здзяйсняў.

— Нікога не пераносілі на плячах, калі ўжо былі паранены? Гардзіні кажа, што вы перанеслі на плячах некалькі чала-

век, але галоўны доктар першага паста заявіў, што гэта немагчыма. А падпісаць прадстаўленне да ўзнагароды павінен ён.

— Нікога я не насіў. Я не мог варушыцца.

— Гэта няважна,— сказаў Рынальдзі. Ён зняў пальчаткі.

— Усё-ткі мы, відаць, даб'ёмся срэбнага. Мо вы адмовіліся прыняць медыцынскую дапамогу раней за іншых?

— Не надта рашуча.

— Гэта няважна. А ваша раненне? А мужнасць, якую вы правілі? Вы ж увесь час прасіліся на перадавую. Да таго ж аперацыя закончылася паспяхова.

— Значыць, раку ўдалося фарсіраваць?

— Яшчэ як удалося! Захоплена каля тысячы палонных. Так сказана ў бюлетэні. Вы бачылі яго?

— Не.

— Я вам прынясу. Гэта выдатны *суп де мейн*¹.

— А як там у вас?

— Выдатна. Усё выдатна. Усе ганарацца вамі. Раскажыце ж мне, як усё было. Я ўпэўнены, што вы атрымаеце срэбны. Ну, раскажайце. Раскажайце ўсё па парадку.— Ён памаўчаў у роздуме.— Мо вы яшчэ і англійскі медаль атрымаеце. Там быў адзін англічанін. Я ўбачу яго, спытаю, ці згодзіцца ён пагаварыць пра вас. Што-небудзь ён, напэўна, здолее зрабіць. Баліць моцна? Выпіце. Веставы, прынясіце штопар. Паглядзелі б вы, як я выразаў аднаму пацыенту тры метры тонкіх кішак. Пра гэта варта напісаць у «Ланцэт». Вы зробіце пераклад, і я пашлю ў «Ланцэт». Я ўдасканальваюся з кожным днём. Мой бедны бэбі, а як ваша самаадчуванне? Дзе ж гэты чортаў штопар? Вы гэткі цярплівы і ціхі, што я забываюся на вашу рану.— Ён пляснуў пальчаткамі па краі ложка.

— Вось штопар, *signor tenente*,— сказаў веставы.

— Адкаркуйце бутэльку. Прынясіце шклянку. Выпіце, бэбі. Як ваша галава? Я глядзеў гісторыю хваробы. Трэшчыны няма. Гэты доктар з першага паста проста канавал. Я ўсё зрабіў бы так, што вы не адчулі б болю. У мяне ніхто не адчувае болю. Я так працую. З кожным днём я працую ўсё лепш і лепш. Вы мне даруйце, бэбі, што я так шмат балбачу. Я перажываю, што ў вас сур'ёзная рана. Ну, піце, добры каньяк.

---

¹ Выпад, удар (*франц.*).

Пятнаццаць лір бутэляка. Мусіць быць добры. Пяць зорачак. Проста адсюль я пайду да гэтага англічаніна, і ён даб'ецца для вас англійскага медаля.

— Яго не так лёгка атрымаць.

— Вы занадта сціплы. Я пашлю афіцэра сувязі. Ён умее гаварыць з англічанамі.

— Вы не бачылі міс Барклі?

— Я яе прывяду сюды. Я зараз жа пайду і прывяду яе сюды.

— Не хадзіце, — сказаў я. — Раскажыце мне пра Гарыцы. Як дзяўчаты?

— Няма дзяўчат. Ужо два тыдні іх не падмянялі. Болей я туды не хаджу. Проста незразумела! Гэта ўжо не дзяўчаты, гэта старыя баявыя таварышы.

— Зусім не ходзіце?

— Толькі часам зазіраю, каб даведацца, што новага. Так, мімаходзь! Яны ўсе пытаюцца пра вас. Проста незразумела! Трымаюць іх так доўга, што мы становімся сябрамі.

— Мо няма больш ахвотных ехаць на фронт?

— Не можа быць. Дзяўчат многа. Проста дрэнная арганізацыя. Прытрымліваюць іх для тылавых герояў.

— Бедны Рынальдзі! — сказаў я. — Адзін, зусім адзін на вайне, і няма яму нават новых дзяўчат.

Рынальдзі наліў і сабе каньяку.

— Гэта не пашкодзіць вам, бэбі. Піце.

Я выпіў каньяк і адчуў, як па ўсім целе разліваецца цеплыня. Рынальдзі наліў яшчэ шклянку. Ён крыху супакоіўся. Ён падняў сваю шклянку.

— За вашы доблесныя раны! За срэбны медаль! Скажыце, бэбі, увесь час ляжаць у гэткай гарачыні — гэта не дзейнічае вам на нервы?

— Часам.

— Я такога не магу нават уявіць. Я звар'яцеў бы.

— Вы і так вар'ят.

— Каб хоць вы хутчэй прыехалі. Няма з кім вяртацца дамоў пасля начных прыгод. Няма каго дражніць. Няма ў каго пазычаць грошы. Няма майго пабраціма і калегі. І навошта вам гэтая рана?

- Вы можаце дражніць святара.
- Ах, святар! І не дражню я яго зусім. Капітан дражніць. А мне ён падабаецца. Калі вам спатрэбіцца святар, бярыце нашага. Ён збіраецца наведаць вас. Рыхтуецца да гэтага за-гадзя.
- Я яго вельмі люблю.
- Гэта я ведаю. Мне часам нават здаецца, што вы з ім крыху гэта самае. Ну, вы ведаеце.
- Нічога вам не здаецца.
- Ды ну вас да д'ябла!
- Ён устаў і надзеў пальчаткі.
- Ну і люблю я вас дражніць, бэбі. І ўсё-ткі, нягледзячы на вашага святара і вашу англічанку, вы гэткі ж, як і я, у душы.
- Нічога падобнага.
- Вядома, гэткі. Вы сапраўдны італьянец. Вы — агонь і дым, а ўнутры нічога няма. Вы толькі прыкідваецеся амерыканцам. Мы з вамі браты і любім адзін аднаго.
- Ну, будзьце разумным, пакуль мяне няма,— сказаў я.
- Я прышлю да вас міс Барклі. Без мяне вам з ёй лепей. Вы чысцейшы і ласкавейшы.
- Ну вас да д'ябла!
- Я прышлю яе. Вашу цудоўную халодную багіню. Божа, ды што яшчэ рабіць з такой жанчынай, калі не схіляць галаву перад ёй? На што яшчэ здатная англічанка?
- Вы проста няветлівы брахун.
- Хто?
- Неадукаваны макароннік.
- Макароннік. Самі вы макароннік... з марожанай пысай.
- Неадукаваны. Тупы.— Я бачыў, што гэта слова ўкалола яго, і працягваў: — Некультурны. Непісьменны. Неадукаваная тупіца.
- Ах, так? Я вось нештачка скажу пра вашых бязвінных дзяўчат. Пра вашых багіняў. Паміж бязвіннай дзяўчынай і жанчынай розніца толькі адна. Калі бярэш дзяўчыну, ёй ба-люча. Вось і ўсё,— ён пляснуў пальчаткай па ложку.— І яшчэ з дзяўчынай ніколі не ведаеш, як гэта ёй спадабаецца.
- Не злуйцеся.
- Я не злуюся. Я проста кажу вам гэта, бэбі, для вашай жа карысці. Каб пазбавіць вас ад лішняга клопату.

— І толькі ўся розніца?

— Так. Але мільёны гэткіх дурняў, як вы, гэтага не ведаюць.

— Вельмі міла з вашага боку, што вы мне сказалі.

— Не варта сварыцца, бэбі. Я вас занадта люблю. Але не будзьце дурнем.

— Не. Я буду гэткім разумным, як вы.

— Не злуйцеся, бэбі. Засмейцеся. Выпіце яшчэ. Мне час ісці.

— Вы ўсё-ткі слаўны хлапчына.

— Вось бачыце. У душы вы гэткі ж, як я. Мы — браты па вайне. Пацалуйце мяне на развітанне.

— Вы размазня.

— Не. Проста я больш чулы.

Я адчуў яго дыханне ля свайго твару.

— Да сустрэчы. Я хутка зноў прыйду.— Яго дыханне адсунулася.— Не хочаце цалавацца, не трэба. Я прышлю да вас вашу англічанку. Бывайце, бэбі. Каньяк пад ложкам. Хутчэй папраўляйцеся.

Ён знік.

РАЗДЗЕЛ АДЗІНАЦАТЫ

Ужо цямнела, калі ўвайшоў святар. Прынеслі суп, пасля забралі талеркі, і я ляжаў, гледзячы на шэрагі ложкаў і на вершаліну дрэва за акном, якая ледзь хісталася ад лёгкага вечаровага ветру. Вецер пранікаў у акно, і з набліжэннем ночы стала халадней. Цяпер мухі абляпілі столь і павіслыя на шнурах электрычныя лямпачкі. Святло запальвалі, толькі калі ноччу прыносілі параненага альбо што-небудзь рабілі ў палаце. Таму, што адразу пасля змроку наступала цемра і ўжо да раніцы было цёмна, мне здавалася, што я зноў стаў маленькім. Было падобна, што адразу пасля вячэры цябе ўкладваюць спаць. Веставы прайшоў паміж ложкаў і спыніўся. З ім быў яшчэ нехта. Гэта быў святар. Ён стаяў перада мной, смуглы, невысокі і збянтэжаны.

— Як вы пачуваецеся? — спытаў ён. На парозе ля ложка ён паклаў нейкія пакункі.

— Добра, ойча мой.

Ён сеў на крэсла, прынесенае для Рынальдзі, і збянтэжана паглядзеў у акно. Я заўважыў, што ён стомлены.

— Я толькі на хвілінку,— сказаў ён.— Позна ўжо.

— Яшчэ не позна. Як там у нас?

Ён усміхнуўся.

— Насміхаюцца з мяне па-ранейшаму.— Ягоны голас таксама гучаў стомлена.— Дзякуй богу, усе здаровы.

— Я такі рады, што ў вас усё абышлося,— сказаў ён.— Вам не вельмі баліць?

Ён здаваўся стомленым, а я не прывык бачыць яго стомленым.

— Цяпер ужо не.

— Мне вельмі сумна без вас за сталом.

— Я і сам бы хацеў вярнуцца хутчэй. Мне заўсёды было прыемна гутарыць з вамі.

— Я тут вам сёе-тое прынес,— сказаў ён. Ён падняў з падлогі пакункі.— Вось сетка ад маскітаў. Вось бутэлька вермуту. Вы любіце вермут? Вось англійскія газеты.

— Калі ласка, разгарніце іх.

Ён узрадаваўся і стаў адкрываць бандэролі. Я ўзяў у рукі сетку ад маскітаў. Вермут ён падняў, каб паказаць мне, пасля зноў паставіў на стол ля ложка. Я ўзяў адну газету. Мне ўдалося прачытаць заглавак, павярнуўшы газету так, каб на яе падала слабае святло з акна. Гэта была «Ньюс оф уорлд».

— Астатнія — ілюстраваныя лісткі,— сказаў ён.

— З вялікай ахвотай прачытаю іх. Адкуль яны ў вас?

— Я пасылаў па іх у Местрэ. Я дастану яшчэ.

— Вы вельмі добры, што наведалі мяне, ойча мой. Вып'еце шклянку вермуту?

— Дзякуй, не варта. Гэта вам.

— Не, выпіце шкляначку.

— Ну, добра. Наступным разам я прынясу вам яшчэ.

Веставы прынес шклянкі і адкаркаваў бутэльку. Корак раскрышыўся, і давялося прапіхнуць кавалак у бутэльку. Я бачыў, што святару гэта не спадабалася, і ён сказаў:

— Ну, нічога. Бывае.

— За ваша здароўе, ойча мой.

— За ваша здароўе.

Пасля ён трымаў шклянку ў руцэ, і мы глядзелі адзін на аднаго. Час ад часу мы спрабавалі распачаць сяброўскую гаворку, але сёння гэта не ўдавалася.

— Што з вамі, ойча мой? Вы вельмі стомлены?

— Я стаміўся, але я не маю на гэта права.

— Гэта ад гарачыні.

— Не. Бо яшчэ ж толькі вясна. На душы ў мяне цяжка.

— Вам надакучыла вайна?

— Не. Але я ненавіджу вайну.

— Я таксама не знаходжу ў ёй задавальнення,— сказаў я.

Ён пакруціў галавой і зірнуў у акно.

— Вам яна не перашкаджае. Вы яе не бачыце. Даруйце. Я ведаю, вы паранены.

— Гэта выпадковасць.

— І ўсё адно, нават паранены, вы не бачыце яе. Я перакананы ў гэтым. Я сам не бачу яе, але я крыху адчуваю.

— Калі мяне параніла, мы якраз гаварылі пра вайну. Пасіні гаварыў.

Святар паставіў шклянку. Ён думаў пра нешта іншае.

— Я іх разумею, бо я сам такі ж, як і яны,— сказаў ён.

— Але вы зусім іншы.

— А насамрэч я такі ж, як яны.

— Афіцэры нічога не бачаць.

— Не ўсе. Ёсць надта чулыя, ім яшчэ горш, чым нам.

— Такіх нямнога.

— Тут рэч не ў адукацыі і не ў грашах. Тут нешта іншае. Такія людзі, як Пасіні, нават маючы адукацыю і грошы, не захацелі б быць афіцэрамі. Я не хацеў бы быць афіцэрам.

— Па чыне вы ўсё адно што афіцэр. І я афіцэр.

— Не, гэта не ўсё адно. А вы нават не італьянец. Вы замежны грамадзянін. Але вы бліжэй да афіцэраў, чым да радавых.

— У чым жа розніца?

— Мне цяжка патлумачыць. Ёсць людзі, якія хочуць ваяваць. У нашай краіне шмат такіх. Ёсць іншыя людзі, якія не хочуць ваяваць.

— Але першыя прымушаюць іх.

— Ага.

— А я дапамагаю гэтаму.
— Вы чужаземец. Вы патрыёт.
— А тыя, што не хочучь ваяваць? Ці могуць яны перашкодзіць вайне?

— Не ведаю.

Ён зноў зірнуў у акно. Я назіраў за ягоным тварам.

— Хіба яны калі-небудзь маглі перашкодзіць?

— Яны неарганізаваныя і таму не могуць перашкаджаць, а калі яны арганізуюцца, іхнія важакі здраджаюць ім.

— Значыць, гэта безнадзейна?

— Няма нічога безнадзейнага. Але здараецца, што я не магу спадзявацца. Я заўсёды стараюся спадзявацца, але здараецца, што не магу.

— Але ж вайна некалі скончыцца?

— Спадзяюся.

— Што вы тады будзеце рабіць?

— Калі будзе можна, вярнуся ў Абруцы.

Яго смуглы твар раптам засвяціўся радасцю.

— Вы любіце Абруцы?

— Так, вельмі люблю.

— Вось і паедзьце туды.

— Гэта было б вялікае шчасце. Жыць там і любіць Бога і служыць яму.

— І карыстацца павагай,— сказаў я.

— Так, і карыстацца павагай. А што?

— Нічога. У вас для гэтага ёсць усе падставы.

— Не ў гэтым справа. Там, на маёй радзіме, лічыцца натуральным, што чалавек можа любіць Бога. Гэта не гнюсная камедыя.

— Разумею.

Ён паглядзеў на мяне і ўсміхнуўся.

— Вы разумееце, але вы не любіце Бога.

— Не.

— Зусім не любіце? — спытаў ён.

— Часам ноччу я баюся яго.

— Лепей вы любілі б яго.

— Я мала каго люблю.

— Не,— сказаў ён.— Няпраўда. Тыя ночы, пра якія вы мне расказвалі. Гэта не любоў. Гэта толькі пажаднасць і страсць.

Калі любіш, хочацца нешта рабіць у імя любові. Хочацца ахвяраваць сабой. Хочацца служыць.

— Я нікога не люблю.

— Вы палюбіце. Я ведаю, што палюбіце. І тады вы будзеце шчаслівы.

— Я і так шчаслівы. Заўсёды шчаслівы.

— Гэта зусім іншае. Вы не можаце зразумець, што гэта, пакуль не адчуеце.

— Добра,— сказаў я,— калі я гэта некалі зразумею, я скажу вам.

— Я занадта доўга сяджу з вамі і занадта многа балбачу.— Ён шчыра занепакоіўся.

— Не. Не ідзіце. А каханне да жанчыны? Калі б я на-самрэч пакахаў жанчыну, было б тое самае?

— Гэтага я не ведаю. Я не кахаў ніводнай жанчыны.

— А сваю маці?

— Так, маці я, напэўна, любіў.

— Вы заўсёды любілі Бога?

— З самага дзяцінства.

— Так,— сказаў я. Я не ведаў, што сказаць.— Вы яшчэ зусім малады.

— Я малады,— сказаў ён.— Але вы называеце мяне айцом.

— Гэта з ветлівасці.

Ён усміхнуўся.

— Праўда, мне трэба ісці,— сказаў ён.— Вам ад мяне нічога не трэба? — спытаў ён з надзеяй.

— Не. Толькі размаўляць з вамі.

— Я перадам ад вас прывітанне ўсім нашым.

— Дзякуй за падарункі.

— Няма за што.

— Прыходзьце яшчэ адведаць мяне.

— Прыйду. Да пабачэння,— ён паляпаў па маёй руцэ.

— Бывайце,— сказаў я на дыялекце.

— Сіао,— паўтарыў ён.

У пакоі было цёмна, і веставы, які ўвесь час сядзеў у нагах ложка, устаў і пайшоў правесці яго. Святар мне вельмі падабаўся, і я жадаў яму калі-небудзь вярнуцца ў Абруцы. У афіцэрскай сталойцы яму псавалі жыццё, і ён вельмі міла трываў гэта, але я думаў пра тое, які ён у сябе на радзіме. У Капракота, расказваў ён, у рацэ ля самага горада водзіца

стронга. Забаронена ноччу граць на флейце. Моладзь спявае серэнады, і толькі граць на флейце забаронена. Я спытаў — чаму. Бо дзяўчатам шкодна слухаць флейту ноччу. Сяляне называюць вас «дон» і здымаюць падчас сустрэчы капялюш. Яго бацька штодзень займаецца паляваннем і заходзіць паесці ў сялянскія хаціны. Там гэта лічаць за гонар. Чужаземцу, каб атрымаць дазвол на паляванне, трэба прад'явіць пасведчанне, што ён ніколі не быў арыштаваны. На Гран-Сасо д'Італія водзяцца мядзведзі, але гэта вельмі далёка. Аквила — прыгожы горад. Летнія вечары не гарачыя, а вясна ў Абруцы самая цудоўная ва ўсёй Італіі. Але лепш за ўсё восенню, калі можна паляваць у каштанавых гаях. Дзічына вельмі добрая, бо харчуецца вінаградам. І снедання з сабой ніколі не трэба браць, сяляне лічаць за гонар, калі паясі ў іхняй хаце разам з імі. Неўзабаве я заснуў.

РАЗДЗЕЛ ДВАНАЦАТЫ

Палата была доўгая, з вокнамі ў правай сцяне і дзвярыма ў кутку, якія вялі ў перавязачную. Адзін шэраг ложкаў, дзе быў і мой, стаяў уздоўж сцяны, насупраць акон, а другі — ля вокнаў, насупраць сцяны. Лежачы на левым баку, я бачыў дзверы перавязачнай. У глыбіні былі яшчэ адны дзверы, у якія часам заходзілі людзі. Калі ў каго-небудзь пачыналася агонія, яго ложка адгароджвалі шырмай так, каб ніхто не бачыў, як ён памірае, і толькі чаравікі і абмоткі дактароў і санітараў былі відны з-пад шырмы, а часам прыканцы чуўся шэпт. Пасля з-за шырмы выходзіў святар, і тады санітары зноў заходзілі за шырму і выносілі адтуль памерлага, з галавой накрытага коўдрай, і неслі яго ўздоўж праходу паміж ложкамі, і хто-небудзь складваў шырму і прымаў яе.

Гэтым ранкам палатны доктар спытаў у мяне, ці хоціць у мяне сілы, каб заўтра паехаць. Я сказаў, што так. Ён сказаў, што ў такім выпадку мяне адправяць раным-рана. Мне лепей, сказаў ён, зрабіць пераезд цяпер, пакуль яшчэ не вельмі гарача.

Калі падымалі з ложка, каб несці ў перавязачную, можна было паглядзець у акно і ўбачыць новыя магілы ў садзе. Там, ля дзвярэй, што выходзілі ў сад, сядзеў салдат, які рабіў крыжы і пісаў на іх прозвішчы, чыны і назвы палка тых, хто

быў пахаваны ў садзе. Ён таксама выконваў даручэнні параненых і ў вольны час зрабіў мне запальнічку з пустога патрона ад аўстрыйскай вінтоўкі. Доктары былі вельмі добрыя і здаваліся асабліва вопытнымі. Ім абавязкова хацелася адправіць мяне ў Мілан. Нас спыталіся ўсіх выпісаць і адправіць у тыл, каб вызваліць ложка да пачатку наступу.

Вечарам, напярэдадні майго ад'езду з палявога шпіталю, прыйшоў Рынальдзі і з ім наш галоўны доктар. Яны казалі, што мяне адпраўляюць у Мілан, у амерыканскі шпіталь, які толькі што адкрыўся. Чакалася прыбыццё з Амерыкі некалькіх санітарных атрадаў, і гэты шпіталь павінен быў абслугоўваць іх і ўсіх іншых амерыканцаў у італьянскай арміі. У Чырвоным Крыжы іх было шмат. Злучаныя Штаты абвясцілі вайну Германіі, а не Аўстрыі.

Італьянцы былі перакананыя, што Амерыка абвясціць вайну і Аўстрыі, і таму яны вельмі радаваліся прыезду амерыканцаў, хоць і проста служачых Чырвонага Крыжа.

У мяне спыталі, як я мяркую, ці абвясціць прэзідэнт Вільсан вайну Аўстрыі, і я сказаў, што гэта пытанне блізкага часу. Я не ведаў, што мы маем супраць Аўстрыі, але здавалася лагічным, што, калі абвясцілі вайну Германіі, значыць, абвясціць і Аўстрыі. У мяне спыталі, ці абвясцілі мы вайну Турцыі. Я сказаў: так, відаць, мы абвясцілі вайну Турцыі. А Балгарыі? Мы ўжо выпілі некалькі шклянак каньяку, і я сказаў: так, чорт вазьмі, і Балгарыі таксама, і Японіі. Як жа так, казалі яны, Японія ж саюзніца Англіі. Усе адно, гэтым гадам англічанам давяраць нельга. Японцы хочуць Гавайскія астравы, сказаў я. А дзе гэта Гавайскія астравы? У Ціхім акіяне. А чаму японцы хочуць іх? Ды яны іх і не хочуць зусім, сказаў я. Гэта толькі размовы. Японцы цудоўны маленькі народ, любяць танцы і лёгкае віно. Зусім як французы, сказаў маёр. Мы забяром у французцаў Ніцу і Савою. І Корсіку забяром, і Адрыятычнае ўзбярэжжа, сказаў Рынальдзі. І Італіі вернецца веліч Рыма, сказаў маёр. Мне не падабаецца Рым, сказаў я. Там горача і шмат блох. Вам не падабаецца Рым? Не, я люблю Рым. Рым — маці народаў. Ніколі не забуду, як Ромул ссаў Тыбр. Што? Нічога. Паедзем у Рым усе. Паедзем у Рым сёння вечарам і больш не вернемся. Рым — цудоўны горад, сказаў маёр. Бацька і маці народаў, сказаў я. Рона жаночага роду,

сказаў Рынальдзі. Рома не можа быць бацькам. А хто ж тады бацька? Святы Дух? Не блюзнерце. Я не блюзнеру, я прашу тлумачэння. Вы п'яны, бэбі. Хто мяне напаіў? Я вас напаіў, сказаў маёр. Я вас напаіў, бо люблю вас і таму што Амерыка ўступіла ў вайну. Далей няма куды, сказаў я. Вы раніцай ад'язджаеце, бэбі, сказаў Рынальдзі. У Рым, сказаў я. Не, у Мілан, сказаў маёр, у «Крышталь-Палас», у «Кова», да Кампары, да Біфі, у Galleria. Шчасліўчык. У «Гран-Італія», сказаў я, дзе я пазычу ў Жоржа. У Ла Скала, сказаў Рынальдзі. Вы будзеце хадзіць у Ла Скала. Штовечар, сказаў я. Вам будзе не па кішэні штовечар, сказаў маёр. Білеты вельмі дарагія. Я выпішу чэк на прад'яўніка, на свайго дзеда, сказаў я. Які чэк? На прад'яўніка? Ён павінен заплаціць, альбо мяне пасадзяць у турму. Містар Кенінгэм у банку зробіць мне гэта. Я жыву чэкамі на прад'яўніка. Няўжо дзед адправіць у турму патрыёта-ўнука, які памірае за выратаванне Італіі? Няхай жыве амерыканскі Гарыбальдзі, сказаў Рынальдзі. Няхай жывуць прад'яўнічыя чэкі, сказаў я. Не трэба шумець, сказаў маёр. Нас ужо некалькі разоў прасілі не шумець. Дык вы праўда заўтра едзеце, Федэрыка? Я ўжо казаў вам, ён едзе ў амерыканскі шпіталь, сказаў Рынальдзі. Да прыгажунь сясцёр. Не тое што барадатыя сядзелкі палявога шпіталя. Так, я ведаю, што ён едзе ў амерыканскі шпіталь, сказаў маёр. Мне не перашкаджаюць бароды, сказаў я. Калі хто хоча адпусціць бараду – на здароўе. Чаму б вам не адпусціць бараду, *signor maggiore*? Яна не ўлезе ў процівагаз. Улезе. У процівагаз усё ўлезе. Я аднойчы наванітаваў у процівагаз. Не так гучна, бэбі, сказаў Рынальдзі. Усе мы ведаем, што вы былі на фронце. Ах вы, мілы бэбі, што я буду рабіць, калі вы паедзеце? Нам пара, сказаў маёр. А то пачынаюцца сантыменты. Паслухайце, у мяне для вас ёсць сюрпрыз. Ваша англічанка. Ведаеце? Тая, да якой вы штовечар хадзілі ў англійскі шпіталь? Яна таксама едзе ў Мілан. Яна і яшчэ адна сястра едуць на службу ў амерыканскі шпіталь. З Амерыкі сёстры яшчэ не прыбылі. Я сёння гаварыў з начальнікам іх *parto*¹. У іх надта многа жанчын тут, на фронце. Вырасылі частку адправіць у тыл. Як гэта вам падабаецца, бэбі? Нічога? Га? Будзеце жыць у вялікім

---

¹ Атрад (*ital.*).

горадзе і кахацца са сваёй англічанкай. Чаму я не паранены? Яшчэ паспееце, сказаў я. Нам пара, сказаў маёр. Мы п'ем, і шумім, і турбуем Федэрыка. Не адыходзьце. Не, нам пара. Да сустрэчы. Шчаслівай дарогі. Усяго добрага. Сіао. Сіао. Сіао. Хутчэй вяртайцеся, бэбі. Рынальдзі пацалаваў мяне. Ад вас пахне лізолам. Да пабачэння, бэбі. Да сустрэчы. Усяго добрага. Маёр паляпаў мяне па плячы. Яны выйшлі на пальчыках. Я адчуваў, што зусім п'яны, але заснуў.

Наступнай раніцай мы выехалі ў Мілан і роўна за двое сутак прыбылі на месца. Ехаць было дрэнна. Мы доўга стаялі на запасным пуці, не даязджаючы Местрэ, і дзеці падыходзілі і зазіралі ў вокны. Я ўгаварыў аднаго хлапчука схадзіць і прынесці бутэльку каньяку, але ён вярнуўся і сказаў, што ёсць толькі грапа. Я загадаў яму ўзяць грапу, і калі ён прынёс бутэльку, я сказаў, каб здачу ён узяў сабе, і мой сусед, і я напіліся і праспалі да самай Вічэнцы, дзе я прачнуўся і мяне званітавала проста на падлогу. Гэта не мела значэння, бо майго суседа некалькі разоў званітавала на падлогу яшчэ раней. Пасля я думаў, што памру ад смагі, і на прыпынку ў Вероне я паклікаў салдата, які хадзіў ля цягніка, і ён прынёс мне вады. Я пабудзіў Жаржэці, суседа, які напіўся разам са мной, і прапанаваў яму вады. Ён сказаў, каб я выліў яе яму на галаву, і зноў заснуў. Салдат не хацеў браць манету, якую я прапанаваў яму, і прынёс мне апельсін. Я смактаў і выплёўваў скурку і глядзеў, як салдат ходзіць сюды-туды ля таварнага вагона на суседнім пуці, і неўзабаве цягнік таргануўся і паехаў.

Кніга другая

РАЗДЗЕЛ ТРЫНАЦАТЫ

Мы прыехалі ў Мілан раніцай, і нас выгрузілі на таварнай станцыі. Санітарны аўтамабіль павёз мяне ў амерыканскі шпіталь. Лежачы ў аўтамабілі на насілках, я не мог вызначыць, па якіх вуліцах мы едзем, але, калі насілкі выцягнулі, я ўбачыў рынкавую плошчу і адчыненыя дзверы закусачнай, адкуль дзяўчына вымятала смецце. Вуліцу палівалі, і пахла раніцай. Санітары паставілі насілкі на зямлю і ўвайшлі ў дом.

Потым яны вярнуліся разам са швейцарам. Швейцар быў з сівымі вусамі, у фуражцы з галунамі, але без ліўрэі. Насілкі не змяшчаліся ў кабіне ліфта, і яны паспрачаліся, што лепш: зняць мяне з насілак і падняць на ліфце ці несці на насілках па лесвіцы. Мяне сталі падымаць з насілак.

— Асцярожней,— сказаў я,— асцярожней.

У кабіне было цесна, і, калі мае ногі сагнуліся, мне стала вельмі балюча.

— Выпрастайце мае ногі,— сказаў я.

— Нельга, signor tenente. Не хапае месца.

Чалавек, які сказаў гэта, падтрымліваў мяне адной рукой, а я яго абхапіў за шыю. Яго дыханне данесла да мяне металічны пах часныку і чырвонага віна.

— Ты акуратней,— сказаў другі санітар.

— А што я, хіба не акуратна?

— Акуратней, кажуць табе,— паўтарыў другі, той, што трымаў мае ногі.

Я ўбачыў, як зачыніліся дзверы кабіны, з грукатам зачынілася рашотка, і швейцар націснуў кнопку чацвёртага паверха. У швейцара быў заклапочаны выгляд. Ліфт марудна пайшоў угору.

— Цяжка? — спытаў я чалавека, ад якога пахла часныком.

— Нічога,— сказаў ён. На твары ў яго выступіў пот, і ён крактаў. Ліфт падымаўся ўсё вышэй і нарэшце спыніўся. Чалавек, які трымаў мае ногі, адчыніў дзверы і выйшаў. Мы апынуліся на пляцоўцы. На пляцоўку выходзіла некалькі дзвярэй з меднымі ручкамі. Чалавек, які трымаў мае ногі, націснуў кнопку. Мы пачулі, як за дзвярыма затрашчаў званок. Ніхто не адгукнуўся. Потым па лесвіцы падняўся швейцар.

— Дзе яны? — спыталі санітары.

— Не ведаю,— сказаў швейцар.— Яны спяць унізе.

— Паклічце каго-небудзь.

Швейцар пазваніў, потым пастукаўся, потым адчыніў дзверы і ўвайшоў. Калі ён вярнуўся, за ім ішла сталая жанчына ў акулярах. Валасы яе былі раскудлачаныя, і прычоска раскідалася, яна была ў форме сястры міласэрнасці.

— Я не разумею,— сказала яна.— Я не разумею па-італьянску.

— Я гавару па-англійску,— сказаў я.— Трэба ўладкаваць мяне куды-небудзь.

— Ніводная палата не гатова. Мы яшчэ нікога не чакалі.

Яна старалася падабраць валасы і блізарука жмурылася на мяне.

— Пакажыце, куды мяне пакласці.

— Не ведаю,— сказала яна.— Мы нікога не чакалі. Я не магу пакласці вас абы-куды.

— Усё роўна куды,— сказаў я. Потым звярнуўся да швейцара па-італьянску: — Знайдзіце вольны пакой.

— Яны ўсе вольныя,— сказаў швейцар.— Вы тут першы паранены.— Ён трымаў фуражку ў руцэ і глядзеў на пажылую сястру.

— Ды пакладзіце вы мяне куды-небудзь, Хрыстом Богам прашу! — Боль у сагнутых нагах усё мацнеў, і я адчуваў, як ён наскрозь пранізвае косці. Швейцар знік за дзвярыма разам з сівой сястрой і хутка вярнуўся.— Ідзіце за мной,— сказаў ён.

Мяне панеслі па доўгім калідоры і ўнеслі ў пакой са спушчанымі шторамі. У ім пахла новай мэбляй. Каля сцяны стаяў ложкак, у куце — вялізная люстраная шафа. Мяне паклалі на ложкак.

— Я не магу даць прасціну,— сказала жанчына,— яны ўсе пад замком.

Я не стаў гаварыць з ёй.

— У мяне ў кішэні грошы,— сказаў я швейцару.— У той, што зашпілена на гузік.

Швейцар дастаў грошы. Абодва санітары стаялі каля пагога з шапкамі ў руках.

— Дайце ім абодвум па пяць лір і пяць лір вазьміце сабе. Мае паперы ў другой кішэні. Можаце аддаць іх сястры.

Санітары ўзялі пад казырок і выйшлі.

— Вось,— сказаў я сястры,— гэта мая картачка і гісторыя хваробы.

Жанчына ўзяла паперы і паглядзела на іх праз акуляры. Папер было тры, і яны былі складзеныя.

— Я не ведаю, што рабіць,— сказала яна.— Я не ўмею чытаць па-італьянску. Я нічога не магу зрабіць без распараджэння доктара.— Яна расплакалася і ўсунула паперы ў кішэню фартуха.— Вы амерыканец? — спытала яна скрозь слёзы.

— Так. Пакладзіце, калі ласка, паперы на столік каля ложка.

У пакоі было цемнавата і халаднавата. З ложка мне было відаць вялікае люстэрка ў шафе, але не было відаць, што ў ім адбівалася. Швейцар стаяў у нагах ложка. У яго быў добры твар, і сам ён здаваўся мне таксама добрым.

— Вы можаце ісці,— сказаў я яму.— І вы таксама,— сказаў я сястры.— Як вас зваць?

— Місіс Уокер.

— Ідзіце, місіс Уокер. Я паспрабую заснуць.

Я застаўся ў пакоі адзін. У ім было халаднавата і не пахла бальніцай. Матрац быў тугі і зручны, і я ляжаў не варушачыся, амаль не дыхаючы, радуючыся, што боль сціхае. Па нейкім часе мне захацелася піць, і я знайшоў у галавах грушу званка і пазваніў, але ніхто не з'явіўся. Я заснуў.

Прачнуўшыся, я агледзеўся. Праз аканіцы прабівалася сонечнае святло. Я ўбачыў вялікі гардэроб, голяыя сцены і два крэслы. Мае ногі ў брудных бінтах, як палкі, тырчалі на ложку. Я стараўся не кратаць імі. Мне хацелася піць, і я пацягнуўся да званка і націснуў на кнопку. Я пачуў, як адчыніліся дзверы, і азірнуўся, і ўбачыў сястру, не ўчарашнюю, а іншую. Яна здавалася мне маладой і прыгожанькай.

— Добры дзень,— сказаў я.

— Дабрыдзень,— сказала яна і падышла да ложка.— Нам не ўдалося выклікаць доктара. Ён паехаў на Кома. Мы не ведалі, што сёння прывязуць каго-небудзь. А што ў вас?

— Я паранены. Абодва калены і ступні, і галава таксама закранута.

— Як вас зваць?

— Генры, Фрэдэрык Генры.

— Я зараз памыю вас. Але павязак мы не можам чапаць да прыходу доктара.

— Скажыце, а міс Барклі тут?

— Не. У нас такой няма.

— Што гэта за жанчына, якая плакала, калі мяне прывезлі?

Сястра рассмяялася.

— Гэта місіс Уокер. Яна дзяжурыла ноччу і заснула. Яна не думала, што каго-небудзь прывязуць.

Размаўляючы, яна распранула мяне, і калі зняла ўсё, апрача павязак, то стала мяне мыць, вельмі проста і спрытна. Мыццё мяне асвятлыла. Галава была забінтавана, але яна абмыла ўсюды вакол бінта.

— Дзе вас параніла?

— На Ізонца, на поўнач ад Плавы.

— Дзе гэта?

— На поўнач ад Гарыцыі.

Я бачыў, што ўсе гэтыя назвы ёй нічога не гавораць.

— Вам вельмі баліць?

Яна ўклала мне градуснік у рот.

— Італьянцы ставяць пад паху,— сказаў я.

— Не размаўляйце.

Выняўшы градуснік, яна паглядзела, якая тэмпература, і адразу стрэсла.

— Якая тэмпература?

— Вам не трэба гэта ведаць.

— Скажыце якая.

— Амаль нармальная.

— У мяне ніколі не падымаецца тэмпература. А ў маіх нагах гэтулькі старога жалеза.

— Не разумею.

— Там і асколкі міны, і старыя цвікі, і спружыны ад матраца, і ўсялякі хлам.

Яна пакруціла галавой і ўсміхнулася.

— Калі б у вашай назе было хоць адно пабочнае цела, яно дало б запаленне і ў вас паднялася б тэмпература.

— А вось пабачым,— сказаў я,— пабачым, што дастануць падчас аперацыі.

Яна выйшла з пакоя і вярнулася разам з пажылой сястрой, якая дзяжурыла ноччу. Удваіх яны паслалі мне прасціну, не падымаючы мяне. Гэта было для мяне новым і зроблена вельмі спрытна.

— Хто загадвае шпіталем?

— Міс Ван-Кампен.

— Колькі тут сяцёр?

— Толькі мы дзве.

— А больш не будзе?

— Павінны прыехаць яшчэ.

— А калі?

— Не ведаю. Хвораму нельга быць такім цікаўным.

— Я не хворы,— сказаў я.— Я паранены.

Яны далі рады з ложкам, і я ляжаў цяпер на свежай, чыстай прасціне, накрыты другой такой жа. Місіс Уокер выйшла і вярнулася з піжамай у руках. Яны нацягнулі яе на мяне, і я адчуў сябе апранутым і вельмі чыстым.

— Вы вельмі ласкавыя,— сказаў я. Сястра, якую звалі міс Гэйдж, усміхнулася.— Я хацеў бы папрасіць шклянку вады.

— Калі ласка. А потым можна і паснедаць.

— Я не хачу снедаць. Калі можна, я папрасіў бы адчыніць аканіцы.

У пакоі быў паўзмрок, і калі аканіцы адчыніліся, яго напоўніла яркае сонечнае святло, і я ўбачыў балкон і за ім дахоўку і коміны. Я паглядзеў вышэй дахаў і ўбачыў белыя воблакі і вельмі блакітнае неба.

— Вы не ведаеце, калі павінны прыехаць іншыя сёстры?

— А што? Хіба вы не задаволеныя нашым доглядам?

— Вы вельмі ласкавая.

— Мо вам патрэбны падсоў?

— Магчыма.

Яны прыўзнялі мяне і падтрымалі, але гэта выявілася бескарысным. Потым я ляжаў і глядзеў у адчыненыя дзверы на балкон.

— Калі павінен прыйсці доктар?

— Як толькі вернеца. Мы тэлефанавалі на Кома, каб ён прыехаў.

— Хіба няма іншых дактароў?

— Ён наш шпітальны доктар.

Міс Гэйдж прынесла графін з вадой і шклянку. Я выпіў тры шклянкі, і потым яны абедзве пайшлі, і я нейкі час глядзеў у акно і потым зноў заснуў. Другі сняданак я з'еў, а пасля сьнедання да мяне зайшла загадчыца, міс Ван-Кампен. Я ёй не спадабаўся, і яна не спадабалася мне. Яна была маленькага росту, дробязна падазроная і надзьмутая фанабэрыяй. Яна задала мне мноства пытанняў і, відаць, лічыла амаль ганьбай службу ў італьянскай арміі.

— Ці можна мне на абед віна? — спытаў я.

— Толькі па прадпісанні доктара.

- А да яго прыходу нельга?
- Ні ў якім выпадку.
- Вы думаеце, што ён усё-ткі з'явіцца?
- Яму тэлефанавалі.

Яна пайшла, і ў пакой вярнулася міс Гэйдж.

— Навошта вы нагрублілі міс Ван-Кампен? — спытала яна, пасля таго як вельмі спрытна зрабіла для мяне ўсё, што трэба.

— Я не хацеў грубіць, але яна вельмі задзірае нос.

— Яна сказала, што вы патрабавальны і грубы.

— Нічога падобнага. Але, насамрэч, што за шпіталь без доктара?

— Ён павінен прыехаць. Яму тэлефанавалі на Кома.

— А што ён там робіць? Купаецца ў возеры?

— Не, у яго там клініка.

— Чаму ж не возьмуць іншага доктара?

— Ці-і-ха. Будзьце разумненькім, і ён хутка прыедзе.

Я папрасіў паклікаць швейцара і, калі ён пайшоў, сказаў яму па-італьянску, каб ён купіў мне бутэльку чынцана ў віннай краме, пляшку к'янці і вячэрнюю газету. Ён пайшоў і прынёс бутэльку, загорнутыя ў газету, разгарнуў іх, адкаркаваў на маю просьбу і паставіў пад ложак. Больш да мяне ніхто не прыходзіў, і я ляжаў у ложку і чытаў газету, навіны з фронту і спісы забітых афіцэраў і атрыманых імі ўзнагарод, а пасля апусціў руку ўніз і дастаў бутэльку з чынцана, і паставіў яе халодным дном сабе на жывот, і піў патрошку, і паміж глыткамі зноў ставіў бутэльку на жывот, адціскаючы колцы на скуры, і глядзеў, як неба над гарадскімі дахамі становіцца цямнейшым і цямнейшым. Над дахамі ляталі ластаўкі і ляталі начныя ястрабы, і я сачыў за іх палётам і піў чынцана. Міс Гэйдж прынесла мне гогаль-могаль у шклянцы. Калі яна ўвайшла, я схаваў бутэльку пад ложак.

— Міс Ван-Кампен загадала падліць сюды крыху херасу,— сказала яна.— Не трэба ёй грубіць. Яна ужо не маладая, а загадваць шпіталем — вялікая адказнасць. Місіс Уокер вельмі старая, і ад яе мала карысці.

— Яна цудоўная жанчына,— сказаў я,— падзякуйце ёй ад мяне.

— Я зараз прынясу вам вячэру.

— Не варта,— сказаў я.— Я не галодны.

Калі яна прынесла паднос і паставіла яго на столік каля ложка, я падзякаваў ёй і крыху паеў. Потым стала зусім цёмна, і мне было відаць, як па небе мітусіліся прамені пражэктараў. Нейкі час я сачыў за імі, а потым заснуў. Я спаў моцна, але адзін раз прачнуўся ўвесь спацелы ад страху і пасля зноў заснуў, стараючыся не вяртацца ў толькі што бачаны сон. Я прачнуўся зноў задоўга да світання і чуў, як спявалі пеўні, і ляжаў без сну, пакуль не пачало віднець. Гэта стаміла мяне, і калі зусім развіднела, я зноў заснуў.

РАЗДЗЕЛ ЧАТЫРНАЦЦАТЫ

Сонца ярка свяціла ў пакой, калі я прачнуўся. Мне здалося, што я зноў на фронце, і я выцягнуўся на ложку. Стала балюча нагам, і я паглядзеў на іх і, убачыўшы брудныя бінты, успомніў, дзе я. Я пацягнуўся да званка і націснуў на кнопку. Я пачуў, як у калідоры затрашчаў званок і хтосьці, мякка ступаючы гумовымі падэшвамі, прайшоў па калідоры. Гэта была міс Гэйдж; пры яркім сонечным святле яна здавалася старэйшай і не такой прыгожанькай.

— Добры дзень,— сказала яна.— Ну, як спалі?

— Добра, дзякую вам,— сказаў я.— Ці нельга паклікаць да мяне цырульніка?

— Я заходзіла да вас, і вы спалі вось з гэтым у руках.

Яна адчыніла шафу і паказала мне бутэльку з чынцана. Бутэлька была амаль пустая.

— Я і другую бутэльку з-пад ложка таксама паставіла туды,— сказала яна.— Чаму вы не папрасілі ў мяне шклянку?

— Я баяўся, што вы не дазволіце мне піць.

— Я і сама выпіла б з вамі.

— Вось гэта вы малайчына.

— Вам шкодна піць аднаму,— сказала яна.— Ніколі не рабіце гэтага.

— Больш не буду.

— Ваша міс Барклі прыехала,— сказала яна.

— Праўда?

— Так. Яна мне не падабаецца.

— Потым спадабаецца. Яна вельмі слаўная.

Яна пакруціла галавой.

— Не сумняваюся, што яна чуд. Вы можаце крыху пасунуцца сюды? Вось так, добра. Я вас прывяду ў парадак да снедання.— Яна памыла мяне з дапамогай анучкі, мыла і цёплай вады.— Падніміце руку,— сказала яна.— Вось так, добра.

— А можна, каб цырульнік прыйшоў да снедання?

— Зараз скажу швейцару.— Яна выйшла і хутка вярнулася.— Швейцар пайшоў па яго,— сказала яна і апусціла анучку ў таз з вадой.

Цырульнік прыйшоў разам са швейцарам. Гэта быў чалавек гадоў пяцідзесяці, з падкручанымі ўверх вусамі. Міс Гэйдж скончыла свае справы і выйшла, а цырульнік намыліў мне шчокі і стаў галіць. Ён рабіў усё вельмі ўрачыста і ўстрымліваўся ад размовы.

— Што ж вы маўчыце? Расказвайце навіны,— сказаў я.

— Якія навіны?

— Усё роўна якія. Што чуваць у горадзе?

— Цяпер вайна,— сказаў ён.— У ворага ўсюды вушы.— Я аглянуўся на яго.

— Калі ласка, не круціце галавой,— сказаў ён і працягваў галіць.— Я нічога не скажу.

— Ды што з вамі? — спытаў я.

— Я італьянец. Я не размаўляю з ворагам.

Я настойваў. Калі ён вар'ят, то чым хутчэй ён адыме ад мяне брытву, тым лепш. Адзін раз я паспрабаваў разгледзець яго.

— Сцеражыцеся,— сказаў ён.— Брытва вострая.

Калі ён скончыў, я заплаціў што трэба і дадаў паўліры на чай. Ён вярнуў мне грошы.

— Я не вазьму. Я не на фронце. Але я італьянец.

— Ідзіце да д'ябла!

— З вашага дазволу,— сказаў ён і загарнуў свае брытвы ў газету. Ён выйшаў, пакінуўшы пяць медных манет на століку каля ложка. Я пазваніў. Увайшла міс Гэйдж.

— Будзьце ласкавы, паклічце да мяне швейцара.

— Калі ласка.

Швейцар прыйшоў. Ён з цяжкасцю стрымліваў смех.

— Што, гэты цырульнік вар'ят?

— Не, signorino. Ён памыліўся. Ён добра не пачуў, і яму здалася, быццам я сказаў, што вы аўстрыйскі афіцэр.

— О, Божа,— сказаў я.

— Ха-ха-ха,— зарагатаў швейцар.— Вось пацеха! «Калі б ён толькі паварушыўся, кажа, я б яму...» — Швейцар правёў пальцам на шыі.— Ха-ха-ха! — Ён ніяк не мог стрымаць смех.— А калі я сказаў яму, што вы не аўстрыец! Ха-ха-ха!

— Ха-ха-ха,— сказаў я злосна.— Вось была б пацеха, калі б ён перарэзаў мне горла. Ха-ха-ха.

— Ды не, signogino. Не, не. Ён да смерці спалохаўся аўстрыйца. Ха-ха-ха!

— Ха-ха-ха,— сказаў я.— Пайшлі вон.

Ён пайшоў, і мне было чуваць, як ён рагоча за дзвярыма. Я пачуў чыесьці крокі ў калідоры. Я аглянуўся на дзверы. Гэта была Кэтрын Барклі.

Яна ўвайшла ў пакой і падышла да ложка.

— Добры дзень, мілы! — сказала яна.— Твар яе быў свежы і малады і вельмі прыгожы. Я падумаў, што ніколі не бачыў такога прыгожага твару.

— Добры дзень! — сказаў я. Як толькі я ўбачыў яе, я зразу меў, што закаханы ў яе. Усё ў мяне перавярнулася. Яна паглядела на дзверы і ўбачыла, што нікога няма. Тады яна прысе-ла на край ложка, нахілілася і пацалавала мяне. Я прыцягнуў яе да сябе і пацалаваў — і адчуў, як б'ецца яе сэрца.

— Мілая мая,— сказаў я.— Як добра, што вы прыехалі.

— Гэта было нескладана. Вось застацца, мабыць, будзе цяжэй.

— Вы павінны застацца,— сказаў я.— Вы цуд.— Я быў як вар'ят. Мне не верылася, што яна сапраўды тут, і я моцна прыціскаў яе да сябе.

— Не трэба,— сказала яна.— Вы яшчэ нездаровы.

— Я здаровы. Хадзі да мяне.

— Не. Вы яшчэ кволы.

— Ды не, не кволы я. Хадзі.

— Вы мяне кахаеце?

— Я цябе вельмі кахаю. Я проста вар'яцею. Ну хадзі ж.

— Чуеце, як сэрца б'ецца?

— Што мне сэрца? Я хачу цябе. Я вар'яцею.

— Вы мяне праўда кахаеце?

— Перастань гаварыць пра гэта. Хадзі да мяне. Ты чуеш? Хадзі, Кэтрын.

— Ну, добра, але толькі на хвілінку.

- Добра,— сказаў я.— Зачыні дзверы.
- Нельга. Цяпер нельга.
- Хадзі. Не кажы нічога. Хадзі да мяне.

Кэтрын сядзела ў фатэлі каля ложка. Дзверы ў калідор былі адчынены. Вар'яцтва скончылася, і мне было так добра, як ніколі ў жыцці.

Яна спытала:

— Цяпер ты верыш, што я цябе кахаю?

— Ты мая дарагая,— сказаў я.— Ты застанешся тут. Цябе нікуды не перавядуць. Я вар'яцею ад кахання да цябе.

— Мы павінны быць вельмі асцярожныя. Мы зусім страцілі галаву. Так нельга.

— Ноччу можна.

— Мы павінны быць вельмі асцярожныя. Ты павінен быць асцярожным пры чужых.

— Я буду асцярожны.

— Ты павінен, абавязкова. Ты добры. Ты мяне кахаеш, праўда?

— Не кажы пра гэта. А то я цябе не адпусчу.

— Я больш не буду. Ты мусіш мяне адпусціць. Мне пара, мілы, праўда.

— Вяртайся адразу ж.

— Я вярнуся, як толькі можна будзе.

— Да пабачэння.

— Да пабачэння, мой харошы.

Яна выйшла. Бачыць Бог, я не хацеў закахацца ў яе. Я ні ў кога не хацеў закахацца. Але, бачыць Бог, я закахаўся і ляжаў на ложку ў міланскім шпіталі, і ўсялякія думкі лезлі мне ў галаву, і мне было вельмі добра, і нарэшце ў пакой увайшла міс Гэйдж.

— Доктар прыезджае,— сказала яна.— Ён тэлефанаваў з Кома.

— Калі ён будзе тут?

— Ён прыедзе вечарам.

РАЗДЗЕЛ ПЯТНАЦАТЫ

Да вечара нічога не адбылося. Доктар быў ціхі, худзенькі чалавечак, якога вайна, здавалася, выбіла з каляіны. З далікатнай і вытанчанай агідай ён дастаў з майго сцягна не-

калькі дробных стальных асколкаў. Ён скарыстаў мясцовую анестэзію, ці, як ён казаў, «замарожванне», ад якога тканкі знямелі і боль не адчуваўся, пакуль зонд, скальпель ці ланцэт не пранікалі глыбей за замарожаны слой. Можна было дакладна вызначыць, дзе гэты слой канчаецца, і хутка далікатнасьць доктара скончылася, і ён сказаў, што лепш зрабіць рэнтген. Зандзіраванне нічога не дае, сказаў ён.

Рэнтгенаўскі кабінет быў у Ospedale Maggiore¹, і доктар, які рабіў прасвечванне, быў шумны, спрытна і вясёлы. Пацыента падтрымлівалі за плечы, так што ён сам мог бачыць на экране самыя вялікія іншародныя целы. Здымкі павінны былі прыслаць потым. Доктар запрасіў мяне напісаць у яго нататніку маё імя, полк і што-небудзь на памяць. Ён абвясціў, што ўсё іншароднае – агіднасьць, мярзоцце, брыдота. Аўстрыйцы проста сукіны дзеці. Колькі я забіў? Я не забіў ніводнага, але мне вельмі хацелася сказаць яму прыёмнае, і я сказаў, што забіў процьму аўстрыйцаў. Са мной была міс Гэйдж, і доктар абняў яе за талію і сказаў, што яна прыгажэйшая за Клеопатру. Ці зразумела яна? Клеопатра – былая егіпецкая царыца. Але, як Бог Святы, яна больш цудоўная.

Санітарная машына адвезла нас назад у шпіталь, і па нейкім часе, пасля шматлікіх вандровак з насілак на насілкі, я нарэшце апынуўся ўверсе, на сваім ложка. Па абедзе прыбылі здымкі; доктар паабяцаў, што, як Бог Святы, яны будуць гатовыя па абедзе, і стрымаў слова. Кэтрын Барклі паказала мне здымкі. Яны былі ў чырвоных канвертах, і яна дастала іх з канвертаў, і мы разам разглядалі іх на святло.

– Гэта правая нага, – сказала яна і паклала здымак зноў у канверт. – А гэта левая.

– Пакладзі іх куды-небудзь, – сказаў я, – а сама хадзі да мяне.

– Нельга, – сказала яна. – Я прыйшла толькі на хвілінку, паказаць табе здымкі.

Яна пайшла, і я застаўся адзін. Дзень быў гарачы, і мне вельмі надакучыла ляжаць на ложка. Я папрасіў швейцара купіць мне газеты, усе газеты, якія толькі можна дастаць.

---

¹ Галоўны шпіталь (італ.).

Пакуль я чакаў яго, у пакой увайшлі тры доктары. Я даўно заўважыў, што дактары, якім не хапае вопыту, схільныя праціць адзін у аднаго дапамогі і парады. Доктар, які не можа як след выказаць вам апендыкс, пашле вас да іншага, які не здолее толкам выдаліць вам гланды. Гэтыя тры доктары былі такія.

— Вось наш малады чалавек,— сказаў шпітальны доктар, той, у якога былі далікатныя рухі.

— Добры дзень,— сказаў высокі худы доктар з барадой. Трэці, які трымаў у руках рэнтгенаўскія здымкі ў чырвоных канвертах, нічога не сказаў.

— Здымем павязкі? — запытальна прамовіў барадаты доктар.

— Вядома. Здыміце, калі ласка, павязкі, сястра,— звярнуўся шпітальны доктар да міс Гэйдж.

Міс Гэйдж зняла павязкі. Я паглядзеў на свае ногі. Калі я ляжаў у палявым шпіталі, яны былі падобныя на заветралы мясны фарш. Цяпер яны былі пад скарынкай, і калена распухла і балела, а лытка абмякла, але гною не было.

— Вельмі чыста,— сказаў шпітальны доктар.— Вельмі чыста і добра.

— Гм,— сказаў барадаты доктар. Трэці доктар зірнуў цераз плячо шпітальнага доктара.

— Сагніце, калі ласка, калена,— сказаў барадаты.

— Не магу.

— Праверым сустаў? — запытальна прамовіў барадаты доктар. У яго рукаве, апрача трох зорачак, была яшчэ палоска. Гэта азначала, што ён мае чын капітана медыцынскай службы.

— Вядома,— сказаў шпітальны доктар. Удвух яны асцярожна ўзяліся за маю правую нагу і сталі згінаць яе.

— Баліць,— сказаў я.

— Так, так. Яшчэ крыху.

— Хопіць. Далей не ідзе,— сказаў я.

— Функцыя не поўная,— сказаў барадаты. Ён выпрастаўся.— Дазвольце яшчэ раз зірнуць на здымкі, доктар.— Трэці доктар падаў яму адзін са здымкаў.— Не. Левую нагу, калі ласка.

— Гэта левая нага, доктар.

— Праўда. Я глядзеў не з таго боку.— Ён вярнуў здымак. Другі здымак ён разглядваў некалькі хвілін.— Бачыце, доктар? — Ён паказаў на адно з іншародных цел, якое выразна бачылася на святле. Яны разглядалі здымак яшчэ некалькі хвілін.

— Я магу сказаць толькі адно,— сказаў барадаты доктар у чыне капітана.— Гэта пытанне часу. Месяцы тры, а мо і паўгода.

— Безумоўна, бо павінна сабрацца зноў сінавіяльная вадкасць.

— Вядома. Гэта пытанне часу. Я не магу ўскрыць такі каленны сустаў, перш чым вакол утворыцца капсула.

— Цалкам падзяляю вашу думку, доктар.

— Навошта паўгода? — спытаў я.

— Паўгода, каб вакол асколка ўтварылася капсула і можна было без рызыкі ўскрыць каленны сустаў.

— Я гэтаму не веру,— сказаў я.

— Вы хочаце зберагчы нагу, малады чалавек?

— Не,— сказаў я.

— Што?

— Я хачу, каб яе адрэзалі,— сказаў я,— так, каб можна было прытачыць да яе кручок.

— Што вы хочаце сказаць? Кручок?

— Ён жартуе,— сказаў шпітальны доктар і вельмі далікатна паляпаў мяне па плячы.— Ён хоча зберагчы нагу. Гэта вельмі мужны малады чалавек. Ён прадстаўлены да срэбнага медаля за храбрасць.

— Шчыра віншую,— сказаў доктар у чыне капітана. Ён паціснуў мне руку.— Я магу толькі сказаць, што, каб пазбегнуць рызыкі, трэба пачакаць сама мала паўгода, перш чым ускрываць такое калена. Зразумела, вы вольныя прытрымлівацца іншай думкі.

— Дзякую вам,— сказаў я.— Ваша думка для мяне вельмі важная.

Доктар у чыне капітана зірнуў на гадзіннік.

— Нам пара,— сказаў ён.— Жадаю вам усяго добрага.

— Вам таксама ўсяго добрага і шчыры дзякуй,— сказаў я.

Я паціснуў руку трэцяму доктару: «Capitano Varini — tenente Enry»,— і ўсе трое выйшлі з пакоя.

— Міс Гэйдж,— паклікаў я. Яна ўвайшла.— Калі ласка, прасіце шпітальнага доктара яшчэ на хвілінку да мяне.

Ён прыйшоў, трымаючы кепі ў руцэ, і стаў каля ложка.

— Вы хацелі мяне бачыць?

— Так. Я не магу чакаць аперацыі паўгода. Божа, доктар, вам даводзілася калі-небудзь паўгода ляжаць у ложку?

— Вы не будзеце ўвесь час ляжаць. Спачатку вам трэба будзе пагрэць раны на сонцы. Потым вы пачнеце хадзіць на мыліцах.

— Паўгода, а потым аперацыя?

— Гэта найменш рызыкаўны шлях. Трэба вычакаць, калі вакол іншародных цел утворацца капсула і зноў збярэцца сінавіяльная вадкасць. Тады можна без рызыкі ўскрываць каленны суставы.

— А вы самі ўпэўнены, што мне трэба так доўга чакаць?

— Гэта найменш рызыкаўны шлях.

— Хто гэты доктар у чыне капітана?

— Гэта вельмі добры міланскі хірург.

— Ён у чыне капітана, праўда?

— Так, але ён вельмі добры хірург.

— Я не хачу, каб у маёй назе корпаўся нейкі капітан. Калі б ён быў нечага варты, то быў бы маёрам. Я ведаю, што такое капітан, доктар.

— Ён вельмі добры хірург, і я з яго думкай лічуся больш, чым з чыёй-небудзь іншай.

— Можна паказаць маю нагу іншаму хірургу?

— Вядома, калі вы захочаце. Але я асабіста паслухаўся б парады доктара Варэла.

— Вы можаце запрасіць да мяне іншага хірурга?

— Я запрашу Валенціні.

— Хто ён такі?

— Хірург з Ospedale Maggiore.

— Добра. Я вам буду вельмі ўдзячны. Зразумейце, доктар, не магу я ляжаць на ложку.

— Вы не будзеце ляжаць на ложку. Спачатку вы будзеце прымаць сонечныя ванны. Потым можна перайсці да лёгкіх практыкаванняў. Потым, калі ўтворацца капсула, мы зробім аперацыю.

— Але я не магу чакаць паўгода.

Доктар далікатным рухам паглядзіў кепі, што трымаў у ружэ, і ўсміхнуўся.

— Вам так хочацца вярнуцца на фронт?

— А чаму б і не?

— Як гэта цудоўна! — сказаў ён.— Высакародны малады чалавек.— Ён нахіліўся і вельмі далікатна пацалаваў мяне ў лоб.— Я пашлю па Валенціні. Не хвалюйцеся і не нервуіцеся. Будзьце разумнікамі.

— Шклянку віна, доктар? — прапанаваў я.

— Не, дзякую. Я не п'ю.

— Ну, адну шклянку.— Я пазваніў, каб швейцар прынёс шклянкі.

— Не, дзякую, мяне чакаюць.

— Да пабачэння,— сказаў я.

— Да пабачэння.

Праз дзве гадзіны ў пакой зайшоў доктар Валенціні. Ён вельмі спяшаўся, і кончыкі яго вусоў тырчалі ўверх. Ён быў у чыне маёра, і ў яго быў загарэлы твар, і ён увесь час смяўся.

— Як гэта вам Sobіла? — сказаў ён.— Ну, пакажыце здымкі. Так. Так. Вось яно што. Ды вы, я бачу, здаровы як бык. А хто гэта прыгожанькая дзяўчына? Ваша каханая? Так я і думаў. Вось гэта чортава вайна! Тут баліць? Вы малайчына. Падрамантуем, будзеце як новенькі. Тут баліць? Яшчэ б не балела. Як яны любяць рабіць балюча, гэтыя дактары. А чым вас да гэтага часу лекавалі? Гэта дзяўчына гаворыць па-італьянску? Трэба яе навучыць. Чароўная дзяўчына. Я ўзяўся б даваць ёй урокі. Я сам лягу ў гэты шпіталь. Не, лепш я буду бясплатна прымаць у яе ўсе роды. Яна разумее, што я кажу? Яна вам прынясе добрага хлапчука. Светлавалосага, як яна сама. Так, добра. Так, выдатна. Чароўная дзяўчына. Спытайце ў яе, ці згодзіцца яна павячэраць са мной. Не, я не хачу адбіваць яе ў вас. Дзякуй. Вялікі дзякуй, міс. Вось і ўсё, што я хацеў ведаць.— Ён паляпаў мяне па плячы.— Павязку накладаць не трэба.

— Шклянку віна, доктар Валенціні?

— Віна? Ну, вядома... Дзесяць шклянак. Дзе яно ў вас?

— У шафе. Міс Барклі дастане бутэльку.

— Ваша здароўе. Ваша здароўе, міс. Чароўная дзяўчына. Я вам прынясу віна лепшага за гэта.— Ён выцер вусы.

— Калі, па-вашаму, можна рабіць аперацыю?

— Заўтра раніцай. Не раней. Трэба ачысціць кішэчнік. Вычысціць з вас усё. Я зайду да старой унізе і распараджуся. Да пабачэння. Заўтра ўбачымся. Я прынясу вам віна лепшага за гэта. А ў вас тут вельмі хораша. Да пабачэння, да заўтра. Выспніцеся добра. Я прыйду рана.

Ён памахаў мне з парога, яго вусы тырчалі, карычневы твар усміхаўся. На рукаве ў яго была акаймаваная зорачка, бо ён быў у чыне маёра.

РАЗДЗЕЛ ШАСНАЦЦАТЫ

Той ноччу кажан уляцеў у пакой праз адчыненыя дзверы балкона, у якія нам відаць была ноч над дахамі горада. У пакоі было цёмна, толькі ноч над горадам слаба свяціла ў балконныя дзверы, і кажан не спалохаўся і стаў насіцца па пакоі, як пад адкрытым небам. Мы ляжалі і глядзелі на яго, і, відаць, ён нас не бачыў, бо мы ляжалі вельмі ціха. Калі ён паляцеў, мы ўбачылі прамень пражэктара і глядзелі, як светлая паласа перасоўвалася па небе і потым знікла, і зноў стала цёмна. Сярод ночы падняўся вецер, і мы пачулі галасы артылерыстаў каля зенітнай гарматы на суседнім даху. Было халаднавата, і яны надзявалі плашчы. Сярод ночы я раптам устрывожыўся, каб хто-небудзь не ўвайшоў, але Кэтрын сказала, што ўсе спяць. Адзін раз сярод ночы мы заснулі, і калі я прачнуўся, Кэтрын у пакоі не было, але я пачуў яе крокі ў калідоры, і дзверы адчыніліся, і яна падышла да ложка і сказала, што ўсё ў парадку: яна была ўнізе, і там усе спяць. Яна падыходзіла да дзвярэй міс Ван-Кампен і чула, як тая дыхае ў сне. Яна прынесла сухіх галет, і мы елі іх, запіваючы вермутам. Мы былі вельмі галодныя, але яна сказала, што раніцай усё гэта трэба будзе вычысціць з мяне. Пад раніцу, калі стала світаць, я заснуў зноў, і калі прачнуўся, убачыў, што яе зноў няма ў пакоі. Яна прыйшла, бадзёрая і прыгожая, і села на ложка, і пакуль я ляжаў з градуснікам у роце, узышло сонца, і мы адчулі пах расы на дахах і потым водар кавы, якую варылі артылерысты каля гарматы на суседнім даху.

— Зараз добра было б пагуляць,— сказала Кэтрын.— Каб тут быў фатэль, я магла б вывезці цябе.

— А як бы я сеў у той фатэль?

- Як-небудзь.
- Добра было б паехаць у парк, паснедаць на паветры.— Я паглядзеў у адчыненыя дзверы.
- Не, зараз мы зоймемся іншай справай,— сказала яна.— Трэба падрыхтаваць цябе да прыходу твайго сябра доктара Валенціні.
- Праўда, ён цудоўны доктар?
- Мне ён не так спадабаўся, як табе. Але ён, напэўна, добры доктар.
- Хадзі да мяне, Кэтрын. Чуеш? — сказаў я.
- Нельга. А як добра было ноччу!
- А ты не можаш узяць дзяжурства і гэтай ноччу?
- Верагодна, і буду дзяжурыць. Але толькі ты мяне не захочаш.
- Захачу.
- Не захочаш. Табе яшчэ ніколі не рабілі аперацыю. Ты не ведаеш, якое ў цябе будзе самаадчуванне.
- Ведаю. Вельмі добрае.
- Цябе будзе нудзіць, і табе будзе не да мяне.
- Ну, тады хадзі да мяне зараз.
- Не,— сказала яна.— Мне трэба вычарціць крывую тваёй тэмпературы, мілы, і падрыхтаваць цябе.
- Значыць, ты мяне не кахаеш, калі не хочаш прыйсці.
- Які ты неразумны! — Яна пацалавала мяне.— Ну, вось, крывая гатова. Тэмпература ўвесь час нармальная. У цябе такая цудоўная тэмпература.
- А ты ўся цудоўная.
- Не, не. Вось у цябе тэмпература цудоўная. Я страшэнна ганаруся тваёй тэмпературай.
- Напэўна, ва ўсіх нашых дзяцей будзе выдатная тэмпература.
- Баюся, што ў нашых дзяцей будзе агідная тэмпература.
- А што трэба зрабіць, каб падрыхтаваць мяне для Валенціні?
- Дробязь, толькі гэта не вельмі прыемна.
- Мне шкада, што табе даводзіцца з гэтым важдацца.
- А мне не. Я не хачу, каб хто-небудзь іншы да цябе дакрануўся. Я дурная. Я ашалею, калі хто-небудзь да цябе дакранецца.

- Нават Фергюсон?
- Асабліва Фергюсон і Гэйдж, і гэтая, як яе?
- Уокер?
- Менавіта. Занадта шмат тут сясцёр. Калі не будзе яшчэ параненых, нас перавядуць адсюль. А так і будзе, калі не прыбавіцца параненых.
- Я тады таксама паеду.
- Не кажы глупства. Ты яшчэ не можаш нікуды ехаць. Але ты хутчэй папраўляйся, мілы, і тады мы з табою куды-небудзь паедзем.
- А што пасля?
- Мо вайна скончыцца. Не вечна ж будуць ваяваць?
- Я папраўлюся,— сказаў я.— Валенціні мяне вылекуе.
- Ну, вядома, з такімі вусамі! Толькі ведаеш, мілы, калі табе дадуць эфір, думай пра што-небудзь іншае — толькі не пра нас з табой. А то пад наркозам многія балбочуць.
- Пра што ж мне думаць?
- Пра што хочаш. Пра што хочаш, толькі не пра нас з табой. Думай пра сваіх родных. Ці пра якую іншую дзяўчыну.
- Не.
- Ну, тады чытай малітву. Гэта зробіць цудоўнае ўражанне.
- А мо я не буду балбатаць.
- Магчыма. Не ўсе ж балбочуць.
- Вось і я не буду.
- Не хваліся, мілы. Калі ласка, не хваліся. Ты такі добры, не трэба хваліцца.
- Я не скажу ні слова.
- Зноў ты хваліся, мілы. Зусім не трэба хваліцца. Проста, калі табе скажуць дыхаць глыбока, пачні чытаць малітву, ці вершы, ці яшчэ што-небудзь. Тады ўсё будзе добра, і я буду ганарыцца табой. Я наагул ганаруся табой. У цябе такая цудоўная тэмпература, і ты спіш, як маленькі хлопчык, абдымаеш падушку і думаеш, што гэта я. А мо не я, а іншая? Якая-небудзь італьянская прыгажуня?
- Не, ты.
- Ну, вядома, я. І я цябе вельмі кахаю, і Валенціні прывядзе таю нагу ў поўны парадак. Як добра, што мне не давядзецца бачыць гэта.

- А ты будзеш дзяжурьць ноччу?
  - Так. Але табе будзе ўсё роўна.
  - Пабачым.
  - Ну, вось і ўсё, мілы. Цяпер ты зусім чысты, і звонку і знутры. Скажы мне, колькі жанчын ты кахаў за свае жыццё?
  - Ніводнай.
  - І мяне не?
  - Цябе — кахаў.
  - А колькі яшчэ?
  - Ніводнай.
  - А колькі — як гэта гавораць? — колькі ты ведаў?
  - Ніводнай.
  - Ты кажаш няпраўду.
  - Праўду.
  - Так і трэба. Ты мне ўвесь час кажы няпраўду. Я так хачу. Яны былі прыгожыя?
  - Я ніводнай не ведаў.
  - Правільна. Яны былі вельмі прывабныя?
  - Не ведаю.
  - Ты толькі мой. Гэта праўда, і ніколі нічыім ты не быў. Але мне ўсё роўна, нават калі і не так. Я іх не баюся. Толькі ты мне не раскажвай пра іх. А калі жанчына кажа мужчыне пра тое, колькі гэта каштуе?
  - Не ведаю.
  - Ну вядома, ты не ведаеш. А яна гаворыць яму, што кахае яго? Скажы мне. Я хачу ведаць.
  - Так. Калі ён гэтага хоча.
  - А ён гаворыць ёй, што кахае яе? Скажы. Гэта вельмі важна.
  - Гаворыць, калі хоча.
  - Але ты ніколі не гаварыў? Праўда?
  - Не.
  - Не, праўда? Скажы мне праўду.
  - Не, — зманіў я.
  - Ты не гаварыў, — сказала яна. — Я так і ведала, што ты не гаварыў. Ты мілы, і я цябе вельмі, вельмі кахаю.
- Сонца высока стаяла над дахамі, і я бачыў шпілі сабора з сонечнымі водбліскамі на іх. Я быў чысты звонку і знутры і чакаў прыходу доктара.

— Значыць, так? — сказала Кэтрын.— Яна гаворыць усё, што яму хочацца?

— Не заўсёды.

— А я буду заўсёды. Я буду заўсёды гаварыць усё, што ты захочаш, і я буду рабіць усё, што ты захочаш, і ты ніколі не захочаш іншых жанчын, праўда? — Яна паглядзела на мяне радасна.— Я буду рабіць тое, што табе хочацца, і гаварыць тое, што табе хочацца, і тады ўсё будзе цудоўна, праўда?

— Праўда.

— Ну, вось ты і гатовы да аперацыі. А цяпер скажы, чаго б табе хацелася цяпер?

— Хадзі да мяне.

— Добра. Іду.

— Ты мая вельмі, вельмі, вельмі каханая,— сказаў я.

— Вось бачыш,— сказала яна.— Я раблю ўсё, што ты хочаш.

— Ты ў мяне разумніца.

— Я толькі баюся, што ты яшчэ не зусім мной задаволены.

— Ты разумніца.

— Я хачу тое, што хочаш ты. Мяне больш няма. Толькі тое, што хочаш ты.

— Мілая.

— Ты задаволены? Праўда, ты задаволены? Ты не хочаш іншых жанчын?

— Не.

— Бачыш, ты задаволены. Я раблю ўсё, што ты хочаш.

РАЗДЗЕЛ СЯМНАЦАТЫ

Калі я прачнуўся пасля аперацыі, было не падобна, што я некуды знікаў. Падчас гэтага не знікаеш. Толькі бярэ ўдушша. Гэта не падобна на смерць, гэта проста ўдушша ад газу, і тады перастаеш усё адчуваць, а пасля такое адчуванне, быццам быў моцна п'яны, а калі пасля моцна ванітуе, то адной жоўцю і не робіцца лепей. У нагах ложка я ўбачыў мяшкі з пяском. Яны прыціскалі стрыжні, што тырчалі з гіпсавай павязкі. Крыху счакаўшы, я ўбачыў міс Гэйдж, і яна спытала:

— Ну, як?

— Лепш,— сказаў я.

- Ён проста цуд зрабіў з вашым каленам.
- Колькі гэта доўжылася?
- Дзве з паловай гадзіны.
- Я гаварыў якія-небудзь глупствы?
- Не, нічога. Маўчыце. Ляжыце спакойна.

Мяне ванітавала, і Кэтрын мела рацыю. Мне было ўсё роўна, хто дзяжурыць гэтай ноччу.

У шпіталі апрача мяне было яшчэ трое: худы хлопец з Джорджыі, супрацоўнік Чырвонага Крыжа, хворы на малярыю, добры хлопец з Нью-Ёрка, таксама худы на выгляд, хворы на малярыю і жаўтуху, і наймілейшы хлопец, які захацеў адкруціць калпачок ад дыстанцыйнай трубкі аўстрыйскага снарада, каб узяць сабе на памяць. Гэта быў камбінаваны шрапнельна-фугасны снарад, якімі аўстрыйцы карысталіся ў гарах: шрапнель з дыстанцыйнай трубкай дваінога дзеяння.

Усе сёстры вельмі любілі Кэтрын Барклі за тое, што яна заўсёды была гатовая дзяжурыць ноччу. Малярыкі не патрабавалі шмат клопату, а той, што адкруціў каўпачок узрывальніка, быў з намі ў дружбе і званіў ноччу толькі ў выпадку асаблівай неабходнасці, і ўвесь вольны ад работы час яна праводзіла са мной. Я вельмі кахаў яе, і яна кахала мяне. Удзень я спаў, а калі мы не спалі, то пісалі адно аднаму запіскі і перасылалі іх праз Фергюсон. Фергюсон была слаўная дзяўчына. Я нічога не ведаў пра яе, апрача таго, што ў яе адзін брат у пяцьдзясят другой дывізіі, а другі — у Месапатаміі і што яна вельмі паважае Кэтрын Барклі.

— Прыйдзеце да нас на вяселле, Ферджы? — спытаў я неяк у яе.

- Вы ніколі не пажэніцеся.
- Пажэнімся.
- Не, не пажэніцеся.
- Чаму?
- Пасварыцеся да вяселля.
- Мы ніколі не сварымся.
- Яшчэ паспееце.
- Мы ніколі не будзем сварыцца.
- Значыць, памрэце. Пасварыцеся або памрэце. Так заўсёды бывае. І ніхто не пажэніцца.

Я выцягнуў да яе руку.

— Не чапайце мяне,— сказала яна.— Я і не думаю плакаць. Мо ў вас усё і абыдзеца. Толькі глядзіце, каб з ёй што-небудзь не здарылася. Калі з ёй здарыцца што-небудзь праз вас, я заб'ю вас.

— Нічога з ёй не здарыцца.

— Глядзіце. Спадзяюся, што ў вас усё абыдзеца. Цяпер вам добра.

— Цяпер нам цудоўна.

— Дык вось, не сварыцеся і каб з ёй нічога не здарылася.

— Добра.

— Глядзіце ж. Я не хачу, каб яна засталася з дзіцем ваеннага часу на руках.

— Вы слаўная дзяўчына, Ферджы.

— Не слаўная. Не падлізвайцеся. Як ваша нага?

— Цудоўна.

— А галава? — Яна дакранулася пальцамі да маёй макушкі. Было адчуванне, як ад дотыку да здранцвела нагі.

— Галава мяне ніколі не турбуе.

— Ад такога гузака можна проста застацца крэцінам. Зусім не турбуе?

— Не.

— Ваша шчасце. Запіска гатовая? Я іду ўніз.

— Вось, вазьміце,— сказаў я.

— Вы павінны папрасіць яе, каб яна часова адмовілася ад начных дзяжурстваў. Яна вельмі стамляецца.

— Добра. Я папрашу яе.

— Я хацела падзяжурыць ноч, але яна мне не дазваляе. Іншыя рады саступіць сваю чаргу. Можаце даць ёй крыху адпачыць.

— Добра.

— Міс Ван-Кампен ужо гаворыць пра тое, што вы заўсёды спіце да паўдня.

— Гэтага трэба было чакаць.

— Вам трэба дамагчыся, каб яна некалькі начэй не дзяжурыла.

— Я сам хацеў бы гэтага.

— Няпраўда, вы не хацелі б. Але калі вы яе ўгаворыце, я буду вас паважаць.

— Я ўгавару яе.

— Штосьці не верыцца.

Яна ўзяла запіску і выйшла. Я пазваніў, і вельмі хутка ўвайшла міс Гэйдж.

— Што здарылася?

— Я проста хацеў пагаварыць з вамі. Як па-вашаму, ці не пара міс Барклі адпачыць крыху ад начных дзяжурстваў? У яе вельмі стомлены выгляд. Чаму яна так доўга ў начной змене?

Міс Гэйдж паглядзела на мяне.

— Я ваш сябар,— сказала яна.— Не трэба вам са мной так размаўляць.

— Што вы хочаце сказаць?

— Не прыкідвайцеся. Гэта ўсё, што вам трэба было?

— Выпіце са мной вермуту.

— Добра. Але потым я адразу ж пайду.— Яна дастала з шафы бутэльку і паставіла на столік шклянку.

— Вы бярыце шклянку,— сказаў я.— Я буду піць з бутэлькі.

— За ваша здароўе! — сказала міс Гэйдж.

— Што там Ван-Кампен гаварыла наконт таго, што я доўга сплю раніцай?

— Проста скрыпела на гэту тэму. Яна называе вас «наш прывіляваны пацыент».

— Ну яе да д'ябла!

— Яна не злосная,— сказала міс Гэйдж.— Проста яна старая і з дзівацтвамі. Вы ёй адразу не спадабаліся.

— Гэта праўда.

— А мне вы падабаецца. І я вам сябар. Помніце гэта.

— Вы на рэдкасць слаўная дзяўчына.

— Кіньце. Я ведаю, хто, па-вашаму, слаўны. Як нага?

— Цудоўна.

— Я прынясу халоднай мінеральнай вады і палью вам крыху. Напэўна, свярбіць пад гіпсам. Сёння горача.

— Вы слаўная.

— Моцна свярбіць?

— Не. Усё вельмі добра.

— Трэба паправіць мяшкі з пяском.— Яна нахілілася.— Я вам сябар.

— Я гэта ведаю.

— Не, вы не ведаеце, але калі-небудзь даведаецца.

Кэтрын Барклі не дзяжурыла тры ночы, але потым яна зноў прыйшла. Было так, быццам кожны з нас ад'язджаў у доўгае падарожжа і цяпер мы сустрэліся зноў.

РАЗДЕЛ ВАСЯМНАЦАТЫ

Нам цудоўна жылося тым летам. Калі мне дазволілі ўставаць, мы сталі ездзіць у парк на прагулкі. Я помню брычку, каня, што марудна пераступаў, спіну вазніцы ўперадзе і яго лакаваны цыліндр, і Кэтрын Барклі побач са мной на сядзенні. Калі нашы рукі датыкаліся, нават калі яе рука крыху дакраналася да маёй, гэта нас хвалявала. Пазней, калі я ўжо мог перасоўвацца на мыліцах, мы хадзілі абедась да Біфі або ў «Гран-Італія» і выбіралі столік знадворку, ля Galleria. Афіцыянты ўваходзілі і выходзілі, і мінакі ішлі, і на накрытых абрусамі сталах стаялі свечкі з абажурамі, і неўзабаве нашым улюбёным месцам стаў «Гран-Італія», і Жорж, метрдатэль, заўсёды пакідаў нам столік. Ён быў выдатны метрдатэль, і мы дазвалялі яму выбіраць меню, пакуль мы сядзелі, глядзячы на мінакоў, і на Galleria, якая патанала ў прыцемках, і адно на аднаго. Мы пілі сухое белае капры, што стаяла ў вядзерцы з ільдом; дарэчы, мы паспрабавалі шмат іншага віна: фрэза, барбера і салодкія белыя віны. Праз вайну ў рэстаране не было спецыяльнага афіцыянта для віна, і Жорж збянтэжана ўсміхаўся, калі я пытаўся пра такое віно, як фрэза.

— Што можна сказаць пра краіну, дзе робяць віно, якое мае смак клубніц,— сказаў ён.

— А чым дрэнна? — спытала Кэтрын.— Мне нават падабаецца.

— Пакаштуйце, лэдзі, калі вам хочацца,— сказаў Жорж.— Але дазвольце мне захапіць бутэлечку марго для *tenente*.

— Я таксама хачу пакаштаваць, Жорж.

— Сэр, я вам не раіў бы. Яно і смаку клубніц не мае.

— А раптам? — сказала Кэтрын.— Гэта было б цудоўна.

— Я зараз падам яго,— сказаў Жорж,— і, калі жаданне лэдзі будзе задаволена, я яго забяру.

Віно было не з лепшых. Жорж меў рацыю. У яго не было і смаку клубніц. Мы зноў перайшлі на капры. Адноўчы ў мяне не хапіла грошай, і Жорж пазычыў мне сто лір.

— Нічога, нічога, *tenente*,— сказаў ён.— Здараецца з кожным. Я ведаю, як гэта бывае. Калі вам альбо лэдзі спатрэбяцца грошы, у мяне заўсёды знойдуцца.

Па абедзе мы ішлі па *Galleria* міма іншых рэстаранаў і міма крамаў са спушчанымі жалезнымі шторамі і спыняліся каля кіёска, дзе прадаваліся сандвічы: сандвічы з вьндлінай і латукам і сандвічы з анчоўсамі на малюсенькіх румяных булачках, не даўжэйшых за ўказальны палец. Мы бралі іх з сабой, каб з'есці, калі прагаладаемся ноччу. Потым мы сядалі ў адкрытую брычку каля выхаду з *Galleria* насупраць сабора і вярталіся ў шпіталь. Швейцар выходзіў на ганак шпіталя, каб дапамагчы мне даць рады з мыліцамі. Я расплачваўся з вазніцам, і мы ехалі наверх на ліфце. Кэтрын выходзіла на тым паверсе, дзе жылі сёстры, а я падымаўся вышэй і на мыліцах ішоў па калідоры ў свой пакой; часам я распранаўся і клаўся ў ложка, а часам сядзеў на балконе, паклаўшы нагу на крэсла, і сачыў за палётам ластавак над дахамі, і чакаў Кэтрын. Калі яна прыходзіла, было так, быццам яна вярнулася з далёкага падарожжа, і я ішоў на мыліцах па калідоры разам з ёю, і нёс тазікі, і чакаў каля дзвярэй або ўваходзіў разам з ёю — глядзячы на тое, быў хворы нашым сябрам ці не, і калі яна канчала ўсе свае справы, мы сядзелі на балконе майго пакоя. Потым я клаўся ў ложка, і калі ўсе ўжо спалі і яна была ўпэўнена, што ніхто не пакліча, яна прыходзіла да мяне. Я любіў распускаць яе валасы, і яна сядзела на ложку, не варушачыся, толькі зрэдку раптам хутка нахілялася пацалаваць мяне, і я вымаў шпількі і клаў іх на прасціну, і вузел на патыліцы ледзь трымаўся, і я глядзеў, як яна сядзіць, не варушачыся, і потым вымаў дзве апошнія шпількі, і валасы распускаліся зусім, і яна схіляла галаву, і яны затулялі нас абаіх, і здавалася, што мы ў намёце альбо за вадаспадам.

У яе былі на дзіва прыгожыя валасы, і часам я ляжаў і глядзеў, як яна закручвае іх пры святле, якое падае з адчыненых дзвярэй, і яны нават ноччу блішчалі, як блішчыць іншым разам вада перад самым світанкам. У яе быў дзівосны твар і цела і дзівосная гладкая скура. Мы ляжалі побач, і я кончыкамі пальцаў кранаў яе шчокі і лоб, і пад вачыма, і падбародак, і шыю і гаварыў: «Зусім як клавiшы раяля»,— і тады

яна гладзіла пальцамі мой падбародак і гаварыла: «Зусім як наждак, калі ім вадзіць па клавішах раяля».

— Што, колецца?

— Ды не, мілы. Гэта я проста, каб падражніць цябе.

Ноччу ўсё было цудоўна, і калі мы маглі дакранацца адно аднаго — гэта было ўжо шчасцем. Апрача вялікіх радасцей у нас яшчэ было мноства драбнейшых выяўленняў кахання, і калі мы бывалі не разам, мы стараліся ўнушаць адно аднаму думкі на адлегласці. Калі-нікалі гэта як быццам удавалася, але, верагодна, гэта было таму, што, па сутнасці, мы абое думалі пра адно і тое ж.

Мы гаварылі адно аднаму, што ў той дзень, як яна прыехала ў шпіталь, мы пажаніліся, і мы лічылі месяцы з дня свайго вяселля. Я хацеў, каб мы насамрэч пажаніліся, але Кэтрын сказала, што тады ёй давядзецца паехаць і што, як толькі мы станем уладжваць фармальнасці, за ёй стануць сачыць і нас разлучаць. Давядзецца ўсё рабіць па італьянскіх шлюбных законах, і з фармальнасцямі будзе страшэнная важданіна. Я хацеў, каб мы пажаніліся насамрэч, бо мяне непакоіла думка пра дзіця, але для сябе мы лічылі, што мы жанатыя, і не надта ўжо хваляваліся, і, бадай, мне падабалася, што мы не жанатыя насамрэч. Я помню, як аднойчы ноччу мы загаварылі пра гэта, і Кэтрын сказала:

— Але, мілы, мне адразу давядзецца паехаць адсюль.

— А мо не давядзецца.

— Абавязкова. Мяне адправяць дадому, і мы не ўбачымся, пакуль не скончыцца вайна.

— Я буду прыязджаць у водпуск.

— Нельга паспець у Шатландыю і назад за час водпуску. Ды і не паеду я ад цябе. Навошта нам жаніцца цяпер? Мы і так жанатыя. Болей жанатымі і быць нельга.

— Я хачу гэтага толькі дзеля цябе.

— Ніякай «мяне» няма. Я — гэта ты. Калі ласка, не выдумлай асобнай «мяне».

— Я думаў, што дзяўчаты заўсёды хочуць замуж.

— Так яно і ёсць. Але, мілы, я замужам. Я замужам за табой. Хіба я дрэнная жонка?

— Ты цудоўная жонка.

— Як бачыш, мілы, я ўжо аднойчы спрабавала дачакацца замужства.

— Я не хачу пра гэта слухаць.

— Ты ведаеш, што я кахаю толькі цябе. Хіба табе не ўсё роўна, што нехта іншы кахаў мяне?

— Не ўсё роўна.

— Але ён загінуў, а ты атрымаў усё, чаго ж тут раўнаваць?

— Няхай так, але я не хачу чуць пра гэта.

— Бедненькі мой! А вось я ведаю, што ў цябе былі розныя жанчыны, і мяне гэта не турбуе.

— А можна нам пажаніцца неяк тайна? Раптам са мной што-небудзь здарыцца ці ў цябе будзе дзіця.

— Шлюб існуе толькі царкоўны альбо грамадзянскі. А тайна мы і так жанатыя. Ведаеш, мілы, гэта было б для мяне вельмі важна, калі б я была веруючай. Але я неверуючая.

— Ты дала мне святога Антонія.

— Гэта проста на шчасце. Мне таксама яго далі.

— Значыць, цябе нічога не трывожыць?

— Толькі думка пра тое, што нас могуць разлучыць. Ты мая рэлігія. Ты для мяне ўсё на свеце.

— Ну, добра. Але я ажанюся з табой, як толькі ты захочаш.

— Ты так гаворыш, мілы, быццам твой абавязак зрабіць з мяне прыстойную жанчыну. Я зусім прыстойная жанчына. Не можа быць сораму там, дзе ёсць шчасце і гонар. Хіба ты не шчаслівы?

— Але ты ніколі не пойдзеш ад мяне да іншага?

— Не, мілы. Я ад цябе ніколі ні да кога не пайду. Мне здаецца, з намі здарыцца ўсё самае страшнае. Але не трэба турбавацца пра гэта.

— Я і не турбуюся. Але я кахаю цябе так, а ты апрача мяне ўжо некага кахала.

— А што было далей?

— Ён загінуў.

— Так, але калі б гэтага не адбылося, я не сустрэла б цябе. Мяне нельга назваць нявернай, мілы. У мяне шмат недахопаў, але я вельмі верная. Пачакай, табе нават надакучыць мая вернасць.

— Я неўзабаве павінен буду вярнуцца на фронт.

— Не будзем думаць пра гэта, пакуль ты яшчэ тут. Разумееш, мілы, я шчаслівая, і нам добра. Я даўно не была шчаслівая, і, магчыма, калі мы з табой сустрэліся, я была амаль вар'ятка. Магчыма, зусім вар'ятка. Але цяпер мы шчаслівыя, і мы кахаем адно аднаго. Давай будзем проста шчаслівыя. Ты шчаслівы, праўда? Можна, табе не падабаецца што-небудзь? Ну, што мне зрабіць, каб табе было прыемна? Хочаш, я распушчу валасы? Хочаш?

— Так, а потым кладзіся тут.

— Добра. Толькі раней абыду хворых.

РАЗДЗЕЛ ДЗЕВЯТНАЦАТЫ

Так праходзіла лета. Пра дні я памятаю няшмат, толькі тое, што было вельмі гарача і газеты былі поўныя перамог. У мяне быў здаровы арганізм, і раны добра загойваліся, так што вельмі хутка пасля таго, як я ўпершыню стаў на мыліцы, я змог іх выкінуць і хадзіць толькі з кійком. Тады я пачаў у Ospedale Maggiore лячэбныя працэдурны для згібання каленяў, механатэрапію, праграванне фіялетавымі прамянямі ў люстраной скрыні, масаж і ванны. Я хадзіў туды па абедзе і на зваротным шляху заходзіў у кавярню, і піў віно, і чытаў газеты. Я не блукаў па горадзе; з кавярні мне заўсёды хацелася вярнуцца проста ў шпіталь. Мне хацелася толькі аднаго: бачыць Кэтрын. Увесь астатні час я хацеў як-небудзь змарнаваць. Часцей за ўсё раніцай я спаў, а па абедзе часам ездзіў на скачкі і потым на механатэрапію. Іншы раз я заходзіў у англа-амерыканскі клуб і сядзеў у глыбокім скураным фатэлі перад акном і чытаў часопісы. Нам ужо не дазвалялася выходзіць удваіх пасля таго, як я кінуў мыліцы, таму што непрыстойна было сястры гуляць з хворым, якому з выгляду не патрэбна дапамога, і таму ўдзень мы рэдка бывалі разам. Калі-нікалі ўдавалася паабедаць разам дзе-небудзь у горадзе, тады і Фергюсон была з намі. Мы з Кэтрын лічыліся сябрамі, і міс Ван-Кампен згадзілася з гэтым, бо Кэтрын шмат дапамагала ёй у шпіталі. Яна вырашыла, што Кэтрын з вельмі прыстойнай сям'і, і гэта канчаткова схіліла яе на наш бок. Міс Ван-Кампен надавала вялікае значэнне паходжанню і сама належала да вышэйшых колаў. Да таго ж у шпіталі было нямала спраў і клопатаў, і гэта

адцягвала яе ўвагу. Лета было гарачае, і ў мяне ў Мілане было шмат знаёмых, але я заўсёды спяшаўся вярнуцца ў шпіталь да змяркання. Фронт наблізіўся да Карсо, ужо быў узяты Кук, на другім беразе насупраць Плавы, і цяпер наступалі на плато Баінзіца. На заходнім фронце справы былі не такія добрыя. Здавалася, што вайна цягнецца ўжо вельмі доўга. Цяпер мы таксама ўступілі ў вайну, але я меркаваў, што спатрэбіцца не менш як год, каб пераправіць дастатковую колькасць войска і падрыхтаваць яго. Наступным годам можна было чакаць шмат дрэннага, а мо і шмат добрага. Італьянскія войскі неслі вялізныя страты. Я не ўяўляў сабе, як гэта можа працягвацца. Нават калі зоймуць усе плато Баінзіца і Монтэ-Сан-Габрыэле, ёсць яшчэ шмат гор, якія застануцца ў аўстрыйцаў. Я бачыў іх. Усе самыя высокія горы былі далей. На Карсо ўдалося прасунуцца наперад, а ўнізе, каля мора, балоты і багна. Напалеон разбіў бы аўстрыйцаў у даліне. Ён ніколі не стаў бы ваяваць з імі ў гарах. Ён даў бы ім спусціцца і разбіў бы іх пад Веронай. Але на заходнім фронце ўсё яшчэ ніхто нікога не разбіваў. Мо войны цяпер не канчаюцца перамогай. Мо яны наогул не канчаюцца. Мо гэта новая Стагадовая вайна. Я паклаў газету і пайшоў па Віа-Манцоні. Перад «Гранд-гатэлем» я ўбачыў старога Меерса і яго жонку, якія выходзілі з экіпажа. Яны вярталіся са скачак. Яна была жанчына з вялікім бюстам, апранутая ў бліскучы чорны шоўк. Ён быў маленькі і стары, з сівымі вусамі, пакутаваў на плоскаступнёвасць і хадзіў, абапіраючыся на кіёк.

— Як маецесья? Як здароўе? — Яна падала мне руку.

— Прывітанне! — сказаў Меерс.

— Ну, як скачкі?

— Выдатна. Проста цудоўна. Я тройчы выйграла.

— А як вашы справы? — спытаў я Меерса.

— Так сабе. Я выйграў адзін раз.

— Я ніколі не ведаю, як у яго справы,— сказала місіс Меерс.— Ён мне ніколі не гаворыць.

— У мяне ўсё добра,— сказаў Меерс. Ён стараўся быць чулым.— Трэба вам як-небудзь з'ездзіць на скачкі.— Калі ён гаварыў, здавалася, што ён глядзіць не на вас або прымае вас за некага іншага.

— Абавязкова,— сказаў я.

— Я прыеду ў шпіталь наведаць вас,— сказала місіс Меерс.— У мяне нешта ёсць для маіх хлопчыкаў. Вы ж усе мае хлопчыкі. Вы ўсе мае мілыя хлопчыкі.

— Вам будуць там вельмі рады.

— Такія мілыя хлопчыкі. І вы таксама. Вы адзін з маіх хлопчыкаў.

— Мне трэба ісці,— сказаў я.

— Перадайце ад мяне прывітанне ўсім маім мілым хлопчыкам. Я ім прывязу шмат смачных рэчаў. Я назапасіла добрай марсалы і печыва.

— Усяго добрага,— сказаў я.— Вам усе будуць страшэнна рады.

— Да пабачэння,— сказаў Меерс.— Заходзьце ў Galleria. Вы ведаеце мой столік. Мы там бываем штодня.— Я пайшоў далей. Я хацеў купіць у «Кова» што-небудзь для Кэтрын. Увайшоўшы ў «Кова», я выбраў скрынку шакаладу, і пакуль прадавачка загортвала яе, я падышоў да стойкі бара. Там сядзелі двое англічан і некалькі лётчыкаў. Я моўчкі выпіў марціні, разлічыўся, узяў каля кандытарскага прылаўка сваю скрынку шакаладу і пайшоў у шпіталь. Перад невялікім барам на вуліцы, якая вядзе да Ла Скала, я ўбачыў некалькі знаёмых: віцэ-консула, двух маладых чалавек, якія вучыліся спяваць, і Эторэ Марэці, італьянца з Сан-Францыска, які служыў у італьянскай арміі. Я зайшоў выпіць з імі. Аднаго са спевакоў звалі Ральф Сіманс, і ён спяваў пад прозвішчам Энрыка дэль Крэда. Я не меў уяўлення пра тое, як ён спяваў, але ён заўсёды быў на парозе нейкіх вялікіх падзей. Ён быў тоўсты, у яго лусчылася скура вакол носа і рота, як пры сянным катары. Ён толькі што вярнуўся пасля выступу ў П'ячэнца. Ён спяваў у «Тосцы», і ўсё было цудоўна.

— Вы ж ніколі мяне не слухалі,— сказаў ён.

— Калі вы будзеце спяваць тут?

— Увосень я выступлю ў Ла Скала.

— Перакананы, што ў яго будуць кідаць лаўкамі,— сказаў Эторэ.— Вы чулі пра тое, як у яго кідалі лаўкамі ў Мадэне?

— Гэта хлусня.

— У яго кідалі лаўкамі,— сказаў Эторэ.— Я бачыў гэта. Я сам кінуў шэсць лавак.

— Вы проста нікчэмны макароннік з Фрыска.

— У яго дрэннае італьянскае вымаўленне,— сказаў Эторэ.— Дзе б ён ні выступаў, у яго кідаюць лаўкамі.

— Ва ўсёй паўночнай Італіі няма горшага тэатра, чым у П'ячэнца,— сказаў другі тэнар.— Паверце мне, самы дрэнны тэатрык.— Гэтага тэнара звалі Эдгар Саўндэрс, і спяваў ён пад прозвішчам Эдуарда Джавані.

— Шкада, што мяне там не было, а то я паглядзеў бы, як у вас кідалі лаўкамі,— сказаў Эторэ.— Вы ж не ўмецеце спяваць па-італьянску.

— Ён дурненькі,— сказаў Эдгар Саўндэрс.— Кідаць лаўкамі — нічога больш разумнага ён не можа прыдумаць.

— Нічога больш разумнага публіка не можа прыдумаць, калі вы спяваеце,— сказаў Эторэ.— А потым вы вяртаецеся ў Амерыку і расказваеце пра свае трыумфы ў Ла Скала. Ды вас пасля першай жа ноты выгналі б з Ла Скала.

— Я буду спяваць у Ла Скала,— сказаў Сіманс.— У кастрычніку я буду спяваць у «Тосцы».

— Давядзецца схадзіць, Мак,— сказаў Эторэ віцэ-консулу.— Ім можа спатрэбіцца абарона.

— Мо амерыканская армія паспее на абарону іх,— сказаў віцэ-консул.— Хочаце яшчэ шклянку, Сіманс? Саўндэрс, яшчэ шклянку?

— Давайце,— сказаў Саўндэрс.

— Кажуць, вы атрымліваеце срэбны медаль,— сказаў мне Эторэ.— А як вас прадставілі — за якія заслугі?

— Не ведаю. Я яшчэ наагул не ведаю, ці атрымаю.

— Атрымаеце. Ах, д'ябал, што будзе з дзяўчатамі ў «Кова»! Яны падумаюць, што вы адзін забілі дзве сотні аўстрыйцаў або захапілі цэлы акуп. Запэўніваю вас, я за свае адзнакі чэсна папрацаваў.

— Колькі іх у вас, Эторэ? — спытаў віцэ-консул.

— У яго ўсе, якія толькі бываюць,— сказаў Сіманс.— Гэта ж дзеля яго вядзецца вайна.

— Я быў прадстаўлены двойчы да бронзавага медаля і тройчы да срэбнага,— сказаў Эторэ.— Але атрымаў толькі адзін.

— А што здарылася з астатнімі? — спытаў Сіманс.

— Аперацыі няўдала скончыліся,— сказаў Эторэ.— Калі аперацыі канчаюцца няўдала, медалёў не даюць.

— Колькі разоў вы былі паранены, Эторэ?

— Тры разы цяжка. У мяне тры нашыўкі за раненні. Вось, глядзіце.— Ён пацягнуў уверх сукно рукава. Нашыўкі — паралельныя срэбныя палоскі на чорным фоне — былі настрочаныя на рукаў дзюймаў на восем ніжэй пляча.

— У вас жа таксама ёсць адна,— сказаў мне Эторэ.— Запэўніваю вас, гэта вельмі добра — мець нашыўкі. Я лічу за лепшае мець іх, чым медалі. Запэўніваю вас, тры такія штучкі — гэта ўжо нештачка. Каб атрымаць хоць адну, трэба тры месяцы праляжаць у шпіталі.

— Куды вы былі паранены, Эторэ? — спытаў віцэ-консул. Эторэ закасаў рукаў.

— Вось сюды.— Ён паказаў доўгі чырвоны гладкі рубец.— Потым сюды, у нагу. Я не магу паказаць, таму што гэта пад абмоткай; і яшчэ ў ступню. У назе змярцвеў кавалачак косці, і ад яго дрэнна пахне. Штораніцу я выбіраю адтуль асколкі, але пах не праходзіць.

— Чым гэта вас? — спытаў Сіманс.

— Ручной гранатай. Такая штука нахштальт таўкачыка для бульбы. Так і знесла кавалак нагі з аднаго боку. Вам гэтыя таўкачыкі знаёмыя? — Ён павярнуўся да мяне.

— Вядома.

— Я бачыў, як гэты мярзотнік кінуў яе,— сказаў Эторэ.— Мяне збіла з ног, і я ўжо думаў, што песенька спета, але ад гэтых таўкачыкаў, наагул, малая карысць. Я застрэліў мярзотніка з вінтоўкі. Я заўсёды нашу вінтоўку, каб нельга было пазнаць, што я афіцэр.

— Які ў яго быў выгляд? — спытаў Сіманс.

— І толькі адна граната была ў мярзотніка,— сказаў Эторэ.— Не ведаю, навошта ён яе кінуў. Напэўна, ён даўно чакаў выпадку кінуць гранату. Напэўна, ніколі не бачыў сапраўднага бою. Я паклаў мярзотніка на месцы.

— Які ў яго быў выгляд, калі вы яго застрэлілі? — спытаў Сіманс.

— Адкуль я ведаю? — сказаў Эторэ.— Я выстрэліў яму ў живот. Я баяўся прамахнуцца, калі буду страляць у галаву.

— Даўно вы ў афіцэрскім чыне, Эторэ? — спытаў я.

— Два гады. Я хутка буду капітанам. А вы даўно ў чыне лейтэнанта?

— Трэці год.

— Вы не можаце быць капітанам, бо вы дрэнна ведаеце італьянскую мову,— сказаў Эторэ.— Размаўляць вы ўмееце, але чытаеце і пішаце дрэнна. Каб быць капітанам, трэба мець адукацыю. Чаму вы не пераходзіце ў амерыканскую армію?

— Мо і перайду.

— Я таксама нічога супраць не меў бы. Колькі атрымлівае амерыканскі капітан, Мак?

— Не ведаю. Здаецца, каля двухсот пяцідзесяці долараў.

— Ах, д'ябал! Чаго толькі не зробіш за дзвесце пяцьдзесят долараў. Пераходзілі б хутчэй у амерыканскую армію, Фрэд. Можа, і мяне туды ўладкуеце.

— Ахвотна.

— Я ўмею камандаваць ротай па-італьянску. Мне лёгка навучыцца і па-англійску.

— Вы будзеце генералам,— сказаў Сіманс.

— Не, для генерала я вельмі мала ведаю. Генерал павінен ведаць процьму ўсякіх рэчаў. Малойчыкі накітавалі вас заўсёды ўяўляюць, што вайна — пустая справа. У вас не хапіла б кемнасці нават для капрала.

— Дзякуй богу, мне гэта і не патрэбна,— сказаў Сіманс.

— Мо яшчэ спатрэбіцца. Вось як прызавуць усіх такіх абібокаў... Ах, д'ябал, хацеў бы я, каб вы абодва трапілі ў мой узвод. Мак таксама. Я зрабіў бы вас сваім веставым, Мак.

— Вы слаўны хлопец, Эторэ,— сказаў Мак.— Але баюся, што вы мілітарыст.

— Я буду палкоўнікам яшчэ да заканчэння вайны,— сказаў Эторэ.

— Калі толькі вас не заб'юць раней.

— Не заб'юць.— Ён дакрануўся вялікім і ўказальным пальцамі да зорчак на каўняры.— Бачылі, што я зрабіў? Заўсёды трэба дакрануцца да зорчак, калі хто-небудзь гаворыць пра смерць на вайне.

— Ну, пайшлі, Сім,— сказаў Саўндэрс, устаючы.

— Паехалі.

— Да пабачэння,— сказаў я.— Мне таксама пара.— Гадзіннік у бары паказваў без чвэрці шэсць.— Сіао, Эторэ.

— Сіао, Фрэд,— сказаў Эторэ.— Гэта здорава, што вы атрымаеце срэбны медаль.

— Не ведаю, ці атрымаю.

— Абавязкова атрымаеце, Фрэд. Я чуў, што вы абавязкова атрымаеце яго.

— Ну, да пабачэння,— сказаў я.— Глядзіце, не патрапце ў бяду, Эторэ.

— Не хвалюйцеся за мяне. Я не п'ю. Я не забулдыга і не бабнік. Я ведаю, што добра і што дрэнна.

— Да пабачэння,— сказаў я.— Я рады, што вам прысвояць капітана.

— Мне не давядзецца проста так чакаць чыну. Я стану капітанам за баявыя заслугі. Вы ж ведаеце. Тры зорачкі са скрыжаванымі шпагамі і каронай зверху. Вось гэта і ёсць я.

— Усяго добрага.

— Усяго добрага. Калі вы вяртаецеся на фронт?

— Хутка.

— Яшчэ пабачымся.

— Да пабачэння.

— Да пабачэння. Не хварэйце.

Я пайшоў па завулку, адкуль праз прахадны двор можна было выйсці да шпіталя. Эторэ было дваццаць тры. Ён вырас у дзядзькі ў Сан-Францыска і прыехаў пагасцяваць да бацькоў у Турын, калі абвясцілі вайну. У яго была сястра, якая разам з ім выхоўвалася ў амерыканскага дзядзькі і сёлета павінна была скончыць педагагічны каледж. Ён быў з тых стандартызаваных герояў, якія на ўсіх наганяюць нуду. Кэтрын яго цяпець не магла.

— У нас таксама ёсць героі,— гаварыла яна,— але ведаеш, мілы, яны звычайна больш ціхія.

— Мне ён не перашкаджае.

— Мне таксама, але ён вельмі ганарысты, і ён наганяе на мяне нуду, нуду, нуду.

— Ён і на мяне наганяе нуду.

— Ты гэта гаворыш для мяне, мілы. Але ў гэтым няма патрэбы. Можна ўявіць яго на фронце, і, відаць, ён там добра робіць сваю справу, але я такіх хлапчукоў не люблю.

— Не варта звяртаць на яго ўвагу.

— Гэта ты зноў для мяне гаворыш, і я буду старацца, каб ён мне спадабаўся, але, праўда, ён брыдкі, брыдкі хлапчук.

— Ён сённі гаворыў, што будзе капітанам.

— Як добра! — сказала Кэтрын.— Ён, напэўна, вельмі задаволены.

— Ці хацела б ты, каб у мяне быў вышэйшы чын?

— Не, мілы. Я толькі хачу, каб у цябе быў такі чын, каб нас пускалі ў добрыя рэстараны.

— Для гэтага ў мяне дастаткова высокі чын.

— У цябе выдатны чын. Я зусім не хачу, каб у цябе быў вышэйшы чын. Гэта магло б ускружыць табе галаву. Ах, мілы, я так рада, што ты не славалюбны. Я ўсё адно выйшла б за цябе, калі б нават ты быў славалюбны, але гэта так добра, калі муж не славалюбны.

Мы размаўлялі ціха, седзячы на балконе. Час быў узысці месяцу, але над горадам быў туман, і ён не ўзышоў, і потым пачало імжыць, і мы ўвайшлі ў пакой. Туман перайшоў у дождж, і трохі пазней дождж паліў вельмі моцна, і мы чулі, як ён барабаніць па даху. Я ўстаў і падышоў да дзвярэй, каб паглядзець, ці не залівае ў пакой, але выявілася, што не, і я пакінуў дзверы адчыненымі.

— Каго ты бачыў яшчэ? — спытала Кэтрын.

— Містара і місіс Меерс.

— Дзіўная яны пара.

— Кажуць, што на радзіме ён сядзеў у турме. Яго выпусцілі, каб ён мог памерці на свабодзе.

— І з таго часу ён шчасліва жыве ў Мілане?

— Не ведаю, ці шчасліва.

— Дастаткова шчасліва пасля турмы.

— Яна збіраецца сюды з падарункамі.

— Яна прывозіць цудоўныя падарункі. Ты, вядома, таксама яе мілы хлопчык?

— А як жа.

— Вы ўсе яе мілыя хлопчыкі,— сказала Кэтрын.— Яна асабліва любіць мілых хлопчыкаў. Чуеш — дождж.

— Моцны дождж.

— А ты мяне ніколі не перастанеш кахаць?

— Не.

— І гэта нічога, што дождж?

— Нічога.

— Як добра. А то я баюся дажджу.

— Чаму?

Мяне хіліла на сон. За акном упарта ліў дождж.

— Не ведаю, мілы. Я заўсёды баялася дажджу.

— Я люблю дождж.

— Я люблю гуляць пад дажджом. Але для каханьня гэта дрэнная прыкмета.

— Я цябе заўсёды буду кахаць.

— Я цябе буду кахаць, і калі дождж, і калі снег, і калі град, і... што яшчэ бывае?

— Не ведаю. Нешта мне спаць хочацца.

— Спі, мілы, а я ўсё адно буду кахаць цябе.

— Ты насамрэч баішся дажджу?

— Калі я з табой, не.

— Чаму ты баішся?

— Не ведаю.

— Скажы.

— Не прымушай мяне.

— Скажы.

— Не.

— Скажы.

— Ну, добра. Я баюся дажджу, бо мне здаецца, што я памру, калі будзе ісці дождж.

— Што ты!

— Часам мне здаецца, што ты памрэш.

— Вось гэта больш падобна да праўды.

— Зусім не, мілы. Бо я магу цябе абараніць. Я ведаю, што магу. Але сабе нічым не дапаможаш.

— Перастань, калі ласка. Я сёння не хачу слухаць вар'яцкія шатландскія глупствы. Нам не так шмат засталася быць разам.

— Што ж рабіць, калі я шатландка і вар'ятка. Але я перастану. Гэта ўсё глупства.

— Так, гэта ўсё глупства.

— Гэта ўсё глупства. Гэта толькі глупства. Я не баюся дажджу. Ах, Божухна, Божа, калі б я магла не баяцца!

Яна плакала. Я стаў суцяшаць яе, і яна перастала плакаць. Але дождж усё ішоў.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАТЫ

Неяк аднойчы па абедзе мы паехалі на скачкі. З намі былі Фергюсон і Кроуэл Роджэрс, той самы, што быў паранены ў вочы пры разрыве дыстанцыйнай трубкі. Пакуль дзяўчаты апраналіся, мы з Роджэрсам сядзелі на ложку ў яго пакоі і праглядалі ў спартыўным лістку справаздачу пра апошнія скачкі і імёны магчымых пераможцаў. У Кроуэла была забінтавана ўся галава, і ён вельмі мала цікавіўся скачкамі, але пастаянна чытаў спартыўны лісток і сачыў за ўсімі коньмі. Ён гаварыў, што ўсе коні — страшэнная дрэнь, але лепшых тут няма. Стары Меерс любіў яго і даваў яму парады. Меерс заўсёды выйграваў, але не любіў даваць парады, бо гэта памяншала выдачу. На скачках было шмат жульніцтва. Жакеі, якіх выгналі з усіх іпадромаў свету, працавалі ў Італіі. Парады Меерса заўсёды былі добрыя, але я не любіў пытацца ў яго, бо ён часам не адказваў увогуле, а калі адказваў, было відаць, што яму вельмі не хочацца гэтага рабіць, але з нейкіх прычынаў ён лічыў сваім абавязкам падказваць нам, і Кроуэлу ён падказваў з найменшай неахвотай, чым іншым. У Кроуэла былі пашкоджаныя вочы, адно вока вельмі сур'ёзна, і ў Меерса таксама было штосьці дрэнна з вачыма, і таму ён любіў Кроуэла. Меерс ніколі не гаварыў жонцы, на якога каня ён ставіць, і яна то выйгравала, то прайгравала, часцей прайгравала, і ўвесь час балбатала.

Учацвярых мы ў адкрытым экіпажы паехалі ў Сан-Сіро. Дзень быў цудоўны, і мы ехалі праз парк, потым ехалі ўздоўж трамвайных пуцей і нарэшце выехалі за горад, дзе было шмат пылу. Узбоч дарогі стаялі вілы за жалезнымі агароджамі, і вялікія запушчаныя сады, і канавы з праточнай вадой, і гароды з запыленай зелянінай на градках. Удалечыні на раўніне былі бачны фермерскія дамы і вялізныя зялёныя ўчасткі з каналамі штучнага арашэння, а на поўначы ўздымаліся горы. Па дарозе на іпадром рухалася шмат экіпажаў, і кантралёр каля варот прапусціў нас без білетаў, бо мы былі ў ваеннай форме. Мы выйшлі з экіпажа, купілі праграму, перасеклі круг і па шчыльным дзірване дарожкі пайшлі да паддока. Трыбуны былі драўляныя і старыя, а ніжэй трыбун былі касы, і другі шэраг кас быў каля стайняў. Каля агароджы тоўпіліся

салдаты. На паддоку было даволі шматлюдна. Пад дрэвамі, за вялікай трыбунай, конюхі вадзілі коней. Мы ўбачылі знаёмых і расстараліся для Фергюсон і Кэтрын крэслы і сталі глядзець на коней.

Яны хадзілі па крузе, цугам апусціўшы галаву, на повадзе ў конюхаў. Адзін вараны конь быў з лілаватым адценнем, і Кроуэл бажыўся, што ён афарбаваны. Мы прыглядзеліся больш пільна і вырашылі, што, магчыма, ён мае рацыю. Гэтага каня вывелі толькі за хвіліну перад тым, як далі сігнал сядлаць. Мы адшукалі яго ў праграме па нумары ў конюха на рукаве, і там значылася: вараны конь, мянушка Япалак. Павінен быць заезд для коней, якія ні разу не бралі прыз больш за тысячу лір. Кэтрын была цвёрда пераканана, што ў каня штучна зменена масць. Фергюсон сказала, што не можа быць. Мне гэта ўсё таксама здавалася падазроным. Мы ўсе вырашылі паставіць на гэтага каня па сто лір. У разліковым лістку было сказана, што прыз за яго будзе ў трыццаць пяць разоў большы. Кроуэл пайшоў купляць білеты, а мы засталіся і глядзелі, як жакеі зрабілі яшчэ адзін круг пад дрэвамі і потым выехалі на дарожку і павольным галопам накіраваліся да павароту, да месца старту.

Мы падняліся на трыбуну, каб сачыць за скачкай. У той час у Сан-Сіро не было гумовай стужкі, і стартар выраўнаваў усіх коней,— удалечыні на дарожцы яны здаваліся зусім маленькімі,— і пасля, лягнуўшы сваім доўгім бізуном, даў старт. Яны прабеглі міма нас; вараны конь скакаў наперадзе і на павароце пакінуў усіх далёка за сабой. Я глядзеў у бінокль, як яны ішлі па задняй дарожцы, і бачыў, што жакей з усіх сіл стараўся стрымаць яго, але не мог, і калі яны выйшлі з-за павароту на пярэдняю дарожку, вараны ішоў на пятнаццаць корпусаў наперадзе астатніх.

— Выдатна,— сказала Кэтрын.— Мы атрымаем больш як тры тысячы лір. Цудоўны конь.

— Спадзяюся, што фарба не аблезе да выдачы.

— Не, праўда, цудоўны конь,— сказала Кэтрын.— Цікава, містар Меерс на яго паставіў?

— Выйгралі? — крыкнуў я Меерсу. Ён кінуў.

— А я не,— сказала місіс Меерс.— А вы, дзеці, на каго ставілі?

- На Япалака.
- За яго трыццаць пяць даюць.
- Нам спадабалася яго масць.
- А мне не. Ён здаўся мне нейкім бездапаможным. Гаварылі, што на яго не варта ставіць.
- Выдача будзе невялікая,— сказаў Меерс.
- Па падліках трыццаць пяць,— сказаў я.
- Выдача будзе невялікая,— сказаў Меерс.— Яго заганалі ў апошнюю хвіліну.
- Хто?
- Кэмптан са сваімі хлопцамі. Вось убачыце. Добра, калі выдадуць удвая.
- Значыць, мы не атрымаем тры тысячы лір? — сказала Кэтрын.— Мне не падабаюцца гэтыя скачкі. Проста жульніцтва.
- Мы атрымаем дзвесце лір.
- Гэта дробязь. Гэта нам не трэба. Я думала, мы атрымаем тры тысячы.
- Жульніцтва і брыдота,— сказала Фергюсон.
- Праўда, каб тут не было жульніцтва, мы на яго не ставілі б,— сказала Кэтрын.— Але мне падабалася, што мы атрымаем тры тысячы лір.
- Пойдзем уніз, чаго-небудзь вып’ем і даведаемся, якая выдача,— сказаў Кроуэл.
- Мы спуściліся ўніз да дошкі, дзе вывешвалі нумары пераможцаў, і ў гэты час завінеў сігнал да выдачы і насупраць Япалака вывесілі «васямнаццаць пяцьдзясят». Гэта значыла, што выдача меншая, чым удвая.
- Мы зайшлі ў бар пад вялікай трыбунай і выпілі па шклянцы віскі з содавай. Мы сустрэлі там двух знаёмых італьянцаў і Мак Адамса, віцэ-консула, і ўсе яны пайшлі разам з намі наверх. Італьянцы трымалі сябе вельмі цырымонна. Мак Адамс пачаў гаворку з Кэтрын, а мы пайшлі ўніз рабіць стаўкі. Каля адной з кас стаяў містар Меерс.
- Спытайце ў яго, на якога ён ставіць? — сказаў я Кроуэлу.
- На якога ставіце, містар Меерс? — спытаў Кроуэл. Меерс дастаў сваю праграму і алоўкам паказаў на нумар пяты.
- Вы не будзеце супраць, калі мы таксама на яго паставім? — спытаў Кроуэл.

— Шпарце, шпарце. Толькі не кажыце жонцы, што гэта я вам параіў.

— Давайце вып'ем чаго-небудзь,— сказаў я.

— Не, дзякуй. Я ніколі не п'ю.

Мы паставілі на пяты нумар сто лір у ардынары і сто ў двайным і выпілі яшчэ па шклянцы віскі з содавай. Я быў у цудоўным настроі, і мы падчапілі яшчэ двух знаёмых італьянцаў, і выпілі з кожным з іх, і потым вярнуліся наверх. Гэтыя італьянцы таксама былі вельмі цырымонныя і не саступалі ў гэтых адносінах тым дваім, якіх мы сустрэлі раней. Праз іх цырымоннасць нікому не сядзелася на месцы. Я аддаў Кэтрын білеты.

— Які конь?

— Не ведаю. Гэта на выбар містара Меерса.

— Вы нават не ведаеце яго мянушкі?

— Не. Можна паглядзець у праграме. Здаецца, пяты нумар.

— Ваша даверлівасць проста дзіўная,— сказала яна.— Нумар пяты выйграў, але выдача была мізэрная.

Містар Меерс злаваўся.

— Патрэбна ставіць дзвесце лір, каб атрымаць дваццаць,— сказаў ён.— Дванаццаць лір за дзесяць. Бязглуздіца. Мая жонка выйграла дваццаць лір.

— Я пайду з вамі ўніз,— сказала Кэтрын.

Усе італьянцы ўсталі. Мы спусціліся ўніз і падышлі да падока.

— Табе тут падабаецца? — спытала Кэтрын.

— Так сабе.

— Наагул, тут забаўна,— сказала яна.— Але ведаеш, мілы, я не люблю, калі шмат знаёмых.

— Не так ужо і шмат.

— Праўда. Але гэтыя Меерсы і гэты з банка з жонкай і дачкамі...

— Ён плаціць па маіх чэках,— сказаў я.

— Не ён, дык хто-небудзь іншы плаціў бы. А гэта апошняя чацвёрка італьянцаў проста жаклівая.

— Можна застацца тут і адгэтуль глядзець наступны заезд.

— Вось гэта цудоўна. І ведаеш што, мілы, давай паставім на такога каня, якога мы зусім не ведаем і на якога не ставіць містар Меерс.

— Давай.

Мы паставілі на каня з мянушкай Святло вачэй, і ён прыйшоў чацвёртым з пяці. Мы абAPERліся на агароджу і глядзелі на коней, якія праносіліся міма нас, стукаючы капытамі, і бачылі ўдалечыні горы і за дрэвамі і палямі Мілан.

— Я адчуваю сябе тут неяк чысцей,— сказала Кэтрын.

Коні, мокрыя і дымныя, вярталіся праз вароты. Жакёі супакойвалі іх, пад'язджаючы да дрэў, каб спешыцца.

— Давай вып'ем чаго-небудзь. Толькі тут, каб бачыць коней.

— Зараз прынясу,— сказаў я.

— Хлопчык прынясе,— сказала Кэтрын. Яна падняла руку, і да нас падбег хлопчык з бара «Пагада» каля стайняў. Мы селі за круглы жалезны столік.

— Праўда, лепш, калі мы адны?

— Так,— сказаў я.

— Я сябе адчувала такой адзінокай, калі з намі былі ўсе гэтыя людзі.

— Тут вельмі добра,— сказаў я.

— Так. Іпадром цудоўны.

— Нядрэнны.

— Не дазваляй мне псаваць табе задавальненне, мілы. Мы вернемся наверх, як толькі ты захочаш.

— Не,— сказаў я.— Мы застанемся тут і будзем піць. А потым паедзем і станем каля рова з вадой на стыль-чэзе.

— Ты такі добры да мяне,— сказала яна. Пасля таго, як мы пабылі ўдваіх, нам прыемна было зноў убачыць астатніх. Мы цудоўна правялі дзень.

РАЗДЕЛ ДВАЦАЦЬ ПЕРШЫ

У верасні пачаліся першыя халодныя ночы, а пасля і дні сталі халодныя, і на дрэвах стала жаўцець лісце, і мы зразумелі, што лета прайшло. На фронце справы ішлі вельмі дрэнна, і ўсё не ўдавалася авалодаць Сан-Габрыэле. На плато Баінзіца баёў ужо не было, а да сярэдзіны месяца спыніліся баі і ля Сан-Габрыэле. Узяць яго так і не ўдалося. Эторэ паехаў на фронт. Коней адвезлі ў Рым, і скачак больш не было.

Кроуэл таксама паехаў у Рым, адкуль павінен быў эвакуіравацца ў Амерыку. У горадзе два разы ўспыхвалі антываенныя бунты, і ў Турыне таксама былі сур'ёзныя беспарадкі. Адзін англійскі маёр сказаў мне ў клубе, што італьянцы страцілі паўтараста тысяч чалавек на плато Баінзіца і ля Сан-Габрыэле. Ён сказаў, што, апроч таго, сорак тысяч яны страцілі на Карсо. Мы выпілі, і ён разгаварыўся. Ён сказаў, што сёлета ўжо не будзе баёў і што італьянцы адкусілі болей, чым маглі праглынуць. Ён сказаў, што наступ у Фландрый быў дрэнным. Калі і далей не будуць берагчы людзей, як гэтай восенню, то праз год саюзнікі выдыхнуцца. Ён сказаў, што мы ўсе ўжо выдыхнуліся, але гэта не страшна да той пары, пакуль мы самі гэтага не ведаем. Мы ўсе выдыхнуліся. Уся рэч у тым, каб не прызнаваць гэтага. Тая краіна, якая апошній зразумее, што яна выдыхнулася, выйграе вайну. Мы выпілі яшчэ. Ці не са штаба я? Не. А ён — так. Глупства ўсё. Мы сядзелі ўдвух, разваліўшыся на адной з вялікіх скураных канап клуба. Боты ў яго былі з матавай скуры і старанна наваксаваныя. Гэта былі раскошныя боты. Ён сказаў, што ўсё глупства. Ва ўсіх у галаве толькі дывізіі і папаўненне. Грызуцца праз дывізіі, а як атрымаюць іх, дык зараз жа загубяць. Усе выдыхнуліся. Перамога ўвесь час за немцамі. Вось гэта салдаты! Стары гун, вось гэта салдат. Але і яны выдыхнуліся таксама. Мы ўсе выдыхнуліся. Я спытаў пра рускіх. Ён сказаў, што і яны ўжо выдыхнуліся. Я хутка сам убачу, што яны выдыхнуліся. Ды і аўстрыйцы выдыхнуліся таксама. Вось каб ім далі некалькі дывізіяў гунаў, тады яны справіліся б. Ці мяркуе ён, што яны пяройдуць у наступ гэтай восенню? Вядома. Італьянцы выдыхнуліся. Усе ведаюць, што яны выдыхнуліся. Стары гун пройдзе праз Трэнціна і каля Вічэнцы перарэжа чыгуначны рух, — тады нашы італьянцы і гатовы. Аўстрыйцы ўжо спрабавалі гэта ў шаснаццатым, сказаў я. Але яны наўрад ці пойдучь на гэта, сказаў ён. Гэта вельмі проста. Яны прыдумваюць што-небудзь больш складанае і на гэтым канчаткова выдыхнуцца. Мне пара, сказаў я. Час вяртацца ў шпіталь.

— Да пабачэння, — сказаў ён. Потым весела: — Усяго найлепшага. — Песімізм яго меркаванняў знаходзіўся ў рэзкай процілегласці з яго вясылым норавам.

Я зайшоў у цырульню і пагаліўся, а потым пайшоў у шпіталь. Мая нага паправілася так, што лепш і нельга было чакаць. Тры дні назад я быў на аглядзе. Мне заставалася ўсяго некалькі працэдур, каб скончыць курс лекавання ў Ospedale Maggiore, і я пайшоў па завулку, стараючыся не кульгаць. Пад навесам нейкі стары выразаў сілуэты. Я спыніўся, каб паглядзець. Дзве дзяўчыны стаялі перад ім, і ён выразаў іх сілуэты, паглядаючы на іх, адкінуўшы галаву набок і вельмі хутка рухаючы нажніцамі. Дзяўчаты смяяліся. Ён паказаў мне сілуэты, перш чым наклеіць іх на белую паперу і перадаць дзяўчатам.

— Што, добрыя? — сказаў ён.— А вы не хочаце, tenente?

Дзяўчаты пайшлі, разглядаючы свае сілуэты і смеючыся. Абедзве былі прыгожыя. Адна з іх працавала ў закусачнай насупраць шпітала.

— Давайце,— сказаў я.

— Зніміце ваша кепі.

— Не. У кепі.

— Так будзе горай,— сказаў стары.— Зрэшты,— яго твар прасвятлеў,— так будзе больш ваяўніча.

Ён пачаў выразаць на чорнай паперы, затым аддзяліў абедзве палавінкі ліста, наклеіў два профілі на кардон і падаў мне.

— Колькі вам?

— Нічога, нічога.— Ён махнуў рукой.— Я вам проста так зрабіў.

— Калі ласка.— Я дастаў некалькі медзякоў.— Зрабіце мне прыемнае.

— Не, я зрабіў іх для ўласнага задавальнення. Падаруйце іх сваёй мілай.

— Дзякуй і да пабачэння.

— Да хуткай сустрэчы.

Я вярнуўся ў шпіталь. У канцылярыі для мяне былі лісты, адзін афіцыйны і яшчэ некалькі. Мне даваўся трохтыднёвы адпачынак для папраўкі здароўя, пасля чаго я павінен быў вярнуцца на фронт. Я ўважліва перачытаў яго. Ага, так і ёсць. Адпачынак будзе лічыцца з 4 кастрычніка, калі я скончу курс лекавання. У трох тыднях дваццаць адзін дзень. Гэта выходзіць 25 кастрычніка. Я сказаў, што пагуляю крыху яшчэ, і пайшоў у недалёкі ад шпітала рэстаран, каб павячэраць і

прагледзець за сталом лісты і «Corriere della Sera». Адзін ліст быў ад майго дзеда, у ім былі сямейныя навіны, патрыятычныя павучанні, чэк на дзвесце долараў і некалькі газетных выразак. Затым быў нудны ліст нашага святара, ліст аднаго знаёмага лётчыка, які служыў у французскай авіяцыі і трапіў у вясёлую кампанію, пра што і расказваў, і запіска ад Рынальдзі, які пытаўся, ці доўга я яшчэ думаю адседжвацца ў Мілане і наагул якія навіны? Ён прасіў, каб я прывёз яму грамафонныя пласцінкі з прыкладзенага спісу. Я загадаў на вячэру бутэльку к'яніці, пасля выпіў кавы з каньяком, дачытаў газету, склаў усе лісты ў кішэнню, пакінуў газету на стале разам з чайвымі і выйшаў. У сваім пакоі ў шпіталі я зняў форму, надзеў піжаму і халат, апусціў фіранкі на балконных дзвярах і пачаў чытаць бостанскія газеты, якія прывозіла сваім хлопчыкам місіс Меерс. Каманда «Чыкага Уайт Сокс» узяла прыз Амерыканскай лігі, а ў Нацыянальнай лізе наперадзе ішла каманда «Нью-Ёрк Джайэнтс». Бейб Рут гуляў цяпер за Бостан. Газеты былі сумныя, навіны затхлыя і вузкаясцовыя, звесткі з фронту састарэлыя. У амерыканскіх навінах толькі і гаварылася, што пра вучэбныя лагеры. Я радаваўся, што я не ў вучэбным лагеры. Апрача спартыўных навін, я нічога не мог чытаць, ды і то чытаў без ніякай цікавасці. Калі чытаеш шмат газет адразу, нельга чытаць з цікавасцю. Газеты былі не вельмі новыя, але я ўсё-ткі чытаў іх. Я падумаў, ці закрыюцца спартыўныя саюзы, калі Амерыка па-сапраўднаму ўступіць у вайну. Напэўна, не. У Мілане, як і раней, бываюць скачкі, хоць вайна ў разгары. У Францыі скачак ужо няма. Гэта адтуль прывезлі нашага Япалака. Дзяжурства Кэтрын пачыналася толькі а дзвянтай гадзіне. Я чуў яе крокі па калідоры, калі яна з'явілася на дзяжурства, і адзін раз бачыў яе ў адчыненых дзверы. Яна абышла некалькі палат і нарэшце ўвайшла ў маю.

— Я сёння позна, мілы,— сказала яна.— Шмат спраў. Ну, а ты?

Я расказаў ёй пра газеты і пра адпачынак.

— Цудоўна,— сказала яна.— Куды ж ты думаеш ехаць?

— Нікуды. Думаю застацца тут.

— Вельмі неразумна. Падбяры добрае месца, і я таксама паеду з табой.

- А як ты гэта зробіш?
  - Не ведаю. Як-небудзь.
  - Ты цуд.
  - Зусім не. Але ў жыцці не так ужо цяжка ўладкоўвацца, калі няма чаго траціць.
  - Што ты маеш на ўвазе?
  - Нічога. Толькі падумала, якія нікчэмныя цяпер перашкоды, што здаваліся раней непераадольнымі.
  - Мне здаецца, гэта будзе зрабіць даволі цяжка.
  - Не, мілы. У скрайнім выпадку я проста кіну ўсё і паеду.
- Але да гэтага не дойдзе.
- Куды ж нам ехаць?
  - Усё адно. Куды хочаш. Дзе мы нічога не ведаем.
  - А табе ўсё роўна, куды ехаць?
  - Так. Толькі б ехаць.
- Яна была нейкая напружаная і заклапочаная.
- Што здарылася, Кэтрын?
  - Нічога. Нічога не здарылася.
  - Няпраўда.
  - Праўда. Зусім нічога.
  - Я ведаю, што няпраўда. Скажы, дарагая. Мне ты можаш сказаць.
  - Нічога не здарылася.
  - Скажы.
  - Я не хачу. Я баюся, што гэта цябе засмуціць або ўстрывожыць.
  - Ды не.
  - Ты ўпэўнены? Мяне гэта не засмучае, але я баюся засмуціць цябе.
  - Калі гэта не засмучае цябе, то і мяне таксама не.
  - Мне не хочацца гаварыць.
  - Скажы.
  - Гэта неабходна?
  - Так.
  - У мяне будзе дзіця, мілы. Ужо амаль тры месяцы. Але ты не будзеш засмучацца, праўда? Не трэба. Не засмучайся.
  - Не буду.
  - Праўда не будзеш?
  - Вядома.

— Я старалася. Я ўсё паспрабавала, але нічога не дапамагло.

— Я і не думаю засмучацца.

— Так атрымалася, і я не стала засмучацца, мілы. І ты не засмучайся і не трывожся.

— Я трывожуся толькі пра цябе.

— Ну вось! Якраз гэтага і не трэба. Ва ўсіх нараджаюцца дзеці. У іншых увесь час нараджаюцца дзеці. Зусім натуральная рэч.

— Ты цуд.

— Зусім не. Але ты не думай пра гэта, мілы. Я пастараюся не хваляваць цябе. Я ведаю, што цяпер я расхвалявала цябе. Але дагэтуль я трымалася малайцом, праўда? Ты і не здагадваўся?

— Не.

— І далей так будзе. Ты зусім не павінен засмучацца. Я бачу, што ты засмучаны. Перастань. Хочаш чаго-небудзь выпіць, мілы? Я ведаю, варта табе выпіць — і ты развесялішся.

— Не. Я і так вясёлы. А ты цуд.

— Зусім не. Але я ўсё ўладжу, і мы будзем разам, а ты толькі выберы месца, куды нам паехаць. Кастрычнік, напэўна, будзе цудоўным. Мы выдатна правядзем гэты час, мілы, а калі ты будзеш на фронце, я буду пісаць табе штодня.

— А дзе будзеш ты?

— Я яшчэ не ведаю. Але абавязкова ў самым цудоўным месцы. Я пра ўсё паклапачуся.

Мы прыціхлі і перасталі размаўляць. Кэтрын сядзела на ложку, і я глядзеў на яе, але мы не дакраналіся адно да аднаго. Кожны з нас быў сам па сабе, як бывае, калі ў пакой заходзіць пабочны і ўсе раптам насцярожваюцца. Яна працягнула руку і паклала яе на маю.

— Ты не злуешся, мілы, скажы?

— Не.

— І ў цябе няма такога адчування, быццам ты трапіў у пастку?

— Крыху ёсць. Але не праз цябе.

— Я і не думаю, што праз мяне. Не кажы глупства. Я хачу сказаць — наагул у пастку.

— Фізіялогія заўсёды пастка.

Раптам яна аддалілася ад мяне, хоць не варушылася і не адняла рукі.

— Заўсёды — нядобрае слова.

— Прабач.

— Не, нічога. Але ты зразумееш, у мяне ніколі не было дзіцяці, і я ніколі нікога не любіла. І я старалася быць такой, як ты хацеў, а ты раптам гаворыш «заўсёды».

— Ну давай я адрэжу сабе язык,— прапанаваў я.

— Мілы! — Яна вярнулася да мяне здалёку.— Не звяртай увагі.— Мы зноў былі разам, і насцярожанасць знікла.— Праўда ж, мы з табой — адно, і не варта чапляцца.

— Не трэба.

— Здараецца. Людзі кахаюць адно аднаго, і чапляюцца да дробязей, і сварацца, і пасля раптам адразу перастаюць быць — адно.

— Мы не будзем сварыцца.

— І не трэба. Бо мы з табой толькі ўдваіх супраць усіх астатніх у свеце. Калі што-небудзь стане паміж намі, мы прапалі, яны нас схопяць.

— Ім не дастаць нас,— сказаў я.— Бо ты вельмі храбрая. З храбрымі не бывае бяды.

— Усё роўна, і храбрыя паміраюць.

— Але толькі адзін раз.

— Хто гэта сказаў?

— Баязлівец памірае тысячу разоў, а храбры толькі адзін?

— Вядома. Хто гэта сказаў?

— Не ведаю.

— Напэўна, сам быў баязліўцам,— сказала яна.— Ён добра разбіраўся ў баязліўцах, але храбрых не разумее. Храбры мо дзве тысячы разоў памірае, калі ён разумны. Толькі пра гэта ён не расказвае.

— Не ведаю. Храбраму ў душу не зазірнеш.

— Гэтым ён і моцны.

— Ты гаворыш з веданнем справы.

— Ты маеш рацыю, мілы. Гэтым разам ты маеш рацыю.

— Ты самая храбрая.

— Не,— сказала яна.— Але я хацела б быць храбрай.

— А я не храбры,— сказаў я.— Я ведаю сабе цану. У мяне было дастаткова часу, каб даведацца. Я як бейсбаліст, які

выбівае дваццаць два за сезон і ведае, што на большае ён не здатны.

— Што гэта значыць: «выбівае дваццаць два за сезон»? Гучыць вельмі важна.

— Зусім не. Гэта азначае — вельмі пасрэдны ігрок нападения ў бейсбольнай камандзе.

— Але ўсё-ткі ігрок нападения,— паддражніла яна мяне.

— Здаецца, нам адно аднаго не пераспрачаць,— сказаў я.— Але ты храбрая.

— Не. Але спадзяюся калі-небудзь стаць храбрай.

— Мы абое храбрыя,— сказаў я.— Калі я вып'ю, дык я зусім храбры.

— Мы выдатныя людзі,— сказала Кэтрын. Яна падышла да шафы і дастала каньяк і шклянку.— Выпі, мілы,— сказала яна.— Гэта табе за добрыя паводзіны.

— Нешта не хочацца.

— Выпі, выпі.

— Ну, добра.— Я наліў трэць шклянкі каньяку і выпіў.

— Я ведаю,— сказала яна,— што каньяк — напітак герояў. Але не трэба захапляцца.

— Дзе мы будзем жыць пасля вайны?

— Верагодна, у багадзельні,— сказала яна.— Тры гады я была вельмі наіўная і спадзявалася, што вайна скончыцца да Каляд. Але цяпер я думаю, што яна скончыцца, калі наш сын стане лейтэнантам.

— А мо ён будзе генералам.

— Калі гэта стагадовая вайна, ён і да генерала паспее даслужыцца.

— Ты не хочаш выпіць?

— Не. Ты ад каньяку заўсёды становішся весялейшы, мілы, а ў мяне кружыцца галава.

— Ты ніколі не піла каньяку?

— Не, мілы. Я страшэнна старамодная жонка.

Я ўзяў бутэльку і наліў сабе яшчэ.

— Трэба пайсці паглядзець на тваіх суайчыннікаў,— сказала Кэтрын.— А ты пакуль мо пачытаеш газеты?

— Табе абавязкова трэба ісці?

— Калі не цяпер, то пазней.

— Лепш цяпер.

- Я неўзабаве вярнуся.
- Я паспею дачытаць газеты,— сказаў я.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ДРУГІ

Ноччу стала холадна, і наступным днём ішоў дождж. Калі я вяртаўся з Ospedale Maggiore, дождж быў вельмі моцны, і я наскрозь прамок. Балкон майго пакоя залівала струменямі дажджу, і вецер гнаў іх у шкло балконных дзвярэй. Я пераапрануўся і выпіў каньяку, але ў яго быў непрыемны смак. Ноччу я адчуў сябе дрэнна, а раніцай пасля сьнеданьня мяне званітавала.

— Усё зразумела,— сказаў шпітальны доктар.— Паглядзіце на бялкі яго вачэй, міс.

Міс Гэйдж зірнула. Мне далі люстэрка, каб і я мог паглядзець. Бялкі вачэй былі жоўтыя, гэта была жаўтуха. Я прахварэў два тыдні. Праз гэта сарваўся мой адпачынак, які мы збіраліся правесці разам. Мы хацелі паехаць у Паланцу на Лага-Маджорэ. Там добра восенню, калі пачынае жаўцець лісце. Ёсць дзе пагуляць, і ў возеры можна лавіць стронгу. Там было б лепш, чым у Стрэзе, бо ў Паланцы менш народу. У Стрэзу так зручна ездзіць з Мілана, што там заўсёды шмат знаёмых. Каля Паланцы ёсць вельмі слаўныя вёсачкі, і на лодцы можна дабірацца да рыбацых астравоў, а на самым вялікім востраве ёсць рэстаран. Але нам не давалося паехаць.

Аднойчы, калі я ляжаў хворы на жаўтуху, міс Ван-Кампен увайшла ў пакой, адчыніла дзверцы гардэроба і ўбачыла пустыя бутэлькі. Я толькі што паслаў швейцара вынесці цэлае бярэмя бутэлек, і, напэўна, яна бачыла, як ён выходзіў з імі, і прыйшла паглядзець, ці няма яшчэ. Больш за ўсё было бутэлек з-пад вермуту, бутэлек з-пад марсалы, бутэлек з-пад капры, парожніх пляшак з-пад к'янці і некалькі бутэлек з-пад каньяку. Швейцар вынес самыя вялікія бутэлькі, тыя, у якіх быў вермут, і аплеценныя саломай пляшкі з-пад к'янці, а бутэлькі з-пад каньяку ён пакінуў пад канец. Тыя бутэлькі, што знайшла міс Ван-Кампен, былі з-пад каньяку, і адна бутэлька, у выглядзе мядзведзя, была з-пад кюмеля. Бутэлька-мядзведзь асабліва разлавала міс Ван-Кампен. Яна ўзяла яе ў рукі. Мядзведзь сядзеў на задніх лапах, падняўшы прыэднія, у

яго шклянкой галаве быў корак, а да дна прычапіліся некалькі ліпкіх крышталікаў. Я засмяяўся.

— Тут быў кюмель,— сказаў я.— Самы лепшы кюмель прадаюць у такіх бутэльках-мядзвездзях. Яго прывозяць з Расіі.

— Гэта ўсе бутэлькі з-пад каньяку, калі не памыляюся? — спытала міс Ван-Кампен.

— Я адсюль не бачу,— сказаў я.— Але верагодна, што так.

— Колькі часу гэта працягваецца?

— Я сам купляў іх і прыносіў сюды,— сказаў я.— Мяне часта наведвалі італьянскія афіцэры, і я трымаў каньяк, каб частаваць іх.

— Але самі вы не пілі?

— Сам таксама піў.

— Каньяк! — сказала яна.— Адзінаццаць парожніх бутэлек з-пад каньяку і гэта мядзвезджая вадкасць.

— Кюмель.

— Зараз я прышлю каго-небудзь, каб іх прыбралі. Болей у вас няма парожніх бутэлек?

— Пакуль што няма.

— А я яшчэ шкадавала вас, калі вы захварэлі на жаўтуху. Шкадаваць вас — гэта марна шкадаваць.

— Дзякуй вам.

— Я магу зразумець, што вам не хочацца вяртацца на фронт. Але вы маглі б прыдумаць што-небудзь больш да-сціпнае, чым выклікаць у сябе жаўтуху спажываннем алкаголю.

— Чым?

— Спажываннем алкаголю. Вы вельмі добра чулі, што я сказала.— Я маўчаў.— Баюся, што, калі вы не прыдумаеце чаго-небудзь яшчэ, вам давядзецца адправіцца на фронт, як толькі пройдзе ваша жаўтуха. Не думаю, каб пасля знарочы-стай жаўтухі давалі адпачынак для папраўкі здароўя.

— Вы не думаеце?

— Не думаю.

— Вы калі-небудзь хварэлі на жаўтуху, міс Ван-Кампен?

— Не, але я часта назірала гэтую хваробу.

— Вы заўважылі, якое задавальненне ад яе ў хворых?

— Магчыма, гэта лепш, чым фронт.

— Міс Ван-Кампен,— сказаў я,— вы калі-небудзь бачылі чалавека, які, каб пазбегнуць воінскай павіннасці, ударыў бы сам сябе ў машонку?

Міс Ван-Кампен прапусціла пытанне міма вушэй. Яна павінна была або прапусціць яго міма вушэй, або пайсці з майго пакоя. Ісці ёй не хацелася, бо яна неўзлюбіла мяне ўжо даўно і цяпер рыхтавалася паквітацца са мной.

— Я бачыла шмат людзей, якія ратаваліся ад фронту наўмысным членашкодніцтвам.

— Рэч не ў тым. Наўмыснае членашкодніцтва я і сам бачыў. Я спытаў, ці бачылі вы калі-небудзь чалавека, які, каб пазбегнуць воінскай павіннасці, стукнуў бы сабе нагой у машонку? Таму што гэтае адчуванне бліжэй за ўсё да жаўтухі, і я думаю, што не многія жанчыны ведаюць пра гэта. Вось я і спытаў, ці была ў вас калі-небудзь жаўтуха, міс Ван-Кампен, бо...

Міс Ван-Кампен выйшла з пакоя. Крыху пазней увайшла міс Гэйдж.

— Што вы сказалі Ван-Кампен? Яна разгневалася.

— Мы параўналі розныя адчуванні. Я выказаў меркаванне, што ёй ніколі не даводзілася нараджаць...

— Вы вар'ят,— сказала Гэйдж.— Яна гатова садраць з вас скуру жыўцом.

— Яна яе ўжо садрала,— сказаў я.— Яна праваліла мой адпачынак, а цяпер, напэўна, захоча падвесці мяне пад палявы суд. Ад яе можна дачакацца.

— Яна заўсёды вас недалюбівала,— сказала Гэйдж.— А праз што ў вас пачалося?

— Яна гаворыць, што я знарок дапіўся да жаўтухі, каб не вяртацца на фронт.

— Фу,— сказала Гэйдж.— Я прысягну, што вы ніколі кроплі ў рот не бралі. Усе прысягнуць, што вы ніколі кроплі ў рот не бралі.

— Яна знайшла бутэлькі.

— Сто разоў я вам гаварыла: трэба прыбіраць гэтыя бутэлькі. Дзе яны?

— У гардэробе.

— У вас ёсць чамадан?

— Няма. Усуньце ў гэты запlechнік.

Міс Гэйдж спакавала бутэлькі ў заплечнік.

— Я аддам іх швейцару,— сказала яна, кіруючыся да дзвярэй.

— Адну хвілінку,— сказала міс Ван-Кампен.— Гэтыя бутэлькі забяру я.— З ёю быў швейцар.— Вазьміце гэта, калі ласка,— сказала яна.— Я хачу паказаць іх доктару.

Яна пайшла па калідоры. Швейцар панёс заплечнік. Ён ведаў, што ў ім.

Нічога не здарылася, толькі прапаў мой адпачынак.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ТРЭЦІ

Тым вечарам, калі я павінен быў ехаць на фронт, я паслаў швейцара на вакзал заняць мне месца ў вагоне, як толькі цягнік прыйдзе з Турына. Цягнік адыходзіў апоўначы. Састаў фарміраваўся ў Турыне і каля паловы адзінаццатай прыбываў у Мілан і стаяў каля перона да самага адыходу. Каб атрымаць месца, трэба было трапіць на вакзал раней, чым прыедзе цягнік. Швейцар узяў з сабой сябра, кулямётчыка ў адпачынку, які працаваў у кравецкай майстэрні, і быў упэўнены, што ўдвух ім удасца заняць мне месца. Я даў ім грошай на перонныя білеты і загадаў захапіць мой багаж. У мяне быў вялікі заплечнік і дзве паходныя торбы.

Каля пятай гадзіны я развітаўся ў шпіталі і выйшаў. Швейцар ужо занёс мой багаж да сябе ў швейцарскую, і я сказаў, што буду на вакзале каля апоўначы. Яго жонка назвала мяне «signorino» і заплакала. Пасля выцерла вочы, патрэсла маю руку і заплакала зноў. Я паглядзіў яе па плячы, і яна заплакала яшчэ раз. Гэта была нізенькая, пухлая, сівая жанчына з добрым тварам. Яна заўсёды цыравала мне шкарпэткі. Калі яна плакала, у яе быццам распаўзаўся твар. Я пайшоў у бар і стаў чакаць, гледзячы ў акно. На вуліцы было цёмна, і холадна, і туманна. Я заплаціў за шклянку кавы з грапай і глядзеў, як міма ідуць людзі ў паласе святла ад акна. Я ўбачыў Кэтрын і пастукаў у акно. Яна зірнула, убачыла мяне і ўсміхнулася, і я выйшаў насустрач ёй. На ёй быў цёмна-сіні плашч і мяккі фетравы капялюшык. Мы разам пайшлі па тратуары міма вінных крамаў, пасля праз рынкавую плошчу і далей па вуліцы і, прайшоўшы пад аркай, выйшлі на саборную плошчу. Яе

перасякалі трамвайныя пуці, а за імі быў сабор. Ён быў белы і мокры ў тумане. Мы перайшлі цераз рэйкі. Злева ад нас былі крамы з асветленымі вітрынамі і ўваход у Galleria. Над плошчай туман гусцеў, і сабор зблізку быў вельмі вялікі, а мур сцен мокры.

— Зойдзем?

— Не,— сказала Кэтрын.

Мы пайшлі далей. У цені аднаго з контрфорсаў стаяў салдат з дзяўчынай, і мы прайшлі міма іх. Яны стаялі, ушчыльную прыціснуўшыся да сцяны, і ён накрыў яе сваім плашчом.

— Яны падобныя да нас,— сказаў я.

— Ніхто не падобны да нас,— сказала Кэтрын. Яна думала не пра радаснае.

— Ім нават пайсці няма куды.

— Мо для іх так лепей.

— Не ведаю. Усё-ткі трэба, каб у кожнага было куды пайсці.

— У іх ёсць сабор,— сказала Кэтрын.

Мы ўжо мінулі яго. Мы дайшлі да краю пляцоўкі і азірнуліся на сабор. Ён быў прыгожы ў тумане. Мы стаялі перад крамаю скураных вырабаў. У вітрыне былі боты для верхавой язды, заплечнік і п'ексы. Усё гэта было раскладзена паасобку: заплечнік пасярэдзіне, боты з аднаго боку, п'ексы — з другога. Скура была цёмная, гладкая і блішчала, як на пацёртым сядле. Электрычнае святло кідала доўгія блікі на цьмяна-бліскучую скуру.

— Калі-небудзь мы з табой паедзем на лыжах.

— Праз два месяцы пачынаецца лыжны сезон у Мюрэне,— сказала Кэтрын.

— Давай паедзем туды.

— Давай,— сказала яна. Мы прайшлі ўздоўж іншых вітрын і павярнулі ў завулак.

— Я тут ні разу не была.

— Гэтай дарогай я заўсёды хадзіў у Ospedale Maggiore,— сказаў я.

Завулак быў вузкі, і мы ішлі з правага боку. У густым тумане сустракалася шмат людзей. Ва ўсіх крамах, міма якіх мы праходзілі, былі асветленыя вокны. Мы загледзеліся на піраміду сыру ў адным акне. Перад збрыйнай крамай я спыніўся.

— Зойдзем на хвілінку. Мне трэба нешта купіць.

— Што?

— Пісталет.

Мы ўвайшлі, і я адшпіліў свой пояс і разам з пустой кабурой паклаў яго на прылавак. За прылаўкам стаялі дзве жанчыны. Яны паказалі мне некалькі пісталетаў.

— Мне трэба, каб ён падыходзіў па размеры,— сказаў я, адшпільваючы кабуру. Кабура была шэрая, скураная, я купіў яе выпадкова, каб насіць у горадзе.

— А гэта добрыя пісталеты? — спытала Кэтрын.

— Усе яны прыкладна аднолькавыя. Можна паспрабаваць вось гэты? — спытаў я ў жанчын.

— Тут у нас цяпер няма дзе страляць,— сказала яна.— Але ён вельмі добры. Вы не пашкадуеце.

Я спусціў курок і адцягнуў затвор. Спружына была даволі тугая, але дзейнічала спраўна. Я прыцэліўся і зноў спусціў курок.

— Ён не новы,— сказала жанчына.— Ён належаў аднаму афіцэру, першакласнаму стралку.

— А куплены быў у вас?

— Так.

— Як ён зноў трапіў да вас?

— Праз веставаго гэтага афіцэра.

— Мо і мой у вас,— сказаў я.— Колькі?

— Пяцьдзясят лір. Гэта вельмі танна.

— Добра. Дайце мне яшчэ дзве запасныя абоймы і скрынку патронаў.

Яна дастала абоймы і патроны з-пад прылаўка.

— Мо вам патрэбна шабля? — спытала жанчына.— У мяне ёсць шаблі, вельмі танна.

— Я еду на фронт.

— А-а, тады вам не патрэбна шабля,— сказала яна.

Я заплаціў за патроны і пісталет, зарадзіў абойму і ўстаіў яе на месца, паклаў пісталет у пустую кабуру, набіў патронамі абедзве запасныя абоймы і схаваў іх у скураныя кішэнькі кабуры, потым надзеў пояс і зашпіліў яго. Цяжар пісталета адцягваў пояс. Усё-ткі, падумаў я, зброя форменнага ўзору лепшая. Заўсёды можна знайсці патроны.

— Цяпер мы ў поўным узбраенні,— сказаў я.— Гэта адзінае, што мне трэба было зрабіць да ад'езду. Нехта забраў мой стары, калі мяне адпраўлялі ў шпіталь.

— Каб толькі ён быў добры,— сказала Кэтрын.

— Мо вам яшчэ што-небудзь трэба? — спытала жанчына.

— Здаецца, не.

— Пісталет са шнурам.

— Так, я заўважыў.

Жанчыне хацелася прадаць яшчэ што-небудзь.

— Мо вам патрэбен свісток?

— Здаецца, не.

Жанчына сказала «да пабачэння», і мы выйшлі на вуліцу. Кэтрын паглядзела ў акно. Жанчына выглянула і пакланілася нам.

— Што гэта за люстэрка ў драўлянай аправе?

— Гэта каб прывабліваць птушак. З такім люстэркам выходзяць у поле, жаўрукі лятуць на бляск, тут іх і забіваюць.

— Вынаходлівы народ італьянцы,— сказала Кэтрын.— У вас, у Амерыцы, жаўрукоў не страляюць, мілы, праўда?

— Хіба што выпадкова.

Мы перасеклі вуліцу і пайшлі па другім баку.

— Мне цяпер лепш,— сказала Кэтрын.— Мне было вельмі дрэнна, калі мы выйшлі.

— Нам заўсёды добра, калі мы разам.

— Мы заўсёды будзем разам.

— Так, калі не лічыць, што сёння ноччу я ад'язджаю.

— Не думай пра гэта, мілы.

Мы ішлі па вуліцы. У тумане агні былі жоўтымі.

— Ты не стаміўся? — спытала Кэтрын.

— А ты?

— Не. Прыемна блукаць.

— Але толькі не трэба вельмі доўга.

— Добра.

Мы дайшлі да рога і павярнулі ў завулак, дзе не было ліхтароў. Я спыніўся і пацалаваў Кэтрын. Цалуючы яе, я адчуваў яе руку на сваім плячы. Яна нацягнула на сябе мой плашч так, што мы накрыліся ім. Мы стаялі на тратуары каля высокай сцяны.

— Пойдзем куды-небудзь,— сказаў я.

— Добра,— сказала Кэтрын. Мы ішлі па завулку, пакуль не дайшлі да больш шырокай вуліцы, што выходзіла на канал. На другім баку былі цагляныя дамы. Наперадзе, у канцы вуліцы, я ўбачыў трамвай, які заязджаў на мост.

— Каля моста мы знойдзем экіпаж,— сказаў я. Мы стаялі на мосце ў тумане, чакаючы экіпаж. Міма прайшлі некалькі трамваяў, набітых людзьмі, якія спышаліся дадому. Потым праехаў экіпаж, але ў ім нехта сядзеў. Стаў капаць дождж.

— Пойдзем пешшу ці сядзем у трамвай? — спытала Кэтрын.

— Зараз знойдзем экіпаж,— сказаў я.— Тут іх шмат.

— Вось якраз пад'язджае,— сказала яна.

Вазніца спыніў каня і апусціў металічны значок свайго лічыльніка. Верх быў падняты, і на плашчы ў вазніцы былі кроплі дажджу. Яго лакаваны цыліндр блішчаў ад вады. Мы ўселіся разам на заднім сядзенні, ад паднятага верху там было цёмна.

— Куды ты сказаў яму ехаць?

— На вакзал. Насупраць вакзала ёсць гатэль, туды мы і зойдзем.

— А ў гатэль хіба можна так? Без багажу.

— Можна,— сказаў я.

Мы доўга ехалі да вакзала завулкамі пад дажджом.

— А абедаць мы не будзем? — спытала Кэтрын.— Я прагаладалася.

— Мы паабедаем у сябе ў нумары.

— Мне няма ў што пераапрануцца. У мяне няма нават начной кашулі.

— А мы купім,— сказаў я і паклікаў вазніцу: — Едзьце па Віа-Манцоні.

Ён кінуў і на наступным рагу павярнуў направа. На Віа-Манцоні Кэтрын стала шукаць краму.

— Вось тут,— сказала яна. Я спыніў вазніцу, і Кэтрын злезла, перайшла тратуар і знікла ўнутры. Я сядзеў, адкінуўшыся, у экіпажы і чакаў яе. Ішоў дождж, і я адчуваў пах мокрай вуліцы і запаранага каня пад дажджом. Кэтрын выйшла са скруткам, села, і мы паехалі далей.

— Я страшэнная транжырка, мілы,— сказала яна,— але кашуля такая прыгожая.

Каля гатэля я папрасіў Кэтрын пачакаць у экіпажы, а сам увайшоў і перагаварыў з адміністратарам. Нумароў было колькі хочаш. Я вярнуўся да экіпажа, заплаціў вазніцы, і мы з Кэтрын разам увайшлі ў гатэль. Хлопчык з бліскучымі гузікамі панёс скрутак. Адміністратар паклонам запрасіў нас у ліфт. Вакол было шмат чырвонага плюшу і бронзы. Адміністратар падняўся разам з намі.

— Monsieur і madam будуць абедаць у сябе ў нумары?

— Так. Прышліце, калі ласка, картачку,— сказаў я.

— Хочаце што-небудзь па асобным заказе? Дзічыну альбо суфле?

Ліфт мінуў тры паверхі, пазвоньваючы каля кожнага, потым дзынькнуў і спыніўся.

— Якая ў вас дзічына?

— Можна прыгатаваць фазана альбо слонку.

— Слонку,— сказаў я.

Мы пайшлі па калідоры. Дыван быў пацёрты. Справа і злева было шмат дзвярэй. Адміністратар спыніўся, адакнуў адны з іх і адчыніў.

— Вось, прашу вас. Цудоўны пакой.

Хлопчык з бліскучымі гузікамі паклаў скрутак на стол пасярод пакоя. Адміністратар рассунуў парцьеры.

— Сёння туман,— сказаў ён. Пакой быў абстаўлены чырвонай плюшавай мэбляй. Было шмат люстэркаў, два фатэлі і шырокі ложка з атласнай коўдрай. Другія дзверы вялі ў ванны пакой.

— Я зараз прышлю картачку,— сказаў адміністратар. Ён пакланіўся і выйшаў.

Я падышоў да акна і паглядзеў на вуліцу, потым пацягнуў за шнур, і тоўстыя плюшавыя парцьеры ссунуліся. Кэтрын сядзела на ложку і глядзела на крыштальны падсвечнік. Яна зняла капялюш, і яе валасы блішчалі на святле. Яна ўбачыла сябе ў адным з люстэркаў і паднесла рукі да валасоў. Я бачыў яе ў трох іншых люстэрках. Яна здавалася невясёлай. Яна скінула свой плашч на ложка.

— Што з табой, дарагая?

— Я ніколі яшчэ не адчувала сябе гуляшчай,— сказала яна. Я падышоў да акна і рассунуў парцьеры і паглядзеў на вуліцу. Я не думаў, што будзе так.

— Ты не гуляшчая.

— Я ведаю, мілы. Але непрыемна адчуваць, што быццам бы гэта так.— Голас яе быў сухі і невыразны.

— Гэта самы лепшы гатэль, дзе мы маглі ўладкавацца,— сказаў я.

Я глядзеў у акно. На другім баку плошчы свяціліся агні вакзала. Міма ехалі экіпажы, і я бачыў дрэвы ў парку. Агні гатэля адбіліся на мокрай маставой. «О, д’ябал! — думаў я.— Няўжо цяпер час спрацацца?»

— Хадзі сюды,— сказала Кэтрын. Сухасць знікла ў голасе.— Хадзі сюды. Я ўжо цаца-дзяўчынка.

Я павярнуўся да ложка. Кэтрын усміхалася.

Я падышоў і сеў на ложак побач з ёй і пацалаваў яе.

— Ты мая цаца-дзяўчынка.

— Вядома, твая,— сказала яна.

Па абедзе нам стала лягчэй, а потым зрабілася зусім добра, і хутка мы адчулі, што гэты пакой наш дом. Раней нашым домам быў мой пакой у шпіталі, а цяпер гэты нумар гатэля стаў нашым домам.

Кэтрын села, накінуўшы на плечы мой фрэнч. Мы вельмі прагаладаліся, а абед быў добры, і мы выпілі бутэльку капры і бутэльку сент-эстэфа. Большую частку выпіў я, але і Кэтрын крыху выпіла, і ёй стала зусім добра. Нам падалі слонку з бульбай, суфле, пюрэ з каштанаў, салат і сабаён на салодкае.

— Добры пакой,— сказала Кэтрын.— Цудоўны пакой. Як шкада, што мы раней не здагадаліся тут пасяліцца.

— Смешны пакой. Але слаўны.

— Цудоўная рэч распуста,— сказала Кэтрын.— Людзі, якія ёй займаюцца, відаць, робяць гэта са смакам. Гэты чырвоны плюш проста непаўторны. Якраз тое, што трэба. А люстэркі, хіба не цуд?

— Ты прыгожая.

— Не ведаю, як прачнуцца ў такім пакоі заўтра. Але наагул гэта цудоўны пакой.

Я наліў яшчэ шклянку сент-эстэфа.

— Мне хацелася б саграшыць па-сапраўднаму,— сказала Кэтрын.— Усё, што мы робім, так цнатліва і проста. Я не веру, што мы робім нешта дрэннае.

— Ты дзівосная.

— Толькі я галодная. Я вельмі галодная.
— Ты простая, ты цудоўная.
— Я простая. Ніхто не разумеў гэтага да цябе.
— Адночы, калі мы пазнаёміліся, я цэлы дзень думаў пра тое, як мы з табой паедзем у гатэль «Кавур» і як усё будзе.
— Гэта было нахабства з твайго боку. Але ж гэта не «Кавур», праўда?

— Не. Туды нас не пусцілі б.
— Калі-небудзь пусцяць. Вось бачыш, мілы, у гэтым якраз розніца паміж намі. Я ніколі ні пра што не думала.

— Зусім ніколі?
— Ну, крышачку,— сказала яна.
— Ах ты, мілая!

Я наліў яшчэ шклянку віна.

— Я зусім простая,— сказала Кэтрын.
— Спачатку я думаў інакш. Мне здалося, што ты вар'ятка.
— Я і была крыху вар'ятка. Я цябе не збянтэжыла тады, мілы?

— Цудоўнае віно,— сказаў я.— Забываешся на ўсё дрэннае.
— Цудоўнае,— сказала Кэтрын.— Але ў майго бацькі ад яго вельмі моцная падагра.

— У цябе ёсць бацька?
— Так,— сказала Кэтрын.— У яго падагра. Але табе зусім не трэба будзе з ім сустракацца. А ў цябе хіба няма бацькі?

— Не,— сказаў я.— У мяне айчым.
— А ён мне спадабаецца?
— Табе не трэба будзе з ім сустракацца.

— Нам з табой так добра,— сказала Кэтрын.— Мяне больш нічога не цікавіць. Я такая шчаслівая жонка.

Прышоў афіцыянт і сабраў посуд. Неўзабаве мы прыціхлі, і было чуваць, як ідзе дождж. Унізе, на плошчы, прагудзеў аўтамабіль.

— Выразна чую я імклівы
Бег часу коней легкакрылых,—

сказаў я.

— Я ведаю гэтыя вершы,— сказала Кэтрын.— Гэта Марвел. Толькі ж гэта пра дзяўчыну, якая не хацела жыць з мужчынам.

Галава ў мяне была вельмі ясная і свежая, і мне хацелася гаварыць пра звычайнае.

- Дзе ты будзеш нараджаць?
- Не ведаю. У самым лепшым месцы.
- Як ты ўсё ўладкуеш?
- Самым лепшым чынам. Не турбуйся, мілы. Да сканчэння вайны ў нас можа быць яшчэ шмат дзяцей.
- Нам хутка трэба ісці.
- Я ведаю. Калі хочаш, лічы, што ўжо трэба ісці.
- Яшчэ не.
- Тады не нервуйся, мілы. Ты ўвесь час быў зусім добры, а цяпер пачынаеш нервавацца.
- Не буду. Ты мне будзеш часта пісаць?
- Штодня. Вашы лісты чытаюць?
- Там так дрэнна ведаюць англійскую мову, што гэта не мае значэння.
- Я буду пісаць вельмі блытана,— сказала Кэтрын.
- Але не зусім блытана.
- Не, толькі крыху.
- Відаць, трэба ісці.
- Добра, мілы.
- Мне не хочацца ісці з нашага дамка.
- І мне таксама.
- Але трэба ісці.
- Добра. Мы ж ніколі яшчэ доўга не жылі дома.
- Яшчэ пажывем.
- Я табе падрыхтую цудоўны дамок да твайго вяртання.
- Мо я вярнуся вельмі хутка.
- А раптам цябе параняць у нагу.
- Альбо ў мочку вуха.
- Не, я хачу, каб твае вушы засталіся такімі ж.
- А ногі не?
- У ногі ты ўжо быў паранены.
- Трэба ісці, дарагая.
- Добра. Ты ідзі першы.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ЧАЦВЁРТЫ

Мы не выклікалі ліфт, а спусціліся па лесвіцы. Дыван на лесвіцы быў выцёрты. Я заплаціў за абед, і афіцыянт, які яго прынёс, сядзеў каля дзвярэй. Ён ускочыў і пакланіўся, і

я пайшоў з ім у кантору і заплаціў за нумар. Адміністратар прыняў мяне як сябра і адмовіўся атрымаць наперад, але, расстаўшыся са мной, ён паклапаціўся пасадзіць каля дзвярэй афіцыянта, каб я не збег не заплаціўшы. Верагодна, такія выпадкі ў яго здараліся, нават з сябрамі. За час вайны бывае столькі сяброў.

Я папрасіў афіцыянта схадзіць па экіпаж, і ён узяў у мяне з рук скрутак Кэтрын і, раскрыўшы парасон, выйшаў. З акна мы бачылі, як ён пераходзіў вуліцу пад дажджом. Мы стаялі ў канторы і глядзелі ў акно.

- Як ты сябе адчуваеш, Кэт?
- Хочацца спаць.
- А мне тужліва і хочацца есці.
- У цябе ёсць што-небудзь з сабой?
- Так, у паходнай торбе.

Я ўбачыў экіпаж. Ён спыніўся, конь стаяў, апусціўшы галаву пад дажджом, афіцыянт вылез, разгарнуў парасон і пайшоў да гатэля. Мы сустрэлі яго ў дзвярах і пад парасонам пайшлі па мокрым тратуары ў экіпаж. Па сцёкавай канаве бегла вада.

— Ваш скрутак на сядзенні,— сказаў афіцыянт. Ён стаяў з парасонам, пакуль мы сядалі, і я даў яму на чай.

— Дзякуй. Шчаслівай дарогі,— сказаў ён. Вазніца падабраў лейцы, і конь рушыў. Афіцыянт павярнуўся са сваім парасонам і накіраваўся да гатэля. Мы паехалі ўздоўж тратуара, потым звярнулі налева і выехалі на вакзал з правага боку. Два карабінеры стаялі каля ліхтара, куды амаль не трапляў дождж. Іх капелюшы блішчалі пад ліхтаром. Пры святле вакзальных агнёў дождж быў празрысты і чысты. З-пад навесу выйшаў насільшчык, хаваючы ад дажджу галаву ў каўнер.

— Не,— сказаў я.— Дзякуй. Не трэба.

Ён зноў схваўся пад навес. Я павярнуўся да Кэтрын. Яе твар быў у цені ад паднятага верху.

- Што ж, развітаемся?
- Я зайду.
- Не трэба.
- Бывай, Кэт.
- Скажы яму адрас шпіталя.
- Добра.

Я сказаў вазніцы куды ехаць, ён кіўнуў.

— Да пабачэння,— сказаў я.— Беражы сябе і маленькую Кэтрын.

— Да пабачэння, любы.

— Да пабачэння,— сказаў я.

Я выйшаў пад дождж, і вазніца рушыў. Кэтрын высунулася, і пры святле ліхтара я ўбачыў яе твар. Яна ўсміхалася і махала мне рукой. Экіпаж паехаў па вуліцы. Кэтрын паказвала пальцам у бок навеса. Я азірнуўся: там быў толькі навес і двое карабінераў. Я зразумеў, што яна хоча, каб я схваўся ад дажджу. Я стаў пад навес і глядзеў, як экіпаж зварочвае за рог. Потым я прайшоў праз будынак вакзала і выйшаў да цягніка.

На пероне мяне чакаў швейцар. Я ўвайшоў за ім у вагон, праціснуўся праз натоўп у праходзе і, адчыніўшы дзверы, уціснуўся ў перапоўненае купэ, дзе ў куточку сядзеў кулямётчык. Мой заплечнік і паходныя торбы ляжалі над яго галавой у сетцы для багажу. Шмат народу стаяла ў калідоры, і тыя, хто сядзеў у купэ, паглядзелі на нас, калі мы ўвайшлі. У цягніку не хапала месцаў, і ўсе былі настроеныя ваража. Кулямётчык устаў, каб саступіць мне месца. Хтосьці ляпнуў мяне па плячы. Я азірнуўся. Гэта быў вельмі высокі і худы артылерыйскі капітан з чырвоным шнарам на шчацэ. Ён бачыў усё праз шклянныя дзверы і ўвайшоў услед за мной.

— У чым справа? — спытаў я. Я павярнуўся да яго тварам. Ён быў вышэйшы за мяне, і яго твар здаваўся вельмі худым у цені ад казырка, і шнар быў свежы і блішчасты. Усе пазіралі на мяне.

— Так не робяць,— сказаў ён.— Нельга пасылаць салдата, каб загадзя заняць месца.

— А я вось зрабіў.

Ён глынуў паветра, і я ўбачыў, як кадык яго падняўся і апусціўся. Кулямётчык стаяў каля пустога месца. Праз шклянную перагародку калідора глядзелі людзі. Усе маўчалі.

— Вы не маеце права. Я прыйшоў сюды на дзве гадзіны раней за вас.

— Што вы хочаце?

— Сядзець.

— Я таксама.

Я глядзеў яму ў твар і адчуваў, што ўсё вакол супраць мяне. Я не асуджаў іх. Ён меў рацыю. Але я хацеў сядзець. Вакол усе як і раней маўчалі. «Ат, д'ябал!» — падумаў я.

— Сядайце, *signor capitano*,— сказаў я. Кулямётчык аступіў убок, і высокі капітан сеў. Ён паглядзеў на мяне. У яго поглядзе быў неспакой. Але месца засталася за ім.— Дастаньце мае рэчы,— загадаў я кулямётчыку. Мы выйшлі ў калідор. Цягнік быў перапоўнены, і я ведаў, што на месца нельга разлічваць. Я даў швейцару і кулямётчыку па дзесяць лір. Яны выйшлі з вагона і прайшлі па ўсёй платформе, заглядаючы ў вокны, але месцаў не было.

— Магчыма, хто-небудзь сядзе ў Брэшыі,— сказаў швейцар.

— У Брэшыі яшчэ сядуць,— сказаў кулямётчык. Я развітаўся з імі, і яны паціснулі мне руку і пайшлі. Яны абодва былі засмучаныя. Усе тыя, хто застаўся без месцаў, стаялі ў калідоры, калі цягнік крануўся. Я глядзеў у акно на стрэлкі і ліхтары, міма якіх мы ехалі. Дождж усё яшчэ ішоў, і хутка вокны сталі мокрыя, і нічога нельга было разглядзець. Пазней я лёг спаць на падлозе ў калідоры, засунуўшы спачатку свой гаманец з грашыма і дакументамі пад сарочку і штаны, так што ён трапіў паміж сцягном і штанінай. Я спаў усю ноч і прачынаўся толькі на прыпынках у Брэшыі і Вероне, дзе ў вагон уваходзілі новыя пасажыры, але адразу ж засынаў зноў. Адно паходную торбу я падклаў сабе пад галаву, а другую абхапіў рукамі, і хто не хацеў наступіць на мяне, той мог якраз мяне пераступіць. Па ўсім калідоры на падлозе спалі людзі. Іншыя стаялі, трымаючыся за аконныя парэнчы або прыхінуўшыся да дзвярэй. Гэты цягнік заўсёды быў перапоўнены.

Кніга трэцяя

РАЗДЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ПЯТЫ

Была восень, і ўсе дрэвы былі голыя, і дарогі ў гразі. З Удзіны ў Гарыцыю я ехаў на грузавіку. Па дарозе нам трапляліся іншыя грузавікі, і я пазіраў па баках. Тутавыя дрэвы

былі голыя, і зямля на палях бурая. Мокрае мёртвае лісце ляжала на дарозе паміж шэрагамі голых дрэў, і рабочыя латалі калдобіны на дарозе шчэбенем, які яны бралі з куч, складзеных уздоўж дарогі, пад дрэвамі. Паказаўся горад, але горы за ім былі адрэзаныя туманам. Мы пераехалі раку, і я заўважыў, што вады значна пабольшала. У гарах ішлі дажджы. Мы ўехалі ў горад, мінаючы фабрыкі, а затым дамы і вілы, і я ўбачыў, што за гэты час яшчэ больш дамоў разбурана снарадамі. На вузкай вуліцы мы сустрэлі аўтамабіль англійскага Чырвонага Крыжа. Шафёр быў у кепі, і ў яго быў худы і моцна загарэлы твар. Я яго не ведаў. Я злез з грузавіка на вялікім пляцы перад мэрыяй, шафёр падаў мне мой заплечнік, я закінуў яго за плечы, прышпіліў абедзве торбы і пайшоў да нашай вілы. Гэта не было падобна на вяртанне дамоў.

Я ішоў па мокрым жвіры алеі і глядзеў на вілу, якая бялася за дрэвамі. Усе вокны былі зачыненыя, але дзверы былі разнасцэжаныя. Я ўвайшоў і ўбачыў маёра ў пакоі з голымі сценамі, на якіх віселі толькі карты і надрукаваныя на машыныцы паперкі.

— Прывітанне! — сказаў ён. — Ну, як здароўе?

Ён пастарэў і нібыта ссохся.

— Нармальна, — сказаў я. — Як вашы справы?

— Усё ўжо скончылася, — сказаў ён. — Здымайце свой рыштунак і сядайце.

Я паклаў заплечнік і абедзве торбы на падлогу, а кепі — на заплечнік. Затым узяў крэсла, якое стаяла ля сцяны, і сеў ля стала.

— Лета было гадкае, — сказаў маёр. — Вы паправіліся?

— Так.

— Вы атрымалі свае ўзнагароды?

— Атрымаў. Усё як мае быць. Дзякуй вам.

— Пакажыце.

Я расхінуў свой плашч, каб былі бачны дзве стужачкі.

— А самі медалі вы таксама атрымалі?

— Не. Толькі дакументы.

— Медалі паступяць пазней. На гэта патрэбна шмат часу.

— Куды вы зараз накіруеце мяне?

— Усе машыны ў раз'ездзе. Шэсць на поўначы, у Капарэта. Вы ведаеце Капарэта?

— Ведаю,— сказаў я. Мне згадаўся маленькі белы гарадок са званіцай у даліне. Гарадок быў чысценькі, і на плошчы быў прыгожы фантан.

— Яны там. Цяпер шмат хворых. Баі скончыліся.

— А дзе астатнія?

— Дзве ў гарах, а чатыры ўсё яшчэ на Баінзіцы. Два іншыя санітарныя атрады ў Карсо, з трэцяй арміяй.

— Куды вы мяне накіруеце?

— Калі хочаце, вы можаце ўзяць тых чатыры машыны, што на Баінзіцы. Заменіце Джына, ён ужо даўно там. Усё гэта, здаецца, здарылася пасля вас?

— Так.

— Дрэнь справы былі. Мы страцілі тры машыны.

— Я чуў.

— Так, вам пісаў Рынальдзі.

— Дзе Рынальдзі?

— Ён тут, у шпіталі. Летам і восенню яму было горача.

— Магу ўявіць.

— Так, дрэнна было,— сказаў маёр.— Вы не ўяўляеце, як дрэнна. Я часта думаў, як вам пашанцавала, што вы былі паранены напачатку.

— Я і сам так лічу.

— Сёлета будзе яшчэ горай,— сказаў маёр.— Магчыма, яны ўжо цяпер пачнуць наступ. Так кажуць, але я не веру. Занадта позна. Бачылі раку?

— Бачыў. Вада паднялася.

— Не думаю, што наступ пачнецца цяпер, калі ў гарах ужо ідуць дажджы. Хутка пойдзе снег. А што нашы суайчыннікі? Ці ўбачым мы амерыканцаў, апрача вас?

— Рыхтуецца войска з дзесяці мільёнаў.

— Добра, каб хоць частка трапіла да нас. Але ўсіх перахопяць французы. Сюды не даедзе ніводзін чалавек. Ну, добра. Вы сёння пераначуеце тут, а заўтра раніцай выпраўляйцеся на маленькай машыне і змяніце Джына. Я дам вам каго-небудзь, хто ведае дарогу. Джына вам усё раскажа. Там яшчэ крыху страляюць, але наагул усё ўжо скончылася. Вам цікава будзе пабываць на Баінзіцы.

— Ахвотна там пабываю. Я вельмі задаволены, што зноў з вамі.

Ён усміхнуўся.

— Вы вельмі добры. Я стаміўся ад гэтай вайны. Калі б я з'ехаў, не думаю, каб мне захацелася вярнуцца.

— Так усё кепска?

— Ага. Так дрэнна і нават горай. Схадзіце памыйцеся і знайдзіце свайго сябра Рынальдзі.

Я ўзяў свой багаж і панёс па лесвіцы наверх. Рынальдзі ў пакоі не было, але яго рэчы былі на месцы, і я сеў на ложак, зняў абмоткі і сцягнуў з правай нагі чаравік. Пасля я прылёг на ложак Я стаміўся, і правая нага балела. Мне падалося брыдкім ляжаць на ложку ў адным чаравіку, таму я сеў, расшнураваў другі чаравік, скінуў яго на падлогу і зноў лёг на коўдру. Акно было зачынена, таму ў пакоі было душна, але я занадта стаміўся, каб устаць і адчыніць яго. Я ўбачыў, што ўсе мае рэчы складзеныя ў адным кутку пакоя. Цямнела. Я ляжаў на ложку, і думаў пра Кэтрын, і чакаў Рынальдзі. Я вырашыў думаць пра Кэтрын толькі па вечарах, перад сном. Але я стаміўся, і мне не было чаго рабіць, таму я ляжаў і думаў пра яе. Я думаў пра яе, калі ў пакой увайшоў Рынальдзі. Ён быў такі ж, як і раней. Мо хіба трохі схуднеў.

— Ну, бэбі,— сказаў ён.

Я прыўстаў на ложку. Ён падышоў, сеў побач і абняў мяне.

— Добры мой, слаўны бэбі.— Ён ляпнуў па маёй спіне, і я абхапіў яго за плечы.

— Слаўны мой бэбі,— сказаў ён.— Пакажы мне калена.

— Давядзецца скідаць штаны.

— Скідайце штаны, бэбі. Тут усе свае. Я хачу паглядзець, як вас там апрацавалі.

Я ўстаў, спусціў штаны і зняў з калена павязку. Рынальдзі сеў на падлогу і пачаў крыху згінаць і разгінаць мне нагу. Ён правёў рукой па шнары, злучыў вялікія пальцы над каленнай чашачкай, а астатнімі асцярожна страсянуў калена.

— І больш у вас не згінаецца?

— Не.

— Гэта проста злачынства, што вас выпісалі. Яны павінны былі дабіцца поўнай функцыі сустава.

— Было значна горай. Нага была як палка.

Рынальдзі паспрабаваў яшчэ. Я сачыў за яго рукамі. У яго былі спрытныя рукі хірурга. Я зірнуў на яго галаву, на яго ва-

ласы, блісучыя і гладка зачэсаныя на прабор. Ён сагнуў нагу вельмі моцна.

— Уф! — сказаў я.

— Вам трэба было палячыцца яшчэ механатэрапіяй,— сказаў Рынальдзі.

— Раней было горш.

— Ведаю, бэбі. У такіх рэчах я разбіраюся больш, чым вы.— Ён устаў і сеў на ложкак.— Сама аперацыя зроблена нядрэнна.— Ён пакінуў маё калена.— Расказвайце.

— Няма пра што расказваць,— сказаў я.— Жыў ціха і мірна.

— Можна падумаць, што вы сямейны чалавек,— сказаў ён.— Што з вамі?

— Нічога,— сказаў я.— А вось што з вамі?

— Гэтая вайна мяне даканае,— сказаў Рынальдзі.— Я зусім скіс.— Ён абхапіў сваё калена рукамі.

— Ого! — сказаў я.

— Што такое? Што, у мяне не можа быць чалавечых пацуццяў?

— Не. Вы, відаць, правялі вясёлае лета. Раскажыце.

— Усё лета і ўсю восень я займаўся аперацыямі. Я працую без адпачынку. Я адзін працую за ўсіх. Самыя складаныя аперацыі пакідаюць мне. Слова гонару, бэбі, я станаўлюся выдатным хірургам.

— Гэта ўжо лепш.

— Я ніколі не думаю. Не, праўда, я не думаю, я проста раблю аперацыі.

— І правільна.

— Але цяпер, бэбі, іншая справа. Цяпер не трэба рабіць аперацыі, і на душы ў мяне пагана. Гэта страшная вайна, бэбі. Паверце мне. Ну, а цяпер трохі падвесьліце мяне. Вы прывезлі пласцінкі?

— Прывёз.

Яны ляжалі ў маім заплечніку, у скрынцы, загорнутыя ў паперу. Я занадта стаміўся, каб дастаць іх.

— А хіба ў вас спакойна на душы, бэбі?

— Пагана.

— Гэтая вайна страшная,— сказаў Рынальдзі.— Ну, добра. Вось мы з вамі нап'емся, стане весялей. Разгонім самоту. І ўсё будзе добра.

— Я хварэў на жаўтуху,— сказаў я.— Мне нельга напівацца.

— Эх, бэбі, які вы вярнуліся да мяне: разважлівы, з хвораю пячонкаю. Не, насамрэч, дрэнная рэч вайна. І навошта толькі мы ўлезлі ў яе?

— Давайце ўсё ж вып'ем. Напівацца я не хачу, але выпіць можна.

Рынальдзі падышоў да рукамыніка ля другой сцяны і дастаў дзве шклянкі і бутэльку каньяку.

— Гэта аўстрыйскі каньяк,— сказаў ён.— Сем зорчак. Усё, што ўдалося захапіць на Сан-Габрыэле.

— Вы былі там?

— Не. Я нідзе не быў. Я ўвесь час быў тут і рабіў аперацыі. Глядзіце, бэбі, гэта ваша старая шклянка для паласкання зубоў. Я яе ўвесь час захоўваў, каб яна нагадвала мне пра вас.

— Альбо пра тое, што трэба чысціць зубы.

— Не. У мяне ёсць свая. Я яе хаваў, каб яна нагадвала мне, як вы раніцай хацелі ачысціцца ад «Віла-Роса», і сварыліся, і глыталі аспірын, і пракліналі дзевак. Штараз, калі я гляджу на гэтую шклянку, я ўспамінаю, як вы імкнуліся ачысціць сваё сумленне зубной шчоткай.— Ён падышоў да ложка.— Ну, пацалуйце мяне і скажыце, што вы ўжо перасталі быць разважлівым.

— І не падумаю вас цалаваць. Вы — малпа.

— Ну, ну. Я ведаю, вы добры англасаксонскі цаца-хлопчык. Я ведаю. Вас заела сумленне, я ведаю. Я пачакаю, калі мой англасаксонскі хлопчык зноў пачне ачышчаць з сябе зубной шчоткай публічны дом.

— Наліце ў шклянку каньяку.

Мы чаркнуліся і выпілі. Рынальдзі насміхаўся з мяне.

— Вось падпаю вас, дастану вашу пячонку, устаўлю вам добрую італьянскую пячонку і зноў зраблю з вас чалавека.

Я падаў яму шклянку, каб ён наліў мне яшчэ. Ужо зусім сціямнела. Са шклянкай у руцэ я падышоў да акна і адчыніў яго. Дажду ўжо не было. Стала халадней, і ў галінах стаяў густы туман.

— Не вылівайце каньяк у акно,— сказаў Рынальдзі.— Калі вы не можаце выпіць, дайце мне.

— Ідзіце вы ведаеце куды,— сказаў я. Я быў рады зноў бачыць Рынальдзі. Цэлыя два гады ён займаўся тым, што дражніў мяне, і я заўсёды любіў яго. Мы вельмі добра разумелі адзін аднаго.

— Вы ажаніліся? — спытаў ён, седзячы на ложку. Я стаяў ля акна, прыхінуўшыся да сцяны.

— Яшчэ не.

— Вы закаханы?

— Так.

— У тую англічанку?

— Так.

— Бедны бэбі! А яна вас таксама кахае?

— Так.

— І даказала вам гэта на справе?

— Заткніцеся.

— Ахвотна. Вы ўбачыце, што я чалавек выключнай далікатнасці. А што, яна...

— Рынін! — сказаў я.— Затокніцеся, калі ласка. Калі вы хочаце, каб мы былі сябрамі, затокніцеся.

— Мне няма чаго хацець, каб мы былі сябрамі, бэбі. Мы і так сябры.

— Вось і затокніцеся.

— Слухаюся.

Я падышоў да ложка і сеў побач з Рынальдзі. Ён трымаў шклянку і пазіраў на падлогу.

— Цяпер разумееце, Рынін?

— Так, вядома, так. Усё свае жыццё я натыкаюся на святыя пачуцці. Такіх у вас я яшчэ не заўважаў. Але, вядома, яны і ў вас павінны быць.— Ён пазіраў на падлогу.

— А ў вас хіба няма?

— Не.

— Ніякіх?

— Ніякіх.

— Вы дазволілі б мне абы-што гаварыць пра вашу маці, пра вашу сястру?

— І нават пра *вашу* сястру,— жвава адгукнуўся Рынальдзі. Мы засмяяліся.

— Які звышчалавек! — сказаў я.

— А мо я раўную,— сказаў Рынальдзі.

— Не, не можа быць.
— Не ў гэтым сэнсе. Я хацеў сказаць іншае. У вас ёсць жанатыя сябры?

— Ёсць,— сказаў я.

— А ў мяне няма,— сказаў Рынальдзі.— Такіх, якія былі б шчаслівыя са сваімі жонкамі, няма.

— Чаму?

— Яны мяне не любяць.

— Чаму?

— Я змей. Я змей пазнання.

— Вы ўсё пераблыталі. Гэта было дрэва пазнання.

— Не, змей.— Ён крыху развесяліўся.

— Вас псуюць глыбакадумныя развагі,— сказаў я.

— Я люблю вас, бэбі,— сказаў ён.— Вы мяне перапыняеце, калі я станаўлюся вялікім італьянскім мысляром. Але я ведаю шмат што, чаго не магу патлумачыць. Я ведаю больш за вас.

— Так. Гэта праўда.

— Але вам будзе лягчэй выжыць. Хоць з пакутамі сумнення, але лягчэй.

— Не думаю.

— Так, так. Гэта праўда. Мне ўжо цяпер толькі тады добра, калі я працую.— Ён зноў стаў глядзець на падлогу.

— Гэта мінецца.

— Не. Ёсць яшчэ толькі дзве рэчы, якія я люблю: адна шкодзіць маёй працы, а другой хапае на паўгадзіны альбо на пятнаццаць хвілін. Часам менш.

— Часам значна менш.

— А мо я дабіўся поспеху, бэбі? Вы ж не ведаеце. Але я ведаю гэтыя дзве рэчы і сваю працу.

— Зведаеце і іншае.

— Не. Мы ніколі нічога не зведаем. Мы нараджаемся з усім тым, што ў нас ёсць, і больш нічому не вучымся. Мы ніколі не зведаем нічога новага. Мы пачынаем шлях ужо скончаным. Ваша шчасце, што вы не лацінянін.

— Ніякіх лацінян не існуе. Вось гэта меркаванні лаціняніна. Вы ганарыцеся сваімі недахопамі.

Рынальдзі падняў вочы і засмяяўся.

— Хопіць, бэбі. Я стаміўся разважаць.— У яго быў стомлены выгляд яшчэ тады, калі ён увайшоў у пакой.— Неўзабаве абед. Я рады, што вы вярнуліся. Вы мой лепшы сябар і мой брат па зброі.

— Калі браты па зброі абедуюць? — спытаў я.

— Зараз. Вып’ем яшчэ раз за вашу пячонку.

— Гэта што, згодна з апосталам Паўлам?

— Вы не дакладны. Там было віно і страўнік. Адведайце віна дзеля карысці страўніка.

— Як хочаце,— сказаў я.— Хоць дзеля чаго. Абы дзеля чаго.

— За вашу каханку,— сказаў Рынальдзі. Ён падняў сваю шклянку.

— Згодзен.

— Я больш не скажу пра яе ніякай брыдоты.

— Не прымушайце сябе.

Ён выпіў увесь каньяк.

— У мяне чыстая душа,— сказаў ён.— Я такі ж, як вы, бэбі. Я таксама завяду сабе англійскую дзяўчыну. Уласна, я ж першы пазнаёміўся з вашай дзяўчынай, але яна для мяне занадта высокая. І высокую дзяўчыну — у сёстры,— прадэкламаваў ён.

— Вы сапраўдная чысціня,— сказаў я.

— Праўда? Таму мяне і завуць Чысцейшы Рынальдзі.

— Свінейшы Рынальдзі.

— Ну, добра, бэбі, пайшлі абедать, пакуль я яшчэ не страціў сваёй чысціні.

Я памыўся, прыгладзіў валасы, і мы зноў спусціліся ўніз. Рынальдзі быў крыху п’яны. У сталойцы яшчэ не ўсё было падрыхтавана да абеду.

— Пайду прынясу каньяк,— сказаў Рынальдзі. Ён пайшоў наверх. Я сеў за стол, і ён вярнуўся з бутэлькай і наліў сабе і мне па паўшклянкі каньяку.

— Замнога,— сказаў я і падняў шклянку і паглядзеў на яе праз святло лямпы, якая стаяла пасярод стала.

— На пусты живот не многа. Выдатная рэч. Цалкам выпальвае нутро. Для вас горай не прыдумаеш.

— Ну і што.

— Рэгулярнае самаразбурэнне,— сказаў Рынальдзі.— Псуе страўнік і выклікае дрыготку рук. Самая падыходзячая рэч для хірурга.

— Вы раіце мне?

— Ад шчырага сэрца. Іншага сам не ўжываю. Праглыніце гэта, бэбі, і рыхтуйцеся захварэць.

Я выпіў палову. У калідоры пачуўся голас веставага: «Суп! Зварыўся суп!»

Увайшоў маёр, кінуў нам і сеў. За сталом ён здаваўся вельмі маленькім.

— Больш нікога? — спытаў ён. Веставы паставіў перад ім міску з супам, і ён адразу наліў поўную талерку.

— Нікога,— сказаў Рынальдзі.— Хіба толькі прыйдзе святар. Калі б ён ведаў, што Федэрыка тут, ён прыйшоў бы.

— Дзе ён? — спытаў я.

— У трыста сёмым,— сказаў маёр. Ён быў заняты сваім супам. Ён выцер рот, старанна выпціраючы падкручаныя ўгару сівыя вусы.— Відаць, прыйдзе. Я быў там і пакінуў запіску, што вы прыехалі.

— Раней у сталовай было больш шумна,— сказаў я.

— Так, цяпер у нас ціха,— сказаў маёр.

— Зараз я буду шумець,— сказаў Рынальдзі.

— Выпіце віна, Энрыка,— сказаў маёр. Ён наліў у маю шклянку. Прынеслі спагечі, і мы ўсе заняліся ядой. Мы дадалі спагечі, калі ўвайшоў святар. Ён быў усё такі ж, маленькі і смуглы і ўвесь падцягнуты. Я ўстаў, і мы паціснулі адзін аднаму рукі. Ён паклаў руку мне на плячо.

— Я прыйшоў, як толькі даведаўся,— сказаў ён.

— Сядайце,— сказаў маёр.— Вы спазніліся.

— Добры вечар, святар,— сказаў Рынальдзі.

— Добры вечар, Рынальдзі,— сказаў святар. Веставы прынёс яму супу, але ён сказаў, што пачынае са спагечі.

— Як ваша здароўе? — спытаў ён у мяне.

— Выдатна,— сказаў я.— Што чуваць у вас?

— Выпіце віна, святар,— сказаў Рынальдзі.— Пакаштуйце віна дзеля карысці страўніка. Гэта ж апостал Павел, праўда?

— Праўда,— сказаў святар ветліва. Рынальдзі наліў яму.

— Ах, гэты апостал Павел! — сказаў Рынальдзі.— Ён і вінаваты ва ўсім.

Святар зірнуў на мяне і ўсміхнуўся. Я бачыў, што кпіны не кранаюць яго.

— Ну і апостал Павел,— сказаў Рынальдзі.— Сам быў кабель і бабнік, а калі не стала сілы, аб'явіў, што гэта грэх. Сам

ужо нічога не мог, дык пачаў вучыць тых, хто яшчэ мае сілу. Хіба не так, Федэрыка?

Маёр усміхнуўся. Мы ў гэты час елі смажаніну.

— Я ніколі не крытыкую святых пасля захаду сонца, — сказаў я. Святар падняў вочы ад талеркі і ўсміхнуўся мне.

— Ну вось, цяпер і ён за святара, — сказаў Рынальдзі. — Дзе падзеліся добрыя старыя выскалякі? Дзе Брундзі? Дзе Чазара? Што, мне так і дражніць гэтага няшчаснага святара аднаму, без усялякай падтрымкі?

— Ён добры святар, — сказаў маёр.

— Ён добры святар, — сказаў Рынальдзі. — Але ўсё-ткі святар. Я імкнуся, каб у сталовай усё было як раней. Я хачу зрабіць прыемнае для Федэрыка. Ну вас да д'ябла, святар!

Я заўважыў, што маёр пазірае на яго і бачыць, што ён п'яны. Яго худы твар быў зусім белы. Валасы здаваліся вельмі чорнымі над белым ілбом.

— Нічога, Рынальдзі, — сказаў святар. — Нічога.

— Ну вас да д'ябла! — сказаў Рынальдзі. — Наагул, усё да д'ябла! — Ён адхінуўся на спінку крэсла.

— Ён шмат працаваў і стаміўся, — сказаў маёр, звяртаючыся да мяне. Дзеўшы мяса, ён скарынкай сабраў з талеркі соус.

— Пляваць я хацеў на вас, — сказаў Рынальдзі, звяртаючыся да стала. — І наагул усё і ўсё да д'ябла! — Ён з выклікам азірнуўся, вочы яго былі пагаслыя, твар бледны.

— Ну, добра, — сказаў я. — Усё і ўсё да д'ябла!

— Не, не, — сказаў Рынальдзі. — Гэтак нельга. Так нельга. Кажуць вам: так нельга. Змрок і пустэча, і больш нічога няма. Больш нічога няма, чуеце? Нічога. Я гэта ведаю, калі не працую.

Святар пакруціў галавой. Веставы прыняў смажаніну.

— Чаму вы ясцe мяса? — павярнуўся Рынальдзі да святара. — Хіба вы не ведаеце, што сённяя пятніца?

— Сённяя чацвер, — сказаў святар.

— Хлусня. Сённяя пятніца. Вы ясцe цела Збаўцы. Гэта Божае мяса. Я ведаю. Гэта здохлая аўстрыячына. Вось што вы ясцe.

— Белае мяса — афіцэрскае, — сказаў я, згадваючы даўні жарт.

Рынальдзі засмяяўся. Ён наліў у сваю шклянку.

— Не слухайце мяне,— сказаў ён.— Я крыху звар’яцеў.

— Вам трэба паехаць у адпачынак,— сказаў святар. Маёр дакорліва паківаў галавой. Рынальдзі паглядзеў на святара.

— Вы мяркуеце, мне трэба ў адпачынак?

Маёр дакорліва ківаў галавой, гледзячы на святара. Рынальдзі таксама пазіраў на святара.

— Як хочаце,— сказаў святар.— Калі вам не хочацца, не трэба.

— Ну вас да д’ябла! — сказаў Рынальдзі.— Яны хочучь ад мяне пазбавіцца. Штовечар яны хочучь ад мяне пазбавіцца. Я адбіваюся як магу. Што зробіш, калі ў мяне *гэта*? *Гэта* ва ўсіх. *Гэта* ва ўсяго свету. Спачатку,— ён працягваў тонам лектара,— *гэта* толькі маленькі прышчык. Пасля мы заўважаем высыпку на грудзях. Пасля мы ўжо нічога не заўважаем. Мы спадзяемся толькі на ртуць.

— Альбо сальварсан,— спакойна перапыніў яго маёр.

— Ртутны прэпарат,— сказаў Рынальдзі. Ён гаварыў цяпер вельмі патэтычна.— Я ведаю нешта лепшае. Добры, слаўны святар,— сказаў ён,— у вас ніколі не будзе *гэтага*. А ў бэбі будзе. *Гэта* хворыя на вытворчасці. *Гэта* проста аварыя на вытворчасці.

Веставы падаў дэсерт і каву. Салодкае было нешта на кшталт хлебнага пудыngu з густой падлівай. Лямпя курыла, чорная сажа асядала на шкле.

— Прынясіце сюды свечкі і забярыце лямпю,— сказаў маёр.

Веставы прынёс дзве запаленыя свечкі, прылепленыя да сподкаў, і ўзяў лямпю, згасіўшы яе па дарозе. Рынальдзі супакоіўся. Ён як быццам зусім працверазеў. Мы ўсе размаўлялі, а пасля кавы выйшлі ў вестыбюль.

— Ну, мне трэба ў горад,— сказаў Рынальдзі.— Дабранач, святар.

— Дабранач, Рынальдзі,— сказаў святар.

— Яшчэ ўбачымся, Фрэдзі,— сказаў Рынальдзі.

— Так,— сказаў я.— Прыходзьце раней.

Ён скрывіў твар і выйшаў. Маёр стаяў побач з намі.

— Ён вельмі стомлены і знерваваны,— сказаў ён.— Апрача таго, ён вырашыў, што ў яго сіфіліс. Не думаю, але *гэта* магчыма. Ён лекуецца ад сіфілісу. Дабранач, Энрыка. Вы паедзеце на світанні?

— Ага.

— Ну, тады да пабачэння,— сказаў ён.— Добрай дарогі! Педуцы пабудзіць вас і паедзе разам з вамі.

— Да пабачэння.

— Да пабачэння. Кажуць, аўстрыйцы збіраюцца наступаць, але я не думаю. Не хачу думаць. У кожным разе, гэта будзе не тут. Д жына вам усё раскажа. Тэлефонная сувязь цяпер наладжана.

— Я буду тэлефанаваць часта.

— Абавязкова. Дабранач. Не давайце Рынальдзі так шмат піць.

— Пастараюся.

— Дабранач, святар.

— Дабранач.

Ён пайшоў у свой кабінет.

РАЗДЕЛ ДВАЦАЦЬ ШОСТЫ

Я падышоў да дзвярэй і выглянуў на вуліцу. Дождж перастаў, але быў моцны туман.

— Мо пасядзім у маім пакоі? — прапанаваў я святару.

— Толькі я вельмі хутка павінен ісці.

— Усё адно, пайшлі.

Мы падняліся на лесвіцы і ўвайшлі ў мой пакой. Я лёг на ложкак Рынальдзі. Святар сеў на ложкак, які веставы падрыхтаваў мне. У пакоі было цёмна.

— Як жа ўсё-ткі вы сябе адчуваеце? — спытаў ён.

— Добра. Проста сённа я стаміўся.

— Вось і я стаміўся, хоць, здавалася б, не было падстаў.

— Як справы на вайне?

— Мне здаецца, вайна хутка скончыцца. Не ведаю чаму, але ў мяне такое адчуванне.

— Адкуль яно ў вас?

— Вы заўважылі, як змяніўся наш маёр? Нібыта заціх.

Многія таксама.

— І я таксама,— сказаў я.

— Лета было страшнее,— сказаў святар. У яго з'явілася ўпэўненасць, якой я раней не ведаў.— Вы сабе не ўяўляеце, што гэта было. Толькі той, хто там пабываў, можа гэта сабе ўявіць.

Гэтым летам многія зразумелі, што такое вайна. Афіцэры, якія, здавалася, не здольныя зразумець, цяпер зразумелі.

— Што ж павінна адбыцца? — Я пагляджваў коўдру да-лонню.

— Не ведаю, але мне здаецца, што доўга так працягвацца не можа.

— Што ж адбудзецца?

— Перастануць ваяваць.

— Хто?

— І тыя і другія.

— Будзем спадзявацца, — сказаў я.

— Вы ў гэта верыце?

— Я не веру ў тое, што адразу перастануць ваяваць і тыя і другія.

— Вядома, так. Гэта было б занадта добра. Але калі я бачу, што робіцца з людзьмі, мне здаецца, што доўжыцца гэтак не можа.

— Хто выйграў летнюю кампанію?

— Ніхто.

— Аўстрыйцы выйгралі, — сказаў я. — Яны не здалі італьянцам Сан-Габрыэле. Яны выйгралі. Яны не перастануць ваяваць.

— Калі ў іх гэтакі ж настрой, як у нас, могуць і перастаць. Яны ж таксама прайшлі цераз усё гэта.

— Той, хто выйграе вайну, ніколі не перастане ваяваць.

— Вы мяне здзіўляеце.

— Я кажу, што думаю.

— Значыць, вы думаеце, так яно і будзе доўжыцца? Нічога не адбудзецца?

— Не ведаю. Але думаю, што аўстрыйцы не перастануць ваяваць, калі яны атрымалі перамогу. Хрысціянамі нас робіць параза.

— Але ж аўстрыйцы і так хрысціяне — за выключэннем баснякоў.

— Я кажу не пра хрысціянскую рэлігію.

Ён прамаўчаў.

— Мы ўсе прыціхлі, бо пацярпелі паразу. Хто ведае, якім быў бы Хрыстос, калі б Пётр выратаваў яго ў Гефсіманскім садзе?

— Такім жа.

— Не ўпэўнены,— сказаў я.

— Вы мяне здзіўляеце,— паўтарыў ён.— Я веру, што павінна было нешта адбыцца, і малюся пра гэта. Я адчуваю, як яно насоўваецца.

— Мо што-небудзь і адбудзецца,— сказаў я.— Але толькі з намі. Калі б у іх быў гэтакі ж настрой, як у нас, тады іншая рэч. Але яны пабілі нас. У іх іншы настрой.

— У многіх салдат заўсёды быў такі настрой. І гэта зусім не таму, што іх цяпер пабілі.

— Яны былі пабіты з самага пачатку. Яны былі пабіты тады, калі іх адарвалі ад зямлі і апранулі ў салдацкую форму. Вось чаму сяляннін мудры — бо ён з самага пачатку пацярпеў паразу. Дайце яму ўладу, і вы ўбачыце, што ён сапраўды мудры.

Ён нічога не адказаў. Ён думаў.

— І ў мяне таксама цяжка на душы,— сказаў я.— Таму я стараюся не думаць пра такія рэчы. Я пра іх не думаю, але варта мне пачаць размову, і гэта само па сабе прыходзіць мне ў галаву.

— А я ж на нешта спадзяваўся.

— На паразу?

— Не. На нешта большае.

— Нічога большага няма. Хіба толькі перамога. Але гэта мо яшчэ горай.

— Доўга я спадзяваўся на перамогу.

— Я таксама.

— А цяпер — сам не ведаю.

— Што-небудзь павінна быць, альбо перамога, альбо паразу.

— У перамогу я больш не веру.

— І я не веру. Але я не веру і ў паразу. Хоць, бадай, гэта было б лепей.

— У што ж вы верыце?

— У сон,— сказаў я. Ён устаў.

— Даруйце, што я забраў у вас гэтулькі часу. Але я так люблю з вамі гутарыць.

— Мне таксама было прыемна пагутарыць з вамі. Гэта я проста так сказаў наконт сну, жартам.

- Я ўстаў, і мы за руку развіталіся ў цемры.
- Я цяпер начую ў трыста сёмым,— сказаў ён.
  - Заўтра зранку я еду на пост.
  - Мы ўбачымся, калі вы вернецеся.
  - Тады пагуляем і пагаворым.— Я правёў яго да дзвярэй.
  - Не спускайся,— сказаў ён.— Як прыемна, што вы зноў тут. Хоць для вас гэта не надта прыемна.— Ён паклаў мне руку на плячо.
  - Для мяне гэта няблага,— сказаў я.— Дабранач.
  - Дабранач, с'аю!
  - С'аю! — сказаў я. Мне страшэнна хацелася спаць.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ СЁМЫ

Я прачнуўся, калі прыйшоў Рынальдзі, але ён не размаўляў, і я зноў заснуў. Ранкам, яшчэ да світаньня, я апрануўся і паехаў. Рынальдзі не прачнуўся, калі я выходзіў з пакоя.

Я ніколі раней не бачыў Баінзіцы, і было дзіўна ехаць па тым беразе, дзе я атрымаў сваю рану, і пасля падымацца па схіле, вясной яшчэ занятым аўстрыйцамі. Там была пракладзена новая, крутая дарога, і па ёй ішло шмат грузавікоў. Вышэй схіл становіўся пакатым, і я ўбачыў лес і крутыя пагоркі ў тумане. Гэты лес узялі хутка, і яго не паспелі знішчыць. Яшчэ далей, там, дзе пагоркі не закрывалі дарогу, яна была замаскавана цыноўкамі зверху і з бакоў. Дарога даходзіла да разбуранай вёсачкі. Тут пачыналіся пазіцыі. Вакол было шмат артылерыі. Хаты былі разбураныя, але ўсё было ўладкавана вельмі добра, і ўсюды віселі дошчачкі з указальнікамі. Мы знайшлі Джына, і ён пачаставаў нас кавай, і пасля я выйшаў разам з ім, і мы крыху агледзелі пасты. Джына сказаў, што англійскія машыны працуюць далей, у Раўне. Ён вельмі захапляўся англічанамі. Яшчэ час ад часу страляюць, сказаў ён, але параненых не вельмі шмат. Цяпер, калі пачаліся дажджы, будзе шмат хворых. Гавораць, што аўстрыйцы збіраюцца наступаць, але ён у гэта не верыць. Гавораць, мы таксама збіраемся наступаць, але ніякіх падмацаванняў не з'явілася, значыць, і гэта малаверагодна. З прадуктамі дрэнна, і ён будзе вельмі рады паесці ў Гарыцы. Што мне ўчора далі на абед? Я раскажаў яму, і ён вырашыў, што гэта цудоўна.

Асаблівае ўражанне на яго зрабіла dolce¹. Я падрабязна не расказаў, проста сказаў, што было dolce, і, відаць, ён уявіў сабе нешта больш далікатнае, чым хлебны пудынг.

Ці ведаю я, куды яму давядзецца ехаць? Я сказаў, што не ведаю, але што частка машын знаходзіцца ў Капарэта. Туды ён ахвотна паехаў бы. Гэта вельмі слаўны гарадок, і яму падабаюцца высокія горы, якія акружаюць яго. Ён быў слаўны хлапчына, і ўсе яго любілі. Ён сказаў, што калі дзе і было сапраўднае пекла, дык гэта на Сан-Габрыэле і ў час атакі за Ломам, якая дрэнна скончылася. Ён сказаў, што ў лесе па ўсім хрыбце Цярнова, ззаду за намі і вышэй за нас, шмат аўстрыйскай артылерыі і начамі дарогу адчайна абстрэльваюць. У іх ёсць батарэя марскіх гармат, якія дзейнічаюць яму на нервы. Іх проста пазнаць па нізкім палёце снарада. Чуеш залп, і амаль адразу пачынаецца свіст. Звычайна страляюць дзве гарматы адразу, адна за другой, і падчас разрыву коцяць вялізныя асколкі. Ён паказаў мне такі асколак, вышчарблены кавалак металу даўжынёй каля фута. Метал нагадваў бабіт.

— Не думаю, што яны паказвалі добрыя вынікі,— сказаў Джына.— Але мне ад іх страшна. У іх такі гук, нібыта яны лятуць проста ў цябе. Спачатку ўдар, пасля адразу ж свіст і выбух. Якая радасць не быць параненым, калі пры гэтым паміраеш ад страху.

Ён сказаў, што насупраць нас стаяць цяпер палкі краатаў і мадзьяраў. Наша войска ўсё яшчэ ў парадку для наступу. Калі аўстрыйцы пяройдуць у наступ, адступаць няма куды. У высокіх гарах адразу ж за плато ёсць выдатныя мясціны для абарончых пазіцый, але нічога не зроблена, каб іх падрыхтаваць. Дарэчы, якое ўражанне на мяне зрабіла Баінзіца?

Я думаў, што тут больш падобна на плато. Я не ведаў, што мясцовасць такая зрэзаная.

— *Alto piano*²,— сказаў Джына,— але не *piano*³.

Мы спуціліся ў пограб дома, дзе ён жыў. Я казаў, што, на мой погляд, краж, калі ён пляскаты ля вяршыні і мае пэўную

¹ Салодкае (*італ.*).

² Пласкагор'е (*італ.*).

³ Раўніна (*італ.*).

глыбіню, лягчэй і ямчэй утрымліваць, чым ланцуг дробных гор. Атака ў гарах не больш цяжкая справа, чым на роўным месцы, настойваў я.

— Гледзячы якія горы,— сказаў ён.— Вазьміце Сан-Габрыэле.

— Так,— сказаў я.— Але цяжка давялося на вяршыні, дзе роўна. Да вяршыні дабраліся адносна лёгка.

— Не так і лёгка,— сказаў ён.

— Бадай што, так,— сказаў я.— Але ўсё-ткі гэта асаблівы выпадак, бо тут была хутчэй крэпасць, чым гара. Аўстрыйцы ўмацоўвалі яе шмат гадоў.

Я хацеў сказаць, што тактычна падчас ваенных аперацый, звязаных з перасоўваннем, утрымліваць у якасці лініі фронту горны ланцуг не мае сэнсу, бо горы надта лёгка абысці. Тут патрэбна максімальная манеўранасць, а ў гарах манеўраваць цяжка. І падчас стральбы зверху ўніз заўсёды бываюць пералёты. У выпадку адходу флангаў лепшыя сілы застануцца на самых высокіх вяршынях. Мне горная вайна не дае надзеі. Я шмат думаў пра гэта, сказаў я. Мы засядзем на адной гары, яны засядуць на другой, а калі пачнецца нешта сур'ёзнае, і тым і другім давядзецца злезці ўніз.

— А што рабіць, калі мяжа праходзіць у гарах? — спытаў ён.

Я сказаў, што гэта ў мяне яшчэ не прадумана, і мы абодва засмяяліся.

— Але,— сказаў я,— раней аўстрыйцаў заўсёды білі ў чатырохкутніку веронскіх крэпасцей. Ім давалі магчымасць спусціцца на раўніну, і там білі іх.

— Так,— сказаў Джына.— Але гэта былі французы, а стратэгічныя праблемы заўсёды лёгка вырашаць, калі ваюеш на чужой тэрыторыі.

— Так,— згадзіўся я.— У сябе на радзіме немагчыма падыходзіць да гэтага чыста навукова.

— Рускія зрабілі гэта, каб завабіць у пастку Напалеона.

— Так, але ў рускіх шмат зямлі. Паспрабуйце ў Італіі адступіць, каб заманіць Напалеона, і вы імгненна апыняцеся ў Брындзізі.

— Непрыемны горад,— сказаў Джына.— Вы калі-небудзь былі там?

— Толькі праездам.

— Я патрыёт,— сказаў Джына.— Але не магу я любіць Брындзізі альбо Таранта.

— А Баінзіцу вы любіце? — спытаў я.

— Гэта святая зямля,— сказаў ён.— Але я хацеў бы, каб яна давала больш бульбы. Вы ведаеце, калі мы трапілі сюды, мы знайшлі палеткі бульбы, пасаджанай аўстрыйцамі.

— Няўжо тут насамрэч так дрэнна з прадуктамі? — спытаў я.

— Асабіста я ні разу не наеўся ўдосталь, але ў мяне грунтоўны апетыт, а галадаць усё-ткі не даводзілася. Афіцэрскія абеды не надта. На перадавых пазіцыях кормяць добра, а вось на лініі падтрымкі горай. Недзе нешта не ў парадку. Прадуктаў павінна быць дастаткова.

— Спекулянты перапрадаюць іх.

— Так, батальёнам на перадавых пазіцыях даюць усё, што можна, а тым, хто бліжэй да тылу, даводзіцца цяжка. Ужо з'елі ўсю аўстрыйскую бульбу і ўсе каштаны з навакольных гаёў. Трэба было б карміць лепей. У нас жа добры апетыт. Я перакананы, што прадуктаў дастаткова. Вельмі кепска, калі салдатам не хапае прадуктаў. Вы заўважылі, як гэта ўплывае на лад мыслення?

— Так,— сказаў я.— Гэта не прынясе перамогі, але можа прынесці паразу.

— Не будзем гаварыць пра паражэнне. Дастаткова і так разоў пра паражэнне. Не можа быць, каб усё, што адбылося гэтым летам, адбылося дарэмна.

Я прамаўчаў. Мяне заўсёды бянтэжаць словы «святы», «слаўны», «ахвяра» і выраз «здзейснілася». Мы чулі іх часам, стоячы пад дажджом, на такой адлегласці, што толькі асобныя выгукненні даляталі да нас, і чыталі іх на плакатах, якія расклейшчыкі, здаралася, наклеівалі зверху на іншыя плакаты; але нічога святога я не бачыў, і тое, што лічылася слаўным, не заслугоўвала славы, і ахвяры вельмі нагадвалі чыкагскія бойні, толькі мяса тут проста закопвалі ў зямлю. Было шмат такіх слоў, якія ўжо брыдка было слухаць, і ўрэшце толькі назвы мясцін захавалі вартасць. Некаторыя нумары таксама захавалі яе, і некаторыя даты, і толькі іх і назвы мясцін можна было вымаўляць хоць з нейкім сэнсам. Абстрактныя словы, такія як «слава», «подзвіг», «доблесць»

альбо «святыня», былі непрыстойнымі побач з канкрэтнымі назвамі вёсак, нумарамі дарог, назвамі рэк, нумарамі палкоў і датамі. Джына быў патрыёт, таму часам тое, што ён гаварыў, раз'ядноўвала нас, але ён быў добры хлопец, і я разумеў яго патрыятызм. Ён з ім нарадзіўся. Разам з Педуцы ён сеў у машыну, каб ехаць у Гарыцыю.

Цэлы дзень была бура. Вецер падганяў патокі, і ўсюды былі лужыны і грязь. Тынкоўка на развалінах сцен была шэрая і мокрая. Адвячоркам дождж перастаў, і з паста нумар два я ўбачыў мокрую голу восеньскую зямлю, хмары над вяршынямі пагоркаў і мокрыя саламяныя цыноўкі на дарозе, з якіх сцякала вада. Сонца паказалася адзін раз, перад тым як сесці, і асвятліла голы лес за кражам гары. У лесе на гэтым кражы было шмат аўстрыйскіх гармат, але стралялі не ўсе. Я глядзеў, як клубы шрапнельнага дыму ўзнікалі раптам у небе над разбуранай фермай, ля якой праходзіў фронт; лахматыя клубы з жоўта-белай успышкай усярэдзіне. Была відна ўспышка, пасля чуўся трэск, пасля шар дыму выцягваўся і радзеў на ветры. Шмат шрапнельных куль валялася сярод развалін і на дарозе ля разбуранай хаты, дзе знаходзіўся пост, але пост гэтым вечарам не абстрэльвалі. Мы нагрузілі дзве машыны і паехалі па дарозе, замаскаванай мокрымі цыноўкамі, праз шчыліны якіх пранікалі апошнія сонечныя прамяні. Калі мы выехалі на адкрытую дарогу, сонца ўжо зайшло. Мы паехалі па адкрытай дарозе, і калі мінулі паварот і зноў паехалі пад квадратныя пакрыцці саламянага тунэля, пайшоў дождж.

Ноччу вецер памацнеў, і а трэцяй раніцы пад суцэльнай пялюшкай дажджу пачаўся абстрэл, і крааты пайшлі цераз горныя лугі і пералескі проста на нашыя пазіцыі. Яны валявалі ў цемры пад дажджом і былі адкінутыя назад контратакай асмялелых ад страху салдат з акупаў другой лініі. Рваліся снарады, узляталі ракеты, не сціхаў кулямётны і ружэйны агонь па ўсёй лініі фронту. Яны больш не спрабавалі падысці, і навокал стала цішэй, і паміж парывамі ветру і дажджу мы чулі гул кананады далёка на поўначы.

На пост прыбывалі параненыя: адных неслі на носілах, другія ішлі самі, трэціх валаклі на плячах сябры, якія вярталіся з поля. Яны прамоклі да касцей і не маглі апа-

мятацца ад страху. Мы нагрузілі дзве машыны цяжкапараненымі, якія ляжалі ў пограбе хаты, дзе быў пост, і, калі я зачыніў дзверы другой машыны і павярнуў засаўку, на твар мне ўпалі сняжынкі. Снег густа і цяжка падаў разам з дажджом.

Калі развіднела, бура яшчэ працягвалася, але снегу ўжо не было. Ён растаў на мокрай зямлі, і цяпер зноў ішоў дождж. На світанні нас атакавалі яшчэ раз, але без поспеху. Мы чакалі атакі цэлы дзень, але ўсё было ціха, пакуль не зайшло сонца. Абстрэл пачаўся на поўдні, з боку доўтага, зарослага лесам горнага кража, дзе была сабрана аўстрыйская артылерыя. Мы таксама чакалі абстрэлу, але яго не было. Цямнела. Нашы гарматы стаялі ў полі за вёскай, і свіст іх снарадаў гучаў супакойліва.

Мы даведаліся, што атака на поўдні прайшла беспаспяхова. Той ноччу атака не аднаўлялася, але мы даведаліся, што на поўначы фронт прарваны. Ноччу нам паведамлілі, каб мы рыхтаваліся да адступлення. Мне сказаў пра гэта капітан. Ён атрымаў звесткі са штаба брыгады. Крыху счакаўшы ён вярнуўся ад тэлефона і сказаў, што ўсё няпраўда. Штабу далі загад любой цаной утрымаць пазіцыі на Баінзіцы. Я спытаў пра прарыў, і ён сказаў, што ў штабе гавораць, нібыта аўстрыйцы прарвалі фронт дваццаць сёмага армейскага корпуса ў кірунку Капарэта. На поўначы ўвесь учарашні дзень ішлі жорсткія баі.

— Калі гэтыя сукіны дзеці іх прапусцяць, нам гамон,— сказаў ён.

— Гэта немцы атакуюць,— сказаў адзін з дактароў. Слова «немцы» наганяла страх. Мы не хацелі мець справу з немцамі.

— Там пятнаццаць нямецкіх дывізій,— сказаў доктар.— Яны прарваліся, і мы будзем адрэзаныя.

— У штабе брыгады гавораць, што мы мусім утрымаць гэтыя пазіцыі. Гавораць, прарыў не сур'ёзны, і мы зараз будзем трымаць лінію фронту ад Монта-Маджора цераз горы.

— Адкуль такія звесткі?

— Са штаба дывізіі.

— Пра тое, што трэба рыхтавацца да адступлення, таксама паведамлілі са штаба дывізіі.

— Наша начальства — штаб арміі,— сказаў я.— Але тут маё начальства — вы. Калі вы загадаеце мне ехаць, я паеду. Але высветліце дакладна, які загад.

— Загад такі, што мы павінны заставацца тут. Ваша справа перавозіць параненых на размеркавальны пункт.

— Нам часам даводзіцца перавозіць і з размеркавальных пунктаў у палявыя шпіталі,— сказаў я.— А скажыце,— я ніколі не бачыў адступлення: калі пачынаецца адступленне, якім чынам эвакууюць усіх параненых?

— Усіх не эвакууюць. Забіраюць колькі могуць, а іншых пакідаюць.

— Што я павязу на сваіх машынах?

— Шпітальнае абсталяванне.

— Зразумела,— сказаў я.

Наступнай ноччу пачалося адступленне. Стала вядома, што немцы і аўстрыйцы прарвалі фронт на поўначы і па горных мясцінах ідуць на Чывідале і Удзіну. Адступалі пад дажджом, арганізавана, змрочна і ціха. Ноччу, марудна рухаючыся па запруджаных дарогах, мы бачылі, як праходзілі пад дажджом войскі, ехалі гарматы, вазы, запрэжаныя коньмі, мулы, грузавікі, і ўсё гэта ішло ад фронту. Беспарадку было не больш, як падчас руху наперад.

Той ноччу мы дапамагалі разгружаць палявыя шпіталі, якія былі наладжаныя ва ўцалелых вёсках на плато, і адвозілі параненых да Плавы, а назаўтра ўвесь дзень снавалі пад дажджом, эвакуявалі шпіталі і размеркавальны пункт Плавы. Дождж ліў добры, і пад кастрычніцкім дажджом армія Баінціцы спускалася з плато і пераходзіла рэчку там, дзе сёлетняя вясной былі атрыманыя першыя вялікія перамогі. У сярэдзіне наступнага дня мы прыбылі ў Гарыцыю. Дождж сціх, і ў горадзе было амаль пуста. Едучы па вуліцы, мы ўбачылі грузавік, на які ўсаджвалі дзяўчат з салдацкага бардэля. Дзяўчат было сем, і ўсе яны былі ў капялюшыках і паліто і з маленькімі чамаданчыкамі ў руках. Дзве з іх плакалі. Трэцяя ўсмінулася нам, высунула язык і пакруціла ім. У яе былі тоўстыя прыпухлыя вусны і чорныя вочы.

Я спыніў машыну, выйшаў і пачаў размову з гаспадыняй. Дзяўчаты з афіцэрскага дома з'ехалі яшчэ ранкам, сказала яна. Куды яны едуць? У Канельяна, сказала яна. Грузавік па-

ехаў. Дзяўчына з тоўстымі вуснамі зноў паказала нам язык. Гаспадыня памахала рукой. Дзве дзяўчыны па-ранейшаму плакалі. Іншыя з цікавасцю разглядвалі горад. Я зноў сеў у машыну.

— Вось бы і нам паехаць разам з імі,— сказаў Банела.— Вясёлая была б паездка.

— Паездка і так будзе вясёлая,— сказаў я.

— Паездка будзе сабачая.

— Я гэта ведаў,— сказаў я. Мы выехалі на алею, якая вяла да нашай вілы.

— Хацеў бы я быць там, калі гэтыя прыгажуні прыедуць на месца і возьмуцца за справу.

— Вы лічыце, што яны адразу і распачнуць?

— Яшчэ б! Хто ў другой арміі не ведае гэтай гаспадыні?

Мы ўжо былі перад вілай.

— Яе завуць маці ігумення,— сказаў Банела.— Дзяўчаты новыя, але яе ведае кожны. Іх, відаць, прывезлі перад самым адступленнем.

— Зараз папрацуюць.

— Вось і я кажу, што папрацуюць. Хацеў бы я з імі пазабаўляцца на дармаўшчыну. Усё-ткі дзяруць яны там, у дамах. Дзяржава абжульвае нас.

— Адвядзіце машыну, няхай механік яе паглядзіць,— сказаў я.— Замяніце аліву і праверце дыферэнцыял. Запраўце, а пасля можаце крыху паспаць.

— Слухаюся.

Віла была пустая. Рынальдзі з'ехаў са шпіталем. Маёр забраў са штабной машынай медыцынскі персанал. На акне для мяне была пакінута запіска з заданнем пагрузіць на машыны абсталяванне, складзенае ў вестыбюлі, і ехаць на Пардэноне. Механікі паехалі ўжо. Я вярнуўся ў гараж. Астатнія дзве машыны таксама прыехалі, пакуль я хадзіў на вілу, і шафёры стаялі на двары. Зноў пачаўся дождж.

— Я так хачу спаць, што тройчы заснуў па дарозе ад Плавы,— сказаў Піяні.— Што будзем рабіць, *tenente*?

— Заменім аліву, змажам, заправімся, пад'едзем да галоўнага ўвахода і пагрузім дабро, якое нам пакінулі.

— І адразу паедзем?

— Не, гадзіны тры паспім.

— Во, гэта добра — паспаць,— сказаў Банела.— А то я за-
снуў бы за стырном.

— Як ваша машына, Аймо? — спытаў я.

— Нармальна.

— Дайце мне кажан, я дапамагу вам.

— Не трэба, *tenente*,— сказаў Аймо.— Тут не шмат клопату.
Вы ідзіце складваць свае рэчы.

— Мае рэчы складзеныя,— сказаў я.— Я пайду выцягну ўсё
гэтае барахло, якое яны пакінулі нам. Давайце машыны, як
толькі дасце рады.

Яны падагналі машыны да галоўнага ўвахода на вілу, і мы
нагрузілі іх шпітальнай маёмасцю, якая была складзена ў ве-
стыбюлі. Хутка ўсё было гатова, і аўтамабілі выстраіліся пад
дажджом уздоўж абсаджанай дрэвамі алеі. Мы ўвайшлі ў дом.

— Запаліце на кухні печ і высушыцеся,— сказаў я.

— Напляваць, буду мокры,— сказаў Піяні.— Я хачу спаць.

— Я лягу на ложка маёра,— сказаў Банела.— Лягу там, дзе
дзядуля сніў сны.

— А мяне ўсё адно, дзе спаць,— сказаў Піяні.

— Вось тут ёсць два ложка.— Я адчыніў дзверы.

— Я ніколі не быў у гэтым пакоі,— сказаў Банела.

— Гэта быў пакой старой жабы,— сказаў Піяні.

— Кладзіцеся тут абодва,— сказаў я.— Я вас пабуджу.

— Калі вы праспіце, *tenente*, нас пабудзяць аўстрыйцы,—
сказаў Банела.

— Не прасплю,— сказаў я.— Дзе Аймо?

— Пайшоў на кухню.

— Кладзіцеся спаць,— сказаў я.

— Я лягу,— сказаў Піяні.— Я цэлы дзень спаў седзячы. У
мяне проста лоб налазіць на вочы.

— Скідай боты,— сказаў Банела.— Гэта ложка жабы.

— Напляваць мне на жабу!

Піяні ўлёгся на ложку, выцягнуўшы ногі ў брудных ботах,
паклаўшы руку пад галаву. Я пайшоў на кухню. Аймо расклаў
у пліце агонь і паставіў кацялок з вадой.

— Трэба згатаваць крыху спагекі,— сказаў ён.— Калі пра-
чнемся, захочацца есці.

— А вы не хочаце спаць, Баргаламеа?

— Не вельмі. Як закіпіць вада, я пайду. Агонь згасне сам.

— Вы лепей паспіце,— сказаў я.— Паесці можна сыру і кансерваў.

— Так будзе лепей,— сказаў ён.— Талерка гарачага падмацуе гэтых двух анархістаў. А вы кладзіцеся спаць.

— У пакоі маёра ёсць ложкак.

— Вось вы там і кладзіцеся.

— Не, я пайду ў свой стары пакой. Хочаце выпіць, Барталамаеа?

— Калі будзем ад'язджаць, tenente. Цяпер не хачу.

— Калі праз тры гадзіны вы працняцеся, а я яшчэ буду спаць, пабудзіце мяне, добра?

— У мяне няма гадзінніка.

— У пакоі маёра ёсць насценны гадзіннік.

— Добра.

Я прайшоў цераз сталовую і вестыбюль і па мармуровай лесвіцы падняўся ў пакой, дзе жылі мы з Рынальдзі. Ішоў дождж. Я падышоў да акна і выглянуў. У паўзмроку я пазнаў тры машыны, якія стаялі адна за адной пад дрэвамі. З дрэў сцякала вада. Было холадна, і кроплі віселі на галінках. Я лёг на ложкак Рынальдзі і не змагаўся са сном.

Перш чым выехаць, мы паелі на кухні. Аймо згатаваў спагечі з цыбуляй і пакрышыў у міску мясных кансерваў. Мы ўселіся за стол і выпілі дзве бутэлькі віна з запасаў, пакінутых у пограбе вілы. Было ўжо зусім цёмна, і дождж усё яшчэ ішоў. Піяні сядзеў за сталом зусім сонны.

— Мне адступленне падабаецца больш, чым наступ,— сказаў Банела.— Пры адступленні мы п'ем барбера.

— Гэта мы цяпер п'ем. Заўтра будзем піць дажджавую ваду,— сказаў Аймо.

— Заўтра мы будзем ва Удзіне. Мы будзем піць шампанскае. Там усе лежабокi жывуць. Прачніся, Піяні! Мы будзем піць шампанскае заўтра ва Удзіне.

— Я не сплю,— сказаў Піяні. Ён паклаў на сваю талерку спагечі і мяса.— Не хапае таматнага соусу, Барто.

— Нідзе не знайшоў,— сказаў Аймо.

— Мы будзем піць шампанскае ва Удзіне,— сказаў Банела. Ён наліў у сваю шклянку празрыстага чырвонага барбера.

— Каб не давялося нам наглытацца дзярма яшчэ да Удзіны,— сказаў Піяні.

— Вы наеліся, tenente? — спытаў Аймо.
— Наеўся. Перадайце мне бутэльку, Барталамеа.
— У мяне ёсць яшчэ па бутэльцы на брата, каб узяць з сабой,— сказаў Аймо.

— Вы зусім не спалі?

— Я не люблю доўга спаць. Я крыху паспаў.

— Заўтра мы будзем спаць у каралеўскай пасцелі,— сказаў Банела. У яго быў выдатны настрой.

— Заўтра, можа стацца, мы будзем спаць у дзярме,— сказаў Піяні.

— Я буду спаць з каралевай,— сказаў Банела. Ён азірнуўся, каб паглядзець, як я паставіўся да яго жарту.

— Ты будзеш спаць з дзярмом,— сказаў Піяні сонным голасам.

— Гэта дзяржаўная здрада, tenente,— сказаў Банела.— Праўда, гэта дзяржаўная здрада?

— Змоўкніце,— сказаў я.— Занадта вы разгуляліся ад кроплі віна.

Дождж ліў усё мацней. Я зірнуў на гадзіннік. Была палова дзясятай.

— Час выпраўляцца,— сказаў я і ўстаў.

— З кім вы паедзеце, tenente? — спытаў Банела.

— З Аймо. Затым вы. Пасля Піяні. Паедзем па дарозе на Карманс.

— Баюся, каб я не заснуў,— сказаў Піяні.

— Добра, я паеду з вамі. Затым Банела. Пасля Аймо.

— Гэта лепш за ўсё,— сказаў Піяні.— А то я зусім сплю.

— Я павяду машыну, а вы крыху паспіце.

— Не, я магу ехаць, калі я ведаю, што мяне ёсць каму пабудзіць, калі я засну.

— Я вас пабуджу. Выключыце святло, Барто.

— Няхай гарыць,— сказаў Банела.— Нам тут больш не жыць.

— У мяне там куфэрак у пакоі,— сказаў я.— Вы мне дапаможаце яго вынесці, Піяні?

— Мы зараз яго возьмем,— сказаў Піяні.— Хадзем, Альда.

Ён выйшаў разам з Банела. Я чуў, як яны падымаліся па лесвіцы.

— Добры горад,— сказаў Барталамеа Аймо. Ён паклаў у свой рэчавы мяшок дзве бутэлькі віна і паўкруга сыру.— Другога такога горада нам ужо не знайсці. Куды мы адступаем, tenente?

— За Тальямента, кажуць. Шпіталь і штаб будуць у Пардэноне.

— Тут лепш, чым у Пардэноне.

— Я не быў у Пардэноне,— сказаў я.— Я толькі праязджаў міма.

— Гарадок не з лепшых,— сказаў Аймо.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ВОСЬМЫ

Калі мы выязджалі з Гарыцыі, горад пад дажджом у цемры быў пусты, толькі калоны войска і гармат праходзілі па галоўнай вуліцы. Яшчэ было шмат грузавікоў і вазоў, усё гэта ехала па іншых вуліцах і злучалася на шашы. Мінуюшы дубільні, мы выехалі на шашу, дзе войска, грузавікі, вазы, запражаныя коньмі, і гарматы ішлі адной шырокай марудлівай калонай. Мы паволі, але няўхільна рухаліся пад дажджом; амаль упіраючыся радыятарам у задні борт нагружанага з каптуром грузавіка, накрытага мокрым брызентам. Раптам грузавік спыніўся. Спынілася ўся калона. Затым яна зноў рушыла, мы праехалі яшчэ трохі і зноў спыніліся. Я вылез і пайшоў уперад, манеўруючы паміж грузавікамі і вазамі і пад мокрымі пысамі коней. Затор быў недзе наперадзе. Я збочыў, пералез цераз канаву па кладцы з дошак і пайшоў па полі, якое пачыналася адразу за канавай. Адаляючыся ад дарогі, я ўвесь час бачыў паміж дрэвамі нерухомую пад дажджом калону. Я прайшоў каля мілі. Калона стаяла на месцы, хоць за нерухомым транспартам мне было бачна, што войска ідзе. Я вярнуўся да машыны. Магло стацца, што затор утварыўся ля самай Удзіны. Піяні спаў за стырном. Я сеў побач з ім і таксама заснуў. Праз некалькі гадзін я пачуў скрыгатанне перадачы на грузавіку спераду. Я пабудзіў Піяні, і мы паехалі, то прасоўваючыся наперад на некалькі ярдаў, то спыняючыся, то зноў рухаючыся. Дождж усё яшчэ ішоў.

Ноччу калона зноў стала і не краналася з месца. Я вылез і пайшоў назад, праведаць Банела і Аймо. У машыне Банела

побач з ім сядзелі два сяржанты інжынернай часці. Калі я падышоў, яны выпцягнуліся і застылі.

— Іх пакінулі рамантаваць нейкі мост,— сказаў Банела.— Яны не могуць знайсці сваю часць, я згадзіўся іх падвезці.

— Калі пан лейтэнант дазволіць.

— Дазваляю,— сказаў я.

— Наш лейтэнант амерыканец,— сказаў Банела.— Ён каго хочаш падвязе.

Адзін з сяржантаў усміхнуўся. Другі спытаўся ў Банела, з якіх я італьянцаў — паўночнаамерыканскіх ці паўднёваамерыканскіх.

— Ён не італьянец. Ён англічанін з Паўночнай Амерыкі.

Сяржанты ветліва выслухалі, але не паверылі. Я пакінуў іх і пайшоў да Аймо. Побач з ім у машыне сядзелі дзве дзяўчыны, і ён курыў, адхінуўшыся ў кут.

— Барто, Барто! — сказаў я. Ён засмяўся.

— Паразмаўляйце з імі, *tenente*,— сказаў ён.— Я іх не разумею. Гэй! — Ён паклаў руку на сцягну адной з дзяўчат і пасяброўску сціснуў яго. Дзяўчына яшчэ больш захінула хустку і адштурхнула яго руку.— Гэй! — сказаў ён.— Скажыце *tenente*, як ваша імя і што вы тут робіце.

Дзяўчына злосна зірнула на мяне. Другая сядзела збянтэжаная. Тая, якая пазірала на мяне, нешта сказала на дыялекце, але я не зразумеў ніводнага слова. Яна была смуглая, мела гадоў шаснаццаць.

— *Sorella*¹? — спытаў я, паказваючы на другую дзяўчыну.

Яна кінула галавой і ўсміхнулася.

— Так,— сказаў я і паляпаў яе па калене. Я адчуў, як яна напружылася, калі я дакрануўся да яе. Сястра па-ранейшаму не падымала вачэй. Ёй, відаць, было на год менш. Аймо зноў паклаў руку старэйшай на сцягну, і яна адштурхнула яе. Ён засмяўся.

— Добры чалавек.— Ён паказаў сам на сябе.— Добры чалавек.— Ён паказаў на мяне.— Не трэба баяцца.

Дзяўчына пазірала на яго злосна. Яны нагадвалі дзвюх дзікіх птушак.

---

¹ Сястра (*італ.*).

— Навошта ж яна са мной паехала, калі я не падабаюся ёй? — спытаў Аймо.— Я толькі прапанаваў ім, а яны адразу залезлі ў машыну.— Ён павярнуўся да дзяўчыны.— Не бойся,— сказаў ён.— Ніхто цябе не...— Ён сказаў грубае слова.— Тут няма дзе...— Я бачыў, што яна зразумела слова, але больш нічога. У яе вачах, што глядзелі на яго, быў смяротны страх. Яна яшчэ больш захінулася ў сваю хустку.— Машына поўная,— сказаў Аймо.— Ніхто цябе не... Тут няма дзе...

Штотраз, калі ён прамаўляў гэтае слова, дзяўчына курчылася. Пасля, па-ранейшаму глядзячы на яго, яна заплакала. Я ўбачыў, як у яе затрымцелі вусны і слёзы пакаціліся па яе круглых шчаках. Сястра, не падымаючы вачэй, узяла яе за руку, і такім чынам яны сядзелі побач. Старэйшая, гэткая злосная напачатку, цяпер гучна плакала.

— Відаць, спалохалася,— сказаў Аймо.— Я зусім не хацеў спалохаць яе.

Ён дастаў свой мяшок і адрэзаў два кавалкі сыру.

— Вось табе,— сказаў ён.— Не плач.

Старэйшая дзяўчына пакруціла галавой і па-ранейшаму плакала, але малодшая ўзяла сыр і пачала есці. Крыху пазней малодшая дала сястры другі кавалак сыру, і абедзве яны елі моўчкі. Старэйшая ўсё яшчэ часам усхліпвала.

— Нічога, хутка супакоіцца,— сказаў Аймо.

У яго з'явілася новая думка.

— Дзяўчына? — спытаў ён у той, якая сядзела побач з ім. Яна ахвотна заківала галавой.— Таксама дзяўчына? — Ён паказаў на сястру. Абедзве заківалі, і старэйшая нешта сказала на дыялекце.

— Ну, ну, добра,— сказаў Барталамеа.— Добра.

Абедзве нібыта ўзбздзёрыліся.

Я пакінуў іх у машыне з Аймо, які сядзеў, адхінуўшыся ў куток, сам вярнуўся да Піяні. Калона транспарту стаяла нерухома, але міма яе ўвесь час ішлі войскі. Дождж усё яшчэ ліў, і я падумаў, што прыпынкі ў руху калоны часам адбываюцца праз тое, што ў машын намакае праводка. Хутчэй, зрэшты, ад таго, што коні альбо людзі засынаюць на хаду. Але ж здараюцца заторы і ў гарадах, калі ніхто не засынае на хаду. Усё таму, што тут разам і аўтатранспарт і гужавы. Ад такой камбінацыі толку мала. Ад сялянскіх вазоў наагул мала

толку. Добрыя гэтыя дзяўчаты ў Барто. Нявінным дзяўчатам не месца ў арміі, якая адступае. Дзве нявінныя дзяўчыны. Яшчэ і рэлігійныя, відаць. Калі б не было вайны, мы ўсе, напэўна, ляжалі б зараз на ложку. На пасцель сваю кладуся зноў. Кэтрын цяпер на ложку, у яе дзве прасціны, адна пад ёй, другая зверху. На якім баку яна спіць? Мо яна не спіць. Мо яна цяпер ляжыць і думае пра мяне. Вей, заходні вецер, вей. Вось ён і павеяў, і не дожджыкам, а моцным дажджом вылілася хмара. Усю ноч лье дождж. Ты ведаў, што ўсю ноч будзе ліць дождж, якім вылілася хмара. Глядзі, як ён лье. Вось каб мая любая была са мной тут на ложку. Мая мілая Кэтрын. Вось каб мая мілая прыляцела са спадарожнай хмарай. Прынясі да мяне маю Кэтрын, вецер. Ну вось мы і папаліся. Усе на свеце папаліся, і дожджык не згасіць агню.

— Дабранач, Кэтрын,— сказаў я гучна.— Спі моцна. Калі табе вельмі нязручна, дарагая, ляж на другі бок,— сказаў я.— Я прынясу табе халоднай вады. Неўзабаве раніца, і табе будзе лягчэй. Мне непрыемна, што табе праз яго так нязручна. Пастарайся заснуць, мая дарагая.

— Я ўвесь час спала,— сказала яна.— Ты размаўляў у сне. Ты нездаровы?

— Ты праўда тут?

— Вядома, я тут. І нікуды не знікну. Усё гэта для нас з табой не мае значэння.

— Ты такая прыгожая і добрая. Ты ноччу не сыдзеш ад мяне?

— Вядома, не. Я заўсёды тут. Я з табой, калі б ты мяне ні паклікаў.

— Ах ты .....! — сказаў Піяні.— Паехалі!

— Я задрамаў,— сказаў я. Я паглядзеў на гадзіннік. Была трэцяя гадзіна раніцы. Я перагнуўся цераз сядзенне, каб дастаць бутэльку барбера.

— Вы размаўлялі ў сне,— сказаў Піяні.

— Мне сніўся сон па-англійску,— сказаў я.

Дождж крыху сціх, і мы рухаліся наперад. На святанні мы зноў спыніліся, і калі зусім развіднела, выявілася, што мы стаім на невялікім узвышшы, і я ўбачыў увесь шлях адступлення, які прасціраўся далёка наперадзе, шашу, забітую нерухомым транспартам, праз які прасочвалася толькі пяхота.

Мы крануліся зноў, але пры дэ́нным святле было відаць, з якой хуткасцю мы рухаемся, і я зразумеў, што, калі мы хочам калі-небудзь дабрацца да Удзіны, нам давядзецца збочыць з шашы і ехаць нацянькі.

За ноч да калоны прыстала шмат сялян, і цяпер у калоне ехалі вазы, нагруканыя хатнім скарбам; люстэркі тырчалі паміж матрацаў, да задкоў былі прывязаныя куры і качкі. Швейная машына стаяла пад дажджом на возе, які ехаў спераду. Кожны ратаваў, што ў яго было каштоўнае. Дзе-нідзе жанчыны сядзелі на вазах, захінуўшыся ад дажджу, іншыя ішлі побач, імкнучыся трымацца як мага бліжэй. У калоне былі цяпер і сабакі, яны беглі, хаваючыся пад вазамі. Шаша была накрыта гразцю, у канавах да самых берагоў стаяла вада, і зямля на полі за дрэвамі, што раслі ўздоўж дарогі, здавалася занадта мокрай і занадта размяклай, каб можна было адважыцца ехаць нацянькі. Я выйшаў з машыны і прайшоў крыху наперад, шукаючы прыдатнае месца, каб агледзецца і выбраць паварот на палявую дарогу. Іх было шмат, але я баяўся трапіць на такую, якая нікуды не вядзе. Я бачыў іх неаднойчы, калі мы ехалі ў машыне па шашы, але ніводнай не запомніў, бо машына ішла хутка і ўсе яны падобныя адна на адну. Я толькі ведаў, што ад правільнага выбару дарогі будзе залежаць, ці дабяромся мы да месца. Было невядома, дзе цяпер аўстрыйцы і як іхнія справы, але я быў перакананы, што, калі дождж перастане і над калонай з'явіцца самалёты, усё прапала. Няхай хоць некалькі машын застанецца без кіроўцаў альбо загіне некалькі коней,— і рух на дарозе канчаткова спыніцца.

Дождж цяпер ішоў не так моцна, і я падумаў, што хутка можа праясніцца. Я прайшоў яшчэ крыху наперад, і, дайшоўшы да вузкай дарогі з жывой агароджай па баках, якая паміж двух палёў ішла на поўнач, вырашыў, што па ёй мы і паедзем, і паспяшаўся назад, да машын. Я сказаў Піяні, дзе збочыць, і пайшоў, каб папярэдзіць Аймо і Банела.

— Калі яна нас нікуды не выведзе, мы можам вярнуцца і зноў уліцца ў калону,— сказаў я.

— А што ж мне рабіць з гэтымі? — сказаў Банела. Яго сяржанты па-ранейшаму сядзелі побач з ім. Яны былі няголеныя, але мелі выгляд ваенных нават у такі ранні час.

— Спатрэбяцца, калі трэба будзе папіхаць машыну,— сказаў я. Я падышоў да Аймо і сказаў, што мы паспрабуем праехаць нацянькі.

— А што рабіць мне з маім жаночым вывадкам? — спытаў Аймо. Абедзве дзяўчыны спалі.

— Ад іх мала карысці,— сказаў я.— Лепей узялі б каго-небудзь на дапамогу, каб папіхаць машыну.

— Яны могуць перасесці ў кузаў,— сказаў Аймо.— У кузаве ёсць месца.

— Калі ласка, калі вам так хочацца,— сказаў я.— Але возьміце каго-небудзь з шырокімі плячыма на дапамогу.

— Берсальера,— усміхнуўся Аймо.— Самыя шырокія плечы ў берсальераў. Ім мераюць плечы. Як вы пачуваецеся, tenente?

— Выдатна. А вы?

— Выдатна. Толькі вельмі есці хочацца.

— Куды-небудзь дабяромся па гэтай дарозе, тады спынімся і паямо.

— Як ваша нага, tenente?

— Выдатна,— сказаў я.

Стоячы на падножцы і пазіраючы наперад, я бачыў, як машына Піяні аддзялілася ад калоны і збочыла на вузкую палявую дарогу, мільгаючы ў прасветах голых галін агароджы. Банела збочыў услед за ім, а затым Аймо зрабіў тое ж, і мы паехалі за дзвюма прярэднімі машынамі па вузкай палявой дарозе з агароджай па баках. Дарога вяла на ферму. Мы дагналі машыны Піяні і Банела ўжо на двары фермы. Хата была нізкая і доўгая, з абвітым вінаградом навесам над дзвярыма. У двары быў калодзеж, і Піяні ўжо даставаў ваду, каб заліць у радыятар. Ад доўгай язды на невялікай хуткасці ўся вада выкіпела. Ферма была пакінута. Я азірнуўся на дарогу. Ферма стаяла на пагорку, і адтуль было бачна далёка навокал, і мы ўбачылі дарогу, агароджу, поле і дрэвы ўздоўж шашы, па якой ішло адступленне. Сяржанты шныпарылі ў хаце. Дзяўчаты прачнуліся і разглядалі хату, калодзеж, два вялікія санітарныя аўтамабілі ля хаты і трох шафёраў ля калодзежа. Адзін з сяржантаў выйшаў з хаты з насценным гадзіннікам у руках.

— Занясіце назад,— сказаў я. Ён паглядзеў на мяне, увайшоў у хату і вярнуўся без гадзінніка.

— Дзе ваш калега? — спытаў я.

— Пайшоў у прыбіральню.— Ён залез на сядзенне. Ён баяўся, што мы не возьмем яго з сабой.

— Як наконт сьнеданьня, tenente? — спытаў Банела.— Мо што-небудзь з’ямо? Гэта не зойме шмат часу.

— Як вы думаеце, дарога, якая ідзе ў той бок, прывядзе нас куды-небудзь?

— Вядома, прывядзе.

— Добра, давайце паямо.

Піяні і Банела пайшлі ў хату.

— Пайшлі,— сказаў Аймо дзяўчатам. Ён выцягнуў руку, каб дапамагчы ім вылезці. Старэйшая з сясцёр пакруціла галавой. Яны не будуць заходзіць у пустую пакінутую хату. Яны пазіралі ўслед нам.

— Упартыя,— сказаў Аймо.

Мы разам увайшлі ў хату. У ёй было цёмна і прасторна і адчувалася пакінутасць. Банела і Піяні былі на кухні.

— Есці тут асабліва няма чаго,— сказаў Піяні.— Падабралі падчыстую.

Банела рэзаў вялікі белы сыр на кухонным сталe.

— Адкуль сыр?

— З пограба. Піяні знайшоў таксама віно і яблыкі.

— Ну вось і сьнеданне.

Піяні выцягнуў драўляную затычку з вялікай, аплеценай саломай бутэлькі. Ён нахіліў яе і наліў у медны карэц.

— Пахне няблага,— сказаў ён.— Знайдзі які-небудзь посуд, Барто.

Увайшлі абодва сяржанты.

— Вазьміце сыру, сяржанты,— сказаў Банела.

— Пара ехаць,— сказаў адзін з сяржантаў, перажоўваючы сыр і запіваючы віном.

— Паедзем. Не хвалойцеся,— сказаў Банела.

— Чэрава арміі — яе ногі,— сказаў я.

— Што? — спытаў сяржант.

— Трэба паесці.

— Трэба. Але дарагі час.

— Відаць, сукіны дзеці, наеліся ўжо,— сказаў Піяні. Сяржанты паглядзелі на яго. Яны ўсіх нас ненавідзелі.

— Вы ведаеце дарогу? — спытаў у мяне адзін з іх.

- Не,— сказаў я. Яны зірнулі адзін на аднаго.
- Лепей, калі мы рушым адразу ж,— сказаў першы.
- Зараз мы і рушым,— сказаў я.

Я выпіў яшчэ кубак чырвонага віна. Яно выявілася вельмі смачным пасля сыру і яблыкаў.

– Захапіце сыр,— сказаў я і выйшаў. Банела выйшаў следам за мной з вялікай бутляй віна.

– Гэта занадта грувастка,— сказаў я. Ён са шкадаваннем паглядзеў на віно.

– Бадай што так,— сказаў ён.— Дайце мне біклагі.

Ён наліў у біклажкі, і крыху віна вылілася на падлогу. Затым ён падняў бутлю і паставіў яе ля самых дзвярэй.

– Аўстрыйцам не трэба будзе ламаць дзверы, каб знайсці віно,— сказаў ён.

– Трэба ехаць,— сказаў я.— Мы з Піяні едзем першыя.

Абодва сяржанты ўжо сядзелі побач з Банела. Дзяўчаты елі яблыкі і сыр. Аймо курыў. Мы паехалі па вузкай дарозе. Я азірнуўся на дзве іншыя машыны і на фермерскую хату. Гэта была добрая нізкая моцная хата, і калодзеж быў абнесены прыгожымі жалезнымі парэнчамі. Спераду была дарога, вузкая і гразкая, і па баках яе была высокая агароджа. Ззаду, адзін за адным, ехалі нашы аўтамабілі.

РАЗДЗЕЛ ДВАЦЦАЦЬ ДЗЯВЯТЫ

Апоўдні мы загразлі на размяклай дарозе, згодна з нашымі разлікамі, кіламетраў за дзесяць ад Удзіны. Дождж перастаў яшчэ раніцай, і ўжо тройчы мы чулі набліжэнне самалётаў, бачылі, як яны праляталі ў небе над намі, сачылі, як яны бралі далёка ўлева, і чулі выбухі бомбаў на галоўнай шашы. Мы блыталіся ў сетцы палявых дарог і не раз траплялі на такія, якія канчаліся тупіком, але нязменна, вяртаючыся назад і знаходзячы іншыя дарогі, набліжаліся да Удзіны. Але вось машына Аймо, даючы задні ход, каб выбрацца з тупіка, засела ў рыхлай зямлі ўзбочыны, і колы, буксуючы, залазілі ўсё глыбей і глыбей да той пары, пакуль машына не ўперлася ў зямлю дыферэнцыялам. Цяпер трэба было падкапацца пад колы спераду, падкласці галінак, каб маглі працаваць ланцу-

гі, і пхаць ззаду да таго часу, пакуль машына не выберацца на дарогу. Усе мы стаялі на дарозе вакол машыны. Абодва сяржанты падышлі да машыны і паглядзелі на колы. Затым яны павярнуліся і пайшлі па дарозе, не кажучы ні слова. Я пайшоў за імі.

— Гэй, вы! — сказаў я.— Наламіце галінак.

— Нам трэба ісці,— сказаў адзін.

— Ну, хутка,— сказаў я.— Наламіце галінак.

— Нам трэба ісці,— сказаў адзін. Другі не гаварыў нічога.

Яны спыталіся ісці. Яны не глядзелі на мяне.

— Я загадваю вам вярнуцца да машыны і наламаць галінак,— сказаў я. Першы сяржант павярнуўся.

— Нам трэба ісці. Праз гадзіну вы будзеце адрэзаныя. Вы не маеце права загадваць нам. Вы для нас не начальства.

— Я загадваю вам наламаць галінак,— сказаў я. Яны павярнуліся і пайшлі па дарозе.

— Стой,— сказаў я. Яны працягвалі ісці па гразкай дарозе з агароджай па баках.— Стой, кажу! — крыкнуў я. Яны пайшлі хутчэй. Я расшпіліў кабуру, дастаў пісталет, прыцэліўся ў таго, які больш размаўляў, і спусціў курок. Я прамахнуўся, і яны абодва пабеглі. Я выстраліў яшчэ тройчы, і адзін упаў. Другі пералез цераз агароджу і знік з вачэй. Я стрэліў у яго цераз агароджу, калі ён пабег па полі. Пісталет даў асечку, і я ўставіў новую абойму. Я ўбачыў, што другі сяржант ужо так далёка, што страляць у яго не мае сэнсу. Ён быў на процілеглым канцы поля і бег, нізка нахіліўшы галаву. Я пачаў набіваць пустую абойму. Падышоў Банела.

— Дайце я прыкончу яго,— сказаў ён. Я перадаў яму пісталет, і ён пайшоў туды, дзе ўпоперак дарогі ляжаў ніц сяржант інжынернай часці. Банела нахіліўся, прыставіў дула да ягонай галавы і націснуў спуск. Выстралу не было.

— Трэба адцягнуць затвор,— сказаў я. Ён адцягнуў затвор і двойчы стрэліў. Ён узяў сяржанта за ногі і перацягнуў яго на ўзбочыну, цяпер ён ляжаў ля самай агароджы. Ён вярнуўся і аддаў мне пісталет.

— Сволач! — сказаў ён. Ён паглядзеў на сяржанта.— Вы бачылі, як я яго застрэліў, tenente?

— Трэба хутчэй наламаць галінак,— сказаў я.— А што, у другога я так і не патрапіў?

— Відаць, не,— сказаў Аймо.— Так далёка з пісталета не патрапіш.

— Скаціна! — сказаў Піяні. Мы ламалі галінкі. З машыны ўсё выгрузілі. Банела капаў перад коламі. Калі ўсё было гатова, Аймо завёў матор і ўключыў перадачу. Колы сталі буксаваць, раскідваючы грязь і галінкі. Банела і я пхалі з усёй сілы, пакуль у нас не затрашчалі суставы. Машына не краналася з месца.

— Раскачайце яе, Барто,— сказаў я.

Ён даў задні ход, затым зноў пярэдні. Колы толькі закапваліся глыбей. Пасля машына зноў уперлася дыферэнцыялам, і колы свабодна круціліся ў вырытых імі ямах. Я выпрастаўся.

— Давайце паспрабуем вяроўкай,— сказаў я.

— Я думаю, нічога не атрымаецца, *tenente*. Тут нельга стаць на адной лініі.

— Трэба паспрабаваць,— сказаў я.— Інакш яе не зацягнеш.

Машыны Піяні і Банела маглі стаць у адну лінію толькі па даўжыні вузкай дарогі. Мы прывязалі адну машыну да другой і пачалі цягнуць. Колы толькі круціліся на месцы ў каляіне.

— Нічога не атрымліваецца,— крыкнуў я.— Перастаньце.

Піяні і Банела выйшлі са сваіх машын і вярнуліся да нас. Аймо вылез. Дзяўчаты сядзелі на камені ярдаў за дваццаць ад нас.

— Што вы скажаце, *tenente*? — спытаў Банела.

— Паспрабуем яшчэ раз з галінкамі,— сказаў я.

Я глядзеў на дарогу. Віна была мая. Я павёз іх сюды. Сонца амаль цалкам выйшла з-за хмар, і цела сяржанта ляжала ля агароджы.

— Пасцелем яго фрэнч і плашч,— сказаў я. Банела пайшоў па іх. Я ламаў галінкі, а Піяні і Аймо капалі спераду і паміж коламі. Я надрэзаў плашч, пасля разарваў яго папалам і паклаў у грязь пад колы, затым накідаў галінак. Мы падрыхтаваліся, і Аймо залез на сядзенне і ўключыў матор. Колы буксавалі, мы пхалі з усёй моцы. Але дарэмна.

— Ну яго да...! — сказаў я.— Тут што-небудзь патрэбнае ёсць, Барто?

Аймо залез у машину да Банела, захапіўшы з сабой сыр, дзве бутэлькі віна і плашч. Банела, седзячы за стырном, аглядваў кішэні фрэнча сяржанта.

— Выкінь ты гэты фрэнч,— сказаў я.— А што будзе з вывадкам Барто?

— Няхай сядаюць у кузаў,— сказаў Піяні.— Наўрад ці мы ад'едзем далёка.

Я адчыніў заднія дзверы машины.

— Сядайце,— сказаў я.

Абедзве дзяўчыны залезлі ўнутр і ўселіся ў кутку. Яны нібыта і не чулі выстралаў. Я азірнуўся назад. Сяржант ляжаў на дарозе ў бруднай фуфайцы з доўгімі рукавамі. Я сеў побач з Піяні, і мы паехалі. Мы хацелі праехаць па полі. Калі машины з'ехалі на поле, я злез і пайшоў спераду. Калі б нам удалося праехаць цераз поле, мы выехалі б на дарогу. Нам не ўдалося праехаць. Зямля была занадта рыхлая і гразкая. Калі машины заселі канчаткова і безнадзейна, напалову залезшы коламі ў гразь, мы кінулі іх пасярод поля і пайшлі да Удзіны пешкі.

Калі мы выйшлі на дарогу, якая вяла назад, да галоўнай шашы, я паказаў на яе дзяўчатам.

— Ідзіце туды,— сказаў я.— Там людзі.

Яны глядзелі на мяне. Я дастаў гаманец і даў кожнай па дзесяць лір.

— Ідзіце туды,— сказаў я, паказваючы пальцам.— Там сябры! Родныя!

Яны не зразумелі, але моцна заціснулі ў руцэ грошы і пайшлі па дарозе. Яны азіраліся, нібыта баяліся, што я адбяру ў іх грошы. Я глядзеў, як яны ішлі па дарозе, захутаўшыся ў хусткі, баязліва азіраючыся на нас. Усе трое шафёраў смяяліся.

— Колькі вы дасце мне, калі я пайду ў той бок, tenente? — спытаў Банела.

— Калі ўжо яны пападуцца, то лепш няхай у натоўпе, чым адны,— сказаў я.

— Дайце мне дзве сотні лір, і я пайду назад, проста ў Аўстрыю,— сказаў Банела.

— Там іх у цябе адбяруць,— сказаў Піяні.

— Мо вайна скончыцца,— сказаў Аймо. Мы ішлі па дарозе так хутка, як толькі маглі. Сонца прабівалася праз хмары.

Уздоўж дарогі раслі тутавыя дрэвы. Праз дрэвы мне былі відны нашы машыны, нібыта два вялікія мэблевыя фургоны, што тырчалі пасярод поля. Піяні таксама азірнуўся.

— Давядзецца пабудаваць дарогу, каб выцягнуць іх адтуль,— сказаў ён.

— Вось каб у нас былі веласіпеды! — сказаў Банела.

— У Амерыцы ездзяць на веласіпедрах? — спытаў Аймо.

— Раней ездзілі.

— Добрая рэч,— сказаў Аймо.— Выдатная рэч веласіпед.

— Вось каб у нас былі веласіпеды! — сказаў Банела.— Я дрэнны хадок.

— Што гэта, страляюць? — спытаў я. Мне здалося, што я чую стрэлы дзесьці далёка.

— Не ведаю,— сказаў Аймо. Ён прыслухаўся.

— Здаецца, страляюць,— сказаў я.

— Раней за ўсё мы ўбачым кавалерыю,— сказаў Піяні.

— Здаецца, у іх няма кавалерыі.

— Тым лепш, халера на яго,— сказаў Банела.— Я зусім не хачу, каб нейкая там кавалерыйская сволач пранізала мяне пікай.

— Спрытна вы таго сяржанта прыхлопнулі, tenente,— сказаў Піяні. Мы ішлі вельмі хутка.

— Яго застрэліў я,— сказаў Банела.— Я за гэтую вайну яшчэ нікога не застрэліў, і я ўсё жыццё марыў застрэліць сяржанта.

— Застрэліў курыцу на седале,— сказаў Піяні.— Не надта хутка ён ляцеў, калі ты страляў у яго.

— Усё адно. Я цяпер заўсёды буду памятаць пра гэта. Я забіў гэтую сволач, сяржанта.

— А што ты скажаш на споведзі? — спытаў Аймо.

— Скажу так: дабраславіце мяне, ойча мой, я забіў сяржанта.

Усе ўтрох засмяяліся.

— Ён анархіст,— сказаў Піяні.— Ён не ходзіць у царкву.

— Піяні таксама анархіст,— сказаў Банела.

— Вы сапраўды анархісты? — спытаў я.

— Не, tenente. Мы сацыялісты. Мы ўсе з Імолы.

— Вы там ніколі не былі?

— Не.

— Гэх, слаўнае гэта месцейка, tenente. Прыезджайце да нас пасля вайны, там ёсць што паглядзець.

— І там усе сацыялісты?

— Усе да аднаго.

— Гэта добры горад?

— Вядома. Вы такога і не бачылі.

— Як вы сталі сацыялістамі?

— Мы ўсе сацыялісты. Там усе да аднаго — сацыялісты. Мы ўсе былі сацыялістамі.

— Прыезджайце, tenente. Мы з вас таксама зробім сацыяліста.

Наперадзе дарога зварочвала налева і ўзбіралася на невысокі пагорак міма фруктовага саду, абнесенага каменнай сцяной. Кала дарога пайшла ўгару, яны сціхлі. Мы ішлі ўчатырох адзін за адным, стараліся не збаўляць крок.

РАЗДЕЛ ТРЫЦАТЫ

Пазней мы выйшлі на дарогу, якая вяла да ракі. Доўгая чарада кінутых грузавікоў і вазоў расцягнулася на дарозе да самага моста. Нічога не было відаць. Вады ў рацэ было шмат, і мост быў узарваны пасярэдзіне; каменны пралёт праваліўся ў раку, і бурая вада цякла над ім. Мы пайшлі па беразе, шукаючы месца для пераправы. Я ведаў, што крыху далей ёсць чыгуначны мост, і я думаў, што мо нам удасца пераправіцца там. Сцяжынка была мокрая і гразкая. Людзей не было, толькі кінуты рыштунак і машыны. На самім беразе не было нікога і нічога, апрача мокрага кустоўя і гразкай зямлі. Мы ішлі ўздоўж берага і нарэшце ўбачылі чыгуначны мост.

— Які прыгожы мост! — сказаў Аймо. Гэта быў доўгі жалезны мост цераз раку, якая звычайна высыхала да дна.

— Давайце хутчэй пераходзіць на той бок, пакуль яго не ўзарвалі,— сказаў я.

— Няма каму ўзрываць,— сказаў Піяні.— Усе сышлі.

— Ён, відаць, замініраваны,— сказаў Банела.— Вы ідзіце першы, tenente.

— Бачыце, які анархіст, га? — сказаў Аймо.— Няхай ён сам ідзе першы.

— Пайду я,— сказаў я.— Наўрад ці ён замініраваны так, каб узарвацца ад крокаў аднаго чалавека.

— Бачыш,— сказаў Піяні.— Во што значыць разумны чалавек. Не тое што ты, анархіст.

— Калі б я быў разумны, я не быў бы тут,— сказаў Банела.

— А нядрэнна сказаў, праўда, *tenente*? — сказаў Аймо.

— Нядрэнна,— сказаў я і ступіў на мост. Я аглядваў шпалы і рэйкі, шукаючы драцяныя петлі альбо прыкметы міны, але нічога не мог заўважыць. Унізе, у прасветах між шпаламі, была відна рака, брудная і хуткая. Наперадзе, за мокрымі палямі, можна было ўбачыць пад дажджом Удзіну. Перайшоўшы мост, я агледзеўся. Крыху вышэй па цячэнні на рацэ быў яшчэ адзін мост. Пакуль я стаяў і глядзеў, на гэтым мосце праехала жоўтая, запырсканая гразю легкавая машына. Парапёт быў высокі, і кузаў машыны, як толькі яна заехала на мост, схавалася. Але я бачыў галовы шафёра, чалавека, які сядзеў побач з ім, і яшчэ двух на заднім сядзенні. Усе яны былі ў нямецкіх касках. Машына з'ехала на бераг і знікла за дрэвамі і транспартам, кінутым на дарозе. Я азірнуўся на Аймо, які ў гэты час пераходзіў, і даў яму і іншым знак рухацца хутчэй. Я спуściўся ўніз і прысеў пад чыгуначным насыпам. Аймо спуціўся следам за мной.

— Вы бачылі машыну? — спытаў я.

— Не. Мы глядзелі на вас.

— Штабная нямецкая машына праехала па верхнім мосце.

— Штабная машына?

— Ага.

— Найсвяцейшая Панна!

Падышлі астатнія, і мы ўсе прыселі ў гразі пад насыпам, глядзячы паўзверх яго на дрэвы, канаву і дарогу.

— Вы думаеце, мы адрэзанія, *tenente*?

— Не ведаю. Толькі ведаю, што штабная нямецкая машына праехала па гэтай дарозе.

— Вы здаровы, *tenente*? У вас не кружыцца галава?

— Не жартуйце, Банела.

— А мо нам лепш выпіць? — спытаў Піяні.— Калі мы ўжо адрэзанія, дык хоць вып'ем.— Ён адчапіў сваю біклагу і адкруціў корак.

— Глядзіце! Глядзіце! — сказаў Аймо, паказваючы на дарогу.

Над каменным парапетам моста рухаліся нямецкія каскі. Яны былі нахіленыя ўперад і рухаліся мерна, з амаль нена-туральнай хуткасцю. Калі яны з'ехалі на бераг, мы ўбачылі тых, на кім яны былі. Гэта была веласіпедная рота. Я добра разглядзеў двух пярэдніх. У іх былі здаровыя, абветраныя твары. Іхнія каскі апускаліся нізка на лоб і затулялі частку шчок. Карабіны былі прышпіленыя да рамы веласіпеда. Ручныя гранаты ручкай уніз віселі ў іх на поясе. Іхнія каскі і шэрыя мундзіры былі мокрыя, і яны ехалі няспешна, глядзячы наперад і па баках. Спераду ехалі двое, затым чацвёрта, пасля двое, затым адразу дзесяць ці дванаццаць, пасля зноў дзесяць, затым адзін, асобна. Яны маўчалі, але мы іх не пачулі б праз шум ракі. Яны зніклі з вачэй на дарозе.

— Найсвяцейшая Панна! — сказаў Аймо.

— Гэта немцы, — сказаў Піяні. — Гэта не аўстрыйцы.

— Чаму іх няма каму спыніць? — сказаў я. — Чаму гэты мост не ўзарваны? Чаму ўздоўж насыпу няма кулямётаў?

— Гэта вы нам скажыце, *tenente*, — сказаў Банела.

Я быў злосны як чорт.

— Звар'яцелі ўсе. Там, унізе, узрываюць маленькі масток. Тут, на самай шашы, мост пакідаюць. Дзе ўсе падзеліся? Няўжо іх не паспрабуюць спыніць?

— Гэта вы нам скажыце, *tenente*, — паўтарыў Банела.

Я змоўк. Мяне гэта не датычыла; мне трэба было дабрацца да Пардэноне. Але я, відаць, не дабяруся нават да Удзіны. Ну і д'ябал з ім! Галоўнае, захаваць спакой і не трапіць пад кулю альбо ў палон.

— Вы, здаецца, адкаркоўвалі біклагу? — спытаў я ў Піяні. Ён падаў яе мне. Я зрабіў добры глыток. — Можна ісці, — сказаў я. — Хоць надта спяшацца няма куды. Хочаце есці?

— Тут не трэба спыняцца, — сказаў Банела.

— Добра. Хадзем.

— Будзем ісці тут, пад прыкрыццём?

— Лепей ісці наверх. Яны могуць прайсці і па гэтым мосце. Значна горай, калі яны апынуцца ў нас над галавой, перш чым мы ўбачым іх.

Мы пайшлі па чыгунцы. З абодвух бакоў ад нас была мо-края раўніна. Спераду за раўнінай быў пагорак, і за ім Удзіна. Стрэхі расступаліся вакол крэпасці на пагорку. Была відна

званіца і гадзіннік на башні. На палях было шмат тутавых дрэў. У адным месцы наперадзе чыгунка была разабраная. Шпалы таксама выкапанья і скінутыя пад адхон.

— Уніз, уніз! — сказаў Аймо.

Мы кінуліся ўніз пад насып. Новы атрад веласіпедыстаў ехаў па дарозе. Я выглянуў з-за насыпу і ўбачыў, што яны прaxeлі міма.

— Яны бачылі нас і не спыніліся,— сказаў Аймо.

— Пераб'юць нас тут, *tenente*,— сказаў Банела.

— Мы не патрэбныя ім,— сказаў я.— Яны шукаюць некага іншага. Нам горай, калі яны напоруцца на нас нечакана.

— Я лепей ішоў бы тут, пад прыкрыццём,— сказаў Банела.

— Ідзіце. Мы пойдзем па чыгунцы.

— Вы думаеце, нам удалася прайсці? — спытаў Аймо.

— Вядома. Іх яшчэ не надта шмат. Мы пройдзем, калі сцямнее.

— Што гэтая штабная машына рабіла тут?

— Чорт яе ведае,— сказаў я. Мы ішлі па чыгунцы. Банела стаміўся ісці па гразі і далучыўся да нас. Рэйкі адхіліліся на поўдзень, убок ад шашы, і мы не бачылі, што робіцца на дарозе. Масток цераз канал быў узарваны, але мы перабраліся па рэштках паляў. Спераду чуліся стрэлы.

Пасля канала мы зноў выйшлі на рэйкі. Яны вялі проста ў горад. Наперадзе была бачна другая чыгунка. На поўначы ішла шаша, на якой мы бачылі веласіпедыстаў; на поўдзень адгаліноўвалася вузкая дарога, густа абсаджаная дрэвамі. Я вырашыў, што лепей за ўсё нам пайсці на поўдзень, такім чынам мы мінем горад і пойдзем палявой дарогай на Кампаформіе і Тальяменцкую шашу. Мы маглі пакінуць галоўны шлях адступлення ўбаку, выбіраючы пабочныя дарогі. Мне помнілася, што цераз раўніну праходзіць шмат палявых дарог. Я пачаў спускацца з насыпу.

— Пайшлі,— сказаў я. Я вырашыў выйсці на палявую дарогу і з паўднёвага боку абысці горад. Усе мы спускаліся з насыпу. Насустрач нам з палявой дарогі прагучаў стрэл. Куля ўрэзалася ў гразь насыпу.

— Назад! — крыкнуў я. Я пабег па адхоне ўгару, слізгаючы ў гразі. Цяпер шафёры былі наперадзе мяне. Я залез на насып так хутка, як толькі быў здатны. З густога кустоўя выстралілі

яшчэ двойчы, і Аймо, які пераходзіў рэйкі, захістаўся, спатыкнуўся і ўпаў ніц. Мы сцягнулі яго на другі бок і перавярнулі на спіну.— Трэба, каб галава была вышэй за ногі,— сказаў я. Піяні перасунуў яго. Ён ляжаў у гразі на адхоне, нагамі ўніз, і дыханне вырывалася ў яго разам з крывёю. Мы ўтрох сядзелі вакол яго на кукішках. Ішоў дождж. Куля трапіла яму ў патыліцу, прайшла ўверх і выйшла каля правага вока. Ён памёр, пакуль я спрабаваў затампаваць абедзве адтуліны. Піяні апусціў яго галаву на зямлю, выцер яго твар кавалкам бінту з палявога пакета, затым пакінуў яго.

— Сволачы! — сказаў ён.

— Гэта не немцы,— сказаў я. Немцаў тут не можа быць.

— Італьянцы,— сказаў Піяні такім тонам, нібыта гэта была лаянка,— *italiani*.

Банела маўчаў. Ён сядзеў каля Аймо, не глядзячы на яго. Піяні падняў кепі Аймо, якое скацілася пад адхон, і накрываў яму твар. Ён дастаў сваю біклагу.

— Хочаш выпіць? — Піяні падаў біклагу Банела.

— Не,— сказаў Банела. Ён павярнуўся да мяне.— Гэта з кожным з нас магло здарыцца на чыгунцы.

— Не,— сказаў я.— Гэта таму, што мы хацелі прайсці па полі.

Банела пакруціў галавой.

— Аймо забіты,— сказаў ён.— Хто наступны, *tenente*? Куды мы зараз пойдзем?

— Гэта стралялі італьянцы,— сказаў я.— Гэта не немцы.

— Калі б тут былі немцы, яны, напэўна, перастралілі б усіх нас,— сказаў Банела.

— Італьянцы для нас больш небяспечныя, чым немцы,— сказаў я.— Ар'ергард вельмі баіцца. Немцы хоць ведаюць, чаго хочуць.

— Гэта вы правільна разважылі, *tenente*,— сказаў Банела.

— Куды мы зараз пойдзем? — спытаў Піяні.

— Лепей за ўсё дзе-небудзь пачакаць дацямна. Калі нам удасца прабрацца на поўдзень, усё будзе добра.

— Ім давядзецца перабіць усіх нас як доказ, што яны не-здарма забілі аднаго,— сказаў Банела.— Я не хачу рызыкаваць.

— Мы перачакаем дзе-небудзь ля Удзіны і затым пройдзем у цемры.

— Тады хадзем,— сказаў Банела.

Мы спуściліся па паўночным адхоне насыпу. Я азiрнуўся. Аймо ляжаў у гразі пад вуглом да чыгункі. Ён быў зусім маленькі, рукі ў яго былі выцягнутыя па швах, твар накрыты кепі. Ён здаваўся вельмі мёртвым. Ішоў дождж. Я ставіўся да Аймо так добра, як мала да каго ў жыцці. У мяне ў кішэні былі яго паперы, і я ведаў, што павiнен буду напісаць ягонай сям’і. Спераду за полем была бачна ферма. Вакол яе раслі дрэвы, і да дома былі прыбудаваныя службовыя памяшканні. Уздоўж другога паверха ішла галерэя на палях.

— Нам лепш за ўсё трымацца адзін ад аднаго на адлегласці,— сказаў я.— Я пайду наперад.

Я рушыў да фермы. Цераз поле вяла сцежка.

Ідучы цераз поле, я быў гатовы да таго, што ў нас пачнуць страляць з-за дрэў вакол дома альбо з дома. Я ішоў проста да дома, выразна бачыў яго перад сабой. Галерэя другога паверха злучалася з адрынай, і паміж слупоў тырчала сена. Двор быў выбрукаваны каменем, і з галін дрэў сцякалі кроплі дажджу. Пасярод стаяла вялікая пустая аднаколка, высокая за драўшы пад дажджом аглоблі. Я прайшоў цераз двор і пастаяў пад галерэяй. Дзверы былі адчыненыя, і я ўвайшоў. Банела і Піяні ўвайшлі следам за мной. Унутры было цёмна. Я прайшоў на кухню. У вялікім адчыненым ачагу быў попел. Над ачагом віселі гаршкі, але яны былі парожнія. Я пашныпарыў усюды, але нічога з харчу не знайшоў.

— Тут у адрыве можна перачакаць,— сказаў я.— Піяні, мо вам удасца знайсці што-небудзь паесці, дык нясіце туды.

— Пайду пашукаю,— сказаў Піяні.

— І я пайду,— сказаў Банела.

— Добра,— сказаў я.— Я ж зазірну ў адрыву.

Я знайшоў мураваную лесвіцу, што вяла з хлява наверх. З хлява ішоў сухі пах, асабліва прыемны пад дажджом. Жывёлы не было, відаць, яе пагналі, калі пакідалі ферму. Адрына напалову была завалена сенам. У страсе было два акны: адно забіта дошкамі, другое — вузкае дахавае акно на паўночным баку. У кутку быў жолаб, па якім сена скідвалі ўніз, у кармушку. Быў люк, акурат над дваром, куды ў час уборкі пад’язджалі вазы з сенам, і над люкам скрыжоўваліся бэлькі. Я чуў стук дажджу па страсе і адчуваў пах сена і, калі я спуściўся,

ахайны пах сухога гною ў хляве. Можна было адарваць адну дошку і з акна на паўднёвым баку глядзець на двор. Другое акно выходзіла на поўнач, у поле. Калі б лесвіца аказалася адрэзанай, можна было праз любое акно вылезці на страху і адтуль спусціцца ўніз альбо з'ехаць уніз па жолабе. Адрына была вялікая, і, пачуўшы каго-небудзь, можна было схавацца ў сене. Відаць, месца было надзейнае. Я быў упэўнены, што мы прабраліся б на поўдзень, каб у нас не стралялі. Не можа быць, каб тут былі немцы. Яны ідуць з поўначы і па дарозе з Чывідале. Яны не маглі прарвацца з поўдня. Італьянцы яшчэ больш небяспечныя і страляюць у кожнага сустрэчнага. Мінулай ноччу ў калоне мы чулі размовы пра тое, што ў адступаючай арміі на поўначы нямала немцаў у італьянскіх мундзірах. Я ў гэта не верыў. Гэткія размовы чуеш заўсёды ў час вайны. І заўсёды гэта вырабляе вораг. Вы ніколі не пачуеце пра тое, што нехта апрануў нямецкі мундзір, каб стварыць неразбярыху ў германскай арміі. Мо гэта і здараецца, але пра гэта не гавораць. Я не верыў, што немцы здатныя на такія жарты. Я меркаваў, што ім гэта не патрэбна. Ім няма патрэбы ствараць неразбярыху ў нашай адступаючай арміі. Яе ствараюць колькасць войска і недахоп дарог. Тут і без немцаў не даб'ешся толку. І ўсё ж нас могуць расстраляць як пераапранутых немцаў. Застрэлілі ж Аймо. Сена пахне прыемна, і таму, што ляжыш на сене, знікаюць усе мінулыя гады. Мы ляжалі на сене, і размаўлялі, і стралялі з духаваго ружжа па вераб'ях, калі яны сядалі на край трыкутнай адтуліны ля самай страхі адрыны. Сена ў полі ўжо няма, і быў такі год, калі ўсе піхты павысякалі, і там, дзе быў лес, цяпер толькі карчы і сухое сучча. Назад не вярнешся. Калі не ісці наперад, што будзе? Не трапіш зноў у Мілан. А калі трапіш — што тады? На поўначы, убаку ад Удзіны, чуліся стрэлы. Былі чутны кулямётныя чэргі. Гарматных стрэлаў не чуваць. Гэта нешта ды значыла. Верагодна, што сабралі частку войска ля дарогі. Я паглядзеў уніз і ў паўзмроку двара ўбачыў Піяні. Ён трымаў пад пахай доўгую каўбасу, нейкую банку і дзве бутэлькі віна.

— Лезьце наверх,— сказаў я.— Вунь там лесвіца.

Пасля я здагадаўся, што трэба дапамагчы яму, і спусціўся. Ад ляжання на сене ў мяне кружылася галава. Я быў як у дрымоце.

— Дзе Банела? — спытаў я.

— Зараз скажу,— сказаў Піяні. Мы падняліся па лесвіцы. Усеўшыся на сене, мы расклалі прыпасы. Піяні дастаў сцізорык са штопарам і пачаў адкаркоўваць адну з бутэлек.

— Заліта воскам,— сказаў ён.— Відаць, неблагое.— Ён усміхнуўся.

— Дзе Банела? — спытаў я.

Піяні зірнуў на мяне.

— Ён пайшоў, tenente,— сказаў ён.— Ён вырашыў здацца ў палон.

Я маўчаў.

— Ён баяўся, што яго заб'юць.

Я трымаў бутэльку з віном і маўчаў.

— Ведаеце, tenente, мы наагул не прыхільнікі вайны.

— Чаму ж вы не пайшлі разам з ім? — спытаў я.

— Я не хацеў пакідаць вас.

— Куды ён пайшоў?

— Не ведаю, tenente. Проста пайшоў, і ўсё.

— Добра,— сказаў я.— Пакройце каўбасу.

Піяні паглядзеў на мяне ў паўзмку.

— Я пакроіў ужо, пакуль мы размаўлялі,— сказаў ён.

Мы сядзелі на сене і елі каўбасу і пілі віно. Гэтае віно, відаць, захоўвалі да вяселля. Яно было такое старое, што страціла колер.

— Глядзіце ў гэтае акно, Луіджы,— сказаў я.— А я буду глядзець у тое.

Мы пілі кожны з асобнай бутэльні, і я ўзяў сваю бутэльку з сабой, і залез вышэй, і лёг на сена, і стаў глядзець у вузкае акенца на мокрую раўніну. Не ведаю, што я хацеў убачыць, але я не ўбачыў нічога, апрача палёў, і голых тутавых дрэў, і дажджу. Я піў віно, і яно не бадзёрыла мяне. Яго вытрымлівалі занадта доўга, і яно сапсавалася і страціла свой колер і смак. Я глядзеў, як цямнее за акном; змрок насоўваўся вельмі хутка. Ноч будзе чорная, бо ідзе дождж. Калі зусім сцямнела, ужо не варта было глядзець у акно, і я вярнуўся да Піяні. Ён ляжаў і спаў, і я не пабудзіў яго і моўчкі сеў побач. Ён быў вялікі, і сон у яго быў моцны. Крыху пачакаўшы, я пабудзіў яго, і мы рушылі.

Гэта была вельмі дзіўная ноч. Не ведаю, чаго я чакаў,— мо смерці, і стральбы, і бегу ў цемры, але нічога не здарылася. Мы чакалі, лежачы за канавай ля шашы, пакуль праходзіў нямецкі батальён, затым, калі ён знік з вачэй, мы перасеклі шашу і пайшлі далей на поўнач. Двойчы пад дажджом мы вельмі блізка падыходзілі да немцаў, але яны не бачылі нас. Мы абышлі горад з поўначы, не сустрэўшы ніводнага італьянца, пасля, крыху счакаўшы, выйшлі на галоўны шлях адступлення і цэлую ноч ішлі ў кірунку Тальямента. Я раней не ўяўляў сабе велізарных маштабаў адступлення. Уся краіна рухалася разам з арміяй. Мы ішлі ўсю ноч, абганяючы транспарт. Мая нага балела, і я стаміўся, але мы ішлі вельмі хутка. Такім неразумным здавалася рашэнне Банела здацца ў палон. Ніякай небяспекі не было. Мы прайшлі праз дзве арміі без аніякіх перашкод. Калі б не смерць Аймо, здавалася б, што небяспекі ніколі не было. Ніхто нас не зачэпіў, калі мы зусім адкрыта ішлі па чыгунцы. Смерць наступіла нечакана і бессэнсоўна. Я думаў пра тое, дзе цяпер Банела.

— Як ваша адчуванне, *tenente*? — спытаў Піяні.

Мы ішлі па ўзбочыне дарогі, запруджанай транспартам і войскам.

— Выдатна.

— Я стаміўся ісці.

— Наша справа цяпер менавіта ў тым, каб ісці. Няма чаго турбавацца.

— Банела зрабіў неразумна.

— Вядома.

— Як вы з ім паступіце, *tenente*?

— Не ведаю.

— Вы не можаце адзначыць яго як узятга ў палон?

— Не ведаю.

— Калі вайна будзе працягвацца, яго родных могуць пакараць.

— Вайна не будзе працягвацца,— сказаў нейкі салдат.— Мы ідзем дамоў. Вайна скончана.

— Усе ідуць дамоў.

— Шырэй крок, *tenente*,— сказаў Піяні. Ён хацеў хутчэй прайсці міма.

— Tenente? Хто тут tenente? A basso gli ufficiali! Далоў афіцэраў!

Піяні ўзяў мяне пад руку.

— Я лепей буду зваць вас па імені,— сказаў ён.— Каб не здарылася бяды. Былі выпадкі расправы з афіцэрамі.

Мы пайшлі шпарчэй і мінулі гэтую групу.

— Я пастараюся зрабіць так, каб яго родных не пакаралі,— сказаў я, працягваючы размову.

— Калі вайна скончылася, тады ўсё роўна,— сказаў Піяні.— Але я не веру, што яна скончылася. Занадта добра было б, калі б яна скончылася.

— Пра гэта мы хутка даведаемся,— сказаў я.

— Я не веру, што яна скончылася. Тут усе думаюць, што яна скончылася, але я не веру.

— Viva la Pace!¹ — выгукнуў нейкі салдат.— Мы ідзем дамоў.

— Было б добра, каб мы ўсе пайшлі дамоў,— сказаў Піяні.— Вам хацелася б пайсці дамоў?

— Так.

— Не будзе гэтага. Я не веру, што вайна скончылася.

— Andiamo a casa!² — крыкнуў салдат.

— Яны кідаюць вінтоўкі,— сказаў Піяні.— Здымаюць іх і кідаюць на хаду. А пасля крычаць.

— Дарэмна яны кідаюць вінтоўкі.

— Яны думаюць, што, калі кінуць вінтоўкі, іх не прымусяць больш ваяваць.

У змроку пад дажджом, пракладваючы сабе шлях па ўзбочыне дарогі, я бачыў, што многія салдаты захавалі свае вінтоўкі. Яны тырчалі за спінай.

— З якой брыгады? — гукнуў афіцэр.

— Brigata di Pace! — крыкнуў нехта.— Брыгады міру.

Афіцэр прамаўчаў.

— Што ён гаворыць? Што гаворыць афіцэр?

— Далоў афіцэра. Viva la Pace!

— Давайце хутчэй,— сказаў Піяні.

Мы ўбачылі два англійскія санітарныя аўтамабілі, пакінутыя сярод іншых машын на дарозе.

---

¹ Няхай жыве мір! (*італ.*)

² Па дамах! (*італ.*)

- З Гарыцыі, – сказаў Піяні. – Я ведаю гэтыя машыны.
- Яны апярэдзілі нас.
- Яны выехалі раней.
- Дзіўна. Дзе ж шафёры?
- Недзе спераду.
- Немцы спыніліся ля Удзіны, – сказаў я. – Мы ўсе пяройдзем раку.
- Так, – сказаў Піяні. – Вось чаму я і думаю, што вайна будзе працягвацца.
- Немцы маглі прайсці далей, – сказаў я. – Дзіўна, чаму яны не ідуць далей.
- Не разумею. Я нічога не разумею ў гэтай вайне.
- Відаць, ім давялося чакаць абозу.
- Не разумею, – сказаў Піяні. Адзін, ён стаў значна далікатнейшы. У кампаніі іншых шафёраў ён быў надта языкаты.
- Вы жанаты, Луіджы?
- Вы ж ведаеце, што я жанаты.
- Ці не таму вы не захацелі здацца ў палон?
- Часткова і таму. А вы жанаты, tenente?
- Не.
- Банела таксама не.
- Нельга ўсё тлумачыць толькі тым, што чалавек жанаты альбо нежанаты. Але жанатаму, вядома, хочацца вярнуцца да жонкі, – сказаў я. Мне падабалася гаварыць пра жонак.
- Вядома.
- Як вашы ногі?
- Баляць.

На світанні мы дабраліся да берага Тальямента і пайшлі ўздоўж набухлай ракі да моста, на якім ішла пераправа.

– Павінны былі б затрымацца на гэтай рацэ, – сказаў Піяні. У змроку здавалася, што рака вельмі моцна набухла. Вада бурліла, і рэчышча нібыта пашыралася. Драўляны мост быў удаўжыню амаль тры чвэрці мілі, і рака, якая звычайна вузкімі пратокамі бегла ў глыбіні па шырокім камяністым дне, паднялася цяпер амаль да сёмага драўлянага насцілу. Мы прайшлі па беразе і змяшаліся з натоўпам, які пераходзіў раку. Паволі ідучы пад дажджом, за некалькі футаў ад набухлай ракі, моцна заціснуты ў натоўпе, ледзь не спатыкаючыся на зарадную скрынку спераду, я глядзеў на раку. Цяпер,

калі давялося раўняць свой крок з чужымі, я адчуў моцную стомленасць. Падчас пераходу ракі ажыўлення не было. Я падумаў, што было б, калі б днём сюды скінуў бомбу самалёт.

— Піяні! — сказаў я.

— Я тут, tenente.— У натоўпе і мітусні ён крыху адарваўся ад мяне. Ніхто не размаўляў. Кожны імкнуўся перайсці як мага хутчэй, думаў толькі пра гэта. Мы ўжо амаль перайшлі. У канцы моста, з абодвух бакоў, з ліхтарамі стаялі афіцэры і карабінеры. Іх сілуэты чарнелі на фоне неба. Калі мы падышлі бліжэй, я ўбачыў, як адзін афіцэр паказаў на нейкага чалавека ў калоне. Карабінер пайшоў па яго і вярнуўся, трымаючы яго за плячо. Ён павёў яго ад дарогі. Мы амаль параўняліся з афіцэрамі. Яны ўзіраліся ў кожнага, хто ішоў у калоне, часам перагаворваліся адзін з адным, выступаючы наперад, каб асвятліць ліхтаром чый-небудзь твар. Яшчэ аднаго ўзялі якраз перад тым, як мы параўняліся з імі. Гэта быў падпалкоўнік. Я бачыў зорачкі на рукаве, калі яго асвятлілі ліхтаром. У яго былі сівыя валасы, ён быў нізенькі і тоўсты. Карабінеры пацягнулі яго ўбок ад моста. Калі мы параўняліся з афіцэрамі, я ўбачыў, што яны глядзяць на мяне. Пасля адзін паказаў на мяне і нешта сказаў карабінеру. Я ўбачыў, што карабінер кіруецца ў мой бок, штурхаючыся ў крайніх радах калоны, затым я адчуў, што ён схапіў мяне за каўнер.

— Што такое? — спытаў я і ўдарыў яго ў твар. Я ўбачыў яго твар над капелюшом, падкручаныя ўгару вусы і кроў, якая цякла па шчацэ. Яшчэ адзін нырнуў у натоўп і ціснуўся да нас.— Што такое? — спытаў я. Ён не адказваў. Ён выбіраў момант, рыхтуючыся схопіць мяне. Я сунуў руку за спіну, каб дастаць пісталет.— Ты што, не ведаеш, што не маеш права чапаць афіцэра?

Другі схапіў мяне ззаду і тузануў маю руку так, што ледзь не вывіхнуў яе. Я павярнуўся да яго, і тут першы абхапіў мяне за шыю. Я біў яго нагамі і левым каленам трапіў яму ў пах.

— У выпадку супраціўлення страляйце,— сказаў афіцэр.— Адвядзіце яго.

— Хто вы такія?

— Палявая жандармерыя,— сказаў другі афіцэр.

— Чаму ж вы не папрасілі мяне падысці, замест таго, каб напускаць на мяне гэтыя самалёты?

Яны не адказалі. Яны не абавязаныя былі адказваць. Яны былі — палявая жандармерыя.

— Адвядзіце яго туды, дзе ўсе іншыя,— сказаў першы афіцэр.— Чуеце, ён гаворыць па-італьянску з акцэнтам.

— З такім жа, як і ты, сволач,— сказаў я.

— Адвядзіце яго туды, дзе іншыя,— сказаў першы афіцэр.

Мяне павялі міма афіцэраў на адкрытае месца на беразе ракі, дзе стаяла групка людзей. Калі мы ішлі, у тым баку пачуліся стрэлы. Я бачыў успышкі і чуў залп. Мы падышлі. Чатыры афіцэры стаялі побач, і перад імі, паміж двух карабінераў, нейкі чалавек. Крыху далей група людзей пад аховай карабінераў чакала допыту. Яшчэ чатыры карабінеры стаялі каля афіцэраў, якія вялі допыт. Гэтыя карабінеры былі ў шыракаполых капелюшах. Двое, што прывялі мяне, падштурхнулі мяне да групы, якая чакала допыту. Я паглядзеў на чалавека, якога дапытвалі. Гэта быў маленькі тоўсты сівы чалавек, якога ўзялі ў калоне. Афіцэры вялі допыт з усёй дзелавітасцю, халоднасцю і самавалоданнем італьянцаў, якія страляюць, не баючыся выстралаў у адказ.

— З якой брыгады?

Ён сказаў.

— З якога палка?

Ён сказаў.

— Чаму вы не са сваім палком?

Ён сказаў.

— Вам вядома, што афіцэр павінен знаходзіцца ў сваёй часці?

Яму было вядома.

Больш пытанняў не было. Загаварыў другі афіцэр.

— Праз вас і падобных да вас варвары ўварваліся на тэрыторыю свяшчэннай айчыны.

— Дазвольце,— сказаў падпалкоўнік.

— Здрада нахшталт вашай забрала ў нас вынікі перамогі.

— Вам калі-небудзь даводзілася адступаць? — спытаў падпалкоўнік.

— Італьянцы не павінны адступаць.

Мы стаялі пад дажджом і ўсё гэта слухалі. Мы стаялі насупраць афіцэраў, а арыштаваны спераду ад нас і крыху збоку.

— Калі вы хочаце расстраляць мяне,— сказаў падпалкоўнік,— прашу вас, расстраляйце адразу, без далейшага

допыту. Гэты допыт недарэчны.— Ён перахрысціўся. Афіцэры загаварылі між сабой. Адзін напісаў нешта на лістку з нататніка.

— Кінуў сваю часць, варты расстрэлу,— сказаў ён.

Два карабінеры павялі падпалкоўніка на бераг. Ён ішоў пад дажджом, стары з непакрытай галавой, між двух карабінераў. Я не глядзеў, як яго расстрэльвалі, але я чуў залп. Яны вялі допыт наступнага. Гэта таксама быў афіцэр, які адбіўся ад сваёй часці. Яму не дазволілі даць тлумачэнне. Ён плакаў, калі чыталі прысуд, напісаны на лістку з нататніка, а яны ўжо вялі допыт наступнага, калі першага расстрэльвалі. Яны ўвесь час спяшаліся пачаць допыт наступнага, пакуль таго, каго толькі што дапытвалі, расстрэльвалі ля ракі. Было відавочна, што яны тут ужо нічога не могуць зрабіць. Я не ведаў, чакаць мне допыту ці паспрабаваць збегчы. Было відавочна, што я немец у італьянскім мундзіры. Я ўявіў, як працуе іхняя думка, калі ў іх была думка і калі яна працавала. Гэта былі маладыя людзі, і яны ратавалі радзіму. Другая армія занава фарміравалася ля Тальямента. Яны расстрэльвалі афіцэраў у чыне маёра і вышэй, якія адбіліся ад сваіх часцей. Заадно яны распраўляліся з нямецкімі агітатарамі ў італьянскіх мундзірах. Яны былі ў стальных касках. Некалькі карабінераў былі таксама ў касках. Іншыя карабінеры былі ў шыракапольшых капелюшах. Самалёты — так называлі іх у нас. Мы стаялі пад дажджом, і нас па адным выводзілі на допыт і на расстрэл. Ніводзін не пазбег расстрэлу. Яны вялі допыт з непаўторнай абыякавасцю і законапаслухмянствам, са стараннем людзей, якія распараджаюцца чужым жыццём у той час, калі іх уласнаму жыццю нічога не пагражае. Цяпер яны дапытвалі палкоўніка лінейнага палка. Толькі што прывялі яшчэ трох афіцэраў.

— Дзе ваш полк?

Я зірнуў на карабінераў. Яны глядзелі на новых арыштаваных. Астатнія глядзелі на палкоўніка. Я нырнуў, праскочыў між двух канвойных і пабег да ракі, прыгнуўшы галаву. Ля самага берага я спатыкнуўся і з моцным усплёскам сарваўся ў ваду. Вада была вельмі халодная, і я заставаўся пад ёй, колькі мог вытрымаць. Я адчуваў, як мяне зносіць цячэнне, і я заставаўся пад вадой да таго часу, пакуль мне не здалося, што я ўжо не здолею выплысці. Я ўсплыў на паверхню, уздыхнуў

і зноў нырнуў. У поўнай форме і чаравіках няцяжка было заставацца пад вадой. Калі я ўсплыў другі раз, я ўбачыў перад сабой бярвяно, і дагнаў яго, і схапіўся за яго адной рукой. Я схаваў за ім галаву і нават не спрабаваў выглянуць. Я не хацеў бачыць бераг. Я чуў стрэлы, калі бег і калі ўсплыў першы раз. Гук іх даносіўся да мяне, калі я плыў пад самай паверхняй вады. Цяпер стрэлаў не было. Бярвяно калыхалася на вадзе, і я трымаўся за яго адной рукой. Я зірнуў на бераг. Здавалася, ён вельмі хутка адыходзіў назад. Па рацэ плыло шмат лесу. Вада была вельмі халодная. Мы мінулі астравок, зарослы кустамі. Я схапіўся за бярвяно абедзвюма рукамі, і яно панесла мяне па цячэнні. Берага я цяпер не бачыў.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ПЕРШЫ

Ніколі не ведаеш, колькі часу пывеш па рацэ, калі цячэнне хуткае. Здаецца, што доўга, а насамрэч, можа быць, вельмі мала. Вада была халодная і стаяла вельмі высока, і па ёй плыло шмат розных рэчаў, змытых з берага падчас разліву. На шчасце, мне трапілася цяжкае бярвяно, якое магло служыць апорай, і я выцягнуўся ў ледзяной вадзе, паклаў падбаходак на дрэва і імкнуўся як мага лягчэй трымацца абедзвюма рукамі. Я баяўся сутаргі, і мне хацелася, каб нас аднесла да берага. Мы плылі па рацэ ўніз, робячы доўгую кривую. Ужо так развіднела, што былі бачны кусты ля берага. Спераду быў зарослы кустамі востраў, і цячэнне адхілялася да берага. У мяне была думка скінуць чаравікі і адзенне і даплысці да берага, але я вырашыў, што не трэба. Я ўвесь час не сумняваўся, што неяк патраплю на бераг, і мне будзе складана, калі я застануся босы. Трэба было неяк дабрацца да Местры.

Бераг наблізіўся, затым аддаліўся, пасля наблізіўся зноў. Цяпер мы плылі больш павольна. Бераг быў ужо зусім блізка. Можна было разгледзець кожную галінку вярбы. Бярвяно марудна павярнулася, бераг апынуўся за мной, і я зразумеў, што мы трапілі ў вір. Мы марудна кружыліся на адным месцы. Калі бераг зноў стаў відаць, ужо зусім блізка, я паспрабаваў, трымаючыся адной рукой, другой грэбці да берага, дапамагаючы нагамі, але мне не ўдалося падвесці бярвяно бліжэй. Я баяўся, што нас аднясе на сярэдзіну, і, трымаючыся адной

рукой, я падкурчыў ногі так, што яны ўперліся ў бярвяно, і моцна адштурхнуўся да берага. Я ўбачыў кусты, але, нягледзячы на інерцыю і на намаганні, якія я рабіў, цячэнне адносіла мяне ўбок. Мне стала вельмі страшна, што я патану праз чаравікі, але я працаваў на ўсю моц і змагаўся з вадой, і калі я ўзняў вочы, бераг ішоў на мяне, і, пераадольваючы небяспечны цяжар ног, я плыў і плыў, пакуль не дабраўся да берага. Я схпіўся за галіну вярбы і павіс, не маючы сілы падцягнуцца, але я дакладна ведаў, што не патану. На бярвяне я ні разу не падумаў, што магу патануць. Я быў абяссілены, і я трымаўся за галіны і чакаў. Калі крыху ачуняў, я пасунуўся наперад і зноў адпачыў, абхапіўшы куст рукамі, моцна трымаючыся за галіны. Затым я вылез з вады, прадзёрся цераз вербалоз і апынуўся на беразе. Ужо амаль развіднела, і нікога не было відно. Я ляжаў на зямлі ніц і слухаў шум ракі і дажджу.

Крыху счакаўшы я ўстаў і пайшоў уздоўж берага. Я ведаў, што да Лацізаны няма ніводнага моста. Я лічыў, што знаходжуся, відаць, насупраць Сан-Віта. Я пачаў разважаць, што ж мне рабіць. Спераду быў канал, які падыходзіў да ракі. Я пайшоў туды. Вакол не было нікога, і я сеў пад кустамі на самым беразе канала, і зняў чаравікі, і выліў з іх ваду. Я скінуў фрэнч, дастаў з бакавой кішэні гаманец з наскрозь прамоклымі дакументамі і грашыма і пасля выкруціў фрэнч. Я зняў штаны і выкруціў іх таксама, пасля сарочку і споднюю бялізну. Я доўга пляскаў і расціраў сябе далонямі, затым зноў апрануўся. Кепі я згубіў.

Перш чым апрануць фрэнч, я спароў з рукавоў зорачкі і паклаў іх у бакавую кішэню разам з грашыма. Грошы намоклі, але былі цэлыя. Я палічыў іх. Было больш за тры тысячы лір. Усё адзенне было мокрае і ліпкае, і я размахваў рукамі, каб разагрэцца. На мне была бялізна з воўны, і я вырашыў, што не прастуджуся, калі буду увесь час рухацца. Мой пісталет забралі па дарозе, і я схаваў кабуру пад фрэнч. Я быў без плашча, і мне было холадна пад дажджом. Я пайшоў па беразе канала. Ужо зусім развіднела, і вакол было мокра і панура. Pole было мокрае і пустое; далёка за полем тырчала ў небе званіца. Я выйшаў на дарогу. Спераду на дарозе я ўбачыў атрад пяхоты, які ішоў мне насустрач. Я, кульгаючы, брыў па ўзбочыне дарогі, і салдаты прайшлі міма і не звярнулі на

мяне ўвагі. Гэта была кулямётная часць, якая кіравала да ракі. Я пайшоў далей.

Тым днём я перасёк венецыянскую раўніну. Гэта роўная нізкая мясцовасць, і пад дажджом яна здавалася яшчэ больш роўнай. З боку мора там былі лагуны і вельмі мала дарог. Усе дарогі ідуць па вусці ракі да мора, і каб перайсці раўніну, трэба ісці па сцежках уздоўж каналаў. Я прабіраўся па раўніне з поўначы на поўдзень і перасёк дзве чыгункі і шмат дарог, і нарэшце адна сцежка прывяла мяне да чыгункі, якая ішла на ўскраіне лагуны. Гэта была Трыест-Венецыянская магістраль, з высокім насыпам, шырокім палатном і двухкалейнай чыгункай. Крыху далей быў паўстанак, і я ўбачыў пост вартавых. У другім баку быў мост праз раку, якая ўпадала ў лагуну. Ля моста таксама быў вартавы. Калі я ішоў па полі на поўнач, я бачыў, як па чыгунцы прайшоў цягнік. На раўніне ён быў бачны далёка, і я вырашыў, што мо мне ўдасца тут ускочыць у цягнік, які ідзе з Партагруара. Я паглядзеў на вартавых і лёг на адхоне ля самай чыгункі так, каб бачыць яе ў абодва бакі. Вартавы ля моста зрабіў некалькі крокаў уздоўж рэек у кірунку да мяне, затым павярнуўся і пайшоў назад, да моста.

Галодны, я ляжаў і чакаў цягніка. Той, які я бачыў здалёк, быў такі доўгі, што паравоз цягнуў яго вельмі марудна, і я быў упэўнены, што мог бы заскочыць на хаду. Калі я ўжо амаль страціў надзею, я ўбачыў цягнік. Паравоз ішоў проста на мяне, паступова павялічваўся. Я азірнуўся на вартавога. Ён хадзіў ля бліжняга канца моста, але па той бок чыгункі. Гэта азначала, што цягнік павінен быў закрыць мяне ад яго. Я сачыў за набліжэннем паравоза. Ён ішоў і цяжка пыхкаў. Я бачыў, што вагонаў вельмі шмат. Я ведаў, што на цягніку ёсць ахова, і хацеў убачыць, дзе яна, але не мог, бо баяўся, каб мяне не заўважылі. Паравоз ужо амаль параўняўся з тым месцам, дзе я ляжаў. Калі ён прайшоў міма, цяжка пыхкаючы нават на роўным месцы, і машыніст ужо не мог бачыць мяне, я ўстаў і наблізіўся да вагонаў. Калі ахова глядзіць з акна, я дам менш падстаў для падазронасці, стоячы ля самых рэек навідавоку. Некалькі зачыненых таварных вагонаў прайшло міма. Пасля я ўбачыў нізкі адчынены вагон, якія тут называюць гандоламі, зверху ён быў накрыты брызентам. Я амаль прапусціў яго міма, затым падскочыў і схпіўся за бакавыя

поручні і падцягнуўся на руках. Затым споўз на буферы паміж гандолай і пляцоўкай наступнага, закрытага таварнага вагона. Я быў амаль перакананы, што мяне ніхто не бачыў. Я прысеў, трымаючыся за поручні, упіраючыся нагамі ў счэп. Мы ўжо амаль зраўняліся з мостам. Я ўспомніў пра вартавога. Калі мы праязджалі, ён зірнуў на мяне. Ён быў зусім хлапчанё, і занадта вялікая каска спаўзла яму на вочы. Я ганарліва паглядзеў на яго, і ён адварнуўся. Ён падумаў, што я з брыгады цягніка.

Мы праехалі міма. Я бачыў, як ён, усе яшчэ неспакойна, сачыў за вагонамі, і я нахіліўся, каб паглядзець, як прымацаваны брызент. Па краях былі колцы, і ён быў прывязаны вяроўкай. Я дастаў нож, перарэзаў вяроўку і засунуў руку ўнутр. Цвёрдыя пукатасці тырчалі пад брызентам, мокрым ад дажджу. Я ўзняў галаву і паглядзеў наперад. На пляцоўцы прыдняга вагона быў салдат з аховы, але ён глядзеў у іншы бок. Я адпусціў поручні і нырнуў пад брызент. Я стукнуўся лбом так, што іскры пасыпаліся з вачэй, і я адчуў на твары кроў, але залез глыбей і лёг ніц. Затым я павярнуўся назад і зноў замацаваў брызент.

Я ляжаў пад брызентам разам з гарматамі. Ад іх пахла змазкай і газай. Я ляжаў і слухаў шум дажджу па брызентце і перастук колаў. Звонку пранікала слабае святло, і я ляжаў і глядзеў на гарматы. Яны былі ў брызентавых чахлах. Я падумаў, што, верагодна, яны адпраўленыя з трэцяй арміі. На лбе ў мяне напухла шышка, і я спыніў кроў, лежачы нерухома, каб даць ёй запячыся, і пасля здэяр прысохлую кроў, не зачэпіўшы толькі ля самай раны. Гэта не было балюча. У мяне не было насоўкі, але я вобмацкам змыў рэшткі прысохлай крыві дажджавой вадой, якая сцякала з брызента, і выцер рукавом. Я не павінен быў сваім выглядам выклікаць падазронасць. Я ведаў, што мне трэба будзе вылезці да прыбыцця ў Местры, бо хто-небудзь прыйдзе паглядзець на гарматы. Гармат было занадта мала, каб іх губляць альбо забываць. Мяне мучыў шалёны голад.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ДРУГІ

Я ляжаў на дошках платформы пад брызентам, побач з гарматамі, мокры, змерзлы і вельмі галодны. Урэшце я перавярнуўся і лёг на живот, паклаў галаву на рукі. Калена маё анямела, але, увогуле, я не мог на яго паскардзіцца. Ваяніні выдатна зрабіў сваю справу. Я палову адступлення прайшоў пешкі і праплыў кавалак Тальямента з яго каленам. Гэта і насамрэч было яго калена. Другое калена было маё. Доктары вырабляюць з вашым целам розныя штучкі, і пасля гэтага яно ўжо не ваша. Галава была мая, і ўсё, што ў жываце, таксама. Там было вельмі голадна. Я чуў, як усё там проста выварочвалася. Галава была мая, але не магла ні працаваць, ні думаць; толькі ўспамінаць, і не надта шмат успамінаць.

Я мог успомніць Кэтрын, але я ведаў, што звар'яцею, калі буду думаць пра яе, не ведаючы, ці давядзецца мне ўбачыць яе, і я стараўся не думаць пра яе, толькі зусім крышку пра яе, толькі пад няспешны перастук колаў пра яе, і святло цераз брызент ледзьве цэдзіцца, і я ляжу з Кэтрын на дошках платформы. Мулка ляжаць на дошках платформы, у мокрым адзенні, і думак няма, толькі пачуцці, і надта доўгім было расстанне, і дошкі ўздрыгваюць раз ад разу, і самота ўнутры, і толькі мокрае адзенне ліпне да цела, і мулкія дошкі замест жонкі.

Нельга любіць дошкі таварнай платформы, альбо гарматы ў брызентавых чахлах з пахам змазкі і металу, альбо брызент, які прапускае дождж, хоць пад брызентам з гарматамі вельмі прыемна і добра; але ўсё тваё каханне — да некага, каго тут і ўявіць нельга; занадта халодным і ясным позіткам глядзіш цяпер перад сабой; хутчэй нават не халодным, а ясным і пустым. Ляжыш на жываце і глядзіш перад сабой пустым позіткам, пасля таго, што бачыў, як адна армія адыходзіла назад, а другая насоўвалася. Ты даў загінуць сваім машынам і людзям, нібыта службовец універсальнай крамы, які падчас пажару даў загінуць таварам адзела. Маёмасць, аднак, была не застрахавана. Цяпер ты з гэтым паквітаўся. Ты не маеш цяпер ніякіх абавязацельстваў. Калі пасля пажару ў краме расстрэльваюць службоўцаў за тое, што яны гавораць з акцэнтам, які ў

іх быў заўсёды, ніхто, вядома, не можа чакаць, што службоўцы вернуцца, як толькі зноў распачнецца гандаль. Яны пашукаюць іншую працу — калі можна разлічваць на іншую працу і калі іх не зловіць паліцыя.

Гнеў змыла рака разам з пачуццём абавязку. Зрэшты, гэтае пачуццё мінулася яшчэ тады, калі рука карабінера схапіла мяне за каўнер. Мне хацелася зняць з сябе мундзір, хоць я не надаваў асаблівай увагі знешнім атрыбутам справы. Я сарваў зорачкі, але гэта было проста дзеля зручнасці. Гэта не было справай гонару. Я ні да каго не адчуваў злосці. Проста я скончыў з гэтым. Я жадаў ім усялякай удачы. Сярод іх былі і добрыя, і храбрыя, і вытрыманыя, і разумныя, і яны заслугоўвалі ўдачы. Але мяне гэта больш не датычыла, і я хацеў, каб гэты пракляты цягнік прыбыў нарэшце ў Местрэ, і тады я паем і перастану думаць. Я мушу перастаць.

Піяні скажа, што мяне расстралялі. Яны абшукваюць кішэні расстраляных і забіраюць іхнія дакументы. Маіх дакументаў яны не атрымаюць. Магчыма, мяне палічаць патанулым. Цікава, што паведамаць у Штаты? Памёр ад ран і іншых прычын. Д'ябал, які я галодны. Цікава, а што з нашым святаром? І з Рынальдзі. Напэўна, ён у Пардэноне. Калі яны не адступілі яшчэ далей. Цяпер ужо я яго ніколі не ўбачу. Тое жыццё скончылася. Наўрад ці ў яго сіфіліс. Ва ўсялякім выпадку, гэта, Кажуць, не надта сур'ёзная хвароба, калі своечасова спахапіцца. Але ён хвалюецца. Я таксама хваляваўся б. Кожны хваляваўся б.

Я створаны не для таго, каб думаць. Я створаны для таго, каб есці. Гэта праўда. Есці, і піць, і спаць з Кэтрын. Мо і сёння. Не, гэта немагчыма. Але тады заўтра, смачная вячэра, і прасціна, і ніколі больш не ад'язджаць, хіба толькі разам. Давядзецца, відаць, з'ехаць вельмі хутка. Яна паедзе. Я ведаў, што яна паедзе. Калі мы паедзем? Вось пра гэта варта было падумаць. Цямнела. Я ляжаў і думаў, куды мы паедзем. Шмат было розных мясцін.

Кніга чацвёртая

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ТРЭЦІ

Я саскочыў з цягніка ў Мілане, як толькі ён заповоліў ход, пад'язджаючы да станцыі на досвітку. Я перасёк палатно, і прайшоў паміж нейкімі збудаваннямі, і спусціўся на вуліцу. Адна закусачная была адчынена, і я ўвайшоў папіць кавы. Там пахла раніцай, змеценым пылам, лыжачкамі ў шклянках з кавай і мокрымі слядамі шклянак з віном. Каля прылаўка стаяў гаспадар. За столікам сядзелі два салдаты. Я падышоў да прылаўка і выпіў шклянку кавы і з'еў кавалак хлеба. Кава была шэрая ад малака, і я хлебнай скарынкай зняў пенку. Гаспадар паглядзеў на мяне.

— Хочаце шклянку грапы?

— Не, дзякую.

— За мой кошт,— сказаў ён і наліў невялікую шклянку і пасунуў яе да мяне.— Што новага на фронце?

— Не ведаю.

— Яны п'яныя,— сказаў ён, паказваючы на салдат за столікам. Гэтаму можна было паверыць. Было відаць, што яны п'яныя.

— Расказвайце,— сказаў ён.— Што новага на фронце?

— Нічога я пра фронт не ведаю.

— Я бачыў, як вы спускаліся. Вы саскочылі з цягніка.

— Ідзе адступленне.

— Я чытаю газеты. А новага што? Канец хутка?

— Не думаю.

Ён падліў у шклянку грапы з пузатай бутэлькі.

— Калі ў вас не ўсё ў парадку,— сказаў ён,— я магу схаваць вас.

— У мяне ўсё ў парадку.

— Калі ў вас не ўсё ў парадку, пажывіце тут.

— Дзе тут?

— У маім доме. Многія жывуць тут. У каго не ўсё ў парадку, тыя часта жывуць тут.

— А такіх многа?

— Гледзячы пра што гаворка. Вы з Паўднёвай Амерыкі?

— Не.

- Па-іспанску гаворыце?
- Крыху.
- Ён выцёр прылавак.
- Перайсці граніцу цяпер цяжка, але ўсё-ткі магчыма.
- Я не збіраюся пераходзіць.
- Вы можаце жыць тут, колькі вам захочацца. Вы ўбачыце, што я за чалавек.
- Зараз мне трэба ісці, але я запамню адрас і вярнуся.
- Ён паківаў галавой.
- Вы не вернецеся, калі вы так гаворыце. Я думаў, у вас сапраўды не ўсё ў парадку.
- У мяне ўсё ў парадку. Але заўсёды прыемна мець адрас сябра.
- Я паклаў на прылавак дзесяць лір за каву.
- Выпіце са мной грапы,— сказаў я.
- Гэта не абавязкова.
- Выпіце.
- Ён наліў дзве шклянкі.
- Памятайце,— сказаў ён.— Прыходзьце сюды. Не даярайцеся нікому іншаму. Тут вам будзе добра.
- Я ў гэтым упэўнены.
- Вы ўпэўнены?
- Так.
- Ён уважліва паглядзеў на мяне.
- Тады дазвольце сказаць вам адну рэч. Не разгульвайце ў гэтым мундзіры.
- Чаму?
- На рукавах яўна відаць месцы, адкуль паспоратыя зорачкі. Сукно іншага колеру.
- Я прамаўчаў.
- Калі ў вас няма папер, я магу вам дастаць паперы.
- Якія паперы?
- Адпускное пасведчанне.
- Мне не патрэбныя паперы. У мяне ёсць паперы.
- Добра,— сказаў ён.— Але калі вам патрэбныя паперы, я магу дастаць вам усё, што трэба.
- Колькі каштуюць тыя паперы?
- Гледзячы што. Цана памяркоўная.
- Цяпер мне нічога не трэба.

Ён паціснуў плячыма.

— У мяне ўсё як трэба,— сказаў я.

Калі я выходзіў, ён сказаў:

— Не забывайце, што я ваш сябар.

— Не забуду.

— Яшчэ ўбачымся.

— Абавязкова,— сказаў я.

Выйшаўшы, я абагнуў вакзал, дзе магла быць ваенная паліцыя, і наняў экіпаж каля агароджы маленькага парку. Я даў вазніцы адрас шпіталя. Прыехаўшы ў шпіталь, я ўвайшоў у каморку швейцара. Яго жонка расцалавала мяне. Ён паціснуў мне руку.

— Вы вярнуліся! Вы здаровы!

— Так.

— Вы снедалі?

— Так.

— Як ваша здароўе, *tenente*? Як здароўе? — пыталася жонка.

— Цудоўна.

— Мо паснедаеце з намі?

— Не, дзякую. Скажыце, міс Барклі зараз у шпіталі?

— Міс Барклі?

— Сястра-англічанка.

— Яго каханка,— сказала жонка. Яна паглядзіла мяне па плячы і ўсміхнулася.

— Не,— сказаў швейцар.— Яна паехала.

У мяне абарвалася сэрца.

— Вы ўпэўнены? Я кажу пра маладую англічанку — высокая, бландзінка.

— Я ўпэўнены, яна паехала ў Стрэзу.

— Калі яна паехала?

— Два дні таму, разам з другой сястрой-англічанкай.

— Так,— сказаў я.— Я хачу папрасіць вас аб нечым. Нікому не кажыце, што вы бачылі мяне. Гэта вельмі важна.

— Я нікому не скажу,— сказаў швейцар.

Я працягнуў яму дзесяць лір. Ён адпіхнуў руку.

— Я абяцаў вам, што не скажу нікому,— сказаў ён.— Мне не трэба грошай.

— Чым мы можам дапамагчы вам, *signor tenente*? — спытала яго жонка.

— Толькі гэтым,— сказаў я.

— Мы будзем нямыя,— сказаў швейцар.— Вы дайце мне знаць, калі што спатрэбіцца.

— Добра,— сказаў я.— Да пабачэння. Яшчэ ўбачымся.

Яны стаялі ў дзвярах, гледзячы мне ўслед.

Я сеў у экіпаж і даў вазніцы адрас Сіманса, таго майго знаёмага, які вучыўся спяваць.

Сіманс жывіў на другім канцы горада, каля Порта-Маджэнта. Ён ляжаў на ложку і быў яшчэ зусім сонны, калі я прыйшоў да яго.

— Страшэнна рана вы ўсталі, Генры,— сказаў ён.

— Я прыехаў раннім цягніком.

— Што гэта за гісторыя з адступленнем? Вы былі на фронце? Хочаце цыгарэту? Вунь там, на стале.

Пакой быў вялікі, з ложкам каля сцяны, раялем у процілеглым куце, камодай і сталом. Я сеў на крэсла каля ложка. Сіманс сядзеў, падклаўшы падушкі пад спіну, і курыў.

— У мяне дрэнныя справы, Сім,— сказаў я.

— У мяне таксама,— сказаў ён.— У мяне заўсёды дрэнныя справы. Курыць не хочаце?

— Не,— сказаў я.— Што трэба для таго, каб паехаць у Швейцарыю?

— Вам? Вас італьянцы не выпускаць за мяжу.

— Гэта я ведаю. А швейцарцы? Што зробіць швейцарцы?

— Яны вас інтэрніруюць.

— Я ведаю. Але якая механіка гэтай справы?

— Ніякай. Гэта вельмі проста. Вы можаце ездзіць куды хочаце. Трэба, здаецца, толькі з'яўляцца на праверку ці на нешта падобнае. А што? Вас пераследуе паліцыя?

— Пакуль яшчэ не.

— Калі не хочаце гаварыць, не трэба. Хоць цікава было б паслухаць. Я з трэскам праваліўся ў П'ячэнцы.

— Ды што вы!

— Так, так, вельмі дрэнна прайшло. І добра ж спяваў. Я збіраюся паспрабаваць яшчэ раз — тут, у «Лірыка».

— Вельмі шкада, што мне не ўдасца паслухаць.

— Вы вельмі мілы. У вас што, сур'ёзныя непрыемнасці?

— Не ведаю.

— Калі не хочаце гаварыць, не трэба. А чаму вы тут, а не на гэтым праклятым фронце?

— Я вырашыў, што з мяне хопіць.

— Малайчына. Я заўсёды ведаў, што вы не пазбаўлены развагі. Я магу вам чым-небудзь дапамагчы?

— Вы вельмі заняты.

— Зусім не, дарагі Генры. Зусім не. Я буду рады чым-небудзь заняцца.

— Вы прыкладна майго ўзросту. Ці не сходзіце купіць мне цывільны касцюм? У мяне ёсць касцюмы, але ўсе яны ў Рыме.

— Так, вы ж там раней жылі. Што за гнюснае месца! Як вы маглі там жыць?

— Я хацеў стаць архітэктарам.

— Самае непадыходзячае для гэтага месца. Не купляйце нічога. Я вам дам усё, што трэба. Ідзіце вось туды, у гардэробную. Там ёсць шафа. Бярыце ўсё, што вам спадабаецца. І нічога вам не трэба купляць, дарагі мой.

— Я ўсё-ткі лепш купіў бы, Сім.

— Дарагі мой, мне куды лягчэй аддаць вам усё, што я маю, чым ісці купляць. У вас ёсць пашпарт? Без пашпарта вы далёка не паедзеце.

— Так. Мой стары пашпарт пры мне.

— Тады апранайцеся, дарагі мой, і наперад, у добрую старую Гельвецью.

— Гэта ўсё не так проста. Мне яшчэ трэба ў Стрэзу.

— Што лепш, дарагі мой! А там у лодачку — і прамым ходам на другі бок. Калі б не маё спяванне, я паехаў бы з вамі. І паеду.

— Вы там можаце перайсці на цірольскі фальцэт.

— І перайду, дарагі мой. Хоць я і ўмею спяваць. У гэтым вось і недарэчнасць.

— Галавой ручаюся, што вы ўмеете спяваць.

Ён адкінуўся назад і зноў закурыў цыгарэту.

— Галавой лепш не ручайцеся. Хоць усё-ткі я ўмею спяваць. Паслухайце.— Ён загалёкаў з «Афрыканкі»; шыя яго напружылася, жылы ўздуліся.— Я ўмею спяваць,— сказаў ён.— А там — як ім хочацца.

Я паглядзеў у акно.

— Я пайду адпушчу экіпаж.

— Вяртайцеся хутчэй, дарагі мой, і сядзем снедаць.

Ён устаў з ложка, выпрастаўся, глыбока ўдыхнуў паветра і стаў рабіць гімнастычныя практыкаванні. Я сышоў уніз і расплаціўся з вазніцам.

РАЗДЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ЧАЦВЁРТЫ

У цывільным я адчуваў сябе як на маскарадзе. Я вельмі доўга насіў ваенную форму, і мне цяпер не хапала адчування падцягнутасці ў адзенні. Штаны быццам матляліся. Я ўзяў у Мілане білет да Стрэзы. Я купіў сабе новы капялюш. Капялюш Сіма я не мог надзець, але касцюм быў вельмі добры. Ад яго пахла тытунём, і калі я сядзеў у купэ і глядзеў у акно, у мяне было такое адчуванне, што мой новы капялюш вельмі новы, а касцюм вельмі стары. Настрой у мяне быў сумны, як мокры ламбардскі ландшафт за акном. У купэ сядзелі нейкія лётчыкі, якія ацанілі мяне не вельмі высока. Яны пазбягалі глядзець на мяне і падкрэслівалі сваю пагарду да цывільнага чалавека майго ўзросту. Я не адчуваў сябе зняважаным. Раней я абразіў бы іх і ўчыніў бойку. Яны сышлі ў Галараце, і я быў рады, што застаўся адзін. У мяне была газета, але я не чытаў яе, бо не хацеў чытаць пра вайну. Я вырашыў забыцца на вайну. Я заключыў сепаратны мір. Я адчуваў сябе адчайна адзінокім і быў рады, калі цягнік прыбыў у Стрэзу.

На вакзале я думаў убачыць камісіянераў з гатэляў, але ніводнага не было. Сезон даўно ўжо скончыўся, і цягнік ніхто не сустракаў. Я выйшаў з вагона са сваім чамаданам,— гэта быў чамадан Сіма, вельмі лёгкі, бо ў ім нічога не было, апрача дзвюх сарочак,— і пастаяў на пероне пад дажджом, пакуль цягнік не крануўся. Я спытаў у аднаго з вакзальных служачых, ці ведае ён, якія гатэлі яшчэ адчыненыя. «Гранд-Гатэль» быў адчынены, і «Дэз'іль-Барамэ», і некалькі маленькіх гатэляў, якія не зачыняліся цэлы год. Я пайшоў пад дажджом да «Дэз'іль-Барамэ», з чамаданам у руцэ. Я ўбачыў экіпаж, што праязджаў па вуліцы, і зрабіў знак вазніцы. Лепш было прыехаць у экіпажы. Мы падкацілі да пад'езда вялікага гатэля, і парцье выйшаў насустрач з парасонам і быў вельмі ветлівы.

Я выбраў добры нумар. Ён быў вялікі і светлы, з відам на возера. Над возерам нізка навіслі хмары, але я ведаў, што пры сонечным святле яно вельмі прыгожае. Я сказаў, што чакаю сваю жонку. У нумары стаяў вялікі двухспальны ложкак, letto matrimoniale¹, з атласнай коўдрай. Гэта быў вельмі шыкоўны гатэль. Я прайшоў па доўгім калідоры і потым па шырокай лесвіцы спусціўся ў бар. Бармен быў мой стары знаёмы, і я сядзеў на высокім табурэце і еў салёны міндаль і хрусткую бульбу. Марціні быў халодны і чысты на смак.

— Што вы тут робіце, in boghese²? — спытаў бармен, змешваючы мне другі марціні.

— Я ў адпачынку. Атрымаў адпачынак для папраўкі здароўя.

— Тут цяпер пуста. Не ведаю, чаму яны не зачыняюць гатэль.

— Як ваша рыбалка?

— Я злавіў некалькі цудоўных стронгаў. У гэтую пару года часта трапляюцца цудоўныя стронгі.

— Вы атрымалі тытунь, які я вам паслаў?

— Так. А вы не атрымалі маёй паштоўкі?

Я засмяўся. Мне не ўдалося дастаць яму гэтай табакі. Гаворка ішла пра амерыканскі тытунь для люлькі, але мае родныя перасталі пасылаць яго, альбо яго дзе-небудзь затрымлівалі. Ва ўсялякім выпадку, я яго больш не атрымліваў.

— Я дастану вам дзе-небудзь, — сказаў я. — Скажыце, вы не сустракалі ў горадзе дзвюх маладых англічанак? Яны прыехалі пазаўчора.

— У нас у гатэлі такіх няма.

— Яны сёстры з ваеннага шпіталя.

— Дзвюх сяспёр міласэрнасці я бачыў. Пачакайце хвіліну, я даведаюся, дзе яны спыніліся.

— Адна з іх — мая жонка. Я прыехаў сюды, каб сустрэцца з ёй.

— А другая — мая жонка.

— Я не жартую.

— Даруйце за недарэчны жарт, — сказаў ён. — Я не зразумеў.

¹ Шлюбная пасцель (італ.).

² У цывільным (італ.).

Ён выйшаў і даволі доўга не вяртаўся. Я еў масліны, салёны міндаль і хрусткую бульбу і ў люстэрку за сабой бачыў сябе ў цывільным. Нарэшце бармен вярнуўся.

— Яны ў маленькім гатэлі каля вакзала,— сказаў ён.

— А што, сандвічы ў вас ёсць?

— Я зараз затэлефаную. Тут, бачыце, нічога няма, бо ў нас няма народу.

— У вас зусім пуста?

— Ну, сёй-той ёсць, вядома.

Прынеслі сандвічы, і я з'еў тры штукі і выпіў яшчэ марціні. Ніколі я не піў нічога больш халоднага і чыстага. Смак марціні вярнуў мне самаадчуванне цывілізаванага чалавека. Я вельмі доўга харчаваўся чырвоным віном, хлебам, сырам, дрэннай кавай і грапай. Я сядзеў на высокім табурэце ў прыёмным атачэнні чырвонага дрэва, бронзы і люстэркаў і ні пра што не думаў. Бармен задаў мне нейкае пытанне.

— Не трэба гаварыць пра вайну,— сказаў я.

Вайна была дзесьці вельмі далёка. А мо ніякай вайны і не было. Тут не было вайны. Я раптам зразумеў, што мяне яна скончылася. Але ў мяне не было адчування, што яна сапраўды скончылася. У мяне было такое адчуванне, як у школьніка, які ўдзек з урокаў і думае пра тое, што цяпер адбываецца ў школе.

Кэтрын і Элен Фергюсон абедалі, калі я прыйшоў да іх у гатэль. Яшчэ ў калідоры я ўбачыў іх за сталом. Кэтрын сядзела амаль спінай да мяне, і я бачыў вузел яе валасоў, і частку шчакі, і яе цудоўную шьню і плечы. Фергюсон штосьці расказвала. Яна замоўкла, калі я ўвайшоў.

— Божа! — сказала яна.

— Добры дзень! — сказаў я.

— Гэта вы? — сказала Кэтрын. Яе твар прасвятлеў. Здавалася, яна вельмі шчаслівая, каб паверыць. Я пацалаваў яе. Кэтрын пачырванела, і я сеў за іх стол.

— Вось дык гісторыя! — сказала Фергюсон.— Што вы тут робіце? Вы абедалі?

— Не.

Увайшла дзяўчына, якая падавала на стол, і я сказаў ёй прынесці мне прыбор. Кэтрын увесь час глядзела на мяне шчаслівымі вачыма.

— З якой гэта вы нагоды ў муфці? — спытала Фергюсон.
— Я трапіў у Кабінет.
— Вы трапілі ў якую-небудзь дрэнную гісторыю.
— Развесяліцеся, Ферджы. Развесяліцеся крыху.
— Не вельмі весела глядзець на вас. Я ведаю, у якую гісторыю вы ўблыталі гэту дзяўчыну. Вы для мяне зусім не вясёлае відовішча.

Кэтрын усміхнулася мне і кранула мяне нагой пад сталом.

— Ніхто мяне ні ў якую гісторыю не ўблытваў, Ферджы. Я сама ўблыталася.

— Я яго цяпець не магу,— сказала Фергюсон.— Ён толькі загубіў вас сваімі вераломнымі італьянскімі штучкамі. Амерыканцы яшчэ горшыя за італьянцаў.

— Затое шатландцы — маральны народ,— сказала Кэтрын.

— Я зусім не пра гэта кажу. Я кажу пра яго італьянскае вераломства.

— Хіба я не вераломны чалавек, Ферджы?

— Так. Вы яшчэ больш чым вераломны. Вы сапраўдная змяя. Змяя ў італьянскім мундзіры і плашчы.

— Я ўжо зняў італьянскі мундзір.

— Гэта толькі лішні доказ вашага вераломства. Усё лета вы гулялі ў каханне і зрабілі дзяўчыне дзіця, а цяпер, верагодна, збіраецеся ўцячы.

Я ўсміхнуўся Кэтрын, і яна ўсміхнулася мне.

— Мы абое збіраемся ўцячы,— сказала яна.

— Вы вартыя адно аднаго,— сказала Ферджы.— Мне сорамна за вас, Кэтрын Барклі. У вас няма ні сораму, ні гонару, і вы такая ж вераломная, як і ён.

— Не трэба, Ферджы,— сказала Кэтрын і паглядзіла яе па руцэ.— Не сварыцеся на мяне. Вы ж ведаеце, што мы кахаем адно аднаго.

— Прыміце руку,— сказала Фергюсон. Яе твар быў чырвоны.— Калі б вы не страцілі сорам, была б іншая справа. Але вы цяжарная Бог ведае на якім месяцы і думаеце, што гэта ўсё жартачкі, і ўся расплываецца ад усмешак таму, што ваш спакуснік вярнуўся. У вас няма ні сораму, ні сумлення.

Яна заплакала. Кэтрын падышла і абняла яе адной рукой. Калі яна ўстала, суцяшаючы Фергюсон, я не заўважыў ніякай перамены ў яе фігуры.

— Мне ўсё роўна,— усхліпвала Фергюсон.— Толькі ўсё гэта брыдка.

— Ну, ну, Ферджы,— суцяшала яе Кэтрын.— Я буду саромецца. Не плачце, Ферджы. Не плачце, добрая мая Ферджы.

— Я не плачу,— усхліпвала Фергюсон.— Я не плачу. Толькі вось як успомню, што з вамі здарылася.— Яна паглядзела на мяне.— Я вас ненавіджу,— сказала яна.— Яна не можа перашкодзіць мне ненавідзець вас. Вы гнюсны каварны амерыканскі італьянец.— Яе нос і вочы пачырванелі ад слёз.

Кэтрын усміхнулася мне.

— Не смейце ўсміхацца яму, калі вы мяне абдымаеце.

— Вы неразумная, Ферджы.

— Я сама ведаю,— усхліпвала Ферджы.— Не звяртайце на мяне ўвагі. Я так расхвалывалася. Я неразумная. Я сама ведаю. Я хачу, каб вы абое былі шчаслівыя.

— Мы і так шчаслівыя,— сказала Кэтрын.— Вы мая добрая Ферджы.

Фергюсон зноў заплакала.

— Я не хачу, каб вы былі шчаслівыя так, як цяпер. Чаму вы не пажэніцеся? Можа, ён жанаты, чаго добрага?

— Не,— сказаў я. Кэтрын смяялася.

— Няма нічога смешнага,— сказала Фергюсон.— Так вельмі часта бывае.

— Мы пажэнімся, Ферджы,— сказала Кэтрын,— каб зрабіць вам прыемнае.

— Не для майго задавальнення. Вы самі павінны былі падумаць пра гэта.

— Мы былі вельмі занятыя.

— Так. Я ведаю. Занятая тым, што рабілі дзяцей.

Я думаў, што яна зноў пачне плакаць, але яна замест гэтага раптам пакрыўдзілася.

— Цяпер вы, вядома, пойдзеце з ім?

— Так,— сказала Кэтрын.— Калі ён хоча.

— А як жа я?

— Вы баіцеся застацца тут адна?

— Так, баюся.

— Тады я застануся з вамі.

— Не, ідзіце з ім. Ідзіце з ім зараз жа. Я не хачу вас больш бачыць.

— Вось толькі паабедаем.

— Не, ідзіце зараз жа.

— Ферджы, будзьце разумная.

— Зараз жа выбірайцеся адсюль, кажуць вам. Ідзіце абое.

— Пойдзем,— сказаў я. Мне надакучыла Ферджы.

— Вядома, вы радыя пайсці. Нават абедаць я павінна цяпер у адзіноце. Я так даўно марыла трапіць на італьянскія азёры, і вось што атрымалася. О-о! — Яна ўсхліпнула, затым зірнула на Кэтрын і папярхнулася.

— Мы застаёмся да канца абеду,— сказала Кэтрын.— І я не пакіну вас адну, калі вы хочаце, каб я была з вамі. Я не пакіну вас адну, Ферджы.

— Не. Не. Я хачу, каб вы пайшлі.— Яна выцерла вочы.— Я страшэнна неразумная. Калі ласка, не звяртайце на мяне ўвагі.

Дзяўчыну, якая падавала на стол, вельмі ўсхвалявалі ўсе гэтыя слёзы. Цяпер, прынёсшы наступную страву, яна яўна адчула палёгку, убачыўшы, што ўсё наладзілася.

Ноч у гатэлі, у нашым пакоі, дзе за дзвярыма доўгі пусты калідор і нашыя чаравікі каля дзвярэй, і тоўсты дыван на падлозе пакоя, і дождж за акном, і ў пакоі светла, і радасна, і ўтульна, а потым цемната, і радасць тонкіх прасцін і зручнай пасцелі, і адчуванне, што вярнуўся дадому, што ты не адзін, і ноччу, калі прачнешся, другі, як і раней, тут і не знік нікуды,— усё астатняе больш не існавала. Стаміўшыся, мы засыналі, і калі прачыналіся, то прачыналіся абое, і адзіноты не ўзнікалі. Часам мужчыну хочацца пабыць аднаму і жанчыне хочацца пабыць адной, і кожнаму крыўдна адчуваць гэта ў іншым, калі яны кахаюць адно аднаго. Але ў нас такога ніколі не здаралася. Мы ўмелі адчуваць, што мы адны, калі былі разам, адны сярод усіх астатніх. Так са мной было ўпершыню. Я ведаў многіх жанчын, але заўсёды заставаўся адзінкі, бываючы з імі, а гэта — горшая адзінота. Але тут мы ніколі не адчувалі адзіноты і ніколі не адчувалі страху, калі былі разам. Я ведаю, што ноччу не тое, што днём, што ўсё інакш, што днём нельга патлумачыць начное, бо яно тады не існуе, і калі чалавек ужо адчуў сябе адзінокім, то ноччу адзінота асабліва страшная. Але з Кэтрын ноч амаль нічым не адрознівалася ад дня, хіба што ноччу было яшчэ лепей. Калі людзі столькі

мужнасці прыносяць у гэты свет, свет павінен забіць іх, каб зламаць, і таму ён іх і забівае. Свет ламае кожнага, і многія потым толькі мацнейшыя на зломе. Але тых, хто не хоча зламацца, ён забівае. Ён забівае самых добрых, і самых пяшчотных, і самых храбрых без разбору. А калі ты ні тое, ні другое, ні трэцяе, можаш быць упэўнены, што і цябе заб'юць, толькі асабліва не спяшаючыся.

Я памятаю абуджэнне раніцай. Кэтрын яшчэ спала, і сонечнае святло пранікала ў акно. Дажджу не было, і я ўстаў з ложка і падышоў да акна. Унізе цягнуліся сады, голыя цяпер, але цудоўныя сваёй правільнасцю, дарожкі, пасыпаныя жвірам, дрэвы, каменны парапет каля возера і возера ў сонечным святле, а за ім горы. Я стаяў і глядзеў у акно, і калі я аглянуўся, то ўбачыў, што Кэтрын прачнулася і глядзіць на мяне.

- Ты ўжо ўстаў, любы,— сказала яна.— Які цудоўны дзень!
- Як ты пачуваешся?
- Цудоўна. Як добра было ноччу.
- Хочаш есці?

Яна хацела есці. Я таксама хацеў, і мы паелі ў ложку, пад лістападаўскім сонцам, якое свяціла ў акно, паставіўшы паднос з талеркамі сабе на калені.

— А ты не хочаш прачытаць газету? Ты заўсёды чытаў газету ў шпіталі.

— Не,— сказаў я.— Цяпер не хачу.

— Так дрэнна было, што ты не можаш нават чытаць пра гэта?

— Я не хачу чытаць пра гэта.

— Як шкада, што я не была з табой, я таксама ўсё гэта ведала б.

— Я раскажу табе, калі ўсё гэта адстаіцца ў маёй галаве.

— А цябе не арыштуюць, калі сустрэнуць не ў ваеннай форме?

— Мяне, напэўна, расстраляюць.

— Тады мы не павінны тут заставацца. Мы паедзем за мяжу.

— Я ўжо пра гэта думаў.

— Мы паедзем. Любы, ты не павінен рызыкаваць дарэмна. Скажы мне, як ты трапіў з Местрэ ў Мілан?

— Я прыехаў на цягніку. Я тады быў яшчэ ў ваеннай форме.

— А гэта было небяспечна?

— Не вельмі. У мяне быў стары літар. У Местрэ я паправіў на ім дату.

— Любы, цябе тут кожную хвіліну могуць арыштаваць. Я не хачу. Як можна рабіць такое глупства. Што будзе з намі, калі цябе забяруць?

— Не будзем думаць пра гэта. Я стаміўся думаць пра гэта.

— Што ты будзеш рабіць, калі прыйдуць цябе арыштаваць?

— Буду страляць.

— Вось бачыш, які ты дурненькі. Я цябе не выпушчу з гатэля, пакуль мы не паедзем адсюль.

— Куды мы паедзем?

— Калі ласка, не будзь такім, любы. Паедзем туды, куды ты захочаш. Але толькі прыдумай такое месца, каб можна было ехаць зараз жа.

— У тым канцы возера — Швейцарыя, можна паехаць туды.

— Вось і цудоўна.

Зноўку сабраліся хмары, і возера пацямнела.

— Калі б не трэба было заўсёды жыць злачынцам,— сказаў я.

— Любы, не будзь такім. Ці даўно ты жывеш злачынцам? І мы не будзем жыць злачынцамі. У нас будзе цудоўнае жыццё.

— Я адчуваю сябе злачынцам. Я дэзерціраваў з арміі.

— Любы, калі ласка, будзь разумны. Ты зусім не дэзерціраваў з арміі. Гэта ж толькі італьянская армія.

Я засмяяўся.

— Ты разумніца. Паляжым крыху яшчэ. Калі я ў ложку, усё цудоўна.

Крыху счакаўшы Кэтрын сказала:

— Ты ўжо не адчуваеш сябе злачынцам, праўда?

— Не,— сказаў я.— Калі я з табой — не.

— Ты вельмі дурненькі хлапчук,— сказала яна.— Але я не дам табе распускацца. Падумай, любы, як добра, што мяне не нудзіць раніцай.

— Цудоўна.

— Ты нават не цэніш, якая ў цябе цудоўная жонка. Але мне ўсё роўна. Я цябе павязу куды-небудзь, дзе цябе не змогуць арыштаваць, і мы будзем цудоўна жыць.

— Паехалі зараз жа.

— Абавязкова, любы. Калі хочаш і куды хочаш.

— Давай не будзем ні пра што думаць.

— Давай.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ПЯТЫ

Кэтрын пайшла па беразе да маленькага гатэля праведаць Фергюсон, а я сядзеў у бары і чытаў газеты. У бары былі зручныя скураныя фатэлі, і я сядзеў у адным з іх і чытаў, пакуль не прыйшоў бармен. Армія не спынілася на Тальямента. Яна адступіла далей, да П'явэ. Я помніў П'явэ. Чыгунка перасякала яе ля Сан-Дона, на шляху да фронту. Рака ў гэтым месцы была глыбокая і марудлівая і зусім вузкая. Ніжэй па цячэнні была дрыгва і каналы. Было некалькі прыгожых віл. Аднойчы да вайны, кіруючыся ў Карціна-д'Ампеца, я некалькі гадзін ехаў па горнай дарозе над П'явэ. Зверху яна была падобная на багаты стронгай ручай з вузкімі водмелямі і затокамі пад ценем скал. Каля Кадоры дарога збочвала. Я думаў пра тое, што арміі нялёгка будзе спусціцца адтуль. Увайшоў бармен.

— Граф Грэфі пытаўся пра вас, — сказаў ён.

— Хто?

— Граф Грэфі. Памятаеце, той стары, які быў тут, калі вы прыязджалі мінулы раз.

— Ён тут?

— Так, ён тут з пляменніцай. Я сказаў яму, што вы прыехалі. Ён хоча згуляць з вамі ў більярд.

— Дзе ён?

— Пайшоў гуляць.

— Як ён?

— Усё маладзее. Учора перад абедам ён выпіў тры кактэйлі з шампанскім.

— Як яго поспехі ў більярдзе?

— Добрыя. Ён мяне перамагае. Калі я сказаў яму, што вы тут, ён вельмі ўзрадаваўся. Яму няма з кім гуляць.

Графу Грэфі было дзевяноста чатыры гады. Ён быў сучаснікам Метэрніха, гэты стары з сівой галавой і сівымі вусамі і вытанчанымі манерамі. Ён пабываў і на аўстрыйскай і на італьянскай дыпламатычнай службе, і дзень яго нараджэння быў падзеяй у свецкім жыцці Мілана. Ён збіраўся дажыць да ста гадоў і гуляў у більярд з упэўненай свабодай, нечаканай у гэтым сухенькім дзевяностацатырохгадовым целе. Я сустрэўся з ім, прыехаўшы неяк у Стрэзу пасля заканчэння сезона, і мы пілі шампанскае ў час гульні ў більярд. Я палічыў, што гэта цудоўны звычай, і ён даў мне пятнаццаць ачкоў форы і абыграў мяне.

— Чаму вы не сказалі мне, што ён тут?

— Я забыўся.

— Хто яшчэ тут?

— Іншых вы не ведаеце. Ва ўсім гатэлі толькі шэсць чалавек.

— Чым вы цяпер заняты?

— Нічым.

— Паедзем лавіць рыбу.

— На гадзінку можна.

— Паедзем. Бярыце дарожку.

Бармен апрануў паліто. Мы спуціліся на бераг і ўзялі лодку, і я веславаў, а бармен сядзеў на карме і трымаў дарожку, якой ловяць азёрную стронгу, са спінерам і цяжкім грузілам на канцы. Мы ехалі ўздоўж берага, бармен трымаў лёску ў руках і час ад часу торгаў яе. З возера Стрэза выглядала вельмі пустынным. Відаць былі доўгія рады голых дрэў, вялікія гатэлі і пазабіваныя вілы. Я павярнуў да Ізола-Бела і павёў лодку ўздоўж самага берага, дзе адразу глыбока і бачна, як сцяна скал строма ідзе ў празрыстую ваду, а потым ад'ехаў і павярнуў да рыбацкага вострава. Сонца зайшло за хмары, і вада была цёмная і гладкая і вельмі халодная. У нас ні разу не клюнула, хоць некалькі разоў мы бачылі на вадзе кругі ад рыбы, якая падплівала.

Я вывеславаў да рыбацкага вострава, дзе стаялі выцягнутыя на бераг лодкі і людзі рамантавалі сеткі.

— Пайшлі вып'ем чаго-небудзь?

— Пайшлі.

Я падагнаў лодку да прычала, і бармен уцягнуў лёску, згарнуў яе на дне лодкі і зачапіў спінер за край борта. Я вылез і прывязаў лодку. Мы ўвайшлі ў маленькую кавярню, селі за драўляны столік і заказалі вермуту.

— Стаміліся веславаць?

— Не.

— Назад веславаць буду я,— сказаў ён.

— Я люблю веславаць.

— Можа, калі вы возьмеце вудачку, шчасце пераменіцца.

— Добра.

— Скажыце, як справы на вайне?

— Агідна.

— Я не павінен ісці. Я вельмі стары, як граф Грэфі.

— Магчыма, вам яшчэ давядзецца пайсці.

— Налета мой разрад прызываюць. Але я не пайду.

— Што ж вы будзеце рабіць?

— Паеду за мяжу. Я не хачу ісці на вайну. Я ўжо аднойчы быў на вайне, у Абісініі. Навошта вы пайшлі?

— Не ведаю. Праз дурноту.

— Яшчэ вермуту?

— Давайце.

На зваротным шляху веславаў бармен. Мы праехалі па возеры за Стрэзу і потым назад, увесь час не выпускаючы з поля зроку бераг. Трымаючы тугую лёску і адчуваючы слабае біццё спінера, які круціўся, я глядзеў на цесную лістападаўскую ваду возера і пустынны бераг. Бармен веславаў доўгімі ўзмахамі, і калі лодку выносіла наперад, лёска трымцела. Адзін раз у мяне кльонула: лёска раптам нацягнулася і тарганулася назад, я стаў цягнуць і адчуў жывы цяжар стронгі, і потым лёска затрымцела зноў. Стронга вырвалася.

— Цяжкая была?

— Так, даволі цяжкая.

— Аднойчы я тут ездзіў адзін і трымаў лёску ў зубах, дык адна тарганула так, што ледзь усю сківіцу ў мяне не вырвала.

— Лепш за ўсё прывязаць да нагі,— сказаў я.— Тады і лёску адчуваеш, і зубы застануцца цэлыя.

Я апусціў руку ў ваду. Яна была вельмі халодная. Мы былі цяпер амаль насупраць гатэля.

— Мне пара,— сказаў бармен,— я павінен паспець да адзінаццатай гадзіны. L'heure du cocktail¹.

— Добра.

Я ўцягнуў лёску і накруціў яе на палачку з засечкамі на абодвух канцах. Бармен паставіў лодку на маленькую нішу каменнай сцяны і прымацаваў яе ланцюгом з замком.

— Калі захочаце пакатацца,— сказаў ён,— я дам вам ключ.

Мы падняліся ў гатэль і зайшлі ў бар. Мне не хацелася больш піць так рана, і я падняўся ў наш пакой. Пакаёўка толькі што скончыла прыбіраць, і Кэтрын яшчэ не вярнулася. Я лёг на ложка і стараўся не думаць.

Калі Кэтрын вярнулася, усё зноў стала добра. Фергюсон унізе, сказала яна. Яна будзе снедаць з намі.

— Я ведала, што ты нічога не будзеш мець супраць,— сказала Кэтрын.

— Нічога,— сказаў я.

— Што з табой, любы?

— Не ведаю.

— Я ведаю. Табе няма чаго рабіць. У цябе ёсць толькі я, а я пайшла.

— Ты маеш рацыю.

— Прабач мне, любы. Я ведаю, гэта, напэўна, жахлівае пачуццё, калі раптам зусім нічога не застаецца.

— У мяне заўсёды жыццё было такім напоўненым,— сказаў я.— Цяпер жа, калі цябе няма са мной, усё пустое.

— Але ж я буду з табой. Я выходзіла толькі на дзве гадзіны. Ты не можаш прыдумаць сабе які-небудзь занятак?

— Я ездзіў з барменам лавіць рыбу.

— Добра было?

— Так.

— Не думай пра мяне, калі мяне няма.

— Заўсёды стараўся так паступаць на фронце. Але там мне было што рабіць.

— Атэла ў адстаўцы,— падражніла яна.

— Атэла быў негр,— сказаў я.— І апрача таго, я не раўнівы. Я проста так кахаю цябе, што для мяне больш нічога не існуе.

---

¹ Гадзіна кактэйляў (франц.).

— А цяпер будзь ветлівы з Фергюсон.
— Я заўсёды ветлівы з Фергюсон, пакуль яна не пачынае мяне праклінаць.

— Будзь ветлівы з ёй. Падумай, у нас ёсць так многа, а ў яе нічога няма.

— Не думаю, што ёй хацелася таго, што ёсць у нас.

— Нічога ты не ведаеш, любы, а яшчэ разумнік.

— Я буду ветлівы з ёй.

— Я не сумняваюся. Ты ў мяне добры.

— Але пазней яна не застанецца?

— Не. Я сплаўлю яе.

— Мы вернемся сюды?

— Вядома. А як жа інакш?

Мы спуціліся ўніз, каб паснедаць з Фергюсон. На яе моцнае ўражанне зрабіў гатэль і раскоша рэстарана. Мы добра паснедалі і выпілі дзве бутэлькі капры. У рэстаран увайшоў граф Грэфі і пакланіўся нам. З ім была яго пляменніца, якая крыху нагадвала маю бабулю. Я расказаў пра яго Кэтрын і Фергюсон, і на Фергюсон мой расказ зрабіў моцнае ўражанне. Гатэль быў вельмі вялікі, і пышны, і пусты, але ежа была смачная, віно вельмі прыемнае, і нарэшце ад віна ўсім стала вельмі добра. Кэтрын адчувала сябе як найлепш. Яна была шчаслівая. Фергюсон зусім развесялілася. Мне самому было вельмі добра. Пасля сьнеданьня Фергюсон вярнулася ў свой гатэль. Яна хоча крыху паляжаць пасля сьнеданьня, сказала яна.

Прыканцы дня нехта пастукаў да нас у дзверы.

— Хто там?

— Граф Грэфі пытае, ці згуляеце вы з ім у більярд?

Я паглядзеў на гадзіннік; я зняў яго, і ён ляжаў пад падушкай.

— Гэта трэба, любы? — шапнула Кэтрын.

— Відаць, трэба пайсці.— Гадзіннік паказваў чвэрць пятай. Я гучна сказаў: — Перадайце графу Грэфі, што я буду ў більярднай а пятай гадзіне.

Без чвэрці пятай я пацалаваў на развітанне Кэтрын і пайшоў у ванную апранацца. Калі я завязаў гальштук і глядзеў у люстэрка, мне дзіўна было бачыць сябе ў цывільным. Я падумаў, што трэба будзе купіць яшчэ сарочак і шкарпэтак.

— Ты ідзеш надоўга? — спытала Кэтрын. Яна была вельмі прыгожая ў ложку.— Дай мне, калі ласка, шчотку.

Я глядзеў, як яна расчэсвала валасы, схіліўшы галаву так, каб уся маса валасоў звісла на адзін бок. За акном было ўжо цёмна, і святло лямпы над ложкам клалася на яе валасы, і шыю, і плечы. Я падышоў і пацалаваў яе, адвёўшы яе руку са шчоткай, і яе галава адкінулася на падушку. Я пацалаваў яе шыю і плечы. У мяне кружылася галава, так моцна я яе кахаў.

— Я не хачу ісці.

— І я не хачу, каб ты ішоў.

— Ну, дык я не пайду.

— Не. Ідзі. Гэта ж ненадоўга, а потым ты вернешся.

— Мы паабедаем тут, наверху.

— Ідзі і хутчэй вяртайся.

Я застаў графа Грэфі ў бильярднай. Ён практыкаваўся ў розных ударах і здаваўся вельмі квольым у святле лямпы, што спускалася над бильярдам. На ломберным століку крыху водаль, у цені, стаяла срэбнае вядзерца з лёдам, адкуль тырчалі рыльцы і коркі дзвюх бутэлек шампанскага. Граф Грэфі выпрастаўся, калі я ўвайшоў у бильярдную, і пайшоў мне насустрач. Ён падаў мне руку.

— Я вельмі рады бачыць вас тут. Вы такі ласкавы, што згадзіліся прыйсці пагуляць са мной.

— З вашага боку вельмі міла было запрасіць мяне.

— Як ваша здароўе? Я чуў, вы былі паранены на Ізонца. Спадзяюся, вы цяпер паправіліся.

— Я зусім здаровы. Як ваша здароўе?

— О, я заўсёды здаровы. Але я старэю. Пачынаю заўважаць прыкметы старасці.

— У гэта цяжка паверыць.

— Праўда. Вось вам прыклад. Мне цяпер лягчэй гаварыць па-італьянску, чым на іншай мове. Я прымушаю сябе, але, калі я стамляюся, мне ўсё-ткі лягчэй гаварыць па-італьянску. Так што, па ўсім відаць, я старэю.

— Будзем гаварыць па-італьянску. Я таксама крыху стаміўся.

— О, але калі вы стаміліся, вам павінна быць лягчэй гаварыць па-англійску.

— Па-амерыканску.

— Так. Па-амерыканску. Калі ласка, гаварыце па-амерыканску. Гэта такая чароўная мова.

— Я амаль не сустракаюся цяпер з амерыканцамі.

— Вы, напэўна, вельмі сумуеце без іх кампаніі. Заўсёды сумна без суайчыннікаў, асабліва без суайчынніц. Я гэта ведаю. Што ж, згуляем, ці вы вельмі стаміліся?

— Я не стаміўся. Я сказаў гэта так, жартам. Якую вы мне дасце фору?

— Вы шмат гулялі за гэты час?

— Зусім не гуляў.

— Вы гуляеце вельмі добра. Дзесяць ачкоў?

— Вы мяне хваліце.

— Пятнаццаць?

— Гэта было б цудоўна, але вы ўсё роўна пераможаце.

— Будзем гуляць на грошы? Вы заўсёды лічылі за лепшае гуляць на грошы.

— Давайце.

— Цудоўна. Я даю вам васьмнаццаць ачкоў, і мы гуляем па франку за ачко.

Ён вельмі прыгожа пачаў партыю, і, нягледзячы на фору, я толькі на чатыры ачкі абагнаў яго да сярэдзіны гульні. Граф Грэфі націснуў кнопку званка, выклікаючы бармена.

— Будзьце ласкавы адкаркаваць адну бутэльку,— сказаў ён. Потым мне: — Па шклянцы для настрою.

Віно было халоднае, як лёд, і вельмі сухое і добрае.

— Будзем гаварыць па-італьянску. Вы не супраць? Гэта цяпер мая слабасць.

Мы працягвалі гуляць, смакуючы віно паміж ударамі, гаворачы па-італьянску, але наагул гаварылі мала, сканцэнтраванышыся на гульні. Граф Грэфі выбіў сотае ачко, а я, нягледзячы на фору, меў толькі дзевяноста чатыры. Ён усміхнуўся і паляпаў мяне па плячы.

— Цяпер мы вып'ем другую бутэльку, і вы раскажаце мне пра вайну.— Ён чакаў, калі я сяду.

— Пра што-небудзь іншае,— сказаў я.

— Вы не хочаце гаварыць пра гэта? Добра. Што вы чыталі апошнім часам?

— Нічога,— сказаў я.— Баюся, што я вельмі атупеў.

— Не. Але чытаць вам трэба.

— Што напісана за час вайны?
— Ёсць «Le feu»¹ аднаго француза, Барбюса. Ёсць «Містар Брытлінг бачыць усё наскрозь».

— Гэта няпраўда.

— Што няпраўда?

— Ён не бачыць усё наскрозь. Гэтыя кнігі былі ў нас у шпіталі.

— Значыць, нешта вы чыталі?

— Так, але добрага нічога.

— Мне здаецца, што ў «Містары Брытлінгу» вельмі добра паказана душа англійскай буржуазіі.

— Я не ведаю, што такое душа.

— Бедны. Ніхто не ведае, што такое душа. Вы — *sgoyant*?²

— Толькі ноччу.

Граф Грэфі ўсміхнуўся і пакруціў шклянку ў пальцах.

— Я меркаваў, што з узростам стану больш набожны, але чамусьці гэтага не здарылася, — сказаў ён. — Вельмі шкадую.

— Вы хацелі б жыць пасля смерці? — сказаў я і тут жа спахапіўся, што неразумна было ўпамінаць пра смерць. Але яго не збянтэжыла гэта слова.

— Гледзячы як жыць. Гэта жыццё вельмі прыемнае. Я хацеў бы жыць вечна. — Ён усміхнуўся. — Мне гэта амаль удалося.

Мы сядзелі ў глыбокіх скураных крэслах, падзеленыя столікам з келіхамі і шампанскім у срэбным вядзерцы.

— Калі вы дажывяце да майго ўзросту, шмат што вам будзе здавацца дзіўным.

— Вы не падобны на старога.

— Цела старэе. Часам мне здаецца, што ў мяне палец можа адламацца, як кончык крэйды. А дух не старэе, і мудрасці не дабаўляецца.

— Вы мудры.

— Не, гэта вялікая памылка — мудрасць старых. Старыя не мудрыя. Яны толькі асцярожныя.

— Магчыма, гэта і ёсць мудрасць.

— Гэта вельмі непрывабая мудрасць. Што вы цэніце вышэй за ўсё?

¹ Агонь (франц.).

² Веруючы (франц.).

— Каханую жанчыну.
— Вось і я таксама. Гэта не мудрасць. А жыццё вы цэніце?
— Так.
— Я таксама. Бо гэта ўсё, што ў мяне ёсць. І яшчэ дні нараджэння,— засмяяўся ён.— Відаць, вы мудрэйшы, чым я. Вы не святкуеце дзень свайго нараджэння.

Мы абодва смакавалі віно.

— Што вы насамрэч думаеце пра вайну? — спытаў я.
— Я думаю, што яна бязглуздая.
— Хто выйграе яе?
— Італьянцы. Яны больш маладая нацыя.
— Хіба маладыя нацыі заўсёды выйграюць вайну?
— Яны здольныя на гэта ў пэўны перыяд.
— А потым што?
— Яны становяцца старымі нацыямі.
— А вы кажаце, што вы не мудры.
— Дарагі мой хлопчык, гэта не мудрасць. Гэта цынізм.
— Мне здаецца гэта найбольшай мудрасцю.
— Гэта не зусім так. Я мог бы прывесці прыклады ў пацвярджэнне процілеглага. Але гэта нядрэнна сказана. Мы выпілі ўсё шампанскае?

— Амаль што.

— Можа, вып'ем яшчэ? Потым я пайду пераапрацуца.

— Відаць, не варта болей.

— Вам насамрэч не хочацца?

— Так.

Ён устаў.

— Жадаю вам шмат поспехаў, і шмат шчасця, і шмат, шмат здароўя.

— Дзякуй вам. А я жадаю вам жыць вечна.

— Дзякуй вам. Я так і раблю. А калі раптам вы станеце набожным, памаліцеся за мяне, калі я памру. Я ўжо некалькіх сяброў прасіў пра гэта. Я спадзяваўся сам стаць набожным, але гэтага не здарылася.

Мне здавалася, што ён усміхнуўся з сумам. Ён быў вельмі стары, і на яго твары было вельмі шмат маршчын, і ва ўсмешцы ўдзельнічала гэтулькі рысак, што адценні губляліся ў іх.

— Я, відаць, стану вельмі набожным,— сказаў я.— Ва ўсялякім выпадку, я буду маліцца за вас.

— Я заўсёды чакаў, што стану набожным. У маёй сям’і ўсе паміралі вельмі набожнымі. Але чамусьці гэтага не здарылася.

— Яшчэ вельмі рана.

— А мо ўжо вельмі позна. Мо я перажыў сваё рэлігійнае пачуццё.

— У мяне яно з’яўляецца толькі ноччу.

— Але ж вы яшчэ і кахаеце. Не забывайцеся, што гэта таксама рэлігійнае пачуццё.

— Вы так лічыце?

— Вядома.— Ён зрабіў крок да бильярда.— Вы вельмі ласкавы, што згулялі са мной.

— Гэта вялікае задавальненне для мяне.

— Пойдзем наверх разам.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ШОСТЫ

Ноччу была навальніца, і, прачнуўшыся, я пачуў, як дождж хвошча на шыбах. У адчыненае акно залівала вада. Хтосьці стукаўся ў дзверы. Я падышоў да дзвярэй вельмі ціха, каб не пабудзіць Кэтрын, і адчыніў. Гэта быў бармен. Ён быў у паліто і трымаў у руках мокры капялюш.

— Мне трэба пагаварыць з вамі, *tenente*.

— У чым справа?

— Справа вельмі сур’ёзная.

Я агледзеўся. У пакоі было цёмна. Я ўбачыў лужыну на падлозе пад акном.

— Уваходзьце,— сказаў я. Я за руку правёў яго ў ванны пакой, зачыніў дзверы і запаліў святло. Я прысеў на край ванны.

— У чым справа, Эмілія? У вас якая-небудзь бяда?

— Не. Не ў мяне, а ў вас, *tenente*.

— Вось як?

— Раніцай прыйдуць вас арыштоўцаў.

— Вось як?

— Я прыйшоў сказаць вам. Я быў у горадзе і ў кавярні пачуў размову.

— Разумею.

Ён стаяў перада мной, у мокрым паліто, з мокрым капелюшом у руках і маўчаў.

— За што мяне хочуць арыштаваць?

— Штосьці звязанае з вайной.

— Вы ведаеце — што?

— Не. Але я ведаю, што раней вас бачылі тут афіцэрам, а цяпер вы прыехалі ў цывільным. Пасля гэтага адступлення яны кожнага гатовы арыштаваць.

Я памаўчаў.

— У колькі яны збіраюцца прыйсці?

— Раніцай. Дакладнай гадзіны я не ведаю.

— Што вы параіце рабіць?

Ён паклаў капялюш у ракавіну рукамыйніка. Ён быў вельмі мокры, і вада ўвесь час сцякала на падлогу.

— Калі за вамі нічога няма, то вам няма чаго баяцца. Але трапіць пад арышт заўсёды непрыемна — асабліва цяпер.

— Я не хачу трапляць пад арышт.

— Тады едзьце ў Швейцарыю.

— Як?

— На маёй лодцы.

— На возеры бура,— сказаў я.

— Бура прайшла. Хвалі яшчэ ёсць, але вы дасце рады.

— Калі нам ехаць?

— Цяпер. Яны могуць прыйсці вельмі рана.

— А нашы рэчы?

— Складзіце іх. Няхай ваша лэдзі апранаецца. Я паклапа-чуся аб рэчах.

— Дзе вы будзеце?

— Я пачакаю тут. Не трэба, каб мяне бачылі ў калідоры.

Я адчыніў дзверы, прычыніў іх за сабой і ўвайшоў у спальню. Кэтрын не спала.

— Што там такое, любы?

— Нічога, Кэт,— сказаў я.— Хочаш зараз апрануцца і ехаць на лодцы ў Швейцарыю?

— А ты хочаш?

— Не,— сказаў я.— Я хачу легчы зноў у ложка.

— Што здарылася?

— Бармен кажа, што раніцай мяне прыйдуць арыштоў-ваць.

— А бармен пры сваім розуме?

— Так.

— Тады, любы, апранайся хутчэй, і адразу ж паедзем.— Яна села на край ложка. Яна была яшчэ сонная.— Гэта бармен там у ваннай?

— Так.

— Тады я не буду мыцца. Калі ласка, любы, адварніся, і я за адну хвіліну апрануся.

Я ўбачыў яе белую спіну, калі яна здымала начную кашулю, і потым адварнуўся, бо яна папрасіла. Яна пачала ўжо паўнець ад цяжарнасці і не хацела, каб я бачыў яе. Я апрануўся, слухаючы шум дажджу за акном. Мне амаль не было чаго складваць.

— У мяне яшчэ шмат месца ў чамадане, Кэт.

— Я ўжо амаль усё склала,— сказала яна.— Любы, я страшэнна неразумная, але скажы мне, чаго бармен сядзіць у ваннай?

— Ён чакае, каб аднесці нашы рэчы ўніз.

— Які слаўны!

— Ён мой даўні сябар,— сказаў я.— Адночы я ледзь не прыслаў яму тытуню для люлькі.

Я паглядзеў у адчыненае акно, за якім цямнела ноч. Вое-ра не было відаць, толькі змрок і дождж, але вецер сціх.

— Я гатова, любы,— сказала Кэтрын.

— Добра.— Я падышоў да дзвярэй ваннай.— Вось чамаданы, Эмілія,— сказаў я. Бармен узяў абодва чамаданы.

— Вы вельмі добры, што хочаце дапамагчы нам,— сказала Кэтрын.

— Дробязь, лэдзі,— сказаў бармен.— Я вельмі рады дапамагчы вам, каб толькі не нажыць непрыемнасцей сабе. Паслухайце,— сказаў ён мне,— я спушчуся з рэчамі па чорнай лесвіцы і пайду проста да лодкі. Вы ідзіце спакойна, як быццам сабраліся прагуляцца.

— Цудоўная ноч для прагулянку,— сказала Кэтрын.

— Ноч дрэнная, што і казаць.

— Як добра, што ў мяне ёсць парасон,— сказала Кэтрын.

Мы прайшлі па калідоры і па шырокай, засланай тоўстым дываном лесвіцы. Унізе, каля дзвярэй, сядзеў за сваёй канторкай парцье.

Ён вельмі здзівіўся, калі ўбачыў нас.

— Вы хочаце выйсці, сэр? — спытаў ён.

— Так,— сказаў я.— Мы хочам паглядзець на возера ў буру.

— У вас няма парасона, сэр?

— Не,— сказаў я.— У мяне непрамакальнае паліто.

Ён з сумненнем агледзеў мяне.

— Я дам вам парасон, сэр,— сказаў ён. Ён выйшаў і вярнуўся з вялікім парасонам.— Крыху велікаваты, сэр,— сказаў ён. Я даў яму дзесяць лір.— О, вы вельмі ласкавы, сэр. Вельмі вам удзячны,— сказаў ён.

Ён адчыніў перад намі дзверы, і мы выйшлі пад дождж. Ён усміхнуўся Кэтрын, і яна ўсміхнулася яму.

— Не заставайцеся доўга на вуліцы ў буру,— сказаў ён.— Вы прамокнеце, сэр і лэдзі.— Ён быў малодшым парцье, і яго англійская мова яшчэ была памылкова літаральнай.

— Мы хутка вернемся,— сказаў я.

Мы пайшлі пад вялікім парасонам па сцежцы, і далей па мокрым цёмным садзе да шашы, і цераз шашу да абсаджанай кустамі берагавой алеі. Вецер дзьмуў цяпер з берага. Гэта быў сыры, халодны лістападаўскі вецер, і я ведаў, што ў гарах ідзе снег. Мы прайшлі па набярэжнай уздоўж прыкаваных у нішах лодак да таго месца, дзе стаяла лодка бармена. Вада была цяжнейшая за камяні. Бармен выйшаў з-за дрэў.

— Чамаданы ў лодцы,— сказаў ён.

— Я хачу заплаціць вам за лодку,— сказаў я.

— Колькі ў вас грошай?

— Не вельмі шмат.

— Вы потым дашляце мне грошы. Так будзе лепш.

— Колькі?

— Колькі захочаце.

— Скажыце мне, колькі?

— Калі вы даберацеся шчасліва, дашліце мне пяцьсот франкаў. Гэта не надта многа, калі вы даберацеся.

— Добра.

— Вось тут сандвічы.— Ён падаў мне пакунак.— Усё, што знайшлося ў бары. А тут бутэлька каньяку і бутэлька віна.

Я паклаў усё ў свой чамадан.

— Дазвольце заплаціць за гэта.

— Добра, дайце мне пяцьдзясят лір.

Я даў яму.

— Каньяк добры,— сказаў ён.— Можце смела даваць яго вашай лэдзі. Няхай яна сядзе ў лодку.

Ён прытрымаў лодку, якая то паднімалася, то апускалася каля каменнай сцяны, і я памог Кэтрын спусціцца. Яна села на карме і захінула ў плашч.

— Вы ведаеце, куды ехаць?

— Увесь час на поўнач.

— А як ехаць?

— На Луіна.

— На Луіна, Канера, Канобія, Транцана. У Швейцарыі вы будзеце толькі тады, калі даедзеце да Брысага. Вам трэба абмінуць Монтэ-Тамара.

— Якая цяпер гадзіна? — спытала Кэтрын.

— Яшчэ толькі адзінаццатая,— сказаў я.

— Калі вы будзеце веславаць не перастаючы, да сёмай гадзіны раніцы вы павінны быць на месцы.

— Гэта так далёка?

— Трыццаць пяць кіламетраў.

— Як бы не збіцца. Такім даджом патрэбен компас.

— Не. Кіруйце на Ізола-Бела. Потым, калі абмінеце Ізола-Мадрэ, вяслуйце па ветры. Вецер прывядзе вас у Паланцу. Вы ўбачыце агні. Потым ідзіце ўздоўж берага.

— Вецер можа перамяніцца.

— Не,— сказаў ён.— Гэты вецер будзе дзьмуць тры дні. Ён дзьме проста з Матароне. Вось там бляшанка, каб вычэрпваць ваду.

— Дазвольце мне хоць што-небудзь заплаціць вам за лодку цяпер.

— Не, я хачу рызыкнуць. Калі вы дабарацеся, то заплаціце мне ўсё цалкам.

— Няхай будзе так.

— Думаю, што вы не ўтопіцеся.

— Вось і добра.

— Трымайце па ветры.

— Добра.— Я скочыў у лодку.

— Вы пакінулі грошы за нумар?

— Так. У канверце на сталі.

— Выдатна. Усяго добрага.

— Усяго добрага. Вялікі вам дзякуй.
— Не будзе за што, калі вы ўтопіцеся.
— Што ён кажа? — спытала Кэтрын.
— Ён жадае нам усяго добрага.
— Усяго добрага,— сказала Кэтрын.— Вялікі, вялікі вам дзякуй.

— Вы гатовы?

— Так.

Ён нахіліўся і адпіхнуў нас. Я апусціў вёслы ў ваду, потым памахаў яму рукой. У адказ ён зрабіў перасцерагальны знак. Я ўбачыў агні гатэля і стаў веславаць, стараючыся трымаць проста, пакуль яны не зніклі з вачэй. Вакол бушавала сапраўднае мора, але мы трымаліся ветру.

РАЗДЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ СЁМЫ

Я веславаў у цемры, трымаючы так, каб вецер увесь час дзьмуў мне ў твар. Дождж перастаў і толькі зрэдку парывамі налятаў зноў. Я бачыў Кэтрын на карме, але не бачыў ваду, калі апускаў у яе вёслы. Вёслы былі доўгія і не мелі раменьчыкаў, якія падтрымлівалі б вясло ва ўключыне. Я апускаў вёслы ў ваду, праводзіў іх наперад, вымаў, заносіў, зноў апускаў, стараючыся веславаць як мага лягчэй. Я не разварочваў іх плазам пры заносе, бо вецер быў спадарожны. Я ведаў, што натру сабе пухіры, і хацеў, каб гэта здарылася як мага пазней. Лодка была лёгкая і добра слухалася вёслаў. Я веў яе наперад па цёмнай вадзе. Нічога не было відаць, але я спадзяваўся, што мы хутка дабяромся да Паланцы.

Мы так і не ўбачылі Паланцы. Вецер дзьмуў з поўдня, і ў цемры мы праехалі мыс, за якім ляжыць Паланца, і не ўбачылі яе агнёў. Калі нарэшце з'явіліся нейкія агні, намнога далей і амаль на самым беразе, гэта была ўжо Інтра. Але доўга мы наагул не бачылі ніякіх агнёў, не бачылі і берага і толькі ўпарта рухаліся ў цемры наперад, слізгаючы па хвалях. Часам хваля падымала лодку, і ў цемры я махаў вёсламі ў паветры. Возера было яшчэ неспакойнае, але я працягваў веславаць, пакуль нас ледзь не прыбіла да скалістага выступу берага, што тырчаў над вадой; хвалі біліся ў яго, высока ўзляталі і падалі ўніз. Я моцна налёг на правае вясло, у той жа час

табанячы левым, і мы адышлі ад берага; скала знікла з вачэй, і мы зноў плылі па возеры.

— Мы ўжо на другім баку,— сказаў я Кэтрын.

— А мы ж павінны былі ўбачыць Паланцу?

— Яна засталася за мысам.

— Ну, як ты, любы?

— Нічога!

— Я магу крыху цябе змяніць.

— Навошта? Не трэба.

— Бедная Фергюсон! — сказала Кэтрын.— Прыйдзе раніцай у гатэль, а нас ужо няма.

— Гэта мяне менш хвалюе,— сказаў я.— Хутчэй бы нам дабрацца да швейцарскага ўзбярэжжа, пакуль цёмна, каб нас не ўбачыла мытная варта.

— А яшчэ далёка?

— Кіламетраў трыццаць.

Я веславаў усю ноч. Мае далоні былі такія сцёртыя, што я з цяжкасцю сціскаў у руках вёслы. Некалькі разоў мы ледзь не разбіліся аб бераг. Я трымаўся даволі блізка да берага, баючыся збіцца з дарогі і страціць час. Зрэдку мы падплівалі так блізка, што бачылі дарогу, якая ішла ўздоўж берага, і дрэвы ўздоўж дарогі, і горы ззаду. Дождж перастаў, і калі вецер разагнаў хмары, выглянуў месяц, і, агляннуўшыся, я ўбачыў доўгі цёмны мыс Кастаньёла, і возера з белымі баранчыкамі, і далёкія снежныя вяршыні пад месяцам. Потым неба зноў зацягнула хмарами, і возера і горныя вяршыні зніклі, але было ўжо куды святлей, чым раней, і я адвёў лодку далей, каб яе не магла заўважыць з Паланцанскай дарогі мытная варта, калі яна там была. Калі зноў з'явіўся месяц, мы ўбачылі белыя вілы на беразе, па схілах гор, і белую дарогу ў прасветах паміж дрэвамі. Я веславаў не перастаючы.

Возера стала шырэйшае, і на другім беразе каля падножжа гор мы ўбачылі агні; гэта павінна была быць Луіна. Я бачыў клінападобную шчыліну паміж гарамі на другім беразе і вырашыў, што, відаць, гэта і ёсць Луіна. Калі так, то мы ішлі добрым тэмпам. Я ўцягнуў вёслы ў лодку і лёг на спіну. Я вельмі, вельмі стаміўся. Рукі, плечы, спіна балелі, і далоні былі сцёртыя.

— А што, калі разгарнуць парасон? — сказала Кэтрын.—
Вецер будзе дзьмуць у яго і гнаць лодку.

— Ты зможаш кіраваць?

— Напэўна.

— Вазьмі гэта вясло пад паху, прыцісні яго шчыльна да борта і так кіруй, а я буду трымаць парасон.

Я перайшоў на карму і паказаў ёй, як трымаць вясло. Я сеў тварам да носа лодкі, узяў вялікі парасон, які даў мне швейцар, і разгарнуў яго. Я трымаў яго з двух бакоў за краі, седзячы верхам на ручцы, якую зачэпіў за лаўку. Вецер дзьмуў проста ў яго, і, учэпіўшыся з усёй сілы ў краі, я адчуў, як лодку панесла наперад. Парасон вырываўся з маіх рук. Лодка ішла вельмі хутка.

— Мы проста ляцім,— сказала Кэтрын. Я не бачыў нічога, апроча спіц парасона. Парасон напружваўся і вырываўся, і я адчуваў, як мы разам з ім імчымся наперад. Я ўпёрся нагамі і яшчэ мацней учэпіўся за краі, потым раптам нешта затрашчала; адна спіца пстрыкнула мне па лбе, я хацеў схопіць верх, які выгінаўся на ветры, але тут усё з трэскам вывернулася, і там, дзе толькі што быў поўны, надзьмуты ветрам ветразь, я сядзеў верхам на ручцы вывернутага падранага парасона. Я адчэпіў ручку ад лаўкі, паклаў парасон на дно і пайшоў да Кэтрын па вясло. Яна рагатала. Яна ўзяла мяне за руку і працягвала рагатаць.

— Чаго ты? — Я ўзяў у яе вясло.

— Ты такі смешны быў з гэтай штукай.

— Смешны...

— Не злуйся, любы. Гэта было вельмі смешна. Ты меў фантаў дваццаць у шырыню і так гарача сціскаў краі парасона...— Яна задыхнулася ад смеху.

— Зараз вазьмуся за вёслы.

— Адпачні і выпі каньяку. Такая цудоўная ноч, і мы ўжо столькі праехалі.

— Трэба паставіць лодку ўпоперак хвалі.

— Я дастану бутэльку. А потым ты крыху адпачні.

Я падняў вёслы, і мы загайдаліся на хвалях. Кэтрын адчыніла чамадан. Яна перадала мне бутэльку з каньяком. Я выцягнуў корак сізорыкам і адпіў добры глыток. Каньяк

быў моцны, і цяпло разлілося па ўсім маім целе, і я сагрэўся і павесялеў.

— Добры каньяк,— сказаў я. Месяц зноў зайшоў за хмару, але бераг быў бачны. Уперадзе была стрэлка, што далёка выдалася ў возера.

— Табе не холадна, Кэт?

— Мне вельмі добра. Толькі ногі крыху зацяклі.

— Вычарпай ваду, тады зможаш выцягнуць іх.

Я зноў стаў веславаць, прыслухоўваючыся да скрыпу ўключын і бразгання чарпака аб дно лодкі пад кармавой лаўкай.

— Дай мне, калі ласка, чарпак,— сказаў я.— Мне хочацца піць.

— Ён вельмі брудны.

— Нічога. Я апаласну яго.

Я пачуў, як Кэтрын апалосквае чарпак за бортам лодкі. Потым яна падала яго мне, да краёў напоўнены вадой. Мяне мучыла смага пасля каньяку, а вада была халодная, як лёд, такая халодная, што ламала зубы. Я паглядзеў на бераг. Мы набліжаліся да стрэлкі. У бухце наперадзе відаць былі агні.

— Дзякуй,— сказаў я і перадаў ёй чарпак.

— Зрабіце ласку,— сказала Кэтрын.— Ці не хочаце яшчэ?

— Ты што-небудзь з'ела б?

— Не. Я пакуль што яшчэ не галодная. Трэба схваць ежу на той выпадак, калі я прагаладаюся.

— Добра.

Тое, што здалёк здавалася стрэлкай, быў доўгі скалісты мыс. Я ад'ехаў на сярэдзіну возера, каб абагнуць яго. Возера тут было шмат вузейшае. Месяц зноў выглянуў, і калі *guardia di Finanza*¹ назірала з берага, яна магла бачыць, як наша лодка чарнееца на вадзе.

— Як ты там, Кэт?

— Вельмі добра. Дзе мы?

— Я думаю, нам засталася не больш як восем міль.

— Бедненькі ты мой! Гэта ж столькі яшчэ веславаць. Ты яшчэ жывы?

— Жывы. Толькі вось далоні нацёр.

¹ Мытная варта (*итал.*).

Мы ехалі ўвесь час на поўнач. Горны ланцуг на правым беразе перарваўся, пакаты спуск вёў да нізкага берага, дзе, па маіх разліках, павінна была знаходзіцца Канобія. Я трымаўся на вялікай адлегласці ад берага, бо ў гэтых месцах небяспека сустрэць *guardia* была асабліва вялікая. На другім беразе наперадзе была высокая купалападобная гара. Я стаміўся. Веславаць заставалася няшмат, але калі ўжо выб'ешся з сіл, то і такая адлегласць здаецца неадольнай. Я ведаў, што трэба мінуць гэтую гару і зрабіць яшчэ міляў пяць па возеры, перш чым мы трапім нарэшце ў швейцарскія воды. Месяц ужо заходзіў, але перад тым, як ён зайшоў, неба зноў зацягнулася хмарамі, і стала вельмі цёмна. Я трымаўся далей ад берага і час ад часу адпачываў, падняўшы вёслы так, каб вецер біў у лопасці.

— Дай крыху павяслюю я,— сказала Кэтрын.

— Табе, напэўна, нельга.

— Глупства. Гэта мне нават карысна. Не будуць так зацякаць ногі.

— Табе, напэўна, нельга, Кэт.

— Глупства. Заняткі веславаннем нават карысныя для маладых дам у перыяд цяжарнасці.

— Ну, добра, сядай і паціху вяслуй. Я перайду на тваё месца, а потым ты ідзі на маё. Трымайся за барты, калі будзеш пераходзіць.

Я сядзеў на карме ў паліто, падняўшы каўнер, і глядзеў, як Кэтрын вяслуе. Яна веславала добра, але вёслы былі занадта доўгія і нязручныя для яе. Я адчыніў чамадан і з'еў два сандвічы і выпіў каньяку. Ад гэтага мне стала лепш, і я выпіў яшчэ.

— Скажы мне, калі стомішся,— сказаў я. Потым, счакаўшы крыху: — Глядзі не ткні сябе вяслом у жывот.

— Калі б гэта здарылася,— сказала Кэтрын паміж узмахамі,— жыццё стала б намнога прасцейшым.

Я выпіў яшчэ каньяку.

— Ну як?

— Добра.

— Скажы мне, калі надакучыць.

— Добра.

Я выпіў яшчэ каньяку, потым узяўся за барты і пайшоў да сярэдзіны лодкі.

— Не трэба. Мне так вельмі добра.

— Не, ідзі на карму. Я выдатна адпачыў.

Нейкі час пасля каньяку я веславаў упэўнена і лёгка. Потым у мяне пачалі зарывацца вёслы, і неўзабаве я зноў перайшоў на кароткія ўзмахі, адчуваючы тонкі невыразны прысмак жоўці ў роце, бо я вельмі моцна веславаў пасля каньяку.

— Дай мне, калі ласка, глыток вады,— сказаў я.

— Хоць цэлае вядро.

Перад світаннем стала імжыць. Вецер сціх, а мо цяпер нас засцерагалі горы, што абступілі возера. Калі я зразумеў, што набліжаецца світанне, я сеў зручней і налёг на вёслы. Я не ведаў, дзе мы, і хацеў хутчэй трапіць у швейцарскую частку возера. Калі стала віднець, мы былі зусім блізка ад берага. Былі бачны дрэвы і камяністы спуск да вады.

— Што гэта? — спытала Кэтрын. Я падняў вёслы і прыслухаўся. На возеры стукаў лодачны матор. Мы пад'ехалі да самага берага і спыніліся. Стук наблізіўся; потым недалёка ад нашай кармы мы ўбачылі пад дажджом маторную лодку. На карме сядзелі чатыры *guardia di Finanza* у насунутых капелюшах альпійскіх стралкоў, з паднятымі каўнярамі і з карабінамі за спінай; усе чацвёрэ здаваліся соннымі ў гэты ранні час. Мне відаць былі жоўтыя знакі ў іх на каўнярах і нешта жоўтае на капелюшах. Стукаючы маторам, лодка праехала далей і схавалася з вачэй пад дажджом.

Я ад'ехаў да сярэдзіны возера. Відаць, граніца была зусім блізка, і я зусім не хацеў, каб нас убачыў вартавы. Я выраўнаваўся там, адкуль бераг быў толькі бачны, і яшчэ тры чвэрці гадзіны веславаў пад дажджом. Адзін раз мы зноў пачулі маторную лодку, і я пераचाкаў, пакуль стук заціх каля другога берага.

— Здаецца, мы ўжо ў Швейцарыі, Кэт,— сказаў я.

— Праўда?

— Дакладна сказаць нельга, пакуль мы не ўбачым швейцарскую армію.

— Або швейцарскі флот.

— Ты не жартуй швейцарскім флотам. Тая маторная лодка, якую мы толькі што чулі, і была, напэўна, швейцарскім флотам.

— Ну, калі мы ў Швейцарыі, дык, у кожным разе, хоць паснедаем на славу. У Швейцарыі такія цудоўныя булачкі, і масла, і варэнне.

Ужо зусім развіднела, і ішоў дробны дождж. Вецер усё яшчэ дзьмуў з поўдня, і былі відаць белыя грабяні баранчыкаў, што разыходзіліся ад нас па возеры. Я ўжо не сумняваюся, што мы ў Швейцарыі. За дрэвамі ўбаку ад берага бачны былі дамкі, а крыху далей на беразе было паселішча з мураванымі дамамі, віламі на пагорках і царквой. Я выгледваў, ці няма варты на дарозе, уздоўж берага, але нікога не было відаць. Потым дарога падышла зусім блізка да возера, і я ўбачыў салдата, які выходзіў з кавярні каля дарогі. На ім была шэра-зялёная форма і каска, падобная на нямецкую. У яго быў здаровы чырванашчокі твар і маленькія вусы шчотачкай. Ён паглядзеў на нас.

— Памахай яму рукой,— сказаў я Кэтрын. Яна памахала, і салдат нерашуча ўсміхнуўся і таксама памахаў у адказ. Я стаў веславаць больш марудна. Мы праязджалі міма самога паселішча.

— Напэўна, мы ўжо даўно ў Швейцарыі,— сказаў я.

— Трэба ведаць дакладна, любы. А то каб нас не вярнулі з мяжы назад.

— Граніца далёка ззаду. Гэта, напэўна, мытны пункт. Я амаль упэўнены, што гэта Брысага.

— А ці няма тут італьянцаў? На мытных пунктах заўсёды шмат народу з суседняй краіны.

— Толькі не ў ваенны час. Не думаю, каб цяпер італьянцам дазвалялі пераходзіць мяжу.

Гарадок быў вельмі прыгожы. Каля прыстані стаяла шмат рыбацкіх лодак, і на рагатках былі развешаныя сеткі. Ішоў дробны лістападаўскі дождж, але тут нават у дождж было весела і чыста.

— Тады давай прычалім і пойдзем снедаць.

— Давай.

Я налёг на левае вясло і падышоў да берага, потым, каля самай прыстані, выраўнаваўся і прычаліў бокам. Я ўцягнуў вёслы, схопіўся за жалезнае кольца, паставіў нагу на мокры камень і ступіў у Швейцарыю. Я прывязаў лодку і працягнуў руку Кэтрын.

— Выходзь, Кэт. Цудоўнае пачуццё.

— А чамаданы?

— Пакінем у лодцы.

Кэтрын выйшла, і мы апынуліся ў Швейцарыі.

— Якая цудоўная краіна,— сказала яна.

— Праўда, выдатная?

— Пойдзем хутчэй снедаць.

— Не, праўда выдатная краіна? Па ёй так прыемна хадзіць.

— У мяне так зацяклі ногі, што я нічога не адчуваю. Але, напэўна, прыемна. Любы, ты разумееш, што мы ўжо тут, што мы выбраліся з гэтай праклятай Італіі?

— Так. Шчырая праўдачка, так. Я яшчэ ніколі так добра нічога не разумеў.

— Паглядзі на гэтыя дамы. А якая цудоўная плошча! Вось там можна і паснедаць.

— А які цудоўны дождж! У Італіі ніколі не бывае такога дажджу. Гэта вясёлы дождж.

— І мы з табой ужо тут, любы. Не, ты разумееш, што мы з табой ужо тут?

Мы ўвайшлі ў кавярню і селі за чысценькі драўляны столік. Мы былі як п'яныя. Выйшла цудоўная чысценькая жанчына ў фартуху і спытала, што нам падаць.

— Булачкі, і варэнне, і каву,— сказала Кэтрын.

— Выбачайце, булачак цяпер няма — час ваенны.

— Тады хлеба.

— Можа, зрабіць грэнкі?

— Зрабіце.

— І яшчэ яечню.

— Колькі як вы хочаце?

— Тры.

— Лепш чатыры, любы.

— Чатыры яйкі.

Жанчына пайшла. Я пацалаваў Кэтрын і вельмі моцна паціснуў ёй руку. Мы глядзелі адно на аднаго і па баках.

— Любы, скажы, хіба не цудоўна?

— Надзвычайна,— сказаў я.

— Гэта не страшна, што няма булачак,— сказала Кэтрын.—

Я думала пра іх усю ноч. Але гэта не страшна. Гэта нават зусім не страшна.

— Напэўна, нас вельмі хутка арыштуюць.

— Не думай пра гэта, любы. Мы спачатку паснедаем. Быць арыштаваным пасля сьнеданьня не так ужо і страшна. А што яны могуць нам зрабіць? Я брытанская падданая, а ты амерыканскі, і ў нас усё ў поўным парадку.

— У цябе ёсць пашпарт?

— Вядома. Давай не будзем пра гэта гаварыць. Давай радавацца.

— Я і так радуюся з усёй сілы,— сказаў я. Тоўсты шэры кот, распушыўшы хвост султанам, прайшоў па пакоі да нашага стала і, выгнуўшыся каля маёй нагі, стаў церціся і пры гэтым вуркатаць. Я нахіліўся і паглядзіў яго. Кэтрын радасна ўсмінулася мне.

— А вось і кава,— сказала яна.

Нас арыштавалі пасля сьнеданьня. Мы крыху пагулялі па гарадку і потым спусціліся на прыстань, каб забраць свае чамаданы. Каля лодкі стаяў салдат.

— Гэта ваша лодка?

— Так.

— Адкуль вы прыехалі?

— З таго боку возера.

— Вам давядзецца пайсці са мной.

— А чамаданы?

— Можаче ўзяць.

Я ўзяў чамаданы, і Кэтрын пайшла побач са мной, а салдат ззату за намі, да старога дома, дзе была мытня. У мытні вельмі худы і ваяўнічы з выгляду лейтэнант пачаў дапытваць нас.

— Ваша нацыянальнасць?

— Амерыканец і англічанка.

— Пакажыце вашы пашпарты.

Я даў свой, і Кэтрын дастала з торбачкі свой. Ён доўга разглядаў іх.

— Чаму вы прыехалі ў Швейцарыю так, на лодцы?

— Я спартсмен,— сказаў я.— Веславанне — мой любімы спорт. Я вяслюю заўсёды, як толькі з'яўляецца магчымасць.

— Чаго вы прыехалі сюды?

— Займацца зімовым спортам. Мы турысты, і нас цікавіць зімовы спорт.

- Тут не месца для зімовага спорту.
- Мы ведаем. Мы хочам ехаць далей, туды, дзе можна займацца зімовым спортам.
- Што вы рабілі ў Італіі?
- Я вывучаў архітэкттуру. Мая кузіна вывучала мастацтва.
- Чаму вы выехалі адтуль?
- Мы хочам займацца зімовым спортам. У ваенны час цяжка вывучаць архітэкттуру.
- Пасядзіце, калі ласка, тут,— сказаў лейтэнант. Ён узяў нашы пашпарты і выйшаў ва ўнутраныя дзверы.
- Любы, ты проста цуд,— сказала Кэтрын,— на гэтым і настойвай. Ты хочаш займацца зімовым спортам.
- Ты што-небудзь разумееш у мастацтве?
- Рубенс,— сказала Кэтрын.
- Шмат мяса,— сказаў я.
- Тыцыян,— сказала Кэтрын.
- Тыцыянаўскія валасы,— сказаў я.— А Мантэнья?
- Пра цяжкіх ты не пытайся,— сказала Кэтрын.— Але ўсё-ткі ведаю: вельмі страшны.
- Вельмі,— сказаў я.— Мноства дзірак ад цвікоў.
- Бачыш, якая цудоўная ў цябе будзе жонка,— сказала Кэтрын.— Я здолею размаўляць пра мастацтва з тваімі заказчыкамі.
- Ён ідзе,— сказаў я.
- Худы лейтэнант з'явіўся з глыбіні мытнага будынка з нашымі пашпартамі ў руцэ.
- Мне давядзецца адправіць вас у Лакарна,— сказаў ён.— Вы можаце наняць экіпаж, з вамі разам паедзе і салдат.
- Калі ласка,— сказаў я.— А як быць з лодкай?
- Лодка канфіскавана. Што ў вас у гэтых чамаданах? Ён агледзеў змесціва абодвух чамаданаў і дастаў бутэльку з каньяком.
- Мо будзеце маім кампаньёнам? — спытаў я.
- Не, дзякуй.— Ён выпрастаўся.— Колькі ў вас грошай?
- Дзве з палавінай тысячы лір.
- А ў вашай кузіны?
- У Кэтрын было больш як тысяча дзвесце. Лейтэнант застаўся задаволены. Яго абыходжанне з намі стала менш высакамерным.

— Калі вас цікавіць зімовы спорт,— сказаў ён,— самае лепшае для гэтага месца — Венген. У майго бацькі ў Венгене вельмі добры гатэль. Працуе круглы год.

— Вельмі прыемна,— сказаў я.— А можна папрасіць у вас адрас?

— Я напішу вам на картачцы.— Ён ветліва падаў мне картачку.— Салдат праводзіць вас да Лакарна. Вашы пашпарты будуць у яго. Вельмі шкада, але гэта неабходна. Я не сумняваюся, што ў Лакарна вы атрымаеце візу і дазвол паліцыі.

Ён перадаў абодва пашпарты салдату, і, узяўшы чамаданы, мы накіраваліся да паселішча, каб там наняць экіпаж.

— Гэй! — паклікаў лейтэнант салдата. Ён нешта сказаў яму на дыялекце. Салдат перакінуў вінтоўку цераз плячо і падхпіў нашы чамаданы.

— Цудоўная краіна,— сказаў я Кэтрын.

— Практычная, ва ўсялякім выпадку.

— Вельмі вам удзячны,— сказаў я лейтэнанту. Ён памахаў нам рукой.

— Я да вашых паслуг,— сказаў ён. Мы пайшлі за сваім вартавым у сяло.

Мы паехалі ў Лакарна ў экіпажы, з салдатам на пярэднім сядзенні каля вазніцы. У Лакарна ўсё прайшло нядрэнна. Нас дапыталі, але вельмі ветліва, бо ў нас былі пашпарты і грошы. Наўрад ці яны паверылі хоць аднаму майму слову, і я думаў пра тое, як усё гэта бязглузда, але гэта нагадвала суд. Ніякіх разумных доказаў не патрабавалася, патрабавалася толькі фармальная адгаворка, за якую можна было трымацца без усялякіх тлумачэнняў. Мы мелі пашпарты і хацелі траціць грошы. Таму нам далі часовыя візы. Гэтыя візы ў любы момант маглі ануляваць. Мы павінны былі з'яўляцца ў паліцыю ўсюды, куды б ні прыехалі.

Ці можам мы ехаць, куды хочам? Так. А куды мы хочам ехаць?

— Куды ты хочаш ехаць, Кэт?

— У Мантрэ.

— Вельмі добры горад,— сказаў чыноўнік.— Я думаю, што вам спадабаецца гэты горад.

— Лакарна таксама вельмі добры горад,— сказаў другі чыноўнік.— Я ўпэўнены, што вам вельмі спадабаецца Лакарна. Гэта вельмі прыгожы горад.

— Нам падабаецца там, дзе можна займацца зімовым спортам.

— У Мантрэ не займаюцца зімовым спортам.

— Прашу прабачэння,— сказаў першы чыноўнік.— Я сам з Мантрэ. На Мантрэ-Обэрланд-Бернскай чыгунцы, безумоўна, ёсць умовы для зімовага спорту. З вашага боку несумленна было б адмаўляць гэта.

— Я і не адмаўляю. Я проста кажу, што ў Мантрэ не займаюцца зімовым спортам.

— Я аспрэчваю гэта,— сказаў першы чыноўнік.— Я аспрэчваю гэта сцверджанне.

— А я настойваю на сваім.

— А я аспрэчваю гэта. Я сам катаўся на luge¹ па вуліцах Мантрэ. Я рабіў гэта часта. Luge, вядома, адзін з відаў зімовага спорту.

Другі чыноўнік павярнуўся да мяне.

— Вы мелі на ўвазе luge, калі казалі пра зімовы спорт, сэр? Пераконваю вас, у Лакарна вам будзе значна зручней. Вы знойдзеце тут здаровы клімат, вы знойдзеце тут прыгожыя мясціны. Вам тут вельмі спадабаецца.

— Пан сам выказаў жаданне ехаць у Мантрэ.

— А што такое luge? — спытаў я.

— Вось бачыце, ён нават ніколі не чуў пра luge.

Гэта вельмі спадабалася другому чыноўніку. Ён трыумфаваў.

— Luge,— сказаў першы чыноўнік,— гэта тое ж, што табаган.

— Павінен запярэчыць,— паківаў галавой другі чыноўнік.— Я зноў мушу запярэчыць. Табаган вельмі адрозніваецца ад luge. Табаган робіцца ў Канадзе з плоскіх планак. Luge — гэта звычайныя санкі на палазах. Дакладнасць перш за ўсё.

— А ці можна нам катацца на табагане? — спытаў я.

— Вядома, можна і на табагане,— сказаў першы чыноўнік.— Можна катацца і на табагане. У Мантрэ прадаюцца цудоўныя

---

¹ Невялікія швейцарскія санкі (франц.).

канадскія табаганы. Браты Окс гандлююць табаганамі. Яны самі імпартуюць табаганы.

Другі чыноўнік адварнуўся.

— Для катання на табагане,— сказаў ён,— патрабуецца спецыяльная piste¹. Нельга катацца на табагане па вуліцах Мантрэ. Дзе вы спыніліся?

— Мы яшчэ самі не ведаем,— сказаў я.— Мы толькі што прыехалі з Брысага. Экіпаж чакае на вуліцы.

— Вы не пашкадуеце, што едзеце ў Мантрэ,— сказаў першы чыноўнік.— Там цудоўны мяккі клімат. Вам не трэба будзе далёка хадзіць, калі вы захочаце займацца зімовым спортам.

— Калі вас сапраўды цікавіць зімовы спорт,— сказаў другі чыноўнік,— едзьце ў Энгадзін ці Мюрэн. Я вымушаны пра-тэставаць супраць дадзенай вам парады ехаць у Мантрэ, каб займацца зімовым спортам.

— У Лез-Аван над Мантрэ найлепшыя ўмовы для любога зімовага спорту.

Патрыёт Мантрэ злосна зірнуў на свайго калегу.

— Панове,— сказаў я.— На жаль, мы павінны ехаць. Мая кузіна вельмі стамілася. Мы рызыкнем адправіцца ў Мантрэ.

— Вітаю ваша расшэнне.— Першы чыноўнік паціснуў мне руку.

— Думаю, што вы будзеце шкадаваць пра ад'езд з Лакарна,— сказаў другі чыноўнік.— Ва ўсялякім выпадку, у Мантрэ вам давядзецца з'явіцца ў паліцыю.

— Ніякіх непаразумеанняў з паліцыяй у вас не будзе,— запэўніў мяне першы чыноўнік.— З боку насельніцтва вы сустрэнеце выключную гасціннасць і дружалюбнасць.

— Вялікі дзякуй вам абодвум,— сказаў я.— Вашы парады для нас вельмі каштоўныя.

— Да пабачэння,— сказала Кэтрын.

— Вялікі дзякуй вам абодвум.

Яны праводзілі нас з паклонамі, патрыёт Лакарна неяк халаднавата. Мы спусціліся па лесвіцы і селі ў экіпаж.

— О, Божа! — сказала Кэтрын.— Няўжо нельга было выбрацца адгэтуль раней? — Я даў вазніцы адрас гатэля,

---

¹ Дарожка (франц.).

рэкамендаванага нам адным з чыноўнікаў. Вазніца падабраў лейцы.

— Ты забыўся пра армію,— сказала Кэтрын. Салдат стаў каля экіпажа. Я даў яму дзесяць лір.— У мяне яшчэ няма швейцарскіх грошай,— сказаў я. Ён падзякаваў, узяў пад казырок і пайшоў. Экіпаж крануўся, і мы паехалі ў гатэль.

— Чаму ты загаварыла пра Мантрэ? — спытаў я ў Кэтрын.— Ты сапраўды хочаш туды ехаць?

— Гэта было першае, што прыйшло мне ў галаву,— сказала яна.— Там няблага. Мы можам пасяліцца дзе-небудзь наверху, у гарах.

— Табе хочацца спаць?

— Я ўжо амаль сплю.

— Мы добра выспімся. Бедная мая Кэт! Дасталася табе гэтай ноччу.

— Мне было вельмі весела,— сказала Кэтрын.— Асабліва калі ты сядзеў з парасонам.

— Ты разумееш, што мы ў Швейцарыі?

— Не, мне ўсё здаецца: вось я прачнуся, і гэта ўсё няпраўда.

— І мне таксама.

— Але ж гэта праўда, любі? Гэта ж не на Міланскі вакзал еду я, каб правесці цябе?

— Спадзяюся, што не.

— Не кажы так. Я баюся. А раптам гэта выявіцца праўдай.

— Я быццам п'яны і нічога не разумею,— сказаў я.

— Пакажы свае рукі.

Я працягнуў ёй абедзве рукі. Яны былі сцёртыя да жывога мяса.

— Раны няма толькі ў баку,— сказаў я.

— Не смейся.

Я вельмі стаміўся, і ў мяне кружылася галава. Уся мая жывасць прапала. Экіпаж каціўся па вуліцы.

— Бедныя рукі! — сказала Кэтрын.

— Не чапай іх,— сказаў я.— Што за д'ябал, я не разумею, дзе мы. Куды мы едзем, вазніца?

Вазніца спыніў каня.

— У гатэль «Метраполь». Хіба вы не туды хацелі?

— Так, так,— сказаў я.— Усё ў парадку, Кэт.

— Усё ў парадку, любы. Не хвалойся. Мы добра выспімся, і заўтра ты ўжо не будзеш п'яны.

— Я зусім п'яны,— сказаў я.— Увесь гэты дзень падобны на аперэту. Магчыма, я галодны.

— Ты проста стаміўся, любы. Гэта ўсё пройдзе.

Экіпаж спыніўся каля гатэля. Хлопчык выйшаў забраць нашы чамаданы.

— Ужо праходзіць,— сказаў я. Мы былі на вуліцы і ішлі ў гатэль.

— Я ведала, што пройдзе. Ты проста стаміўся. Табе трэба выспаца.

— Ва ўсялякім выпадку, мы ў Швейцарыі.

— Так, мы сапраўды ў Швейцарыі.

Следам за хлопчыкам з чамаданамі мы ўвайшлі ў гатэль.

Кніга пятая

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦЦАЦЬ ВОСЬМЫ

Той восенню снег выпаў вельмі позна. Мы жылі ў драўлянай хаціне сярод соснаў на схіле гары, і начамі бывалі замаразкі, вада ў двух збанах на рукамыніку пакрывалася да раніцы тонкай скарынкай лёду. Madame Гуцінген ранкам уваходзіла ў пакой, каб зачыніць вокны, і распальвала высокую кафляную печку. Сасновыя дровы трашчалі і разгараліся, і агонь у печцы пачынаў гусці, і madame Гуцінген другі раз заходзіла ў пакой, несучы тоўстыя палены для печкі і збан з гарачай вадой. Калі пакой награвалася, яна прыносіла снеданне. Снедаючы ў ложку, мы бачылі возера і горы на тым баку возера, на французскім беразе. На вяршынях гор ляжаў снег, і возера было шэрае са стальной сінявой.

Звонку, ля самага дамка, праходзіла дарога. Ад марозу каляіны былі цвёрдыя, як камень, і дарога ўпарта лезла ўгару цераз гай і затым, абвіўшы гару, выбіралася туды, дзе былі лугі, і хлявы, і хаціны на лугах на ўскраіне лесу, над самай далінай. Даліна была глыбокая, і на дне яе цякла рака, якая ўпадала ў возера, і калі вецер дзьмуў з даліны, было чуваць, як рака шуміць па камянях.

Часам мы збочвалі з дарогі і ішлі па сцещы праз сасновы гай. У гаі зямля пад нагамі была мяккая: яна не сцвярдзела ад марозу, як на дарозе. Але нам не шкодзіла тое, што зямля на дарозе цвёрдая, бо падэшвы і абцасы ў нас былі падбітыя цвікамі, і цвікі прабівалі мерзлую зямлю, і ў падбітых цвікамі чаравіках ісці па дарозе было прыемна і бадзёрыста. Але ісці ў гаі было таксама прыемна.

Ля дамкі, дзе мы жылі, пачынаўся круты спуск да невялікай раўніны ля возера, і ў сонечныя дні мы сядзелі на верандзе, і нам было бачна, як уецца дарога па горным схіле, і быў бачны схіл другой гары і размешчаныя тэрасамі вінаграднікі, дзе ўсе лозы ўжо высахлі па-зімоваму, і палі, падзеленыя агароджамі з каменю, і ніжэй вінаграднікаў гарадскія дамы на вузкай раўніне ля берага возера. На беразе быў астравок з двума дрэвамі, і дрэвы былі падобны на падвойны ветразь рыбацкай лодкі. Горы на тым баку возера былі крутыя і вастраверхія, і ля паўднёвага краю возера доўгай упадзінай паміж двух горных кражаў ляжала даліна Роны, а ў далёкім канцы, там, дзе даліну зразалі горы, быў Дан-дзю-Мідзі. Гэта была высокая снежная гара, і яна валадарыла над далінай, але яна была так далёка, што не пакідала ценю.

Калі было сонца, мы снедалі на верандзе, але іншым часам мы елі наверх, у маленькім пакойчыку з дашчатымі сценамі і вялікай печкай у кутку. Мы накуплялі ў горадзе часопісаў і кніг і навучыліся гуляць у карты. Маленькі пакойчык з печкай быў нашай залай і сталовай. Там былі два зручныя крэслы і столік для часопісаў, кніг, а ў карты мы гулялі на абедзенным стале, пасля таго як прыбярэць посуд. Monsieur і madame Гуцінген жылі ўнізе, і па вечарах мы часам чулі, як яны размаўляюць, і яны таксама былі вельмі шчаслівыя. Ён раней быў обер-кельнерам, а яна працавала пакаёўкай у тым жа гатэлі, і яны сабралі грошы, каб купіць гэты дамок. У іх быў сын, які рыхтаваўся стаць обер-кельнерам. Ён служыў у гатэлі ў Цюрыху. Унізе было памяшканне, дзе прадавалі віно і піва, і вечарам мы часам чулі, як на дарозе спыняліся вазы і мужчыны падымаліся па прыступках, каб кульнуць шкляначку.

У калідоры ля нашага пакоя стаяла скрыня з дрывамі, і адкуль я браў палена за паленам, каб падкідваць у печку. Але мы не сядзелі позна. Мы клаліся спаць у нашай вялікай спальні,

не запальваючы святла, і, распрануўшыся, я адчыняў вокны, і глядзеў у ноч, і на халодныя зоркі, і на сосны ля вокнаў, і пасля як мага хутчэй клаўся ў ложку. Добра ў ложку, калі паветра такое халоднае і чыстае, а за акном ноч. Мы спалі моцна, і калі ноччу я прачынаўся, то ведаў чаго, і тады я адсоўваў пярыну, вельмі асцярожна, каб не пабудзіць Кэтрын, і зноў засынаў, з новым адчуваннем лёгкасці ад тонкай коўдры. Вайна здавалася далёкай, як футбольны матч у чужым каледжы. Але з газет я ведаў, што баі ў гарах усё яшчэ ідуць, бо да гэтага часу не выпаў снег.

Часам мы спускаліся па схіле гары ў Мантрэ. Ад самага дамка ўніз вяла сцяжынка, але яна была вельмі крутая, і звычайна мы спускаліся па дарозе і ішлі па шырокай, зацвярдзелай ад марозу дарозе між палёў, а пасля між агароджамі з каменю вакол вінаграднікаў і яшчэ ніжэй паміж дамкамі прыдарожных вёсак. Вёскі былі тры: Шарнэ, Фантаніван і яшчэ адна, забыўся якая. Затым па той жа дарозе мы праходзілі міма старога, моцна збітага мураванага *château* на выступе гары, сярод размешчаных тэрасамі вінаграднікаў, дзе кожная лаза была падвязана да тычкі, і ўсе лозы былі сухія і бурыя, і зямля чакала снегу, а ўнізе, у глыбіні, ляжала возера, гладкае і шэрае, як сталь. Ад *château* дарога ішла ўніз даволі паката, а затым збочвала ўправа, і далей быў выбрукаваны каменем вельмі круты спуск проста да Мантрэ.

У нас не было знаёмых у Мантрэ. Мы ішлі па беразе возера і бачылі лебедзяў, і мноства чаек, і буравеснікаў, якія ўзляталі, як толькі падыдзеш бліжэй, і жаласна крычалі, гледзячы ўніз на ваду. Далей ад берага плылі чароды гагар, маленькіх і цёмных, пакідаючы пасля сябе след на вадзе. Прышоўшы ў горад, мы пайшлі па галоўнай вуліцы і разглядвалі вітрыны крамаў. Там было шмат вялікіх гатэляў, цяпер зачыненых, але крамы амаль усе былі адчыненыя, і нам усюды былі вельмі рады. Была вельмі добрая цырульня, і Кэтрын зайшла туды. Гаспадыня цырульні сустрэла яе вельмі ветліва, гэта была адзіная наша знаёмая ў Мантрэ. Пакуль Кэтрын была ў цырульні, я сядзеў у піўным паграбку і піў цёмнае мюнхенскае піва і чытаў газеты. Я чытаў «*Corriere della Sera*» і англійскія і амерыканскія газеты з Парыжа. Усе абвесткі былі запэцканыя друкарскай фарбай, відаць, каб нельга было выкарыстаць іх

для зносін з неприяцелю. Гэта было невясёлае чытанне. Справы ўсюды былі невясёлыя. Я сядзеў у кутку з вялікім куфлем цёмнага піва і разарваным папяровым пакетам pretzels¹ і ёў pretzels, бо мне падабаўся іх саланаваты прысмак і тое, якім смачным ад іх станавілася піва, і чытаў пра разгром. Я думаў, што Кэтрын зойдзе па мяне, але яна не заходзіла, і я паклаў газеты на месца, заплаціў за піва і пайшоў шукаць яе. Дзень быў халодны, і пахмурны, і зімні, і камень у сценах здаваўся халодным. Кэтрын усё яшчэ была ў цырульні. Гаспадыня завівала ёй валасы. Я сядзеў у кабінцеціку і глядзеў. Гэта мяне хвалявала, і Кэтрын усміхалася і размаўляла са мной, і голас мой быў крыху сіпаты ад хвалявання. Шчыпцы прыемна пазвоньвалі, і я бачыў валасы Кэтрын у трох люстэрках, і ў кабінцеціку было цёпла і прыемна. Затым гаспадыня зрабіла ўкладку валасоў, і Кэтрын паглядзела ў люстэрка і крыху памяншала прычоску, дастаючы і заколваючы шпількі; затым устала.

— Мне проста сорамна, што я тут доўга.

— Monsieur было проста цікава. Хіба не так, monsieur? — усміхнулася гаспадыня.

— Праўда, — сказаў я.

Мы выйшлі і пайшлі па вуліцы. Было холадна і змрочна, і быў вечер.

— Ты нават не ведаеш, як я цябе кахаю, — сказаў я.

— Праўда ж, нам цяпер вельмі добра? — сказала Кэтрын. — Ведаеш што? Давай куды-небудзь зойдзем і замест чаю вып'ем піва. Для маленькай Кэтрын піва вельмі карысна. Яно не дасць ёй занадта хутка расці.

— Ты і праўда не давай ёй расці, і калі гэта будзе хлопчык, ён здолее стаць жакеем.

— Бадай што, калі народзіцца дзіця, нам і насамрэч трэба будзе пажаніцца, — сказала Кэтрын. Мы сядзелі ў піўной за столікам у кутку. На вуліцы ўжо цямнела. Было рана, але дзень быў пахмурны, і рана наступіў вечар.

— Давай пажэнімся цяпер, — сказаў я.

— Не, — сказала Кэтрын. — Цяпер няёмка. Ужо надта прыкметна. Не пайду ж я такая ў мэрыю.

---

¹ Від печыва (ням.).

- Шкада, што мы не пажаніліся раней.
- Бадай, так было б лепей. Але калі ж мы маглi, любы?
- Не ведаю.
- А я ведаю толькі адно. Не пайду я ў мэрыю гэткай важнай матронай.
- Якая ж ты матрона?
- Самая сапраўдная, любы. Цырульніца пыталася, ці першае дзіця. Я сказала ёй, што ў нас ужо ёсць два хлапчукі і дзве дзяўчынкі.
- Калі ж мы пажэнімся?
- Як толькі я зноў пахудзею. Я хачу, каб у нас было цудоўнае вяселле і каб усе думалі: якая прыгожая пара.
- Але цябе гэта не засмучае?
- А чаго мне засмучацца, любы? У мяне толькі адзін раз было пагана на душы, гэта ў Мілане, калі я адчула сябе дзеўкай, і то праз пяць хвілін усё мінулася, і тут больш за ўсё быў вінаваты пакой. Хіба я дрэнная жонка?
- Ты цудоўная жонка.
- Вось і не думай пра фармальнасці, любы. Як толькі я зноў пахудзею, мы пажэнімся.
- Добра.
- Як ты лічыш, ці можна мне выпіць пiва? Доктар сказаў, што ў мяне вузкаваты таз, так што лепей не дазваляць маленькай Кэтрын вельмі расці.
- Што ён яшчэ сказаў? – Я захваляваўся.
- Нічога. У мяне выдатны крывяны ціск, любы. Ён проста ў захапленні ад майго ціску.
- А што яшчэ ён сказаў наконт вузкага таза?
- Нічога. Зусім нічога. Ён сказаў, што мне нельга ездзіць на лыжах.
- Правільна.
- Ён сказаў, што цяпер позна пачынаць, калі я да гэтага не ездзіла. Ён сказаў, што ўвогуле ездзіць на лыжах можна, толькі каб не падаць.
- Твой доктар жартаўнік.
- Не, напраўду, ён вельмі слаўны. Мы паклічам яго, калі наступіць час нарадзіцца нашаму малому.
- Ты не пыталася ў яго, ці можна нам жаніцца?

— Не. Я сказала яму, што мы жанатыя чатыры гады. Ведаеш, любы, калі я выйду за цябе, я стану амерыканкай, а згодна з амерыканскімі законамі, калі б мы ні жаніліся,— дзіця лічыцца законным.

— Дзе ты гэта вычитала?

— У нью-ёркскім «Уорлд алманак» у бібліятэцы.

— Ты проста цуд.

— Я вельмі рада, што буду амерыканкай. І мы паедзем у Амерыку, праўда, любы? Я хачу паглядзець Ніягарскі вадаспад.

— Ты цуд.

— Я яшчэ нешта хацела паглядзець, толькі я забылася што.

— Бойні?

— Не. Я забылася.

— Небаскроб Вулварта?

— Не.

— Вялікі Каньён?

— Не. Але і гэта таксама.

— Тады што ж?

— Залатыя вароты! Вось што я хацела паглядзець. Дзе гэта Залатыя вароты?

— У Сан-Францыска.

— Ну, дык паедзем туды. І наагул я хачу паглядзець Сан-Францыска.

— Выдатна. Туды мы і паедзем.

— Добра. Толькі я вып'ю яшчэ піва.

Калі мы выйшлі, і пайшлі па вуліцы, і пачалі падымацца па лесвіцы да станцыі, было вельмі холадна. Халодны вецер дзьмуў з Ронскай даліны. У вітрынах крамаў гарэлі агні, і мы падымаліся па крутой каменнай лесвіцы на верхнюю вуліцу і затым па іншай вуліцы на станцыю. Там ужо стаяў электрычны цягнік, увесь асветлены. На вялікім цыферблаце быў пазначаны час адыходу. Стрэлкі паказвалі дзесяць хвілін на шостую. Я паглядзеў на станцыйны гадзіннік. Было пяць хвілін на шостую. Калі мы заходзілі ў вагон, я бачыў, як вагонаважаты і кандуктар выйшлі з буфета. Мы ўселіся і адчынілі акно. Вагон ацяпляўся электрычнасцю, і ў ім было душна, але ў акно заходзіла свежае халоднае паветра.

— Ты стамілася, Кэт? — спытаў я.

— Не. Я сябе выдатна адчуваю.

— Нам не доўга ехаць.

— Я з задавальненнем праедуся,— сказала яна.— Не перажывай за мяне, любы. Я адчуваю сябе выдатна.

Снег выпаў толькі за тры дні да Каляд. Неяк раніцай мы прачнуліся, і ішоў снег. У печцы гудзеў агонь, а мы ляжалі ў ложку і глядзелі, як сыпле снег. Madame Гуцінген прыбрала посуд пасля сьнеданьня і падкінула ў печку дроў. Гэта была сапраўдная завіруха. Мадам Гуцінген сказала, што яна пачалася каля поўначы. Я падышоў да акна і паглядзеў, але нічога не мог убачыць далей за дарогу. Дзьмула і мяло з усіх бакоў. Я зноў лёг у ложак, і мы ляжалі і размаўлялі.

— Добра было б пахадзіць на лыжах,— сказала Кэтрын.— Так шкада, што мне нельга на лыжах.

— Мы дастанем санкі і з'едзем па дарозе ўніз. Гэта для цябе не больш небяспечна, чым у аўтамабілі.

— А трасці не будзе?

— Можна паспрабаваць.

— Добра, каб не трасло.

— Крыху счакаўшы можна будзе выйсці пагуляць па снезе.

— Перад абедам,— сказала Кэтрын,— для апетыту.

— Я і так заўсёды галодны.

— І я таксама.

Мы выйшлі ў завіруху. Усюды намяло гурбы, і таму нельга было адысціся далёка. Я пайшоў наперад, пратоптаў сцежку, але пакуль мы дабраліся да станцыі, нам давялося ісці даволі доўга. Мяло так, што нельга было расплюшчыць вочы, і мы ўвайшлі ў маленькі кабачок ля станцыі, і, венікам ачысціўшы снег адно з аднаго, селі на лаўку, і папрасілі вермуту.

— Сёння моцная завіруха,— сказала кельнерша.

— Праўда.

— Снег сёлета выпаў позна.

— Ага.

— А мо я з'ем плітку шакаладу? — спытала Кэтрын.— Ці ўжо хутка сьнеданне? Я заўсёды галодная.

— Адну можаш з'есці,— сказаў я.

— Я вазьму з арэхамі,— сказала Кэтрын.

— З арэхамі вельмі смачны,— сказала дзяўчына.— Я больш за ўсё люблю з арэхамі.

— Я вып'ю яшчэ вермуту,— сказаў я.

Калі мы выйшлі, каб ісці дамоў, нашу сцежку ўжо занесла снегам. Толькі ледзь прыкметныя паглыбленні засталіся там, дзе раней былі сляды. Мяло проста ў твар, так што нельга было расплюшчыць вочы. Мы пачысціліся і пайшлі снедаць. Сняданак падаваў monsieur Гүцінген.

— Заўтра можна будзе паехаць на лыжах,— сказаў ён.— Вы ездзіце на лыжах, містар Генры?

— Не, але я хачу навучыцца.

— Вы навучыцеся вельмі хутка. Мой сын прыязджае на Каляды, ён вас навучыць.

— Цудоўна. Калі ён павінен прыехаць?

— Заўтра вечарам.

Калі па абедзе мы сядзелі ля печкі ў маленькім пакойчыку і пазіралі ў акно, як валіць снег, Кэтрын сказала:

— А што, калі табе з'ездзіць куды-небудзь аднаму, любы, пабыць сярод мужчын, пахадзіць на лыжах?

— Навошта мне гэта?

— Няўжо табе ніколі не хочацца пабачыць іншых людзей?

— А табе хочацца пабачыць іншых людзей?

— Не.

— І мне не.

— Я ведаю. Але ты іншая справа. Я чакаю дзіця, і таму мне прыемна нічога не рабіць. Я ведаю, што я стала страшна недарэчнай і страшна шмат балбачу, і мне здаецца, лепей табе з'ехаць, а то я табе надакучу.

— Ты хочаш, каб я з'ехаў?

— Не, я хачу, каб ты быў са мной.

— Вось я нікуды і не паеду.

— Хадзі сюды,— сказала яна.— Я хачу пакратаць шышку на тваёй галаве. Вялікая ўсё-ткі шышка.— Яна правяла па ёй пальцамі.— Любы, а чаму табе не адпусціць бараду?

— Табе хочацца?

— Проста так, дзеля забавы. Мне хочацца паглядзець, які ты з барадой.

— Добра. Адпушчу бараду. Зараз жа, імгненна пачну адпускаць. Гэта ідэя. Зараз у мяне будзе занятак.

— Ты засмучаны, што ў цябе няма ніякага занятку?

— Не. Я вельмі задаволены. Мне вельмі добра. А табе?

— Мне выдатна. Але я ўсё баюся, што мо цяпер, калі я такая, табе сумна са мной?

— Ах, Кэт! Ты нават не ўяўляеш, як моцна я кахаю цябе.

— Нават цяпер?

— І цяпер, і заўсёды. І я вельмі шчаслівы. Хіба нам не добра тут?

— Вельмі добра, але мне здаецца, што ты нейкі неспакойны.

— Не. Я часам успамінаю фронт і розных людзей. Але гэта не трывожыць мяне. Я ні пра што доўга не думаю.

— Каго ты ўспамінаеш?

— Рынальдзі, і святара, і яшчэ розных людзей. Але доўга пра іх я не думаю. Я не хачу думаць пра вайну. Я з ёй пакончыў.

— Пра што ты думаеш цяпер?

— Ні пра што.

— Не, ты пра нешта думаў. Скажы.

— Я думаў, ці праўда, што ў Рынальдзі сіфіліс.

— І ўсё? А ў яго сіфіліс?

— Не ведаю.

— Я рада, што ў цябе няма. У цябе нічога такога не было?

— У мяне быў трыпер.

— Я не хачу пра гэта слухаць. Табе было вельмі балюча, любы?

— Вельмі.

— Я хацела б, каб у мяне быў таксама.

— Не выдумляй.

— Не, праўда. Я хацела б, каб у мяне ўсё было, як у цябе. Я хацела б ведаць усіх жанчын, якіх ведаў ты, каб пасля высмейваць іх перад табой.

— Усё гэта прыгожа.

— А тое, што ў цябе быў трыпер, прыгожа?

— Не. Глядзі, як ідзе снег.

— Я буду лепей глядзець на цябе. Любы, а што, каб ты адпусціў валасы?

— Як гэта?

— Крыху даўжэйшыя.

— Яны і так доўгія.

— Не, адпусці іх крыху больш. А я падстрыгуся, і мы будзем зусім аднолькавыя, толькі адзін светлы, а другі цёмны.

— Я не хачу, каб ты стрыглася.
— А гэта, відаць, забавна. Мне надакучылі валасы. Ноччу ў ложку яны страшна перашкаджаюць.

— А мне падабаецца так.

— А з кароткімі табе не спадабалася б?

— Магчыма. Мне падабаецца як цяпер.

— А мо з кароткімі лепей. І мы былі б абое аднолькавымі.

Любы, я так кахаю цябе, што хачу быць табой.

— Гэта так і ёсць. Мы з табой адно.

— Я ведаю. Начамаі.

— Ноччу ўсё выдатна.

— Я хачу, каб зусім нельга было зразумець, дзе ты, а дзе я. Я не хачу, каб ты ад'язджаў. Я гэта сказала знарок. Калі табе хочацца, едзь. Толькі вяртайся хугчэй. Любы, я ж наагул не жыву, калі я не з табой.

— Я ніколі не паеду,— сказаў я.— Я ні на што не здатны, калі няма цябе. У мяне тады няма ніякага жыцця.

— Я хачу, каб у цябе было жыццё. Я хачу, каб у цябе было вельмі добрае жыццё. Але хай гэта будзе наша агульнае жыццё, праўда?

— Дык што, перастаць мне адпускаць бараду альбо няхай расце?

— Няхай расце. Адпускай. Гэта так цікава. Мо да Новага года яна вырасце?

— Давай згуляем у шахматы.

— Лепей у што-небудзь іншае.

— Не. Давай у шахматы.

— А пасля ў што-небудзь іншае?

— Так.

— Ну, добра.

Я дастаў шахматную дошку і расставіў фігуры. За акном паранейшаму валіў снег.

Неяк сярод ночы я прачнуўся і адчуў, што Кэтрын таксама не спіць. Месяц свяціў у акно, і на ложка падалі цені ад аконнага пераплёту.

— Ты не спіш, любы?

— Не. А ты не можаш заснуць?

— Я толькі што прачнулася і думаю пра тое, якая я была вар'ятка, калі мы сустрэліся. Помніш?

— Ты была крыху звар’яцелая.

— Цяпер са мной ніколі такога не бывае. Цяпер у мяне ўсё выдатна. Ты так цудна гаворыш гэтае слова. Скажы «выдатна».

— Выдатна.

— Ты каханы. І я цяпер не звар’яцелая. Я толькі вельмі, вельмі, вельмі шчаслівая.

— Ну, спі,— сказаў я.

— Добра. Давай заснем адразу.

— Добра.

Але мы не заснулі адразу. Я яшчэ даволі доўга ляжаў, думаючы пра розныя рэчы і глядзячы на Кэтрын, якая спала, і на блікі месяца на яе твары. Затым я таксама заснуў.

РАЗДЗЕЛ ТРЫЦАЦЬ ДЗЯВЯТЫ

Да сярэдзіны студзеня я ўжо адпусціў бараду, і ўсталяваліся нарэшце па-зімоваму халодныя, яркія дні і халодныя, суровыя ночы. Зноў можна было хадзіць па дарогах. Снег стаў гладкі і цвёрды, прыкатаны палазамі саняў і бяргвеннямі, якія валаклі з гары ўніз. Снег ляжаў усюды, амаль да самага Мантрэ. Горы на тым баку возера былі зусім белыя, і даліна Роны схавалася пад снегам. Мы рабілі працяглыя прагулкі на той бок гары да Бэн-дэ-л’Альяз. Кэтрын абувала падбітыя цвікамі чаравікі, апранала плашч і брала з сабой палку з вострым стальным наканечнікам. Пад плашчом яе паўната не была прыкметна, і мы ішлі не надта хутка і спыняліся і адпачывалі на бяргвеннях ля дарогі, калі яна стамлялася.

У Бэн-дэ-л’Альяз быў кабачок пад дрэвамі, куды заходзілі выпіць лесарубы, і мы сядзелі там, грэючыся ля печкі, і пілі гарачае чырвонае віно з прыправамі і лімонам. Яго называюць Glühwein, і гэта цудоўная рэч, калі трэба сагрэцца альбо выпіць за чыё-небудзь здароўе. У кабачку было цёмна і дымна, і пасля, калі мы выходзілі, халоднае паветра абпальвала лёгкія, і кончык носа падчас дыхання нямеў. Мы азіраліся на тыноч, дзе ва ўсіх вокнах гарэла святло, і ля ўвахода коні лесарубаў білі капытамі, каб сагрэцца, і матлялі галавой. Валасінкі на іхніх пысах былі белыя ад шэрані, і пара іхняга дыхання застывала ў паветры. На зваротным шляху дарога была гладкая

і слізкая, і лёд быў барвовым ад конскай мачы да самага павароту, дзе сцэжка, па якой цягнулі бяргвенні, збочвала. Далей дарога была накрыта шчыльна ўкатаным снегам і вяла праз лес, і двойчы, вяртаючыся вечарам дамоў, мы бачылі лісу.

Гэта быў слаўны край, і калі мы выходзілі гуляць, нам заўсёды было вельмі весела.

— У цябе выдатная барада,— сказала Кэтрын.— Проста як у лесарубаў. Ты бачыў таго, з залатымі завушніцамі?

— Гэта паляўнічы на горных казлоў,— сказаў я.— Яны носяць завушніцы, бо гэта нібыта абвастрае слых.

— Няўжо? Наўрад ці гэта так. Мне здаецца, яны носяць іх, каб кожны ведаў, што яны паляўнічыя на горных казлоў. А тут водзяцца горныя казлы?

— Так, за Дан-дэ-Жаман.

— Як забавна, што мы бачылі лісу.

— А ліса, калі спіць, абкручвае свой хвост вакол цела, і ёй цёпла.

— Відаць, вельмі прыемна.

— Мне заўсёды хацелася мець такі хвост. Вось каб у нас былі гэтакія хвасты, як у лісы.

— А як тады апранацца?

— Можна заказаць спецыяльныя касцюмы альбо паехаць у тую краіну, дзе гэта не мае значэння.

— Мы і цяпер у такой краіне, дзе нічога не мае значэння. Хіба не выдатна, што мы жывем тут і нікога не бачым? Ты ж не хочаш нікога бачыць, праўда, любы?

— Так.

— Давай хвілінку пасядзім. Я крыху стамілася.

Мы сядзелі на бервяне зусім побач. Наперадзе дарога ішла ў лес.

— А малое не будзе нам перашкаджаць? Як ты мяркуеш?

— Не. Мы не дазволім.

— Як у нас з грашыма?

— Грошай цэлы мех. Я ўжо атрымаў па апошнім чэку.

— А твае родзічы не будуць шукаць цябе? Яны ж ведаюць, што ты ў Швейцарыі.

— Магчыма. Я як-небудзь напішу ім.

— Хіба ты яшчэ не напісаў?

— Не. Толькі паслаў чэк на подпіс.

— Дзякуй богу, што я не з тваёй радні.

— Я дам ім тэлеграму.
— Хіба ты іх зусім не любіш?
— Раней любіў, але мы столькі сварыліся, што нічога не засталася.

— Мне здаецца, што яны спадабаліся б мне. Напэўна, яны мне вельмі спадабаліся б.

— Давай не будзем пра іх гаварыць, а то я пачну турбавацца за іх.— Крыху счакаўшы я сказаў: — Хадзем, калі ты адпачыла.

— Я адпачыла.

Мы пайшлі па дарозе далей. Было ўжо цёмна, і снег рыпеў пад нагамі. Ноч была сухая, і халодная, і вельмі ясная.

— Мне вельмі падабаецца твая барада,— сказала Кэтрын.— Проста цуд. З выгляду жорсткая і калючая, а напраўду мяккая і такая прыемная.

— Па-твойму, так лепей, чым без барады?

— Бадай што, лепей. Ведаеш, любы, я не буду стрыгчыся да нараджэння маленькай Кэтрын. Я цяпер занадта тоўстая і падобная на матрону. Але калі яна народзіцца і я зноў схуднею, абавязкова падстрыгуся, і тады ў цябе будзе зусім іншая, новая дзяўчына. Мы пойдзем разам з табой, і я падстрыгуся, альбо я адна пайду і зраблю табе сюрпрыз.

Я маўчаў.

— Ты ж не забароніш мне, праўда?

— Не. Мо мне нават спадабаецца.

— Вось які ты, любы! А раптам, калі я схуднею, я стану вельмі прыгожай і так табе спадабаюся, што ты зноў закахашся ў мяне.

— Вось д'ябал! — сказаў я.— Я і так у цябе дастаткова закаханы. Чаго яшчэ ты хочаш? Каб я зусім страціў галаву?

— Так, я хачу, каб ты страціў галаву.

— Ну і няхай,— сказаў я.— Я сам хачу гэтага.

РАЗДЗЕЛ САРАКАВЫ

Жылося нам цудоўна. Мы пражылі студзень і люты, і зіма была выдатная, і мы былі вельмі шчаслівыя. Была часам кароткая адліга, калі дзьмуў цёплы вецер, і снег рабіўся рыхлым, і ў паветры адчувалася вясна, але штораз становілася

зноў ясна і холадна, і вярталася зіма. У сакавіку зіма першы раз адступіла па-сапраўднаму. Ноччу пайшоў дождж. Дождж ішоў усю раніцу, і снег ператварыўся ў грязь, і на горным схіле стала самотна. Над возерам і над далінай віселі хмары. Высока ў гарах ішоў дождж. Кэтрын абула глыбокія галёшы, а я гумовыя боты monsieur Гуцінгена, і мы пад парасонам, па гразі і па вадзе, якая размывала лёд на дарозе, пайшлі ў шынок ля станцыі, каб выпіць вермуту перад снеданнем. Было чуваць, як за акном ідзе дождж.

— Як ты мяркуеш, мо нам лепей перабрацца ў горад?

— А як мяркуеш ты? — спытала Кэтрын.

— Калі зіма закончылася і пойдучь дажджы, тут стане ня-добра. Колькі яшчэ да маленькай Кэтрын?

— Каля месяца. Мо крыху больш.

— Можна спусціцца ўніз і пасяліцца ў Мантрэ.

— А чаму не ў Лазане? Бальніца знаходзіцца там.

— Можна і ў Лазане. Я проста думаў, ці не занадта гэта вялікі горад.

— Мы і ў вялікім горадзе можам быць адны, а ў Лазане, відаць, добра.

— Калі ж мы пераедзем?

— Мне ўсё адно. Калі захочаш, любы. Можна і зусім не ехаць, калі ты не хочаш.

— Паглядзім, якое надвор'е.

Дождж ішоў тры дні. На схіле гары ніжэй за станцыю снегу не засталася зусім. Дарога была суцэльным патокам вадкай гразі. Было так сыра і slotна, што нельга выйсці з дому. Раніцай на трэці дзень дажджу мы вырашылі пераехаць у горад.

— Калі ласка, не турбуйцеся, monsieur Генры,— сказаў Гуцінген.— Ніякага папярэджання не трэба. Я і не думаў, што вы застанецеся тут, калі сапсавалася надвор'е.

— Нам трэба быць бліжэй да бальніцы праз madame,— сказаў я.

— Вядома,— сказаў ён.— Мо яшчэ калі-небудзь прыедзеце са сваёй малечай.

— Калі толькі знойдзецца месца.

— Вясной у нас тут вельмі добра, прыязджайце, вам спадабаецца. Малага можна будзе пакінуць з няняй у вялікім пакоі, які цяпер на замку, а вы з madame зоймеце свой ранейшы, з відам на возера.

— Я загадзя вам напішу,— сказаў я. Мы склалі рэчы і паехалі першым цягніком па абедзе. Monsieur і madame Гүцінген правялі нас на станцыю, і ён давёз нашы рэчы на санках па гразі. Яны абое стаялі ля станцыі пад дажджом і махалі нам на развітанне.

— Яны вельмі слаўныя,— сказала Кэтрын.

— Яны былі вельмі добрыя да нас.

У Мантрэ мы селі на лазанскі цягнік. З акна вагона нельга было бачыць горы ў тым баку, дзе мы жылі, бо перашкаджалі аблокі. Цягнік спыніўся ў Веве, затым паехаў далей, і з аднаго боку было возера, а з другога — мокрая бурья палі, і голы лес, і мокрая дамкі. Мы прыехалі ў Лазану і спыніліся ў невялікім гатэлі. Калі мы ехалі па вуліцах і пасля павярнулі да гатэля, усё яшчэ ішоў дождж. Парцье з меднымі ключамі на ланцужку, працягнутым у пятліцу, ліфт, дываны на падлозе, белыя рукамыйнікі з бліскучымі прыборамі, металічны ложак і вялікая камфортная спальня — усё гэта пасля Гүцінгенаў здалося нам нязвычайнай раскошай. Вокны нумара выходзілі ў мокры сад, абнесены сцяной з жалезнымі кратамі зверху. На другім баку крутой вуліцы быў другі гатэль, з гэткай жа сцяной і кратамі. Я глядзеў, як кроплі дажджу падаюць у басейн у садзе.

Кэтрын запаліла ўсе лямпы і стала раскладаць рэчы. Я загадаў віскі з содавай, лёг на ложак і ўзяў газету, якую купіў на вакзале. Быў сакавік 1918 года, і немцы наступалі ў Францыі. Я піў віскі з содавай і чытаў, пакуль Кэтрын расклала рэчы і вазілася ў пакоі.

— Ведаеш, любы, пра што мне давядзецца падумаць,— сказала яна.

— Пра што?

— Пра дзіцячыя рэчы. Звычайна ўсе да гэтага часу набываюць дзіцячыя рэчы.

— Гэта можна купіць.

— Я ведаю. Заўтра пайду купляць. Вось толькі даведаюся, што трэба.

— Табе трэба было б ведаць. Ты ж была сястрой.

— Так, але, ведаеш, салдаты так рэдка мелі дзяцей у шпіталі.

— А я?

Яна кінула ў мяне падушку і разліла віскі з содавай.

- Я зараз закажу табе яшчэ,— сказала яна.— Выбачай.
- Там ужо было мала. Хадзі сюды, да мяне.
- Не. Я хачу зрабіць, каб гэты пакой стаў на нешта падобны.
- На што?
- На наш з табой дом.
- Павесь сцягі Антанты.
- Заторкніся, будзь ласкавы.
- Ану паўтары яшчэ раз.
- Заторкніся.
- Ты так асцярожна гэта гаворыш,— сказаў я,— нібыта баішся некага пакрыўдзіць.
- Не.
- Ну тады хадзі сюды, да мяне.
- Добра.— Яна падышла і села на ложак.— Я ведаю, што табе цяпер са мной нецікава, любы. Я падобная на піўную бочку.
- Няпраўда. Ты прыгожая, і ты вельмі добрая.
- Я проста пачвара, на якой ты неасцярожна ажаніўся.
- Няпраўда. Ты становішся ўсё больш прыгожай.
- Але я зноў пахудзею, любы.
- Ты і зараз худая.
- Ты, відаць, выпіў.
- Толькі шклянку віскі з содавай.
- Зараз прынясуць яшчэ віскі,— сказала яна.— Мо ска- заць, каб нам сюды і абед прынеслі?
- Вельмі добра.
- Тады мы наагул не будзем сёння выходзіць, добра? Па- сядзім дома.
- І пагуляем,— сказаў я.
- Я вып'ю віна,— сказала Кэтрын.— Нічога мне ад гэтага не будзе. Мо тут ёсць наша белае капры.
- Напэўна, ёсць,— сказаў я.— У такім гатэлі заўсёды бывае італьянскае віно.
- Кельнер пастукаў у дзверы. Ён прынёс віскі ў шклянцы з лёдам і на тым жа падносе маленькую бутэльку содавай.
- Дзякуй,— сказаў я.— Пастаўце тут. Калі ласка, прынясі- це сюды абед на дзве персоны і дзве бутэлькі сухога белага капры ў лёдзе.

- Загадаеце на першае суп?
- Ты хочаш суп, Кэт?
- Хачу.
- Адзін суп.
- Слухаюся, сэр.

Ён выйшаў і зачыніў дзверы. Я вярнуўся да газет і да вайны ў газетах і паволі ліў содавую ў шклянку з лёдам і віскі. Трэба было сказаць, каб лёд не клалі ў віскі. Хай бы прынеслі лёд асобна. Тады можна вызначыць, колькі ў шклянцы віскі, і яно не выявіцца раптам занадта слабым ад содавай. Трэба будзе купіць бутэльку віскі і сказаць, каб прынеслі толькі лёд і содавую. Гэта лепш за ўсё: добрае віскі – прыемная рэч. Адна з самых прыемных з’яў жыцця.

- Пра што ты думаеш, любы?
- Пра віскі.
- А пра што іменна?
- Пра тое, якая слаўная рэч віскі.

Кэтрын скрывілася.

- Добра, – сказала яна.

Мы пражылі ў гэтым гатэлі тры тыдні. Там было няблага: рэстаран звычайна пуставаў, і мы вельмі часта абедалі ў сваім нумары. Мы гулялі па горадзе, і ездзілі на трамваі да Углы, і гулялі над возерам. Надвор’е было зусім цёплае, і было падобна на вясну. Мы шкадавалі, што з’ехалі са свайго шале ў гарах, але вясновае надвор’е працягвалася толькі некалькі дзён, а затым зноў пачалася халодная сырасць пераходнага часу.

Кэтрын купляла ўсё патрэбнае для дзіцяці. Я хадзіў у гімнастычную залу баксіраваць для мацыёну. Звычайна я хадзіў туды ранкам, пакуль Кэтрын яшчэ ляжала ў ложку. У падманлівыя вясновыя дні было прыемна пасля бокса і душа прайсці па вуліцы, удыхаючы вясновае паветра, зайсці ў кавярню пасядзець, і паглядзець на людзей, і прачытаць газету, і выпіць вермуту, а затым вярнуцца ў гатэль і паснедаць з Кэтрын. Выкладчык бокса ў гімнастычнай зале насіў вусы, у яго былі вельмі дакладныя і кароткія рухі, і ён страшна палохаўся, калі пачнеш нападаць на яго. Але ў гімнастычнай зале было вельмі прыемна. Там было шмат паветра і святла, і я працаваў сумленна, скакаў цераз вярхоўку, і вырабляў розныя

прыёмы ў боксе, і рабіў практыкаванні для мышц жывата, лежачы на падлозе ў паласе сонечнага святла, якое лілося з адчыненага акна, і часам палохаў выкладчыка, баксіруючы з ім. Спачатку я не мог трэніравацца перад доўгім вузкім люстэркам, бо так дзіўна было бачыць баксёра з барадой. Але пасля мне ад гэтага стала проста смешна. Я хацеў згальці бараду, як толькі пачаў займацца боксам, але Кэтрын не дазволіла мне.

Часам мы з Кэтрын ездзілі ў экіпажы па ваколіцах. Добрым надвор'ем ездзіць было прыемна, і мы знайшлі два цудоўныя месцы, куды можна было заехаць паабедаць. Кэтрын ужо не магла шмат хадзіць, і я з задавальненнем ездзіў з ёй разам па вясковых дарогах.

Калі дзень быў добры, мы выдатна бавілі час і ні разу нам не было дрэнна. Мы ведалі, што дзіця ўжо зусім блізка, і ад гэтага ў нас было такое адчуванне, нібыта нешта прыспешвае нас і нельга губляць ніводнай гадзіны, якую мы можам быць разам.

РАЗДЗЕЛ СОРАК ПЕРШЫ

Неяк я прачнуўся каля трэцяй раніцы і пачуў, што Кэтрын варочаецца ў ложку.

- Ты нездаровая, Кэт?
- У мяне як быццам схопкі, любы.
- Рэгулярна?
- Не, не зусім.
- Калі пойдучь рэгулярна, трэба ехаць у бальніцу.

Мне вельмі хацелася спаць, і я заснуў. Хутка я прачнуўся зноў.

— Ты мо затэлефануеш доктару,— сказала Кэтрын.— Мо гэта ўжо распачынаецца?

Я падышоў да тэлефона і затэлефанаваў доктару.

- Як часта паўтараюцца схопкі? — спытаў ён.
- Як часта, Кэт?
- Прыкладна кожныя пятнаццаць хвілін.
- Тады едзьце ў бальніцу,— сказаў доктар.— Я зараз апра-
нуся і таксама прыеду туды.

Я павесіў слухаўку і затым затэлефанаваў у прывакзальны гараж, каб выклікаць таксі. Доўга ніхто не браў слухаўку.

Нарэшце я дабіўся нейкага чалавека, які абяцаў адразу ж выслаць машыну. Кэтрын апраналася. У яе чамадане ўжо было складзена ўсё неабходнае для бальніцы і дзіцячыя рэчы. Мы выйшлі ў калідор, і я пазваніў ліфцёру. Адказу не было. Я сышоў уніз. Унізе нікога не было, апрача начнога швейцара. Я сам падняўся ў ліфце, занёс у кабінку чамадан Кэтрын, яна ўвайшла, і мы спусціліся ўніз. Начны швейцар адчыніў нам дзверы, і мы селі на каменныя тумбы ля прыступак параднага ўвахода і чакалі таксі. Ноч была светлая, і на небе былі зоркі. Кэтрын была вельмі ўзбуджаная.

— Я так рада, што ўжо распачалося,— сказала яна.— Зараз хутка ўсё будзе ў мінулым.

— Ты малайчына.

— Я не баюся. Толькі каб хутчэй прыехала таксі.

Мы пачулі шум машыны на вуліцы і ўбачылі святло ад фар. Таксі пад'ехала да ганка, і я дапамог Кэтрын сесці, а шафёр паставіў чамадан на пярэдняе сядзенне.

— У бальніцу,— сказаў я.

Мы выехалі на дарогу і пачалі падымацца ўгару.

Калі мы пад'ехалі да бальніцы, я ўзяў чамадан, і мы ўвайшлі. Унізе за канторкай сядзела жанчына, якая запісала ў кнігу імя і прозвішча Кэтрын, узрост, адрас, звесткі пра родзічаў і пра рэлігію. Кэтрын сказала, што ў яе няма ніякай рэлігіі, і жанчына паставіла супраць гэтага слова ў кнізе рысачку. Кэтрын сказала, што яе прозвішча Генры.

— Я адвязу вас у палату,— сказала жанчына.

Мы падняліся на ліфце. Жанчына спыніла ліфт, і мы выйшлі і пайшлі за ёй па калідоры. Кэтрын моцна трымалася за маю руку.

— Вось гэта ваша палата,— сказала жанчына.— Калі ласка, распранайцеся і кладзіцеся. Вось вам начная кашуля.

— У мяне ёсць начная кашуля,— сказала Кэтрын.

— Вам зручней будзе ў гэтай,— сказала жанчына.

Я выйшаў і сеў на крэсла ў калідоры.

— Зараз можаце ўвайсці,— сказала сястра, стоячы ў дзвярах.

Кэтрын ляжала на вузкім ложку, у звычайнай начной кашулі з квадратным выразам, зробленай, здавалася, з палатна. Яна ўсміхнулася мне.

— Цяпер у мяне ўжо добрыя снопкі,— сказала яна.

Сястра трымала яе руку і сачыла за снопкамі па гадзінніку.

— Вось цяпер была моцная,— сказала Кэтрын. Я бачыў гэта па яе твары.

— Дзе доктар? — спытаў я ў сястры.

— Спіць унізе. Ён прыйдзе, калі трэба будзе. Я павінна сее-тое зрабіць madame,— сказала сястра.— Будзьце ласкавы выйсці зноў.

Я выйшаў у калідор. Калідор быў пусты, з двума вокнамі і зачыненымі дзвярыма на ўсю даўжыню калідора. У ім пахла бальніцай. Я сядзеў на крэсле, і глядзеў на падлогу, і маліўся за Кэтрын.

— Можаце зайсці,— сказала сястра. Я ўвайшоў.

— Гэта ты, любы? — сказала Кэтрын.

— Я.

— Цяпер ужо зусім часта.

Яе твар скрывіўся. Пасля яна ўсміхнулася.

— Вось гэтая была сапраўдная. Калі ласка, сястра, пакладзіце мне зноў руку пад спіну.

— А вам так лягчэй? — спытала сястра.

— Ты ідзі, любы,— сказала Кэтрын.— Ідзі што-небудзь з'еш. Сястра кажа, што можа быць вельмі доўга.

— Першыя роды звычайна бываюць працяглымі,— сказала сястра.

— Калі ласка, ідзі паеш,— сказала Кэтрын.— Я добра пачуваюся. Праўда.

— Я яшчэ крыху пабуду,— сказаў я.

Снопкі паўтараліся рэгулярна, затым сталі радзейшыя. Кэтрын была вельмі ўзбуджаная. Калі ёй было асабліва балюча, яна казала, што снопка добрая. Калі снопкі сталі слабейшымі, яна была расчараваная і збянтэжаная.

— Ты ідзі, любы,— сказала яна.— Калі ты тут, мне неяк не свабодна.— Яе твар скрывіўся.— Вось. Гэтая ўжо была лепшая. Я так хачу быць добрай жонкай і нарадзіць без усялякіх штукарстваў. Калі ласка, ідзі паснедай, любы, а пасля прыходзь зноў. Я не буду сумаваць без цябе. Сястра такая слаўная.

— Вам хопіць часу, каб паснедаць,— сказала сястра.

— Добра, я пайду. Да сустрэчы, дарагая.

— Да сустрэчы,— сказала Кэтрын.— Паснедай як след, за мяне таксама.

— Дзе тут можна паснедаць? — спытаў я ў сястры.

— На нашай вуліцы, ля самай плошчы, ёсць кавярня,— сказала яна.— Павінна быць адчынена.

Развіднелася. Па пустой вуліцы я дайшоў да кавярні. У вокнах гарэла святло. Я ўвайшоў і спыніўся ля ацынкаванай стойкі, і стары буфетчык падаў мне шклянку белага віна і брыёш. Брыёш была ўчарашняя. Я макаў яе ў віно і пасля яшчэ выпіў кубак кавы.

— Што вы робіце тут так рана? — спытаў стары.

— У мяне жонка нараджае ў бальніцы.

— Вось як! Жадаю шчасця.

— Дайце мне яшчэ шклянку віна.

Ён наліў, надта моцна нахіліўшы бутэльку, крыху вылілася на стойку. Я выпіў, заплаціў і выйшаў. Ля ўсіх дамоў на вуліцы стаялі вёдры са смеццем. Адно вядро абнюхваў сабака.

— Што ты там шукаеш? — спытаў я і нахіліўся, каб паглядзець, ці няма ў вядры нечага для яго; зверху была толькі гуща ад кавы, смецце і некалькі звялых кветак.— Нічога няма,— сказаў я. Сабака перайшоў на другі бок. Прыйшоўшы ў бальніцу, я падняўся па лесвіцы на той паверх, дзе была Кэтрын, і па калідоры дайшоў да яе дзвярэй. Я пастукаўся. Ніхто не адказваў. Я адчыніў дзверы; палата была пустая, толькі чамадан Кэтрын стаяў на стале і на кручку вісеў яе халацік. Я выйшаў у калідор і пачаў каго-небудзь шукаць. Я ўбачыў другую сястру.

— Дзе madame Генры?

— Толькі што нейкую даму ўзялі ў радзільню.

— Дзе гэта?

— Пайшлі, я вам пакажу.

Яна павяла мяне ў канец калідора. Дзверы радзільні былі прачыненыя. Я ўбачыў Кэтрын на стале, накрытую прасціной. Ля стала стаяла сястра, а з другога боку, ля нейкіх цыліндраў — доктар. Доктар трымаў у руцэ гумовую маску, прымацаваную да трубка.

— Я дам вам халат, і вы можаце ўвайсці,— сказала сястра.— Хадзіце, калі ласка, сюды.

Яна апранула на мяне белы халат і зашпіліла яго ззаду ля каўняра англійскай шпількай.

— Зараз можаце зайсці,— сказала яна. Я зайшоў у пакой.
— Гэта ты, любы? — сказала Кэтрын напружаным гола-сам.— Нешта справа не рухаецца.

— Вы monsieur Генры? — спытаў доктар.

— Так. Як тут у вас, доктар?

— Усё ідзе вельмі добра,— сказаў доктар.— Мы перайшлі сюды, каб можна было даваць газ падчас сходак.

— Дайце,— сказала Кэтрын.

Доктар накрыў яе твар гумовай маскай і крутнуў нейкі дыск, і я ўбачыў, як Кэтрын пачала дыхаць глыбока і хутка. Пасля яна адштурхнула маску. Доктар выключыў апарат.

— Не вельмі моцная. Вось нядаўна яна была вельмі моцная. Доктар зрабіў так, што мяне як быццам не было. Праўда, доктар? — У яе быў дзіўны голас. Ён выдзеліў слова «доктар». Доктар усміхнуўся.

— Дайце,— сказала Кэтрын. Яна моцна прыціснула гуму да твару і хутка дыхала. Я пачуў, як яна трохі застагнала. Пасля яна ссунула маску і засмяялася.

— Гэтая была мацнейшая,— сказала яна.— Гэтая была вельмі моцная. Ты не турбуйся, любы. Ідзі. Паснедай яшчэ раз.

— Я пабуду тут,— сказаў я.

Мы паехалі ў бальніцу каля трох раніцы. Апоўдні Кэтрын была яшчэ ў радзільні. Схопкі зноў сталі слабейшыя. Выгляд у яе быў стомлены, але яна ўсё яшчэ трымалася ба-дзёра.

— Нічога я не вартая, любы,— сказала яна.— Так крыўдна. Я думала, што ў мяне ўсё будзе вельмі лёгка. А цяпер — вось, зноў...— Яна працягнула руку па маску і паклала яе сабе на твар. Доктар крутнуў дыск і сачыў за ёй. Схопка хутка закончылася.

— Гэтая так сабе,— сказала Кэтрын. Яна ўсміхнулася.— Мне страшна падабаецца гэты газ. Цудоўная рэч!

— Мы возьмем крыху дамоў,— сказаў я.

— *Зараз будзе яшчэ*,— сказала Кэтрын паспешліва. Доктар пакруціў дыск і паглядзеў на гадзіннік.

— Які зараз прамежак паміж сходакмі? — спытаў я.

— Каля хвіліны.

— Вы не галодны?

— Я зараз пайду снедаць,— сказаў ён.

— Вам абавязкова трэба паесці, доктар,— сказала Кэтрын.— Мне вельмі крыўдна, што я так доўга. Мо мой муж здолее пакуль даваць мне газ?

— Калі хочаце,— сказаў доктар.— Будзеце круціць да лічбы два.

— Разумею,— сказаў я. На дыску была стрэлка, і ён круціў з дапамогай рычажка.

— *Дайце*,— сказала Кэтрын. Яна моцна прыціснула маску да твару. Я пакруціў дыск да лічбы два, а калі Кэтрын адняла маску, пакруціў яго назад. Я быў вельмі рады, што доктар даў мне занятак.

— Гэта ты даваў мне газ, любы? — спытала Кэтрын. Яна паглядзіла маю руку.

— Я.

— Які ты добры!

Яна была крышку п'яная ад газу.

— Я паем у суседнім пакоі,— сказаў доктар.— Калі што — вы мяне можаце паклікаць.

Я глядзеў, як ён есць; пасля, крыху пазней, я ўбачыў, што ён лёг і курыць цыгарэту. Час ішоў. Кэтрын усё больш стамлялася.

— Як ты мяркуеш, я ўсё ж здолею нарадзіць? — спытала яна.

— Вядома, здолееш.

— Я стараюся, як толькі магу. Я штурхаю, але яно зноў адыходзіць. *Зафаз будзе. Дай хутчэй.*

А другой гадзіне я выйшаў і пайшоў паесці. У кавярні было некалькі чалавек, і на століках стаяла кава і чаркі з кіршвасарам. Я сеў за столік.

— Што ў вас ёсць? — спытаў я ў кельнера.

— Другі сняданак ужо скончыўся.

— Хіба няма парцыённых страў?

— Можна згатаваць choucroute¹.

— Дайце choucroute і піва.

— Куфаль ці паўкуфля?

— Паўкуфля светлага.

Кельнер прынёс порцыю Sauekrgaut² з кавалачкам вяндрліны зверху і сасіскай у гарачай, прамоклай віном капусце. Я еў

¹ Кіслая капуста (*франц.*).

² Кіслая капуста (*ням.*).

капусту і піў піва. Я быў вельмі галодны. Я пазіраў на публіку за столікамі кавярні. За адным столікам гулялі ў карты. Двое мужчын за суседнім столікам размаўлялі і курылі. У кавярні было поўна дыму. За цынкавай стойкай, дзе я снедаў раницай, цяпер было трое: стары, поўная жанчына ў чорным, якая сядзела ля касы і сачыла за ўсім, што падаецца за столікі, і хлапчук у фартуху. Я думаў пра тое, колькі ў гэтай жанчыны дзяцей і як яна іх нараджала.

Скончыўшы з choucroute, я пайшоў назад у бальніцу. На вуліцы цяпер было зусім чыста. Вёдраў са смеццем не было. Дзень быў пахмурны, але сонца старалася прабіцца. Я падняўся ў ліфце, выйшаў і пайшоў па калідоры ў пакой Кэтрын, дзе я пакінуў свой белы халат. Я апануў яго і зашпіліў ззаду ля каўняра. Я паглядзеў у люстэрка і падумаў, што я падобны на барадатага шарлатана. Я пайшоў па калідоры ў радзільню. Дзверы былі зачыненыя, і я пастукаў. Ніхто не адказаў; тады я павярнуў ручку і ўвайшоў. Доктар сядзеў ля Кэтрын. Сястра нешта рабіла ў другім канцы пакоя.

— Вось ваш муж,— сказаў доктар.

— Ах, любы, доктар такі цудоўны! — сказала Кэтрын вельмі дзіўным голасам.— Ён мне расказаў такі цікавы анекдот, а калі было ўжо вельмі балюча, ён зрабіў так, што мяне як быццам зусім не стала. Ён цудоўны. Вы цудоўны доктар.

— Ты п'яная,— сказаў я.

— Я ведаю,— сказала Кэтрын.— Толькі не трэба пра гэта гаварыць.— Пасля: — *Дайце хутчэй. Дайце хутчэй.*

Яна ўчапілася ў маску і дыхала часта і перарывіста, ажно ў рэспіратары пстрыкала. Пасля яна глыбока ўздыхнула, і доктар зняў з яе маску левай рукой.

— Гэтая была вельмі моцная,— сказала Кэтрын. У яе быў вельмі дзіўны голас.— Цяпер я ўжо не памру, любы. Я прайшла ўжо цераз самае небяспечнае, калі я магла памерці. Ты рады?

— Вось і не вяртайся туды больш.

— Не буду. Зрэшты, я не баюся гэтага. Я не памру, любы.

— Вы такога глупства не зробіце,— сказаў доктар.— Вы не памраце і не пакінеце вашага мужа аднаго.

— Не, не. Я не памру. Я не хачу паміраць. Гэта неразумна — памерці. Во зноў. *Дайце хутчэй.*

Пасля доктар сказаў:

— Выйдзіце на некалькі хвілін, містар Генры, я абслеую вашу жонку.

— Ён хоча паглядзець, як рухаецца цела,— сказала Кэтрын.— Пасля ты зноў прыходзь сюды. Можна, доктар?

— Можна,— сказаў доктар.— Я паклічу яго, калі будзе можна.

Я выйшаў з радзільні і пайшоў па калідоры ў тую палату, куды павінны былі прывезці Кэтрын пасля таго, як народзіцца дзіця. Я сеў на крэсла і агледзеўся. У маёй кішэні ляжала газета, якую я купіў, калі хадзіў снедаць, і я пачаў чытаць яе. За акном ужо цямнела, і я запаліў святло, каб можна было чытаць. Крыху счакаўшы, я перастаў чытаць і згасіў святло і глядзеў, як цямнее за акном. Дзіўна, чаму доктар не кліча мяне. Мо гэта лепш, што я пайшоў адтуль. Ён, відаць, хацеў, каб я пайшоў. Я паглядзеў на гадзіннік. Калі яшчэ дзесяць хвілін ніхто не прыйдзе, я вярнуся туды.

Бедная, мая бедная Кэт. Вось якой цаной даводзіцца плаціць за тое, што спіш разам. Вось калі спрацоўвае пастка. Вось што атрымліваюць за тое, што кахаюць адно аднаго. Добра яшчэ, што існуе газ. А што было раней, без анестэзіі? Калі пачнецца, нібыта ў кола млына трапляеш. Кэтрын вельмі лёгка перанесла ўсю цяжарнасць. Гэта было зусім няблага. Я нават амаль не нудзіла. Да самага апошняга часу ў яе не было асабліва непрыемных адчуванняў. Але прыканцы яна ўсё-ткі папалася. Ад аплаты не схаваешся. І няхай мы хоць пяцьдзясят разоў жанатыя, было б тое самае. А раптам яна памрэ? Яна не памрэ. Цяпер ад родаў не паміраюць. Усе мужы так думаюць. Гэта так, але раптам яна памрэ? Яна не памрэ. Ёй толькі цяжка. Першыя роды звычайна бываюць доўгія. Ёй проста цяжка. Пасля мы будзем гаварыць: было так цяжка, а Кэтрын будзе гаварыць: не так ужо і цяжка. А раптам яна памрэ? Не можа гэтага быць, кажуць табе. Не будзь дурнем. Проста ёй цяжка. Проста гэта так прыродай задумана, пакутаваць. Гэта ж першыя роды, а яны амаль заўсёды бываюць доўгія. Так, але раптам яна памрэ? Не можа яна памерці. Чаму яна павінна памерці? Якія могуць быць прычыны, каб яна памерла? Проста павінна нарадзіцца дзіця, пабочны прадукт міланскіх начэй. Праз яго ўсе засмучэнні. А пасля яно народзіцца, і пра яго клапацішся, і мо пачынаеш яго любіць. У яе няма нічога

небяспечнага. А раптам яна памрэ? Яна не можа памерці. А раптам яна памрэ? Тады што, га? Раптам яна памрэ?

Доктар увайшоў у пакой.

— Ну як, доктар?

— Ніяк.

— Што вы хочаце сказаць?

— Тое, што кажу. Я толькі што абследаваў яе...— ён падрабязна раскажаў пра вынікі абследавання.— Пасля я яшчэ пачакаў. Але справа не рухаецца.

— Што вы раіце?

— Ёсць два шляхі: альбо шчыпцы, але тут могуць быць парывы і наагул гэта даволі небяспечна для жанчыны, не кажучы ўжо пра дзіця, альбо кесарава сячэнне.

— А кесарава сячэнне вельмі небяспечнае? Раптам яна памрэ?

— Не больш, чым нармальныя роды.

— Вы можаце зрабіць гэта самі?

— Магу. Мне спатрэбіцца каля гадзіны, каб усё падрыхтаваць і выклікаць неабходны персанал. А мо і меней.

— Што ж, на ваш погляд, лепей?

— Я раіў бы кесарава сячэнне. Калі б гэта была мая жонка, я рабіў бы кесарава сячэнне.

— Якія могуць быць вынікі?

— Ніякіх. Толькі шнар.

— А інфекцыя?

— Са шчыпцамі небяспека інфекцыі большая.

— А што, калі нічога не рабіць і проста чакаць?

— Рана ці позна давядзецца нешта рабіць. Madame Генры ўжо і так страціла шмат сілы. Чым хутчэй мы пачнем аперацыю, тым лепш.

— Пачынайце як мага хутчэй,— сказаў я.

— Зараз пайду загадаю.

Я пайшоў у радзільню. Кэтрын ляжала на сталі, вялікая пад прасціной, вельмі бледная і стомленая. Сястра была каля яе.

— Ты згадзіўся?

— Згадзіўся.

— Вось і добра. Цяпер праз гадзіну ўсё пройдзе. У мяне ўжо няма больш сілы, любы. Я не магу больш. *Дай, дай хутчэй.* Не дапамагае. *Мой Божухна, не дапамагае.*

- Дыхай глыбей.
- Я дыхаю. Бог мой, не дапамагае. Не дапамагае.
- Дайце іншы цыліндр,— сказаў я сястры.
- Гэта новы цыліндр.

— Я такая неразумная, любы,— сказала Кэтрын.— Ды толькі, праўда, больш не дапамагае.— Яна раптам заплакала.— Я так хацела нарадзіць немаўля і нікому не рабіць непрыемнасцей, і цяпер ужо ў мяне няма сілы, і я не магу больш, і газ ужо не дапамагае. Няхай я памру, толькі каб гэта скончылася. О любы, любы, зрабі так, каб усё скончылася. Вось зноў. О-о, о-о, о-о! — Яна ўсхліпвала, дыхала пад маскай.— Не дапамагае. Не дапамагае. Не дапамагае. Даруй мне, любы. Не трэба плакаць. Даруй мне. Я не магу больш. Бедны ты мой! Я так цябе кахаю, я яшчэ пастараюся. Вось зараз я пастараюся. Хіба нельга даць яшчэ што-небудзь? Каб мне далі яшчэ што-небудзь!

- Я зраблю так, што газ падзейнічае. Я пакручу дарэшты.
- Вось зараз дай.

Я пакруціў дыск дарэшты, і калі яна пачала дыхаць цяжка і глыбока, яе пальцы, якія трымалі маску, расціснуліся. Я выключыў апарат і зняў з яе маску. Яна вярнулася здалёку.

- Як добра, любы. Які ты добры.

— Пацярпі, ты ж у мяне храбрая. А то не магу ўвесь час рабіць гэта. Гэта можа забіць цябе.

— Я ўжо не храбрая, любы. Я зусім зламалася. Мяне зламала. Я цяпер ведаю.

- З усімі бывае так.

— Але ж гэта страшна. Мучаць да таго часу, пакуль не зломяць.

- Яшчэ гадзіна, і ўсё скончыцца.

- Як добра! Любы, я ж не памру, праўда?

- Не. Я абяцаю табе, што ты не памрэш.

— А то я не хачу памерці і пакінуць цябе аднаго, але я так стамілася, і я адчуваю, што памру.

- Глупства. Усе такое адчуваюць.

- Часам я проста ведаю, што так будзе.

- Так не будзе. Так не можа быць.

- А раптам?

- Я не дазволю табе.

— Дай мне хутчэй. *Дай, дай мне.*

Пасля зноў:

— Я не памру. Я сама сабе не дазволю.

— Вядома, ты не памрэш.

— Ты будзеш са мной?

— Так, толькі я не буду глядзець.

— Добра, толькі ты не ідзі.

— Не, не. Я нікуды не пайду.

— Ты такі добры. Вось зноў дай. Дай яшчэ. *Не дапамагае!*

Я пакруціў дыск да лічбы тры, затым да лічбы чатыры. Я хацеў, каб доктар хутчэй вярнуўся. Я баяўся лічбаў, якія ідуць пасля двух.

Нарэшце прыйшоў іншы доктар і дзве сястры, і яны пераклалі Кэтрын на насілкі з коламі, і мы рушылі па калідоры. Насілкі хутка праехалі па калідоры і ўехалі ў ліфт, дзе ўсім давялося стаяць ля сцен, каб даць ім месца; затым угару, затым дзверы насцеж, і з ліфта на пляцоўку, і па калідоры на гумовых шынах у аперацыйную. Я не пазнаў доктара ў масцы і шапачцы. Там быў яшчэ адзін доктар і яшчэ сёстры.

— Хай мне дадуць што-небудзь,— сказала Кэтрын.— Хай мне што-небудзь дадуць. Доктар, калі ласка, дайце мне столькі, каб падзейнічала.

Адзін з дактароў накрыў ёй твар маскай, і я зазірнуў у дзверы і ўбачыў яркі маленькі амфітэатр аперацыйнай.

— Вы можаце ўвайсці вунь у тые дзверы і там пасядзець,— сказала мне сястра.

За бар'ерам стаялі лаўкі, адкуль быў бачны белы стол і лампы. Я паглядзеў на Кэтрын. Яе твар быў накрыты маскай, і цяпер яна ляжала нерухома. Насілкі павезлі наперад. Я павярнуўся і пайшоў па калідоры. Да ўвахода на галерэю спяшаліся дзве сястры.

— Кесарава сячэнне,— сказала адна.— Зараз будуць рабіць кесарава сячэнне.

Другая засмяялася.

— Мы якраз дарэчы. Вось пашанцавала! — Яны ўвайшлі ў дзверы, якія вялі на галерэю.

Падышла яшчэ адна сястра. Яна таксама спяшалася.

— Заходзьце, што ж вы. Заходзьце,— сказала яна.

— Я пачакаю тут.

Яна паспешна ўвайшла. Я пачаў хадзіць сюды-туды па калідоры. Я баяўся зайсці. Я паглядзеў у акно. Было цёмна, але ў святле ад акна я ўбачыў, што ідзе дождж. Я ўвайшоў у нейкі пакой у канцы калідора і паглядзеў на этыкеткі бутэлек у шкляннай шафе. Затым я выйшаў, і стаяў у пустым калідоры, і глядзеў на дзверы аперацыйнай.

Выйшаў другі доктар і за ім сястра. Доктар трымаў абедзвюма рукамі штосьці падобнае на толькі што абадранага труса, і, паспешна прайшоўшы па калідоры, увайшоў у другія дзверы. Я падышоў да дзвярэй, у якія ён выйшаў, і ўбачыў, што яны нешта робяць з нованароджаным. Доктар падняў яго, каб паказаць мне. Ён падняў яго за ногі і пляснў.

— У яго ўсё нармальна?

— Цудоўнае хлапчанё. Кілаграмаў пяць будзе.

У мяне не было да яго ніякіх пачуццяў. Ён нібыта не меў да мяне ніякіх адносін. У мяне не было бацькоўскага пачуцця.

— Хіба вы не ганарыцеся сваім сынам? — спытала сястра. Яны абмывалі яго і ў нешта загортвалі. Я бачыў маленькі цёмны тварык і цёмную ручку, але не прыкмячаў ніякіх рухаў і не чуў крыку. Доктар зноў пачаў нешта з ім рабіць. У яго быў заклапочаны выгляд.

— Не,— сказаў я.— Ён ледзь не забіў сваю маці.

— Ён не вінаваты ў гэтым. Хіба вы не хацелі хлопчыка?

— Не,— сказаў я.

Доктар усё вазіўся з ім. Ён падняў яго за ногі і пляскаў. Зараз я мог увайсці і паглядзець. Я ўвайшоў праз дзверы, якія вялі на галерэю, і спусціўся на некалькі прыступак. Сёстры, якія сядзелі ля бар'ера, зрабілі мне знак спусціцца да іх. Я пакруціў галавой. Мне добра было відаць з майго месца.

Я падумаў, што Кэтрын памерла. Яна здавалася мёртвай. Яе твар, тая частка, якую я мог бачыць, быў шэры. Там унізе, пад лямпай, доктар зашываў шырокую, доўгую, з тоўстымі берагамі, рассунутую пінцэтамі рану. Другі доктар у масцы даваў наркоз. Дзве сястры ў масках падавалі інструменты. Гэта нагадвала карціну, дзе адлюстравана інквізіцыя. Я ведаў, што я мог быць там і бачыць усё, але я быў рады, што не бачыў. Верагодна, я не мог бы глядзець, як рабілі разрэз, але цяпер я глядзеў, як берагі раны злучаліся ў шырокі рубец пад хуткімі, спрытнымі з выгляду шыўкамі, якія нагадвалі працу краўца,

і я быў рады. Калі берагі раны злучыліся зусім, я выйшаў у калідор і зноў стаў хадзіць сюды-туды. Неўзабаве выйшаў доктар.

— Ну, як яна?

— Нічога. Вы глядзелі? — Ён быў стомлены.

— Я бачыў, як вы зашывалі. Мне здалося, што разрэз надта доўгі.

— Вы так думаеце?

— Ага. Пазней шнар разгладзіцца?

— Вядома.

Неўзабаве выкацілі насілки і вельмі хутка павезлі іх па калідорах да ліфта. Я пайшоў побач. Кэтрын стагнала. Унізе, у палаце, яе паклалі на ложка. Я сеў на крэсла ў нагах ложка. Сястра была ўжо ў палаце. Я стаў ля пасцелі. У палаце было цёмна. Кэтрын падала руку.

— Ты тут, любы? — сказала яна. Голас у яе быў вельмі слабы і стомлены.

— Тут, дарагая.

— Як дзіця?

— Ш-ш, не размаўляйце,— сказала сястра.

— Хлопчык. Ён доўгі, і тоўсты, і цёмны.

— У яго ўсё нармальна?

— Так,— сказаў я.— Цудоўнае хлапчанё.

Я бачыў, што сястра неяк дзіўна паглядзела на мяне.

— Я страшна стамілася,— сказала Кэтрын.— І ўсё ў мяне так баліць! А на каго ён падобны?

— Ён падобны на абадранага труса са зморшчаным старэчым тварам.

— Вы лепей выйдзіце,— сказала сястра.— Madame Генры нельга размаўляць.

— Я пабуду ў калідоры,— сказаў я.

— Ідзі паеш.

— Не. Я пабуду ў калідоры.

Я пацалаваў Кэтрын. Твар у яе быў зусім шэры, спакутаваны і стомлены.

— Ці можна вас на хвілінку,— папрасіў я сястру. Яна выйшла разам са мной у калідор. Я крыху адышоўся ад дзвярэй.

— Што з дзіцём? — спытаў я.

— А вы хіба не ведаеце?

— Не.

— Яно было нежывое.

— Яно было мёртвае?

— У яго не змаглі выклікаць дыханне. Пупавіна абкруцілася вакол шыі.

— Значыць, яно мёртвае?

— Так. Вельмі шкада. Такое выдатнае вялікае дзіця. Я думала, вы ведаеце.

— Не,— сказаў я.— Вы ідзіце туды, да madame.

Я сеў на крэсла ля століка, на якім збоку ляжалі начэпленыя на дрот справаздачы сясцёр, і паглядзеў у акно. Я нічога не бачыў, апрача цемры і дажджу, які перасякаў светлую паласу ад акна. Дык вось у чым рэч! Дзіця было мёртвае. Вось чаму ў доктара быў такі стомлены выгляд. Але навошта тады яны рабілі ўсё гэта з ім там, у пакоі? Відаць, спадзяваліся, што ў яго з'явіцца дыханне і яно ажыве. Я не быў рэлігійны, але я ведаў, што яго трэба ахрысціць. А калі яно наагул ні разу не ўздыхнула? Гэта ж так. Яно зусім не жыло. Толькі ў Кэтрын. Я часта адчуваў, як яно там варочаецца. А апошнімі днямі не. Мо яно яшчэ тады задыхнулася? Беднае дзіця! Шкада, што я сам не задыхнуўся так, як яно. Не, не шкада. Хоць тады не давялося б прайсці праз усе гэтыя смерці. Зараз памрэ Кэтрын. Вось чым усё канчаецца. Смерцю. Не ведаеш нават, навошта ўсё гэта. Не паспяваеш даведацца. Цябе проста шпурляюць у жыццё і гавораць табе правілы, і адразу ж, як толькі цябе заспеюць знянацку, цябе заб'юць. Альбо заб'юць нізавошта, як Аймо. Альбо заразяць сіфілісам, як Рынальдзі. Але рана ці позна цябе заб'юць. У гэтым ты можаш быць упэўнены. Сядзі і чакай, і цябе заб'юць.

Аднойчы на прывале ў лесе я паклаў у вогнішча корч, які кішэў мурашкамі. Калі ён загарэўся, мурашкі выпаўзлі вонкі і спачатку рушылі на сярэдзіну, дзе быў агонь, пасля павярнулі і пабеглі да канца карча. Калі на канцы іх набралася занадта шмат, яны пачалі падаць у агонь. Некаторым удалося выбрацца, і, абгарэлыя, сплюшчаныя, яны папаўзлі назад, самі не ведаючы куды. Але большасць паўзла да агню, і пасля зноў назад, і стоўпілася на халодным канцы, і зноў падала ў агонь. Помню, я тады падумаў, што гэта падобна на канец свету і што для мяне выдатны выпадак здзейсніць месію, выцягнуць

корч з агню і адкінуць яго туды, дзе мурашкі змогуць выпаўзці на зямлю. Але замест гэтага я толькі выплюхнуў на корч ваду з алавянага кубка, які мне трэба было апаражніць, каб наліць туды віскі і пасля ўжо развесці вадой. Відаць, вада, вылітая на гарачы корч, толькі ашпарыла мурашак.

Я сядзеў у калідоры і чакаў звестак пра стан Кэтрын. Сястра ўсё не выходзіла, і крыху пачакаўшы, я ўстаў, падышоў да дзвярэй, ціха прачыніў іх і зазірнуў у палату. Спачатку я нічога не мог разгледзець, бо ў калідоры гарэла яркае святло, а ў палаце было цёмна. Затым я ўбачыў сястру на крэсле ля ложка, галаву Кэтрын на падушках і ўсю яе, такую пляскатую пад прасціной. Сястра прыклала палец да вуснаў, затым устала і падышла да дзвярэй.

— Ну, як яна? — спытаў я.

— Нічога, усё нармальна,— адказала сястра.— Вы схадзіце павячэрайце, а пасля можаце зноў прыйсці, калі хочаце.

Я пайшоў па калідоры, спусціўся па лесвіцы, выйшаў з пад'езда бальніцы і пад дажджом па цёмнай вуліцы накіраваўся ў кавярню. Яна была ярка асветлена, і за ўсімі столікамі сядзелі людзі. Я не мог знайсці месца, і кельнер падышоў да мяне, і ўзяў маё мокрае паліто і капялюш, і паказаў мне на вольнае крэсла ля століка, за якім нейкі пажылы чалавек піў піва і чытаў вячэрнюю газету. Я сеў і спытаў у кельнера, якая сёння *plat du jour*¹.

— Смажаная цяляціна, але ўжо скончылася.

— Што ёсць на вячэру?

— Яечня з вьндлінай, амлет з сырам альбо *choucroute*.

— Я еў *choucroute* сёння раніцай,— сказаў я.

— Праўда,— сказаў ён.— Праўда, сёння раніцай вы елі *choucroute*.

Гэта быў чалавек сярэдніх гадоў, з лысінай, на якую акуратна былі зачасаныя валасы. У яго быў добры твар.

— Што вы хочаце? Яечню з вьндлінай альбо амлет з сырам?

— Яечню з вьндлінай,— сказаў я,— і піва.

— *Demi-blonde*?

— Так,— сказаў я.

---

¹ Дзяжурная страва (франц.).

— Бачыце, я помню,— сказаў ён.— Раніцай вы таксама за-казвалі demi-blonde.

Я з'еў яечню з вьндлінай і выпіў піва. Яечню з вьндлінай падалі ў круглым судочку — унізе была вьндліна, а зверху яечня. Яна была вельмі гарачая, і першы кавалак мне давялося запіць півам, каб астудзіць рот. Я быў галодны і загазаў яшчэ. Я выпіў некалькі шклянак піва. Я ні пра што не думаў, толькі чытаў газету, якую трымаў мой сусед. Там пісалі пра прарыў на англійскім участку фронту. Калі сусед заўважыў, што я чытаю яго газету, ён перавярнуў яе. Я хацеў папрасіць газету ў кельнера, але я не мог засяродзіцца. У кавярня было гарача і душна. Многія з тых, хто сядзелі за столікамі, ведалі адзін аднаго. Некаторыя гулялі ў карты. Кельнеры сьнавалі між стойкамі і сталамі, разносячы напіткі. Два мужчыны зайшлі і не маглі знайсці сабе месца. Яны спыніліся насупраць майго століка. Я загазаў яшчэ піва. Я яшчэ не мог пайсці. Вяртацца ў бальніцу было рана. Я стараўся ні пра што не думаць і быць зусім спакойным. Мужчыны крыху пастаялі, але ніхто не ўставаў, і яны выйшлі. Я выпіў яшчэ піва. Перада мной на сталае быў ужо цэлы стос посуду. Чалавек насупраць мяне зняў акуллары, схаваў іх у футарал, склаў газету і сунуў яе ў кішэню, і цяпер глядзеў па баках, трымаючы ў руцэ кілішак з лікёрам. Раптам я адчуў, што павінен пайсці. Я паклікаў кельнера, заплаціў, апрануў паліто, узяў капялюш і выйшаў на вуліцу. Пад дажджом я вярнуўся ў бальніцу.

Наверсе ў калідоры я сустрэў сястру.

— Я толькі што тэлефанавала вам у гатэль,— сказала яна.

Нешта абарвалася ў мяне ўнутры.

— Што здарылася?

— У madame Генры быў крывацёк.

— Можна мне зайсці?

— Не, цяпер нельга. Там доктар.

— Гэта небяспечна?

— Гэта вельмі небяспечна.

Сястра ўвайшла ў палату і зачыніла за сабой дзверы.

Я сядзеў ля дзвярэй у калідоры. Унутры ў мяне было пуста. Я не думаў. Я не мог думаць. Я ведаў, што яна памрэ, і маліўся, каб яна не памерла. Не дай ёй памерці. Госпадзі, Госпадзі, не дай ёй памерці. Я выканаю ўсё, што ты жадаеш, толькі не дай ёй памерці. Добры Бог, не дай ёй памерці. Не, не,

не, не дай ёй памерці. Божа, зрабі так, каб яна не памерла. Я ўсё выканаю, толькі не дай ёй памерці. Ты забраў дзіця, але не дай памерці ёй. Гэта нічога, што ты забраў яго, толькі не дай памерці ёй. Божа, добры Бог, не дай памерці ёй.

Сястра прачыніла дзверы і зрабіла мне знак зайсці. Я ўвайшоў. Кэтрын не азірнулася, калі я зайшоў. Я падышоў да ложка. Доктар стаяў ля ложка з другога боку. Кэтрын зірнула на мяне і ўсміхнулася. Я схіліўся над ложкам і заплакаў.

— Бедны ты мой,— сказала Кэтрын зусім ціха. Твар яе быў шэры.

— Усё добра, Кэт,— сказаў я.— Хутка ўсё будзе добра.

— Хутка я памру,— сказала яна. Затым крыху памаўчала і сказала: — Я не хачу.

Я ўзяў яе руку.

— Не чапай мяне,— сказала яна. Я адпусціў руку. Яна ўсміхнулася.— Бедны мой! Чапай колькі хочаш.

— Усё будзе добра, Кэт. Я ведаю, што ўсё будзе добра.

— Я хацела напісаць табе ліст на выпадак чаго-небудзь, але так і не напісала.

— Хочаш, каб я паклікаў святара ці яшчэ каго-небудзь?

— Толькі цябе,— сказала яна. Затым, праз некалькі хвілін: — Я не баюся. Я толькі не хачу.

— Вам нельга столькі гаварыць,— сказаў доктар.

— Добра, не буду,— сказала Кэтрын.

— Чаго-небудзь хочаш, Кэт? Табе што-небудзь даць?

Кэтрын усміхнулася.

— Не.— Затым праз некалькі хвілін: — Ты не будзеш з другой дзяўчынай так, як са мной? Не будзеш гаварыць нашыя словы? Скажы.

— Ніколі.

— Але я хачу, каб у цябе былі дзяўчаты.

— Яны не патрэбныя мне.

— Вы надта шмат гаворыце,— сказаў доктар.— Monsieur Генры давядзецца выйсці. Пазней ён можа прыйсці зноў. Вы не памраце. Не кажыце глупства.

— Добра,— сказала Кэтрын.— Я буду прыходзіць да цябе на чачы,— сказала яна. Ёй было вельмі цяжка гаварыць.

— Калі ласка, выйдзіце з пакоя,— сказаў доктар.— Ёй нельга размаўляць.

Кэтрын падміргнула мне, твар яе стаў зусім шэрым.

— Нічога, я пабуду ў калідоры,— сказаў я.

— Ты не засмучайся, любі,— сказала Кэтрын.— Я ні кропелькі не баюся. Гэта толькі дрэнны жарт.

— Ты мая дарагая, храбрая дзяўчынка.

Я чакаў у калідоры. Я чакаў доўга. Сястра выйшла з пакоя і падышла да мяне.

— Madame Генры вельмі блага,— сказала яна.— Я баюся за яе.

— Яна памерла?

— Не, але яна ляжыць без памяці.

Відаць, адзін крывацёк ішоў за другім. Нельга было спыніць кроў. Я ўвайшоў у пакой і заставаўся ля Кэтрын, пакуль яна не памерла. Яна больш не ачуняла, і хутка ўсё скончылася.

У калідоры я звярнуўся да доктара:

— Сёння яшчэ трэба што-небудзь рабіць?

— Не. Нічога рабіць не трэба. Мо правесці вас у гатэль?

— Не, дзякуй вам. Я яшчэ пабуду тут.

— Я ведаю, што тут нічога не скажаш. Не магу выказаць...

— Так,— сказаў я.— Тут нічога не скажаш.

— Дабранач,— сказаў ён.— Мо мне ўсё-ткі правесці вас?

— Не, дзякуй.

— Больш нічога нельга было зрабіць,— сказаў ён.— Аперацыя паказала...

— Я не хачу пра гэта гаварыць,— сказаў я.

— Я хацеў бы правесці вас у гатэль.

— Не, дзякуй вам.

Ён пайшоў па калідоры. Я вярнуўся да дзвярэй пакоя.

— Цяпер нельга,— сказала адна з сясцёр.

— Можна,— сказаў я.

— Не, яшчэ нельга.

— Ідзіце адсюль,— сказаў я.— І тая таксама.

Але калі я прымусіў іх пайсці і зачыніў дзверы і выключыў святло, я зразумеў, што гэта не патрэбна. Гэта было накшталт развітання са статуяй. Неўзабаве я выйшаў і спусціўся па лесвіцы і пад дажджом пайшоў у свой гатэль.

*Пераклад з рускай
Анатоля Бутэвіча*

Райнер Марья Рылъке

Паэт

Адлятаюць гадзіны і сэрца
крыллем ранілі мне, летучы.
Я адзін: і няма куды дзецца,
часе горкі, ні ўдзень, ні ўначы.

Дзе каханне? Дзе дом? Дзе паэт
адпачне ад ганення людскога?
Я аддаў сябе свету самога,
а цяпер прадае мяне свет.

Сёмая элегія

Гэта не покліч, не позва, а голас-назад —
сутнасць у крыку тваім, хоць крычаў ты, нібы
птах напрудвесні, забыўшы, што ён —
толькі гаротная кволая птушка, і толькі,
а не суцэльнае сэрца, якое цела
ў неба душэўнае ўзносіць. І ты, нібы птах,
клікаў бы, можа, каханую так, каб здалёку,
нават не ўбачыўшы мілага, голас пазнала,
так, каб прачнулася раптам у сэрцы яе
позва к табе, абагрэтая клічам пачутым,—
так каб на кліч тваёй страсцю ўзгарэлася самка.

І зразумела б вясна — што няма тут месца,
дзе не гучала б прадвесце любові. А спачатку
слабы твой кліч, запрашальны, ў адказ на які
цішай гнятлівай, сцвярджалнай прамоўчвае дзень.
Потым угору прыступкамі гэтага клічу
ў будучыню, у прывідны храм! А там песні,
пырскі фантанаў; а там іх чакае
у гульні-абяцанцы падзення шматрадасны гімн,
пырснуты промень-струмень. А тады — прыйдзе лета.

Нават не раніцы летнія, нават не золкі,
што праясняюцца, каб абярнуцца днямі.
Нават на летнія дні, што распешчваюць кветкі
і дрэвам уладу, магутную веліч даюць.
Нават не любасць да сіл, што раскрыліся летам,
і не шляхі, і не толькі лугі на змярканні,
нават не светлы павеў пасля буры вячэрняй,
нават не сну набліжэнне, не толькі цьмяныя мары...
Перш за ўсё ночы! Глыбокія летнія ночы.
Перш за ўсё зоркі! Высокія зоркі зямныя.
О, каб у смерці дазнацца, што безліч іх — лік,
лік гэтых зорак: ну як жа, ну як жа забыць іх!

Чуеш, я клічу каханую. Толькі прыйсці
хоца яна не адна... Са сваіх аслабелых магіл
з ёю прыйшлі б і дзяўчаты... А як абмяжую
кліч той прызыўны? Зямлю, як раней, тапельцы
клічуць, шукаюць... О дзеці, зямную рэч
узяўшы, ўзялі вы бясконцую безліч рэчаў.
Лічыце, пэўна, што лёс — згустак дзяцінства?
Часта вы абганялі каханых, калі
беглі кудысьці шчасліва ў прастору — куды?

Жыць на зямлі — гэта велічна! Зналі, дзяўчаты,
вы гэта добра заўсёды, зналі і тыя,
што апускаліся ў крыўдзе балючай на дно
ў гулкія вуліцы горада, у гнявішчы —
кожная з вас мела шчасця гадзіну, няхай

і не гадзіну — а толькі прамежак у часе,
тыя імгненні, калі цалкам валодаеш светам.
Жылы пульсуюць жыццём. О жыццё!
Як лёгка мы забываем усё, што суседзі
ўсмешкай зайздроснай не ўхваляць ніколі. Нам трэба
яўнае і паўнаважкае; яўнае шчасце
дадзена звездаць ва ўнутраным ператварэнні.

Свет — толькі ў нас, у каханні стваральным нашым.
Ператварэнне — вось наша няспыннасць жыцця.
Там, дзе калісьці ўзвышаўся рэальны дом,
бачыцца сёння прыдуманы вобраз, які
нібы ў мозгу застыў без перамен аніякіх.
Сховішчы моцы будзе сабе дух часу
бясформнаю сілай, якую ён чэрпае скрозь.
Ён жа не знае святынь. Мы, спажываючы сэрца,
нешта ашчадна збіраем. І кожная рэч,
намі здабытая просьбамі, мольбамі, прагне
цалкам з Нябачным самкнуцца. А большасць падзей
гэтага бачыць не могуць, не могуць яны
гонкі з калонамі храм збудаваць у сабе.

Колькі бяздольных такіх у выкрутах свету!
Будучыня і мінулае ім не належаць.
Нават наступнае цяжка здабыць чалавеку.
Хай гэта нас
не бянтэжыць, хай моц набірае
вобраз спазнаны. Стаяў ён не раз паміж намі
ў цэнтры знішчальнага лёсу, у гушчы людскай,
у абьякавасці і гарнуў да сябе
зоркі з бяспечнага неба. Анёле, табе
тут гэта я пакажу. У паглядзе тваім
хай ратаванаю стройнасцю ён узнясецца.
Сцены, калоны, упоры, аркады і сфінкс
у заняпалым паселішчы — велічны храм.

Хіба ж не цуд? І яго — мы зрабілі, анёле.
Вызнай, вялікі, што здольныя мы на такое —
і на хвалу мне дыхання не хопіць. Не марна,

значыць, імкнёмся ў прасторы, у нашы прасторы.
(Веліч якая ў іх ёсць! Бо за тысячы год
іх перапоўніць пачуццямі мы не маглі.)
Вежа высокая, праўда, анёле? І нават
у параўнанні з табою высокай была,
Шартр быў таксама вялікі.
Музыка ж толькі — вышэй за яго і за нас.
А каханая... ноччу, адна перад цёмным акном...
кволая ў бездапаможнасці горкай. Не думай,
быццам, анёле, я клічу цябе! Ты ж не прыйдзеш.
Заклік гучыць мой, як — прэч! але супроць патоку,
не, ты не пойдзеш. Мой заклік падобны руцэ,
ўрачыста паднятай. Далонь, якая
гатова схопіць, о Недасягальны,
будзе заўсёды адкрыта табе,
як асцярога, як абарона.
Вось яна...

*Пераклад з нямецкай
Васіля Сёмухі*

Змест

Эрнэст Хемінгуэй

- Стары і мора. *Пераклад з англійскай Паўла Марціновіча* 3
Бывай, зброя! *Пераклад з рускай Анатоля Бутэвіча* ... 72

Райнер Марыя Рыльке

- Паэт. *Пераклад з нямецкай Васіля Сёмухі* 331
Сёмая элегія. *Пераклад з нямецкай Васіля Сёмухі* 331

Літаратурна-мастацкае выданне

ШКОЛЬНАЯ БИБЛИОТЕКА

ТВОРЫ ЗАМЕЖНОЙ ЛИТЕРАТУРЫ
ДЛЯ ДАДАТКОВАГА ЧЫТАННЯ ў 10–11 КЛАСАХ

Рэдактар *А. В. Малышэўская*
Мастацкі рэдактар *Н. В. Барай*
Тэхнічны рэдактар *Л. І. Астрэйка*
Стылістычны рэдактар *М. С. Неўгень*

Падпісана да друку 12.06.2024. Фармат 60×90^{1/16}.
Папера афсетная. Друк афсетны. Ум. друк. арк. 21,0.
Ул.-выд. арк. 15,65. Тыраж 22000 экз. Заказ 960.

12+

Выдавецкае рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Мастацкая літаратура» Міністэрства інфармацыі Рэспублікі Беларусь.

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 1/5 ад 09.07.2013.

Пр. Пераможцаў, 11, 220004, Мінск.
www.mastlit.by; e-mail: mail@mastlit.by

Рэспубліканскае ўнітарнае прадпрыемства
«Выдавецтва “Беларускі Дом друку”».

Пасведчанне аб дзяржаўнай рэгістрацыі выдаўца, вытворцы,
распаўсюджвальніка друкаваных выданняў № 2/102 ад 01.04.2014.

Пр. Незалежнасці, 79/1, 220013, Мінск.

Шк льная
бібліятэка

*Творы замежнай
літаратуры
для дадатковага
чытання
ў 10–11 класах*

Эрнэст Хемінгуэй
Райнер Марыя Рыльке

12+

EAC

ISBN 978-985-02-2234-3

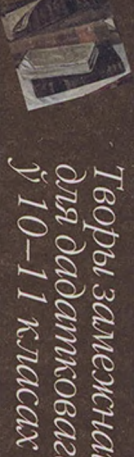

9 789850 222343

III К

Жылжар
Білімдер
Білімдер

Теріңді заманшай міндеттер
дәрі оқу оқу оқу
910-11 кутасар